Robert Darnton

Didžiosios kačių skerdynės

...ir kiti Prancūzijos kultūros istorijos epizodai

idėjos

baltos lankos
ALK

ROBERT DARNTON

ROBERT DARNTON

Didžiosios kačių skerdynės

Ir kiti Prancūzijos kultūros istorijos epizodai

Iš anglų kalbos vertė
Osvaldas Aleksa

baltos lankos

UDK ~~008(44)(091)~~
Da 341

This edition published with support from the
Open Society Fund-Lithuania, and from the
CEU Translation Project of the Open Society Institute-Budapest

Knygos leidimą finansavo Atviros Lietuvos fondas ir
Atviros visuomenės institutas Budapešte
(Vidurio Europos universiteto Vertimų projektas)

Versta iš Robert Darnton, *The Great Cat Massacre: ...and Other Episodes in French Cultural History*, Basic Books, 1999

Redagavo Ilona Čiužauskaitė
Apipavidalino Vida Kuraitė
Viršelyje panaudotas Williamo Hogartho ofortas (1732)

First published in the United States by Basic Books,
A Subsidiary of Perseus Books L.L.C.

Rinko ir maketavo BALTOS LANKOS
Printed in Lithuania
ISBN 9955-00-077-5
ISSN 1392-1673

Nicholui

Turinys

Padėka

Ši knyga parašyta paskaitų kurso „Istorija 406", kurį skaičiau Prinstono universitete nuo 1972 metų, pagrindu. Iš pradžių sumanytas kaip *mentalités* istorijos įvadas, padedant Cliffordui Geertzui, kursas išsirutuliojo į istorijos ir antropologijos seminarą. Iš Cliffordo Geertzo, kuris skaitė paskaitas su manimi pastaruosius šešerius metus, daug sužinojau apie antropologiją. Norėčiau padėkoti jam ir mudviejų studentams. Esu didžiai dėkingas ir Prinstono studijų institutui, kur pradėjau rašyti šią knygą, dalyvaudamas Andrew W. Mellono fondo remiamoje savivokos ir istorijos virsmo programoje. Taip pat norėčiau padėkoti Johno D. ir Catherine T. MacArthurų fondui, kuris suteikė man stipendiją, leidusią tęsti ir įvykdyti gana rizikingą sumanymą.

Įžanga

Knygoje nagrinėjama mąstysenos raida aštuonioliko šimtmečio Prancūzijoje. Bandoma parodyti ne tik tai, ką žmonės mąstė, bet ir kaip jie mąstė, kaip aiškino pasaulį, kaip jį įprasmino ir derino su savo jausmais. Užuot žengus mąstymo istorijos magistrale, tyrinėti pasirenkama žemėlapyje nepažymėta teritorija, kurią prancūzai vadina *l'histoire des mentalités*. Šitas žanras dar neturi angliško pavadinimo, bet jį galima vadinti tiesiog kultūros istorija, nes mūsų civilizacija tyrinėjama tokiu pačiu metodu, kaip antropologai tiria tolimas kultūras. Tai yra istorija, kruopelytėmis išbarstyta etnografijoje.

Daugelis žmonių linkę manyti, kad kultūros istorija domisi aukštąja kultūra. Kultūros istorija, žemesne pakopa tyrinėjama nuo Burckhardto, o gal ir nuo Herodoto laikų, tebėra nežinoma ir kupina staigmenų. Tad skaitytojas pageidauja daugiau aiškumo. Idėjų istorikas veda formalios minties giją nuo filosofo prie filosofo, o etnografijos istorikas tyrinėja, kaip paprasti žmonės supranta pasaulį. Jis bando atskleisti jų kosmologiją, parodyti, kaip jie sistemindavo realijas savo mintyse ir išreikšdavo jas savo poelgiais. Iš gatvės žmogaus jis nedaro filosofo, bet nori išsiaiškinti, kokią strategiją diktuoja gyvenimas gatvėje. Gyvendami visuomenės apačioje paprasti žmonės išmoksta orientuotis ir gali būti tokie pat protingi kaip filosofai. Tačiau užuot

kūrę abstrakčius teiginius, jie reiškia mintis konkrečiai, jų kultūrai priimtinu būdu, pavyzdžiui, pasakomis ar apeigomis.

Kas tinka konkrečiam mąstymui? Claude'as Lévi-Straussas prieš dvidešimt penkerius metus šiuo aspektu pažvelgė į Amazonijos totemus ir tatuiruotes. Kodėl panašiai nepažvelgus į aštuoniolikto šimtmečio Prancūziją? Todėl, kad aštuoniolikto šimtmečio prancūzų nebegalima prašnekinti, atsakys skeptikas. Kad galutinai priremtų oponentą prie sienos, jis dar pridurs, jog archyvai niekada nepakeis medžiagos, surinktos iš gyvų žmonių. Tai tiesa, bet senojo režimo* archyvai ypač gausūs ir visada galima pateikti naujų klausimų tiriant seną medžiagą. Be to, nereikia manyti, kad antropologui lengva bendrauti su čiabuviu informatoriumi. Antropologas patenka į neapibrėžtumo ir tylos zonas. Jam tenka interpretuoti, kaip čiabuvis interpretuoja tai, ką mąsto kiti čiabuviai. Dvasinė tankmė gali būti vienodai neįžengiama ir brūzgyne, ir bibliotekoje.

Tačiau vienas dalykas aiškus tam, kas grįžta rinkęs medžiagą vietoje: kiti žmonės yra kitokie. Jie mąsto ne taip kaip mes. Jeigu norime suprasti jų mąstyseną, turime perprasti jų kitoniškumą. Kalbant istorikų terminais, tai skambėtų kaip ne kartą girdėtas perspėjimas apie anachronizmo pavojų. Vis dėlto verta jį pakartoti, nes lengviausia pasikliauti prielaida, kad prieš du šimtmečius europiečiai mąstė ir jautė taip pat kaip mes šiandien, pripažįstant jiems teisę į perukus ir klumpes. Vertinant praeitį reikėtų kratytis apgaulingo familiarumo, stengtis patirti kultūrinį šoką.

Geriausias būdas tam, mano galva, – panaršyti archyvuose. Vargu ar įmanoma be nuostabos skaityti senojo režimo epochos laišką – nesvarbu, ar rašoma apie nuolatinę dantų skausmo grėsmę, anuo metu visuotinę, ar apie maniją mėšlo apvadais dabinti organinių trąšų krūvas. Beje, toks paprotys išliko kai kuriuose

* *Ancien regime* vadinamas aštuoniolikto šimtmečio Prancūzijos istorijos laikotarpis iki 1789 metų revoliucijos įvykių. (Čia ir kitur žvaigždute žymimos vertėjo pastabos.)

kaimuose. Protėvių patarlių išminties mes visiškai nesuprantame. Atsivertę bet kurią aštuoniolikto amžiaus patarlių knygą rasite štai tokių pavyzdžių: „Kas išpuiko, lai išsišnypščia nosį." Tai, kad nesuprantame patarlės ar pokšto, ritualo ar poemos, rodo, jog kažką aptikome. Gilindamiesi į tą dokumento vietą, kurios visiškai nesuprantame, galbūt sugebėsime išnarplioti mums nežinomą prasmių sistemą. Gija gali nuvesti iki nežinomos ir įstabios pasaulėjautos.

Knygoje bandome aiškintis tokias nežinomas pasaulėjautas. Leidžiamės į kelionę per staigmenas, kurias pateikia tarpusavyje nesiejamų tekstų rinkinys: „Raudonkepuraitės" pirminis variantas, pasakojimas apie kačių skerdynes, neįprastas miesto aprašymas, keista policijos inspektoriaus kartoteka. Tokiais dokumentais negalima remtis apibūdinant aštuoniolikto šimtmečio mąstymą, tačiau jie padeda suprasti jį. Nagrinėjimas prasideda miglotomis ir neapibrėžtomis pasaulėjautos išraiškomis, kurios vėliau tampa tikslesnės. Pirmame skyriuje pateikiama tautosakos egzegezė, žinoma vos ne kiekvienam prancūzui, bet ypač artima valstiečiams. Antrame skyriuje atskleidžiamos miesto amatininkų sluoksnio tradicijos. Socialinėmis kopėčiomis kylame aukštyn: trečiame skyriuje aiškinama, kaip miesto gyvenimą matė provincijos buržua. Paskui veiksmas persikelia į Paryžių ir intelektualų pasaulį – iš pradžių aiškinama, kaip jį vertino policija, kuri savaip suprato leistiną vaizduoti tikrovę (ketvirtas skyrius), paskui rodoma, kaip intelektualų pasaulį surūšiavo pagrindinis Šviečiamojo amžiaus tekstas – *Encyclopédie* įžanga *Discours préliminaire* (penktas skyrius). Paskutiniame skyriuje atskleidžiama, kaip išsiskyrimas su enciklopedistais atvėrė Rousseau naujus mąstymo ir jutimo horizontus. Juos galima suprasti iš naujo perskaitant Rousseau iš amžininkų perspektyvos.

Skaitymo sąvoka akcentuojama visuose skyriuose, nes pasakojimą apie ritualą arba miestą galime skaityti taip pat sėkmingai kaip liaudies pasaką arba filosofijos traktatą. Egzegezės metodas keičiasi, tačiau bet kuriuo atveju žmogus skaito ieškodamas

prasmės – pasaulio sampratos, kurią amžininkai įrašė į visus išlikusius tekstus. Skaitydamas tuos tekstus, bandžiau skverbtis per aštuonioliktą šimtmetį. Juos pridėjau prie savo interpretacijų, kad knygos skaitytojas galėtų su jais susipažinti ir ginčytis su manimi. Nepasakiau galutinio žodžio ir nepretenduoju į išsamumą. Šioje knygoje nėra idėjų ir pažiūrų, kurios tiktų visoms socialinėms senojo režimo grupėms ir geografiniams regionams. Nepateikiu ir tipiškų atvejų, nes nemanau, kad galėtų rastis tipiškas valstietis ar pavyzdinis buržua. Užuot jų vaikęsis, ieškojau, kur galėtų būti didžiausi dokumentų rinkiniai, vadovavausi kiekviena nuoroda, kad ir kur ji nukreiptų, ir spartindavau žingsnį, vos tik aptikdavau netikėtumų. Išklysti iš praminto tako kartais būna ne itin naudinga metodologijos požiūriu, bet tai leidžia žavėtis nelauktais minties vingiais, atskleidžiančiais daug daugiau. Neturiu argumentų, kodėl kultūros istorija turėtų vengti to, kas ekscentriška, arba rinktis vidutinybę – juk niekas negali apskaičiuoti prasmių vidurkio arba išvesti mažiausią bendrą simbolių daliklį.

Pripažinus nesistemingumą nederėtų galvoti, kad viskas, ką galima priskirti antropologijai, priklauso kultūros istorijai. Antropologinis istorijos metodas turi griežtas savo taisykles, nors tai ir sukelia nepasitikėjimą, panašiai kaip ir literatūra, bejausmiam socialinių mokslų atstovui. Taisyklės prasideda prielaida, kad atskiras posakis slypi bendroje idiomoje, kad klasifikuoti pojūčius ir įprasminti daiktus išmokstame vadovaudamiesi savos kultūros sukurtomis nuostatomis. Šitaip istorikui suteikiama galimybė išaiškinti socialinį idėjos aspektą ir suprasti dokumentų prasmę siejant juos su išoriniais reiškiniais, iš teksto žengiant į kontekstą ir atgal, kol jis skinasi kelią per svetimą minčių pasaulį.

Tokią kultūros istoriją priskiriame prie aiškinamųjų mokslų. Angliškai kalbantiems gali atrodyti pernelyg pažodiška ją vadinti *appellation contrôlée* (patikrintos kokybės) „mokslu", bet prancūzai turi puikų terminą *sciences humaines* (humanitariniai mokslai). Tai anaiptol nelengva sritis, joje nepavyksta pasiekti

tobulumo, tačiau tai neturėtų būti neįmanoma, netgi angliškai. Visi mes, prancūzai ir „anglosaksai", pedantai ir valstiečiai*, veikiame pagal savo kultūros nuostatas, panašiai kaip visi laikomės susitarimų dėl kalbos. Taigi istorikai galėtų stebėti, kaip kultūros formuoja netgi didžiųjų mąstytojų mąstyseną. Poetas ar filosofas gali maksimaliai ištobulinti kalbą, bet kažkuriuo momentu jis atsimuš į viršutinį prasmės barjerą. Už jo slypi beprotybė – toks Hölderlino ir Nietzschės likimas. Tačiau šiapus to barjero minties galiūnai gali eksperimentuoti ir plėsti prasmės ribas. Tokiu būdu knygoje apie *mentalités* aštuoniolikto šimtmečio Prancūzijoje atsirastų vietos Diderot ir Rousseau. Aptarinėdamas juos kartu su pasakas sekančiais valstiečiais ir kates skerdžiančiais plebėjais, aš neatskyriau, kaip dažniausiai daroma, elito ir liaudies kultūros. Bandžiau parodyti, kaip intelektualai ir paprasti žmonės sprendė panašias problemas.

Suprantu, kad rizikuoju nukrypti nuo pripažintų istorijos metodų. Kai kas gali sakyti: faktai per daug neaiškūs, jie nepadeda suprasti valstiečių, gyvenusių prieš du šimtmečius, galvosenos. Kitus papiktins sumanymas aiškinti kačių skerdynes tokiu pačiu tonu kaip *Encyclopédie* išgarsinusį *Discours préliminaire* ar apskritai imtis jas aiškinti. Dar daugiau skaitytojų nusigręš dėl to, kad vartais į aštuoniolikto šimtmečio mąstyseną pasirinkau kelis keistus dokumentus, užuot sistemingai nagrinėjęs klasikinių tekstų kanoną. Manau, kad į šitas abejones galima svariai atsakyti, tačiau neketinu šio įvado paversti pokalbiu apie metodus. Užuot tai daręs, norėčiau pakviesti skaitytoją perskaityti mano tekstą. Gal jis ir nebus įtikintas, bet viliuosi, kad kelionė patiks.

* Žodžių žaismas – „pedants and peasants".

„Mano Motušės Žąsies pasakos".
Perrault *Contes de ma mère l'oye* originalo iliustracija.
Perfotografuota Pierponto Morgano bibliotekai leidus

1

Valstiečiai seka pasakas: „Motušės Žąsies" prasmė

Šviečiamojo amžiaus neapsišvietusiųjų dvasinis pasaulis atrodo išnykęs negrįžtamai. Sunku, ko gero, ir visai neįmanoma įkurdinti paprastą žmogų aštuonioliktame šimtmetyje, tad atrodytų kvaila domėtis jo kosmologija. Tačiau prieš numojant ranka, gal nevertėtų išsyk reikšti nepasitikėjimą, o bandyti panagrinėti pasaką, kurią žino kiekvienas, nors ir ne šį variantą. Šią pasaką sekdavo prie židinio valstiečių pirkiose ilgais žiemos vakarais aštuoniolikto šimtmečio Prancūzijoje[1].

Kartą motina įdavė mažai mergaitei duonos bei pieno ir prisakė nunešti senelei. Einant jai per mišką, pasirodė vilkas ir paklausė, kur ji keliaujanti.

– Pas senelę, – atsakė ji.

– Kuriuo taku eisi: pramintu ar per spyglius?

– *Per spyglius.*

Taigi vilkas nuėjo pramintu taku ir pirmas pasiekė namus. Jis papjovė senelę, supylė jos kraują į butelį ir pripjaustė jos mėsos į pusdubenį. Tada apsivilko senelės naktinius marškinius ir, atsigulęs į lovą, laukė.

– Tuk tuk.

– Eikš į vidų, brangute.

– Sveika, senele. Atnešiau tau duonos ir pieno.

– Pasivaišink pati, brangute. Spintelėje yra mėsos ir vyno.

Taigi mergaitė suvalgė ir išgėrė, kas jai buvo pasiūlyta. Kai ji baigė, katinėlis pasakė:

– Begėde! Suvalgei senelės kūną ir išgėrei jos kraują!

Tada vilkas tarė:

– Nusirenk ir atsigulk šalia manęs.

– O kur man dėti prijuostę?

– Mesk į ugnį, tau jos nebereikės.

Kai mergaitė paklausdavo, kur jai dėti kikliką, sijoną, apatinį sijoną ir kojines, vilkas atsakydavo:

– Mesk į ugnį, tau jo nebereikės.

Mergaitė atsigulė į lovą ir tarė:

– Oi, senele! Kokia tu plaukuota!

– Kad būtų šilčiau, brangute.

– Oi, senele! Kokie platūs tavo pečiai!

– Kad būtų lengviau malkas tampyti, brangute.

– Oi, senele! Kokie ilgi tavo nagai!

– Kad būtų lengviau kasytis, brangute.

– Oi, senele! Kokie dideli tavo dantys!

– Kad būtų lengviau tave suėsti, brangute.

Ir jis suėdė ją.

Koks tos pasakos moralas? Mažoms mergaitėms jis aiškus: saugokitės vilkų. Istorikai mano, kad ši pasaka atspindi ankstyvųjų naujųjų laikų valstiečių dvasinį pasaulį. Bet kaip? Kaip interpretuoti tokį tekstą? Vienas kelias – pasitelkti psichoanalizę. Analitikai, įdėmiai perskaitę liaudies pasakas, atskleisdavo paslėptus simbolius, pasąmonės motyvus ir psichikos mechanizmus. Pavyzdžiu imkite „Raudonkepuraitės" egzegezę, kurią pateikė du žinomiausi psichoanalitikai Erichas Frommas ir Bruno Bettelheimas.

Frommas aiškino pasaką kaip mįslę apie kolektyvinę pasąmonę pirmykštėje bendruomenėje ir atskleidė ją „be pastangų", iššifruodamas jos „simbolių kalbą". Pasakoje rodoma, kaip reaguoja paauglė, susidūrusi su suaugusiųjų seksualumu. Paslėptą pasakos prasmę atskleidžia jos simboliai, kuriuos Frommas įžvelgė šiame teksto variante. Tie simboliai rėmėsi detalėmis, kurių neaptikta septynioliktame ir aštuonioliktame šimtmečiuose valstiečiams žinomuose variantuose. Todėl daug svarbos teik-

ta (neegzistuojančiai) raudonai kepuraitei kaip menstruacijos simboliui ir (neegzistuojančiam) buteliui, kurį neša mergaitė, kaip nekaltybės simboliui. Tuo motyvuojamas ir (neegzistuojančios) motinos perspėjimas nenuklysti nuo tako į laukinį mišką, kur galima prarasti nekaltybę. Vilkas yra prievartaujantis vyras. O du (neegzistuojantys) akmenys, įdėti į vilko pilvą, kai (neegzistuojantis) medžiotojas išlaisvina mergaitę ir jos senelę, simbolizuoja nevaisingumą, bausmę už seksualinio tabu sulaužymą. Šitaip, rodydamas nepaaiškinamą jautrumą detalei, kurios neaptikta originalioje liaudies pasakoje, psichoanalitikas veda mus į dvasinę visatą, kuri niekada neegzistavo, bent jau iki tol, kol atsirado psichoanalizė.[2]

Kaip galima taip klaidingai interpretuoti tekstą? Tai aiškintina ne profesiniu dogmatizmu, – juk psichoanalitikai, manipuliuodami simboliais, neprivalo būti didesni ortodoksai negu poetai, – bet veikiau tuo, kad nekreipiama dėmesio į liaudies pasakų istoriškumą.

Frommas nenurodė šaltinio, bet, matyt, bus paėmęs tekstą iš brolių Grimmų. Grimmai išgirdo šią pasaką, kaip ir „Batuotą katiną" ar „Mėlynbarzdį" bei kelis kitus pasakojimus, iš Jeanette Hassenpflug, kaimynės ir geros draugės Kaselyje. Juos papasakojo jos motina, kilusi iš prancūzų hugenotų šeimos. Bėgdami nuo Liudviko XIV persekiojimo, hugenotai su savo pasakų rinkiniu atvyko į Vokietiją. Tačiau jie neperėmė pasakų tiesiogiai iš populiarios sakytinės tradicijos. Hugenotai perskaitė jas Charles'io Perrault, Marie Catherine d'Aulnoy bei kitų autorių knygose, kai septyniolikto šimtmečio pabaigoje prašmatniuose Paryžiaus salonuose išpopuliarėjo pasakos. Perrault, pasakų žanro meistras, išties rinko medžiagą iš paprastų žmonių pasakojimų (manoma, kad pagrindinis šaltinis buvo jo sūnaus auklė), bet perteikė ją taip, kad įtiktų saloninių filosofų, *précieuses* (pamaivų) ir dvariškių skoniui. Jiems Perrault skyrė 1697 metais išspausdintą *Contes de ma mère l'oye* (*Mano motušės Žąsies pasakos*) pirmą variantą. Taigi pasakos, pasiekusios Grimmus per

Hassenpflug, nebuvo grynai vokiškos ir neatspindėjo liaudies tradicijos. Grimmai suprato jų literatūrišką ir prancūzišką pobūdį, todėl neįdėjo į *Kinder- und Hausmärchen* (*Vaikų ir namų pasakos*) antrąjį leidimą. Išskyrus „Raudonkepuraitę", kuri liko rinkinyje greičiausiai todėl, kad Jeanette Hassenpflug pritaikė jai laimingą pabaigą, perkeltą iš „Vilko ir ožkyčių" (123 pasakos tipas pagal Antti Aarne'o ir Stitho Thompsono sukurtą pavyzdinę klasifikaciją), vienos populiariausių pasakų Vokietijoje. Taip mažoji Raudonkepuraitė pateko į vokiečių, o vėliau ir į anglų literatūrinę tradiciją neatskleidžiant jos prancūziškos kilmės. Jos pobūdis gerokai kito, kai iš prancūzų kaimiečių pirkios ji buvo perkelta į Perrault auklės kambarį, į knygą, per Reiną, paskui atgal į sakytinę tradiciją, bet šįsyk kaip hugenotų diasporos dalis, ir vėl atgal į knygą, bet dabar veikiau kaip Teutonų miško negu senojo režimo Prancūzijos kaimo židinių produktas.[3]

Frommo ir daugelio kitų psichoanalitikų komentatorių nedomino teksto pakeitimai, – tikriausiai jie nebuvo apie juos girdėję, – nes gavo pasaką, kokios norėjo. Ji prasideda lytine branda (raudona kepuraitė, kurios nėra prancūzų sakytinėje tradicijoje) ir baigiasi tuo, kad *ego* (išgelbėta mergaitė prancūzų pasakose paprastai suėdama) nugali *id* (vilkas tradiciniuose variantuose niekad neužmušamas). Viskas gerai, kas gerai baigiasi.

Pabaiga ypač svarbi Bruno Bettelheimui, paskutiniam „Raudonkepuraitę" nagrinėjančiam psichoanalitikui. Jam pasakojimo (ir visų tokių pasakojimų) raktas yra pagrindinė teigiama atomazgos mintis. Bettelheimas teigia, kad laimingai pasibaigiančios pasakos padeda vaikams atsispirti pasąmonės troškimams, nugalėti baimes ir išlikti nesugniuždytiems. *Id* prislopinamas, o *ego* triumfuoja. Bettelheimo versijoje *id* yra Raudonkepuraitės piktadarys. Malonumo siekimas paklaidina mergaitę, nes ji per sena žįsti krūtį (būsena, vaizduojama pasakoje „Joniukas ir Grytutė") ir per jauna seksui. *Id* yra vilkas ir kartu tėvas, kuris yra ir medžiotojas, atstovaujantis *ego* ir *superego*. Siųsdama vilką pas senelę, Raudon-

kepuraitė, Edipo komplekso genama, siekia atsikratyti motinos, kuri gali būti senelės sielos moralinis atspindys. Namai abiejose miško pusėse iš tikrųjų yra tas pats namas kaip „Joniuke ir Grytutėje", kur jis traktuojamas ir kaip motinos kūnas. Meistriškai sumaišius simbolius Raudonkepuraitei suteikiama proga sugulti į lovą su tėvu, vilku, taip išreiškiant jos edipiškas fantazijas. Pasakos pabaigoje ji išsigelbsti, nes atgimsta aukštesniu egzistencijos lygmeniu, kai jos tėvas vėl pasirodo kaip *ego – superego* – medžiotojas ir išpjauna ją iš jos tėvo, vilko, t.y. *id*, pilvo. Paskui visi laimingai gyvena.[4]

Bettelheimo platus simbolistinis akiratis leidžia interpretuoti pasaką ne taip mechaniškai kaip Frommo slapto kodo sąvoka, tačiau ir šis autorius remiasi neginčytinomis teksto prielaidomis. Nors mini gana daug Grimmų bei Perrault komentatorių ir manytina, kad jis suvokia folklorą kaip akademinę discipliną, Bettelheimas skaito „Raudonkepuraitę" ir kitas pasakas taip, tarsi jos neturėtų istorijos. Jis tyrinėja jas, taip sakant, lėkštai, tarytum pacientus ant kušetės, ir laiko tėkmė jam neegzistuoja. Bettelheimas nesidomi, kaip jos atsirado, jam nerūpi kitos prasmės, kurias šios pasakos galėjo turėti kituose kontekstuose, nes jis iš anksto žino, kaip būtybė elgiasi ir kaip ji anksčiau elgėsi. Per daugelį šimtmečių pasakos kito ir skirtingose kultūrinėse tradicijose įgydavo skirtingas formas. Neišreikšdamos žmogaus dvasinės būsenos, jos liudija, kad pakito *mentalités*. Pajusime atstumą, kuris skiria mūsų vidaus pasaulį nuo protėvių, jei įsivaizduosime, kad migdome savo vaiką ir sekame jam „Raudonkepuraitės" pirminį valstietišką variantą. Galbūt tada pasakos moralas būtų toks: saugokitės psichoanalitikų ir atsargiai naudokitės šaltiniais. Atrodo, grįžome prie istorizmo.[5]

Tačiau nevisiškai, nes „Raudonkepuraitė" labai iracionali. Atrodytų, tai nedera proto amžiuje. Valstiečių variantas pranoksta psichoanalitikų variantus smurtu ir seksu. (Sekdami Grimmais ir Perrault, Frommas ir Bettelheimas neužsimena apie senelės žmogėdrystę ir striptizo preliudą prieš praryjant mer-

Gustave'o Doré *Raudonkepuraitė*.
Perfotografuota Pierponto Morgano bibliotekai leidus

gaitę.) Matyt, valstiečiams nereikėjo slapto kodo, kad galėtų kalbėti apie tabu.

Kitose prancūzų valstiečių „Motušės Žąsies pasakose" taip pat apstu košmarų. Pavyzdžiui, viename iš ankstyvųjų „Miegančiosios gražuolės" (410 pasakos tipas) variantų princas išgelbėtojas, jau vedęs, prievartauja miegančią karalaitę ir ji nepabusdama pagimdo jam septynis vaikus. Galiausiai žindomi kūdikiai įveikia užkeikimą pažadindami ją savo įkandimais, ir pasakoje atsiranda antra tema: princo uošvės, žmogėdrės, mėginimai suryti jo nesantuokinius vaikus. Originaliajame „Mėlyn-

barzdyje" (312 pasakos tipas) pasakojama apie nuotaką, kuri negali atsispirti pagundai atrakinti uždraustas namų duris keisto vyro, jau turėjusio šešias žmonas. Nuotaka įeina į tamsų kambarį ir aptinka buvusių žmonų lavonus, sukabintus ant sienos. Pašiurpusi ji išmeta uždrausto kambario raktą į kraujo klaną ant grindų. Ji negali rakto nuvalyti. Taigi Mėlynbarzdis, tikrindamas raktus, sužino apie jos nepaklusnumą. Jis galanda peilį, ketindamas ją padaryti septintąja auka, o ji užsidariusi miegamajame velkasi vestuvinę suknelę. Kol ji puošiasi, jos gelbėti atjoja broliai, kuriems sesuo su balandžiu išsiuntė laiškelį. Vienoje ankstyvųjų Pelenės ciklo pasakų (510 B pasakos tipas) herojė tampa tarnaite, kad sukliudytų savo tėvui prievarta ją vesti. Kitoje pasakoje nedora pamotė bando įstumti Pelenę į krosnį, bet per klaidą sudegina vieną iš blogųjų įseserių. Prancūzų valstiečių pasakoje „Joniukas ir Grytutė" (327 pasakos tipas) herojaus suklaidintas žmogėdra perpjauna gerkles savo vaikams. Jaunikis ryja nuotakas vieną po kitos vestuvių lovoje pasakoje „Gražuolė ir pabaisa" (433 pasakos tipas), vienoje iš šimtų pasakų, niekada nepatekusių į „Motušės Žąsies" spausdintus variantus. Dar žiauresnėje pasakoje „Trys šunys" (315 pasakos tipas) sesuo nužudo brolį, paslėpdama smiges jo vestuvių lovoje. Nuožmiausioje iš visų „Mano močia mane nužudė, mano tėvas mane suvalgė" (720 pasakos tipas) motina sukapoja sūnų ir išverda lionietišką troškinį, o duktė vaišina juo tėvą. Taip einama nuo prievartavimo ir sodomijos iki kraujomaišos ir kanibalizmo. Nesistengdami pridengti pasakojimo simboliais, aštuonioliko šimtmečio Prancūzijos pasakų sekėjai vaizduoja žiaurų ir atvirai brutalų pasaulį.

·

Kaip istorikas gali suvokti šito pasaulio esmę? Vienintelis būdas atsilaikyti prieš ankstyvosios „Motušės Žąsies" aiškintojų trauką – vadovautis dviem disciplinomis: antropologija ir folkloru. Diskutuodami teoriškai, antropologai nesutaria dėl jų mokslo pagrindų. Tačiau kai ima dirbti lauko sąlygomis, sakytinėms

tradicijoms suprasti jie naudoja metodus, kuriuos galima pritaikyti Vakarų folklorui. Visi jie, išskyrus keletą struktūralistų, sieja pasakas su sekimo menu ir kontekstu, kuriame vyksta jų veiksmas. Jie aiškinasi, kokiu būdu pasakotojas pritaiko paveldėtą temą savo auditorijai. Data ir vieta tikslinami remiantis topų universalumu. Jie nesitiki rasią tiesioginį socialinį komentarą ar metafizines alegorijas, juolab teksto ar kultūros stiliaus dvasią, perteikiančią konkretų etosą ir pasaulėžiūrą.[6] „Mokslinis" folkloras, taip jį vadina prancūzai (amerikiečiai specialistai dažnai skiria *folklore* ir *fakelore**), apima pasakų kompiliavimą ir lyginimą pagal standartizuotą pasakų tipų schemą, kurią sukūrė Antti Aarne'as ir Stith'as Thompsonas. Šis folkloras neatmeta formalistinės analizės, pavyzdžiui, Vladimiro Proppo, bet pabrėžia tikslų dokumentavimą – pasakojimo aplinkybes, pasakotojo biografiją ir rašytinių šaltinių poveikio laipsnį.[7]

Prancūzai tautosakos rinkėjai užrašė apie dešimt tūkstančių pasakų įvairiais dialektais kiekviename Prancūzijos ir prancūziškai kalbančių teritorijų kampelyje. Pavyzdžiui, 1945 metais Musée des arts et traditions populaires organizuotoje ekspedicijoje Ariane de Félice užrašė „Nykščiuko" („Tomas Nykštys", arba „Nykštinis", 327 pasakos tipas) variantą iš kaimietės Euphrasie Pichon, gimusios 1862 metais Egiuzono kaime (Indre). 1879 metais Jeanas Drouillet užrašė kitą variantą, klausydamasis savo motinos Eugenie, kuri išmoko jį iš savo motinos Octavie Riffet Teijė kaime (Šere). Abu variantai beveik tapatūs ir nieko nėra perėmę iš pirmo pasakos perpasakojimo, kurį Charles'is Perrault paskelbė 1697 metais. Jie ir aštuoniasdešimt kitų „Nykščiukų", kuriuos tautosakininkai surinko ir palygino kiekvieną jų motyvą, priklauso sakytinei tradicijai, kurią labai nedaug paveikė spausdinta kultūra ir kuri išsilaikė beveik iki devyniolikto šimtmečio pabaigos. Didžioji dalis prancūzų pasakų rinkinio užrašyta 1870–1914 metais, „liaudies pasakų rinkimo Prancūzijoje

* Lietuviški atitikmenys būtų „tautosaka" ir „tautosakos mėgdžiojimas".

aukso amžiuje". Pasakas sekė valstiečiai, išmokę jų vaikystėje, daug anksčiau negu raštingumas paplito kaime. Taip 1874 metais beraštė valstietė Nannette Levesque padiktavo „Raudonkepuraitės" variantą, pasakotą aštuonioliktame šimtmetyje. 1865 metais Louisas Grolleau, namų tarnas, gimęs 1803-iaisiais, padiktavo „Utėlės" (621 pasakos tipas) variantą, kurį pirmą kartą išgirdo imperijos metais. Kaip visi pasakų sekėjai, valstiečiai pasakotojai priderindavo pasakojimo veiksmo vietą prie savo aplinkos, tačiau jie išsaugodavo pagrindinius elementus, naudodami pasikartojimus, rimus bei kitas mnemonikos priemones. Nors „vaidybinis" elementas, svarbiausias šiuolaikinio folkloro tyrimams, senuosiuose tekstuose neišryškėja, tautosakininkai įrodinėja, kad Trečiosios respublikos užrašymai pateikia jiems pakankamai įrodymų, kad būtų galima rekonstruoti prieš du šimtmečius egzistavusios sakytinės tradicijos apytikrius kontūrus.[8]

Tokios pretenzijos gali atrodyti įžūlios, bet lyginamosios studijos atskleidė stebinančių panašumų, aptinkamų tos pačios pasakos, užrašytos atkampiuose kaimuose, esančiuose toli vienas nuo kito ir neskaitančiuose knygų, skirtinguose variantuose. Pavyzdžiui, studijoje apie „Raudonkepuraitę" Paulis Delarue sulygino trisdešimt penkis variantus, užrašytus didžiulėje *langue d'oïl* zonoje.

Dvidešimt variantų tiksliai atitiko anksčiau cituotą pirminę „Conte de la mère grand" („Mano senelės pasaka"), išskyrus kai kurias detales (kartais mergaitė praryjama, o kartais ji gudragalviaudama pasprunka). Du variantai atkartoja Perrault pasaką (joje pirmą kartą minima raudonoji kepuraitė). Likusiuose sakytiniai ir rašytiniai pasakojimai, kurių elementai išsiskiria taip stipriai, kaip česnakas ir garstyčios prancūziškos mišrainės užkule, yra labai susimaišę.[9]

Rašytiniai šaltiniai patvirtina, kad pasakos egzistavo daug anksčiau, negu imta suvokti „folklorą" kaip devyniolikto šimtmečio naujadarą.[10] Viduramžiais pamokslininkai, aiškindami

moralinius argumentus, remdavosi sakytine tradicija. Jų pamokslai, perkelti į *Exempla* rinkinius nuo dvylikto iki penkiolikto šimtmečio, pagrįsti tais pačiais pasakojimais, kuriuos devynioliktame šimtmetyje užrašinėjo tautosakos rinkėjai valstiečių pirkiose. Nors riterių romanų, *chansons de geste* (herojinių poemų) ir *fabliaux* (fablio) ištakas gaubia nežinia, atrodo, kad viduramžių literatūra daugiau rėmėsi populiaria sakytine tradicija negu *vice versa*. „Miegančioji gražuolė" pasirodė karaliaus Artūro ciklo romane keturioliktame šimtmetyje, o „Pelenė" iškilo Noelio du Failio *Propos rustiques* 1547 metais. Ši knyga parodė, kaip pasakos ateina iš valstiečių išminties ir kaip perduodamos, nes du Failis pirmą kartą aprašė svarbią prancūzų tradiciją *veillée* (vakarojimą), susibūrimą sutemus prie židinio, kai vyrai taisydavo įnagius, moterys siūdavo ir visi klausydavosi šimtmečius gyvavusių pasakų, kurias tautosakininkai užrašė po trijų šimtų metų.[11] Nežinia, ar sekant tokias pasakas kaip „Raudonkepuraitė" jomis norėta palinksminti suaugusius, ar pagąsdinti vaikus, tačiau šitos pasakos priklausė liaudies kultūros fondui, kurį valstiečiai kaupė šimtmečiais, stebėtinai mažai prarasdami.

Didžiuliai liaudies pasakų rinkiniai, atsiradę devyniolikto šimtmečio pabaigoje ir dvidešimto pradžioje, leidžia įžvelgti ryšį su neraštingomis masėmis, kurios be pėdsakų išnyko praeityje. Atmesti liaudies pasakas dėl to, kad jų neįmanoma datuoti ir tiksliai išdėstyti kaip kitų istorinių dokumentų, reikštų atsukti nugarą vienai iš nedaugelio galimybių praskleisti laiko užsklandą, skiriančią mus nuo senojo režimo valstiečių mąstysenos. Tačiau bandydami įsiskverbti į jų vidaus pasaulį galime susidurti su kliūtimis, panašiomis į tas, kurias bandė įveikti Žanas Lokys (301 pasakos tipas), norėdamas išvaduoti tris ispanų princeses iš požemio karalystės, arba mažasis Šnekutis (328 pasakos tipas), sumanęs pagrobti žmogėdros lobį.

Blogiausia, kad nebegalime klausytis, kaip buvo sekamos pasakos. Kad ir kokie tikslūs būtų, užrašyti pasakų variantai ne-

perteikia detalių, kurios pagyvindavo pasakas aštuonioliktame šimtmetyje. Nebeliko dramatiškų pauzių, šelmiškų žvilgsnių, gestikuliavimo įtaigiau vaizduojant situaciją – Snieguolę prie ratelio, Pelenę, utinėjančią įseserę, garsų, pavyzdžiui, beldimo į duris (dažnai stuksenant klausytojui į kaktą), daužymo lazda arba pirstelėjimo. Šitos priemonės kurdavo pasakų prasmę ir buvo neprieinamos istorikui, kuris negalėjo būti tikras, kad blankus ir nuobodus tekstas, įspraustas į knygos viršelius, tiksliai nupasakoja įvykį, datuotiną aštuonioliktu šimtmečiu. Jis netgi negalėjo būti įsitikinęs, kad tas tekstas atitinka neužrašytus variantus, kurie egzistavo šimtmečiu anksčiau. Nors istorikas ir rastų daug įrodymų, kad ta pasaka egzistavo, tačiau negalėtų atsikratyti įtarumo, jog ji galėjo gerokai pakisti, kol pasiekė Trečiosios respublikos tautosakininkus.

Įvertinus šias abejones, atrodytų neišmintinga imtis interpretuoti vienos pasakos vieną variantą, dar nutrūktgalviškiau būtų remtis detalėmis – kepuraitėmis ir medžiotojais – analizuojant simbolius, kurių galėjo ir nepasitaikyti valstiečių sekamose pasakose. Tačiau visiškai pakanka šitų variantų – 35 „Raudonkepuraičių“, 90 „Nykščiukų“, 105 „Pelenių“, kad įsivaizduotum tai, kaip ši pasaka egzistavo sakytinėje tradicijoje. Galima tyrinėti pasaką struktūriškai, analizuoti, kaip konstruojamas pasakojimas ir kaip derinami motyvai, užuot skyrus visą dėmesį detalės tikslumui. Paskui galima lyginti ją su kitomis pasakomis. Galiausiai, naudojantis visu prancūzų liaudies pasakų paveldu, galima išskirti bendras charakteristikas, vyraujančias temas, stiliaus bei tonacijos elementus.[12]

Pravartu prašyti pagalbos ir mokslininkų, tyrinėjančių sakytinę literatūrą. Milmanas Parry'is ir Albertas Lordas parodė, kaip liaudies epus, apimtimi prilygstančius *Iliadai*, tiksliai perduoda bardas bardui tarp beraščių valstiečių Jugoslavijoje. Šitie „pasakų giesmininkai“ neturi legendinių atminties galių, kartais priskiriamų „primityviems“ žmonėms. Jie neatsimena visko žodis žodin, o kuria scenarijus iš frazių ir pasakojimo atkarpų,

improvizuodami pagal tai, kokiai auditorijai reginys skiriamas. Užrašymai, kurie rodo, kad tą patį epą tas pats giesmininkas atlieka kitaip, leidžia daryti išvadą, kad kiekvienas atlikimas yra unikalus. Tačiau 1950 metų užrašymai iš esmės nesiskiria nuo užrašymų 1934-aisiais. Kiekvienu atveju giesmininkas plėtoja temą taip, tarsi eitų jam gerai žinomu taku. Jis leidžia sau nukrypti nuo temos, kad pasuktų trumpiausiu keliu, ar stabtelėti ir pasigrožėti panorama, bet visada išlieka įprastoje aplinkoje – tokioje įprastoje, jog faktai galėtų sakyti, kad jis kartoja kiekvieną žingsnį taip, kaip jį žengė anksčiau. Giesmininkas nesuvokia pažodinio kartojimo taip kaip raštingas žmogus, nes neturi supratimo apie žodžius, eilutes ir posmus. Jam neegzistuoja tiksliai nustatyti tekstai kaip spausdinto puslapio skaitytojams. Jis kuria savo tekstą, kai perteikinėja ir iš senų temų sugalvoja naujas. Jis net semiasi medžiagos iš spausdintų šaltinių, nes epo visuma yra daug didesnė nei jo dalių suma, todėl detalių pasikeitimas mažai veikia bendrus kontūrus.[13]

Lordo tyrimai patvirtina Vladimiro Proppo išvadas, gautas kitu analizės metodu, parodančiu, kaip detalių variacijos išlieka pavaldžios stabilioms struktūroms rusų pasakose.[14] Ekspedicijų dalyviai, bendravę su beraščiais žmonėmis Polinezijoje, Afrikoje ir Šiaurės bei Pietų Amerikoje, taip pat įsitikino, kad sakytinės tradicijos turi didžiulę išliekamąją galią. Nuomonės nesutampa šiuo klausimu: ar sakytiniai šaltiniai gali, ar negali pateikti patikimą praeities įvykių atpasakojimą. Robertas Lowie, rinkęs krou genties indėnų pasakojimus dvidešimto šimtmečio pradžioje, tapo visišku skeptiku: „Aš negaliu pripažinti sakytinei tradicijai jokios istorinės vertės jokiomis aplinkybėmis."[15] Istorine verte Lowie laikė faktų tikslumą. 1910 metais jis užrašė krou pasakojimą apie mūšį su dakotais. 1931 metais tas pats informatorius pasakojo jam apie mūšį, bet šį kartą tvirtino, kad kautasi su čejenais. Lowie pripažino, kad pasakojimai, vertinami kaip pasakojimai, išliko beveik nepakitę. Jie išsišakodavo ir nukrypdavo į kitas temas, tačiau išlikdavo artimi krou pasako-

jimams. Taigi Lowie duomenys faktiškai paremia nuomonę, kad tradicinio pasakojimo procese formos ir stiliaus tęstinumas persveria detalių variacijas tiek Šiaurės Amerikos indėnų, tiek ir Jugoslavijos valstiečių pasakojimuose.[16] Frankas Hamiltonas Cushingas pateikė įsimenantį šitos tendencijos pavyzdį zunių gentyje daugiau kaip prieš šimtmetį. 1886 metais jis vertėjavo zunių delegacijai Jungtinių Amerikos Valstijų rytuose. Vieną vakarą, kai visi paeiliui sekė pasakas, jis savo ruožtu papasakojo pasaką „Gaidys ir pelė" iš italų liaudies pasakų rinkinio. Maždaug po metų nustebo išgirdęs zunių genties indėną pasakojant tą pačią pasaką. Itališki motyvai liko atpažįstami, tad pasaką buvo galima klasifikuoti pagal Aarne'o–Thompsono schemą (2032 pasakos tipas). Tačiau visa kita – pasakojimo rėmai, retorinės figūros, aliuzijos, stilius ir bendra atmosfera – buvo be galo artima zunių pasakai. Užuot nudažiusi itališku koloritu vietinį folklorą, pasaka virto zunių kūriniu.[17]

Be abejonės, perėmimo procesas skirtingose kultūrose vyksta skirtingai. Kai kurie folkloro žanrai atsispiria „antkryčiui", perimdami naują medžiagą veiksmingiau negu kiti. Tačiau sakytinės tradicijos beveik visur yra tvirtos ir ilgaamžės tarp neraštingų žmonių. Jos nenutrūksta ir pirmą kartą perteikus jas spausdintu žodžiu. Nors Jackas Goody'is teigė, kad raštingumo riba tampa istorijos pjūviu, atskiriančiu sakytinę kultūrą nuo „rašytinės" ar „spausdintos", raštingumui pradedant plisti tradiciškai sekamos pasakos turbūt dar gali gyvuoti daugelį metų. Antropologai ir tautosakininkai, kurie skverbėsi į folkloro pasaulį, anaiptol nesistebi, kad Prancūzijos kaimų pasakotojai devyniolikto šimtmečio pabaigoje porindavo poringes visai panašiai kaip jų protėviai prieš šimtą ar daugiau metų.[18]

Nors toks žinovų liudijimas ir guodžia, tačiau jis neišaiškina visų sunkumų stengiantis suprasti prancūzų pasakas. Tekstai nėra sunkiai prieinami, nes jie nenaudojami guli lobynuose, tokiuose kaip Musée des arts et traditions populaires Paryžiuje, ir mokslinėse kolekcijose, tokiose kaip Paulio Delarue ir

Marie-Louise Tenèze *Le Conte populaire français*. Tačiau jų neįmanoma iš ten iškelti ir pateikti tyrimams, tarsi tai būtų šūsnis senojo režimo nuotraukų, padarytų žvelgiant naiviomis išmirusios valstietijos akimis. Juk tie faktai – pasakos.

Kaip ir daugelis pasakojimo būdų, jos išplėtoja sunormintus siužetus, sukurtus iš įprastinių motyvų, aptinkamų visur. Savuoju neapibrėžtumu šie siužetai pakerta rankas tam, kas mėgina tiksliai nustatyti jų vietą ir laiką. Raymondas Jamesonas tyrinėjo kinų Pelenės iš devintojo amžiaus atvejį. Batelius jai padovanoja stebuklinga žuvis, o ne krikštamotė fėja. Vieną ji pameta kaimo šventėje, o ne karališkame baliuje. Bet ji vis tiek neabejotinai panaši į Perrault heroję.[19] Tautosakininkai atpažino žinomas pasakas Herodoto ir Homero veikaluose, seniausiuose egiptiečių papirusuose ir akmeninėse chaldėjų lentelėse. Jie užrašinėjo jas visame pasaulyje, Skandinavijoje ir Afrikoje, iš indų prie Bengalijos įlankos ir indėnų prie Misurio upės. Sklaida tokia stulbinanti, jog kai kas linkęs įtikėti propasakomis ir fundamentaliu indoeuropiečių mitų, legendų bei pasakų rinkiniu. Ši tendencija leido susiformuoti Frazerio, Jungo, Lévi-Strausso teorijoms, bet jomis negali pasiremti tyrinėtojas, kuris bando perprasti ankstyvosios naujųjų laikų Prancūzijos valstiečių mąstyseną.

Laimė, žemiškesnė tautosakos tendencija leidžia išskirti tradicinių prancūziškų pasakų specifines ypatybes. *Le Conte populaire français* skirsto jas pagal Aarne'o–Thompsono klasifikaciją, aprėpiančią visą indoeuropiečių liaudies pasakų įvairovę. Todėl ji suteikia pagrindą lyginamosioms studijoms, o palyginimai kuria prielaidas, kaip bendrosios temos įsišaknijo ir suvešėjo Prancūzijos dirvoje. Pavyzdžiui, „Nykščiukas" („Le Petit Poucet", 327 pasakos tipas) turi ryškų prancūzišką atspalvį tiek Perrault, tiek valstiečių pasakų versijose, palyginti su vokiška giminaite, pasaka „Joniukas ir Grytutė" („Hansel und Gretel"). Grimmų pasakoje rodomas paslaptingas miškas ir vaikų *naïveté* (naivumas) susidūrus su nesuvokiamu blogiu, joje daugiau vaiz-

duotės žaismo ir poetiškumo, ypač duonos namelio ir stebuklingų paukščių epizoduose. Prancūzų vaikai susiduria su žmogėdra, bet visiškai realiame name. Mesjė ir madam žmogėdros planuoja kviestinius pietus kaip sutuoktinių pora, jie priekabiauja prie vienas kito visai kaip Tomo Nykščiuko tėvai. Faktiškai sunku tas dvi poras atskirti. Abi pokvailės žmonos paleidžia vėjais šeimos turtą, o vyrai plūsta jas panašiais žodžiais. Skiriasi tik tai, kad žmogėdra sako žmonai, jog ji nusipelnė būti suėsta ir jis pats tą padarytų, jei ji nebūtų tokia neskani *vieille bête* (sena bjaurybė).[20] Skirtingai nuo giminaičių Vokietijoje, prancūzų žmogėdros vaidina *le bourgeois de la maison* (biurgeris, šeimos galva)[21] vaidmenį, tarsi būtų turtingi vietiniai žemvaldžiai. Jie smuikuoja, lanko bičiulius, patenkinti knarkia šalia apkūnių žmogėdrių žmonų.[22] Tačiau kad ir kokie žiaurūs būtų, niekada nepamiršta savo šeimos ir nenustoja ja rūpinęsi. Todėl pasakoje „Pitchin-Pitchot" džiūgauja žmogėdra, parskubėjęs namo su maišu ant nugaros: „Katerina, kaisk didįjį katilą. Aš sugavau Pitchin-Pitchot."[23]

Ten, kur vokiečių pasakose tvyro siaubo ir fantazijos atmosfera, prancūziškose prasiveržia humoro ir šeimyniškumo gaida. Ryškiaspalvės tanagros ir musinukės tupia į vištides. Elfai, džinai, miško dvasios – visos indoeuropiečių pasakų magiškos būtybės Prancūzijoje buvo suvestos į dvi atmainas: žmogėdras ir fėjas. Tos išlikusios būtybės įgyja žmogiškų silpnybių ir dažniausiai palieka žmonėms spręsti problemas jų pačių priemonėmis – gudrumu ir „kartezianizmu" – terminu, kuriuo prancūzai vulgariai vadina polinkį apgaudinėti ir intriguoti. Gališkas atspalvis išryškėja daugelyje pasakų, kurių Perrault neperdirbinėjo savo 1697 metų „Motušei Žąsiai": pavyzdžiui, jaunojo kalvio *panache* (margaspalvis galvos papuošalas) pasakoje „Le Petit Forgeron" („Mažasis kalvis", 317 pasakos tipas) nužudo milžinus klasikiniame *tour de France* arba bretono valstiečio provincializmas „Jean Bête" („Žanas kvailys", 675 pasakos tipas), kai jam duoda viską, ko panorės, ir jis paprašo *un bon péché de*

piquette et une écuelle de patates du lait („išspaudų vyno ir dubenį bulvių su pienu"), arba mokyto sodininko profesinis pavydas, kai jis nesugeba genėti vynuogių taip kaip jo mokinys „Jean le Teigneux" („Žanas Dedervinė", 314 pasakos tipas), arba velnio dukters sumanumas „La Belle Eulalie" („Gražioji Eulali", 313 pasakos tipas), kai ji pabėga su mylimuoju, palikusi lovose kalbančius pyragus. Prancūzų pasakų negalima susieti su konkrečiais įvykiais, bet jų negalima ir sumenkinti išsklaidant begalinėje universaliojoje mitologijoje. Jos iš tiesų priskirtinos konkrečiai laiko zonai: *la France moderne*, t.y. Prancūzijai, kuri egzistavo nuo penkiolikto iki aštuoniolikto šimtmečio imtinai.

Tokia laiko tėkmė neapibrėžtumu trikdo tą, kas tikisi istorinio tikslumo. Tačiau tikslumas gali būti ne vietoje ar net neįmanomas *mentalités* istorijoje, žanre, reikalaujančiame metodų, nepanašių į tuos, kurie naudojami tradiciniuose žanruose, tokiuose kaip politinė istorija. Pasaulėžiūrų negalima surašyti kronikine seka kaip politinių įvykių, bet jos ne mažiau „realios".

Politika nerealizuojama, kol mintyse nesubręsta toks poreikis, kai sveiku protu suvokiamas pasaulis. Sveikas protas yra socialinė realybės konstrukcija, skirtinga įvairiose kultūrose. Anaiptol nebūdamas kolektyvinės vaizduotės dalies savavališkas pramanas, jis išreiškia bendrą patirties pagrindą esamoje socialinėje santvarkoje. Todėl bandymą atkurti pasaulį taip, kaip jį matė valstiečiai senojo režimo laikotarpiu, reikėtų pradėti klausimu, ką jie turėjo bendra, kokia patirtimi dalijosi kasdieniame gyvenime savo kaimuose.

Kelių socialinių istorikų kartų tyrimų dėka į šį klausimą galima atsakyti. Atsakymą reikėtų riboti kvalifikacijomis ir apibendrinti, nes sąlygos buvo labai įvairios karalystėje, kuri buvo greičiau regionų durstinys negu suvienyta tauta iki revoliucijos ir galbūt dar ilgokai devynioliktame šimtmetyje. Pierre'as Goubert, Emmanuelis Le Roy Ladurie, Pierre'as Saint-Jacobas, Paulis Bois bei daug kitų atskleidė valstiečių gyvenimo ypatybes įvairiuose regionuose ir detaliai išaiškino jas monografijose. Dėl

monografijų gausos prancūzų socialinė istorija gali atrodyti išimčių konspiracija, kuri mėgina nuneigti taisykles. Čia taip pat slypi ir klaidingu keliu žengiančio profesionalizmo pavojus – juk gana toli nuo detalių esančiajam pradeda formuotis bendras vaizdas. Šis reiškinys jau buvo aptartas tokiuose vadovėliuose kaip *Histoire économique et sociale de la France* (*Ekonominė ir socialinė Prancūzijos istorija*, Paryžius, 1970) ir susistemintoje *Histoire de la France rurale* (*Prancūzijos kaimo istorija*, Paryžius, 1975–1976). Nors netolygiai, bet procesas tęsiasi.[24]

Nepaisant karo, maro ir bado, visuomeninė santvarka, egzistavusi kaimo lygmeniu, ankstyvaisiais naujaisiais laikais Prancūzijoje išliko stebėtinai stabili. Valstiečiai buvo palyginti laisvi – mažiau laisvi negu jomenai, Anglijoje tapę bežemiais darbininkais, bet laisvesni negu baudžiauninkai į rytus nuo Elbės, grimztantys į vergijos atmainą. Tačiau jie negalėjo pabėgti iš senjorinės sistemos, kuri neleido jiems turėti užtektinai žemės, kad taptų ekonomiškai nepriklausomi, ir kuri pasisavindavo bet kokį jų pagamintą perteklių. Vyrai triūsdavo nuo aušros iki sutemos, atokiai išmėtytuose rėžiuose draskydami žemę plūgais, nepakitusiais nuo Romos laikų, ir kirsdami javus primityviais pjautuvais, kad ražienos užtektų bendruomenės ganyklai. Moterys tekėdavo vėlai – dvidešimt penkerių ar net dvidešimt septynerių metų – ir gimdydavo tik penkis ar šešis vaikus, iš kurių išaugdavo nebent du ar trys. Didžioji dauguma žmonių chroniškai badmiriaudavo, misdavo vien duonos ir vandens putra, kada ne kada įsimesdami pačių išaugintų daržovių. Mėsą valgydavo tik keliskart per metus: švenčių dienomis ir po rudeninio skerdimo, jei neužtekdavo siloso galvijams šerti per žiemą. Dažnai neturėdavo nė dviejų svarų duonos (2000 kalorijų) dienai, kurios reikėjo organizmui, todėl būdavo neatsparūs grūdų stygiaus ir ligų poveikiui. Gyventojų skaičius svyruodavo tarp penkiolikos ir dvidešimt milijonų, išaugdamas iki gamybinio pajėgumo ribos (vidutinis tankumas – 40 žm./km^2, vidutinis metinis gimimų skaičius – 40 tūkst. gyventojų), kad vėl

katastrofiškai sumažėtų dėl demografinių krizių. Keturis šimtmečius – nuo pirmos Juodosios Mirties pjūties 1347 metais iki pirmo gyventojų skaičiaus ir produktyvumo šuolio aštuoniolikto amžiaus ketvirtame dešimtmetyje – Prancūzijos visuomenė buvo įstrigusi tarp sustabarėjusių institucijų ir maltistinių gyvenimo sąlygų. Ji išgyveno sąstingio laikotarpį, kurį Fernandas Braudelis ir Emmanuelis Le Roy Ladurie apibūdino kaip *l'histoire immobile* (sustojusi istorija).[25]

Šita frazė šiandien atrodo perdėta, nes ja remiantis sunku paaiškinti religinį konfliktą, javų maištus ir sukilimus prieš valstybės įsigalėjimą, sugriovusį vėlyvųjų viduramžių kaimo gyvenimo modelį. Tačiau pirmą kartą pavartota dvidešimto amžiaus šeštame dešimtmetyje, sustingusios istorijos, *la longue durée*, sąvoka, struktūrinio tęstinumo per ilgą laikotarpį istorijos sąvoka, pakoregavo tendenciją laikyti istoriją politinių įvykių seka. Įvykių istorija, *histoire événementielle*, apskritai vyko virš valstietijos galvų tolimame Paryžiuje ir Versalyje. Tuo metu, kai ministrai iškildavo ir prasmegdavo, kaimo gyvenimas netrikdomai tekėjo įprastine vaga, daugmaž vienodai nuo jau išdilusių iš atminties laikų.

Kaimo lygmeniu istorija atrodė „sustojusi", nes senjorizmas ir ūkininkavimas, kad prasimaitintum, lenkė valstiečius prie žemės, o primityvi žemdirbystės technika neleido ištiesti nugaros. Javų derliai būdavo 5:1, o fondogrąža primityvi, palyginti su šiuolaikiniu ūkininkavimu, kai išauginama penkiolika ar net trisdešimt grūdų iš kiekvienos pasėtos sėklos. Ūkininkai neišgalėjo auginti tiek javų, kad pašertų gausią bandą, ir nelaikė užtektinai galvijų, kad jų mėšlu patręštų laukus ir padidintų derlių. Užburtas ratas neleido ištrūkti iš dvimetės ar trimetės sėjomainos, kai didžioji dalis jų žemės dirvonuodavo. Jie negalėjo užsėti dirvono kad ir dobilais, kurie pasotindavo dirvą azotu, nes gyveno per daug skurdžiai ir nebūtų išdrįsę rizikuoti, antra vertus, niekas nebuvo girdėjęs apie tą azotą. Kolektyviniai žemės dirbimo būdai taip pat neleido eksperimentuoti. Išskyrus kelis

regionus su aptvarais, tokius kaip *bocage* (miškinga) zona vakaruose, valstiečiai dirbo atviruose laukuose išmėtytus rėžius. Jie kolektyviai sėdavo ir pjaudavo, kad galėtų bendrai rinkti varpas ir ganyti gyvulius ražienose. Valstiečiai buvo priklausomi nuo bendruomenės sklypų ir miškų kitapus laukų dėl ganiavos, malkų, valgomųjų kaštonų ir uogų. Vienintelė vieta, kur jie galėjo rodyti asmeninę iniciatyvą, buvo *basse-cour*, daržas už namo. Čia jie plušėdavo kraudami mėšlo krūvas, augindami linus verpalams, daržoves ir viščiukus prie naminio alaus ir vietos turgui.

Daržas už namo dažnai padėdavo išgyventi šeimoms, kurios neturėjo dviejų, trijų ar keturių dešimčių akrų, užtikrinančių ekonominę nepriklausomybę. Tiek daug žemės reikėjo todėl, kad didžiąją derliaus dalį atimdavo pyliavos senjorui, bažnyčios dešimtinės, nuompinigiai ir mokesčiai. Centrinėje ir šiaurės Prancūzijoje dauguma pasiturinčių valstiečių išsisukdavo nuo pagrindinių karalystės mokesčių *taille* (duoklės), tad viskas klostėsi pagal seną prancūzų principą: lupk kailį vargšui. Taigi renkama duoklė pradėjo skaldyti kaimo bendruomenę, o skolos didino nelygybę. Vargingesnieji valstiečiai dažnai skolindavosi iš turtingųjų – taip sakant, nedaugelio santykinai turtingesnių *coqs du village* („kaimo gaidžių"), turinčių tiek žemės, kad galėtų parduoti grūdų perteklių turguje, išauginti bandas ir samdyti vargšus darbams. Dėl atodirbio už skolas turtingųjų valstiečių pradėta nekęsti taip pat kaip senjorų ir bažnyčios *décimateur* (dešimtinės rinkėjų). Neapykanta, pavydas ir interesų konfliktai draskė kaimo bendruomenę. Kaimas anaiptol nebuvo laiminga ir darni *Gemeinschaft* (bendrija).

Daugumai valstiečių gyvenimas kaime buvo tapęs kova dėl išlikimo, o išlikimas reiškė gebėjimą išsilaikyti aukščiau ribos, kuri skyrė vargšą nuo beturčio. Skurdo riba įvairiose vietose būdavo skirtinga. Ji priklausydavo nuo to, kiek žemės valstiečiui reikėdavo turėti, kad įstengtų sumokėti mokesčius, duokles, atlikti pareigas senjorui ir kad dar liktų grūdų ateinančių metų

sėjai ir šeimai išmaitinti. Nepritekliaus metais nepasiturinčioms šeimoms tekdavo pirktis maisto. Tapusios pirkėjomis, tokios šeimos galutinai nusigyvendavo, nes kainos pašokdavo ir pasiturintys valstiečiai pribaigdavo jas. Taigi nederlius skaldydavo kaimą – ant skurdo ribos balansuojančios šeimos nusigyvendavo, o turtingieji tapdavo turtingesni. Apimti negandų, „mažieji žmonės" (*petites gens*) kliaudavosi nuovokumu. Jie parsisamdydavo stambesniuose ūkiuose, verpdavo ir ausdavo savo trobose, griebdavosi atsitiktinių uždarbių ir klajodavo, padirbėdami kur tik pasitaikydavo proga.

Daugelis jų smukdavo dar žemiau. Tada jie visam laikui palikdavo gimtinę ir bastydavosi su tokiais pat nelaimėliais, Prancūzijos *population flottante* („nestabilia liaudimi"). Aštuonioliktо amžiaus devintame dešimtmetyje viltį praradusių klajoklių buvo keli milijonai. Išskyrus keletą laimingųjų tame amatininkų *tour de France* ir retkarčiais pasitaikančias aktorių bei juokdarių trupes, klajokliškas gyvenimas reiškė nepaliaunamą maisto ieškojimą. Bastūnai išplėšdavo vištides, išmelždavo nenusaugotas karves, pavogdavo ant tvorų džiūstančius skalbinius, nukarpydavo arklių uodegas (jas mielai pirkdavo dekoratoriai), žalodavosi ir persirenginėdavo, kad atrodytų invalidais ten, kur duodavo išmaldos. Jie parsisamdydavo kareiviauti ir dezertyruodavo arba tarnaudavo už kitus. Tapdavo kontrabandininkais, pakelės plėšikais, kišenvagiais, prostitutėmis. Ir galų gale jie visi užmerkdavo akis *hôpitaux* (ligoninėse), nykiose elgetų prieglaudose arba, nušliaužę kur po krūmu ar po šieno stogine – prastuolio ir mirtis prasta.[26]

Mirtis negailestingai lankydavo šeimas, pasilikusias savo kaimuose ir išsilaikančias aukščiau skurdo ribos. Pierre'as Goubert'as, Louis Henry'is, Jacques'as Dupaquier ir kiti istorikai demografai atskleidė, kad ankstyvųjų naujųjų laikų Prancūzijoje gyvenimas buvo tarsi žūtbūtinės grumtynės su mirtimi. Kriulė, Normandijoje, septynioliktame šimtmetyje 236 iš kiekvieno 1000 kūdikių mirdavo nesulaukę pirmojo gimtadienio (šiandien

miršta dvidešimt). Apie 45 procentus prancūzų, gimusių aštuonioliktame šimtmetyje, mirdavo nesulaukę dešimties. Retas išlikęs sulaukdavo pilnametystės iki nors vieno iš tėvų mirties. Mažai gimdytojų išgyvendavo iki gimdyti tinkamo laikotarpio pabaigos, nes mirtis juos perskirdavo. Mirties, o ne ištuokų nutrauktos santuokos vidutiniškai trukdavo penkiolika metų, pusę to laiko, kurį jos tęsiasi Prancūzijoje šiandien. Kriulė kas penktas vyras palaidojo žmoną ir vedė antrą kartą. Visur daugėjo pamočių – kur kas greičiau negu patėvių, nes našlės ištekėdavo tik kas dešimta. Su povaikiais nebūtinai elgdavosi kaip su Pelene, bet vaikų santykiai šeimoje turbūt buvo žiaurūs. Naujas vaikas dažnai reikšdavo smukimą žemiau skurdo ribos. Nors gimdamas vaikas ir neištuštindavo šeimos podėlio, jis nuskurdindavo ateinančią kartą, nes padidėdavo pretendentų skaičius, kai tėvų žemė būdavo dalijama įpėdiniams.[27]

Augant gyventojų skaičiui, smulkėjo žemės sklypai ir plito skurdas. Pirmagimystės teisė sulėtino procesą kai kuriuose regionuose, tačiau veiksmingiausia stabdymo priemonė visur buvo vėlyvos santuokos. Ši tendencija nulėmė emocinius santykius šeimoje. Senojo režimo epochos valstiečiai, skirtingai nuo šiuolaikinių indų, dažniausiai nekurdavo šeimos, kol neturėdavo stogo viršum galvos. Jie retai susilaukdavo pavainikių, o peržengę keturiasdešimtmetį – ir santuokinių vaikų. Pavyzdžiui, Port en Besane moterys vidutiniškai ištekėdavo dvidešimt septynerių metų ir nustodavo gimdžiusios keturiasdešimties. Demografai neaptiko gimimų kontrolės ar nesantuokinių gimimų paplitimo įrodymų iki aštuoniolikto šimtmečio pabaigos. Ankstyvųjų naujųjų laikų žmogus nesuvokė galimybės kontroliuoti savo gyvenimą. Tų laikų moteris negalėjo pastoti priversdama paklusti prigimtį, todėl ji pastodavo taip, kaip panorėdavo Viešpats ir kaip tai darė Nykščiuko motina pasakoje „Nykščiukas". Tačiau vėlyvos santuokos, trumpas vaisingumo laikotarpis ir ilgai trunkantis maitinimas krūtimi, kurie mažina galimybę pastoti, lemdavo šeimos dydį. Griežčiausią ir veiksmingiausią ribą

Gustave'o Doré *Batuotas katinas*.
Perfotografuota Pierponto Morgano bibliotekai leidus

nustatydavo mirtis tiek gimdyvės, tiek jos kūdikių gimdymo ir ankstyvosios vaikystės metu. Gimusius negyvus kūdikius, vadinamus *chrissons*, kartais laidodavo bevardžiuose bendruose kapuose. Naujagimius retsykiais lovoje nuguldavo tėvai – dažnokai pasitaikantis atvejis, sprendžiant iš vyskupų ediktų, draudžiančių tėvams miegoti su vaikais, kurie buvo dar nesulaukę pirmojo gimtadienio. Ištisos šeimos susigrūsdavo į vieną ar dvi lovas ir apsisupdavo naminiais gyvuliais, kad būtų šilčiau. Todėl vaikai matydavo tėvus, tenkinančius savo seksualinius poreikius. Niekam nekildavo minties laikyti vaikus nekaltomis būtybėmis ar pačią vaikystę savitu gyvenimo laikotarpiu, aiškiai atskiriamu nuo paauglystės, jaunystės ir pilnametystės ypatingais apsirengimo ar elgsenos būdais. Vaikai stodavo dirbti kartu su tėvais vos tik pradėję vaikščioti, vos ūgtelėję jie talkindavo suaugusiems kaip žemės ūkio samdiniai, tarnai ir amato mokiniai.

Ankstyvųjų naujųjų laikų Prancūzijoje valstiečiai gyveno pamočių ir našlaičių pasaulyje, alinamai sunkaus, nesibaigiančio triūso ir brutalių jausmų pasaulyje, kur viešpatavo primityvumas ir engimas. Žmonių gyvenimo sąlygos taip pasikeitė nuo to laiko, jog mums sunku įsivaizduoti, kaip jos atrodė žmonėms, kurių gyvenimas iš tiesų buvo grasus, gyvuliškas ir trumpas. Štai kodėl mums reikia iš naujo perskaityti „Motušę Žąsį".

Palyginkime keturis žinomiausius pasakojimus iš Perrault „Motušės Žąsies" – „Batuotą katiną", „Nykščiuką", „Pelenę" ir „Kvailus norus" – su keliomis valstiečių pasakomis tomis pačiomis temomis.

„Batuotame katine" vargšas malūnininkas miršta, palikdamas malūną vyriausiajam sūnui, asilą antrajam, o katiną trečiajam. „Nepakvietė nei notaro, nei advokato, – pastebi Perrault. – Jie būtų prarije skurdų palikimą." Mes jaučiamės esą Prancūzijoje, nors kitų tos temos variantų yra ir Azijoje, Afrikoje ir Pietų Amerikoje. Prancūzijos valstiečių, taip pat ir kilmingųjų,

paveldėjimo tradicijos dažnai drausdavo skaldyti palikimą, daugiausia gaudavo vyriausiasis sūnus. Jauniausiasis malūnininko sūnus paveldi katiną, intrigų genijų. Kiek aprėpia akis, šitas katinas, gyvenantis pagal kartezianizmo doktriną, mato tuštybę, kvailumą ir nepasotinamą godumą. Jis visu tuo pasinaudoja darydamas triukus, kuriais parūpina savo šeimininkui turtingą nuotaką, o ten užsitikrina gerą gyvenimą, nors kai kuriuose ankstesniuose negu Perrault variantuose šeimininkas pabaigoje apgauna katiną, kuris, tiesą sakant, visai ne katinas, o lapinas ir neavi batų.

Sakytinės tradicijos pasaka „La Renarde" („Lapė", 460 pasakos tipas) prasideda panašiai: „Kartą gyveno du broliai, kurie pasidalijo tėvo palikimą. Vyresnysis, Žozefas, pasiėmė ūkį. Jaunesniajam, Batistui, teko tik sauja monetų. Kadangi jis turėjo penketą vaikų, tai netrukus pristigo maisto ir labai nuskurdo."[28] Nevilties apimtas, jis prašė brolio grūdų. Žozefas liepė jam nusivilkti skarmalus, lietui lyjant stovėti nuogam, o paskui išsivolioti aruode. Jis galėsiąs pasiimti tiek grūdų, kiek prilips prie kūno. Iš broliškos meilės Batistas sutiko, bet jis negalėjo pasiimti tiek grūdų, kad pamaitintų šeimą, todėl tapo klajūnu. Galiausiai jis sutiko gerąją fėją Lapę, kuri padėjo atspėti mįsles. Batistas rado aukso puodą ir taip išsipildė jo svajonės: jis nusipirko pirkią, įsigijo lauką, ganyklą, miško „ir jo vaikai kasdien valgė pyragą".[29]

„Nykščiukas" („Le Petit Poucet", 327 pasakos tipas) yra „Joniuko ir Grytutės" prancūziškas variantas, nors Perrault rėmėsi pasaka, priklausančia 700 tipui. Net ir sušvelnintame Perrault variante ji praskleidžia užsklandą, dengiančią maltusizmo pasaulį: „Kartą gyveno medkirtys su pačia, jie turėjo septynis vaikus, visus berniukus... Gyveno labai skurdžiai, ir tie septyni vaikai buvo sunki našta, nes nė vienas iš jų nebuvo tiek paaugęs, kad galėtų pats prasimaitinti... Atėjo didžiai sunkūs metai ir badas taip įsisiautėjo, kad vargani tėvai nusprendė atsikratyti savo vaikų." Dalykiškas pasakojimo tonas rodo, kokiu įprastu da-

lyku buvo tapusi vaikų mirtis ankstyvųjų naujųjų laikų Prancūzijoje. Perrault rašė pasaką septyniolikto amžiaus dešimto dešimtmečio viduryje, didžiausios to šimtmečio demografinės krizės įkarštyje, kai epidemija ir badas nusinešė kas dešimtą gyvybę šiaurės Prancūzijoje, kai varguoliai misdavo kailiadirbių išmetamomis atliekomis, kai rasdavo lavonus žolės prikimštomis burnomis, kai motinos palikdavo likimo valiai kūdikius, kurių negalėdavo pamaitinti, kad šie susirgtų ir numirtų. Palikdami savo vaikus miške, Nykščiuko tėvai bandė spręsti bėdą, daug kartų sukrėtusią valstietiją septynioliktame ir aštuonioliktame šimtmečiuose, – kaip išlikti demografinių katastrofų metu.

Tas pats motyvas aptinkamas ir kitose valstiečių pasakose drauge su vaikžudystės ir vaikų prievartavimo formomis. Kartais tėvai išvaro vaikus elgetauti arba vagiliauti, kartais pabėga patys, palikę vaikus prašyti išmaldos, retsykiais parduoda vaikus velniui. „Burtininko mokinio" prancūziškame variante („La Pomme d'orange", 325 pasakos tipas) tėvas turi „tiek vaikų, kiek yra skylių rėtyje".[30]

Frazę, pasikartojančią keliose pasakose, reikėtų vertinti greičiau kaip maltusizmo hiperbolę negu šeimos gausumo liudijimą. Kai gimsta naujas vaikas, tėvas parduoda jį velniui (kai kuriuose variantuose burtininkui) dvylikai metų mainais už pilną podėlį maisto. Suėjus terminui, tėvas atgauna berniuką, pasinaudojęs jo patarta apgaule, nes mažasis gudruolis per tuos metus išmoksta visokių triukų, tarp jų ir pasiversti gyvuliu. Neilgai trukus podėlis ištuštėja, ir šeimai vėl gresia badas. Tada berniukas pasiverčia skaliku, ir tėvas gali dar kartą parduoti jį velniui, kuris vėl pasirodo apsimetęs medžiotoju. Kai tiktai tėvas gauna pinigų, skalikas pabėga ir grįžta namo berniuku. Jie bando dar kartą apgauti velnią, ir dabar berniukas pasiverčia arkliu. Tačiau velnias atsineša stebuklingus pavalkus, nebeleidžiančius arkliui atvirsti berniuku. Tada bernas veda arklį pagirdyti į tvenkinį ir leidžia pasprukti pasivertus varle. Velnias pasiverčia žuvimi ir taikosi ją praryti, bet varlė pasiverčia

paukščiu. Velnias tampa vanagu ir vejasi paukštį, kuris įskrenda į merdinčio karaliaus miegamąjį ir pasiverčia apelsinu. Tada velnias prisistato gydytoju ir reikalauja apelsino kaip atlyginimo už karaliaus išgydymą. Apelsinas ištykšta ant grindų, pavirsdamas sorų grūdais. Velnias pasiverčia viščiuku ir ima lesti grūdus. Bet paskutinis grūdas pasiverčia lape, kuri laimi virsmo varžybas prarydama vištą. Pasaka ne tik suteikia malonumo. Ji dramatizuoja kovą dėl skurdžių resursų, nuteikiančių vargšus prieš turtingus, „mažuosius žmones" (*menu peuple, petites gens*) prieš „didžiuosius" (*les gros, les grands*). Kai kuriuose variantuose ryškinamas socialinis momentas paskiriant velniui „senjoro" vaidmenį ir užbaigiant: „Ir tada tarnas prarijo poną."[31]

Praryti ar nepraryti – su šituo klausimu valstiečiai susidurdavo ir tautosakoje, ir kasdieniame gyvenime. Jis iškyla daugelyje pasakų, dažnai ten, kur nagrinėjama piktos pamotės tema. Ši tema turbūt susilaukdavo ypatingo atgarsio sekant pasakas prie židinių, nes senojo režimo demografija padarė pamotes svarbiomis figūromis kaimo bendruomenėje. Perrault pripažino tos temos svarbą „Pelenėje", tačiau jis praleido su ja susijusį badmiriavimo motyvą, ryškinamą valstietiškuose pasakos variantuose. Paplitusiame variante „La Petite Annette" („Mažoji Anetė", 511 pasakos tipas) piktoji pamotė vargšei Anetei duoda tik duonos kriaukšlį per dieną ir išvaro avių ganyti, tuo tarpu storos ir tinginės įseserės dykinėja namuose ir valgo avieną, palikdamos indus plauti Anetei, grįžusiai iš laukų. Anetė beveik miršta iš bado, kai pasirodo Mergelė Marija ir duoda stebuklingą lazdelę. Vos tik Anetė paliečia lazdele juodą avelę, bematant atsiranda skaniausių valgių. Per trumpą laiką mergaitė įminta labiau už įseseres. Tačiau išsiskleidęs jos grožis – nutukimas buvo laikomas grožiu senojo režimo Prancūzijoje kaip ir daugelyje primityvių visuomenių – sukelia pamotei įtarimų. Apgaule išsiaiškinusi stebuklingą avelę, pamotė ją papjauna, o kepenėles atiduoda valgyti Anetei. Anetė paslapčia užkasa kepenėles ir toje vietoje išauga medis, toks aukštas, kad niekas negali nusi-

skinti jo vaisių, išskyrus Anetę, nes jai priėjus medis nulenkia šakas. Prajojantis princas (rajus kaip ir kiekvienas šitoje šalyje) taip įsigeidžia vaisių, kad pasižada vesti merginą, kuri jam priskins jų. Linkėdama geros partijos vienai iš savo dukterų, pamotė sukala ilgas kopėčias. Tačiau kai duktė bando jomis lipti, nukrinta ir nusilaužia sprandą. Anetė priskina vaisių, išteka už princo ir laimingai gyvena.

Prasta mityba ir tėvų nesirūpinimas vaikais lygia greta iškyla keliose pasakose. Tai ypač ryšku „La Sirène et l'épervier" („Sirena ir tinklas", 316 pasakos tipas) ir „Brigitte, la maman qui m'a pas fait, mais m'a nourri" („Brigita–mama, kuri manęs nepagimdė, tačiau mane išmaitino", 713 pasakos tipas). Maisto ieškoma beveik kiekvienoje jų, net ir tose, kurias perdirbo Perrault. Parodijos forma ši tema pateikiama „Kvailuose noruose". Vargšui medkirčiui už gerą poelgį siūloma išpildyti tris troškimus. Galvojant apetitas auga ir jis paprašo dešros. Kai dešra atsiranda jo lėkštėje, žmona, nepakenčiama kivirčininkė, taip niršiai plūstasi dėl niekais paversto noro, jog jis norėtų, kad ta dešra išaugtų jai ant nosies. Matydamas subjaurotą pačią, jis nori sugrąžinti jai buvusią išvaizdą. Jie vėl toliau varganai gyvena.

Valstiečių pasakose norai paprastai siejami su maistu, ir iš to niekada nesityčiojama. Atleistas ir nuskurdęs kareivis La Ramée (Nukirsta Šaka), nuolatinis personažas kaip ir skriaudžiama podukra, tampa elgeta pasakoje „Le Diable et le marechal ferrant" („Velnias ir kalvis", 330 pasakos tipas). Jis pasidalija paskutiniais skatikais su elgetomis, tarp kurių yra persirengęs šventas Petras. Kareiviui kaip atpildas išpildomas bet koks noras. Užuot rinkęsis rojų, jis prašo „sočiai pavalgyti" arba kituose variantuose – „baltos duonos ir vištos", „saldžios bandelės, dešros ir tiek vyno, kiek pajėgtų išgerti", „tabako ir tų valgių, kuriuos matė užeigoje", arba „visada turėti duonos žiauberę".[32] Gavus stebuklingąją lazdelę, žiedus ar susiradus antgamtinius pagalbininkus, pirmoji herojaus mintis visada yra maistas. Jo pageidavimuose nėra vietos vaizduotei. Jis paprasčiausiai ima

plat du jour (dienos patiekalą) ir visada tą patį: sotų kaimišką maistą, nors tas maistas gali skirtis – nelygu koks regionas, pavyzdžiui, „sklindžių, keptos duonos ir sūrio gabalų" (*canistrelli e fritelli, pezzi di broccio*), kokiais vaišina Korsikoje per šventes.[33] Paprastai valstietis pasakotojas nesukonkretina, kokio maisto norėtų. Neturėdamas supratimo apie gastronomiją, jis tiesiog krauna į herojaus lėkštę tiek, kiek telpa. O jeigu nori apstulbinti klausytojus, dar priduria: „Ten buvo net servetėlių."[34]

Aiškiai pastebima viena išimtis yra mėsa. Faktiškai vegetarų visuomenėje didžiausia prabanga buvo suleisti dantis į avienos, kiaulienos ar jautienos šoninę. Vestuvių puotoje „Royaume des Valdars" („Voldarų karalystė", 400 pasakos tipas) aplinkui zuja kepti paršiukai su šakutėmis, kyšančiomis iš šonų, kad svečiai galėtų patys atsiplėšti gerus kąsnius. Paplitusios siaubo pasakos „La Goulue" („Besotė", 366 pasakos tipas) prancūziškame variante valstietė mergaitė užsispyrusiai reikalauja kasdien maitinti ją mėsa. Neįstengdami patenkinti šito negirdėto pomėgio, tėvai nupjauna tik ką palaidoto numirėlio koją ir sumaitina jai. Kitą dieną lavonas ateina pas mergaitę į virtuvę. Jis liepia jai nuplauti dešinę koją, o paskui kairę. Kai ji pamato, kad nebėra kairės kojos, lavonas surinka: „Tu ją suvalgei." Jis nusineša ją į kapą ir suėda. Vėlesnius angliškus pasakos variantus, ypač „Auksinę ranką", išgarsino Markas Twainas, pateikdamas tą patį siužetą be mėsos – bene svarbiausio elemento, žavėjusio pasakos klausytojus senojo režimo metais. Ar mėsos ir košės prikimštas pilvas buvo pats svarbiausias prancūzų valstiečių herojų noras? Tai buvo valstiečių Pelenės didžiausias troškimas, nors ji ir gavo princą. „Ji palietė juodą avelę stebuklingąja lazdele. Akies mirksniu prieš ją atsirado padengtas stalas. Ji galėjo valgyti, ką tik norėjo, ir prisisotino, kiek tilpo."[35] Prisivalgyti, kiek telpa, valgyti, kol pranyks apetitas (*manger à sa faim*)[36], buvo didžiausias malonumas, žavintis valstiečių vaizduotę ir retai pasiekiamas per visą jų gyvenimą.

Valstiečiai vaizdavosi, kad išsipildo ir kitos svajonės, net ir tos, kur vyrauja pilys ir princesės. Tačiau jų norai paprastai apsiribodavo kasdieniu gyvenimu. Vienas herojus laimi „karvę ir kelias vištas", kitas – didžiulę spintą, pilną drobių. Trečiam nuskyla lengvas darbas, sotus maistas ir pypkė, prikimšta tabako. O kai ketvirtam į židinį pažyra aukso lietus, jis už tą auksą nusiperka „maisto, drabužių, arklį, žemės".[37] Daugelyje pasakų išsipildę norai prilygsta išlikimui, o ne pabėgimui nuo tikrovės.

Taigi nepaisant fantazijos plykstelėjimų, pasakos tvirtai lieka realiame pasaulyje. Beveik visada jų veiksmas vyksta dviejose pagrindinėse srityse, atitinkančiose dvilypę valstiečių padėtį senojo režimo metais: vienoje – namų ūkis ir kaimas, kitoje – klajūno kelias. Kaimo ir kelio priešpriešа tęsiasi per pasakas, kaip ji tęsėsi per valstiečių gyvenimus bet kurioje aštuoniolikto šimtmečio Prancūzijos vietovėje.[38]

Valstiečių šeimos negalėjo išsilaikyti valdant senajam režimui, nebent kiekvienas jų narys dirbo ir visi kartu veikė kaip ekonominis vienetas. Liaudies pasakos nuolat vaizduoja tėvus, dirbančius laukuose, kai tuo metu vaikai renka kurą, gano avis, nešioja vandenį, verpia vilnas arba elgetauja. Anaiptol nesmerkiamas vaikų darbo išnaudojimas, pasakose piktinamasi, jeigu to nėra. Pasakoje „Les Trois Fileuses" („Trys verpėjos", 501 pasakos tipas) tėvas nusprendžia atsikratyti dukters, nes ji „valgo, bet nedirba".[39] Jis įtikina karalių, kad ji galinti suverpti septynias *fusées* (verpstes), t.y. daugiau kaip 92 tūkstančius metrų linų per naktį, kai iš tikrųjų ji suvalgo septynis *crêpes* (sklindžius, mat esame Angumua). Karalius įsako jai suverpti tą neįmanomą kiekį, už tai pažadėdamas vesti. Trys stebuklingos verpėjos, viena už kitą luošesnės, suverpia linus už ją, prašydamos tik vieno: pakviesti į vestuves. Kai verpėjos atvyksta į puotą, karalius klausia, kodėl jos visos luošos. Jos atsako, kad nuo persidirbimo, ir perspėja karalių, kad jo nuotaka taps tokia pat baisi, jeigu ir toliau verps. Šitaip mergina

išsigelbsti nuo vergijos, tėvas atsikrato rajūnės ir vargšai prieina prie turtuolių stalo (kai kuriuose variantuose karaliaus vietą užima vietinis senjoras).

„Rumpelstilzchen" („Gnomo") prancūziški variantai (500 pasakos tipas ir keli giminingi 425 pasakos tipo variantai) sukurti pagal tą patį scenarijų. Motina muša dukterį, kuri išsisukinėja nuo darbo. Kai pravažiuojantis karalius ar vietinis senjoras teiraujasi, dėl ko ji tai daro, motina griebiasi klastos, kad atsikratytų neproduktyvios šeimos narės. Ji piktinasi, kad mergina per daug darbšti ir dirba taip stipriai, kad greit suverps paskutinį šiaudą iš savo čiužinio. Pajutęs nemenką naudą, karalius pasigrobia merginą ir liepia jai vykdyti žmogaus jėgas pranokstančias užduotis: suverpti ištisas šieno stirtas ir pridėti kambarius iki lubų drobių, kasdien prikrauti ir iškrauti penkiasdešimt vežimų mėšlo, atskirti kalnus kviečių nuo pelų. Nors užduotys visada įvykdomos įsikišus antgamtinėms jėgoms, jos hiperbolizuota forma išreiškia valstiečio gyvenimo esmę – kiekvieno laukė nesibaigiantis, beribis darbas nuo ankstyvos vaikystės iki mirties valandos.

Santuoka anaiptol nereiškė išsigelbėjimo, nes moteris būdavo priversta ne tik dalyvauti namudinėje gamyboje, bet dar ir triūsti šeimos ir ūkio labui. Pasakos be išimčių sodina prie ratelio valstietes moteris, kurios per dieną ganydavo gyvulius, tampydavo malkas ar kraudavo šieną. Kai kurios pasakos pateikia hiperbolizuotus jų darbo vaizdus, piešia jas, įsikinkiusias į plūgus, savo plaukais keliančias vandens kibirus iš šulinio ar plikomis krūtimis valančias orkaites.[40] Nors santuoka reiškė, kad prisiimi naują darbo krūvį ir naują vaikų gimdymo pavojų, vargšei merginai tuokiantis reikėjo turėti kraičio – nebent ji pasitenkintų varle, varnu ar kokiu baisiu žvėrimi. Gyvuliai ne visada pavirsdavo princais, nors tai buvo paplitusi išsigelbėjimo forma. Valstietiškos vedybinės strategijos satyriniame variante „Les Filles mariées à des animaux" („Merginos, ištekėjusios už gyvulių", 552 pasakos tipas) tėvai išleidžia dukteris už vilko, lapino, kiškio

ir kuilio. Airių ir šiaurės europiečių variantuose sutuoktiniai patiria daug nuotykių ir jų reikia tam, kad gyvuliai atvirstų žmonėmis. Prancūzų variantai detaliai nupasakoja, kuo sutuoktiniai ketino užkandžiauti, kai motina atėjo jų kviesti: avinu, atitemptu vilko, kalakutu, sugautu lapino, kopūstu, nukniauktu kiškio, ir purvu nuo paties kuilio. Susiradusios gerus maitintojus, kiekviena pagal savo skonį, dukterys priverstos taikytis su savo dalia. Visi užsiėmę svarbiausiu dalyku – maisto paieškomis.

Sūnūs pasakose turi didesnę veikimo laisvę. Jie išbando antrą valstietiškos patirties matmenį – klajūno gyvenimą. Vaikinai iškeliauja ieškoti laimės ir dažnai ją suranda padedami senučių, kurios maldauja duonos kriaukšlio. Vėliau paaiškėja, jog tai persirengusios gerosios fėjos. Nepaisant to, kad įsikiša antgamtiškos jėgos, herojai išeina į realų pasaulį, paprastai gelbėdamiesi nuo skurdo gimtinėje ir ieškodami darbo ten, kur vešliau želia žolė. Ne visada jie gauna princeses. Pasakoje „Le Langage des bêtes" („Gyvulių kalba", 670 pasakos tipas) vargšas vaikinas, susiradęs aviganio darbą, padeda stebuklingai gyvatei. Kaip atlygį randa užkasto aukso. „Jis prisipylė kišenes aukso, kitą rytą parginė savo bandą namo ir paprašė šeimininko išleisti už jo dukterį. Ji buvo gražiausia mergina kaime ir jis pamilo ją. Matydamas, kad aviganis praturtėjo, tėvas atidavė jam savo dukterį. Po aštuonių dienų jie susituokė. Kai ūkininkas ir jo pati paseno, jie perdavė visą ūkį savo žentui."[41] Iš tokių siūlų buvo audžiamos svajonės valstiečių pasakose.

Kiti vaikinai išeidavo klajoti, nes namuose nebuvo nei žemės, nei darbo, nei maisto.[42] Jie tapdavo samdiniais, namų tarnais arba geriausiu atveju kalvių, siuvėjų, dailidžių, kerėtojų ir velnio mokiniais. Pasakoje „Jean d'Ours" („Žanas Lokys", 301 B pasakos tipas) herojus penkerius metus tarnauja pas kalvį, paskui, gavęs geležinę lazdą kaip atlyginimą už darbą, iškeliauja. Keliaudamas jis susitinka keistus pakeleivius (Ąžuolų lenkėją ir Kalnų vertėją), išvaiko namų vaiduoklius, įveikia milžinus, užmuša pabaisas ir veda Ispanijos princesę. Tai įprastiniai

nuotykiai, artimi tradiciniam *tour de France*. „Jean-sans-Peur" („Bebaimis Žanas", 326 pasakos tipas) ir daug kitų mėgstamiausių prancūzų pasakų herojų sukurti pagal tokį pat scenarijų.[43] Jų žygdarbiai vyksta teritorijoje, kuri žinoma klausytojų auditorijai – amatininkams, praleidusiems jaunystę klajojant, ir valstiečiams, kurie nuolat palikdavo namus po vasaros pjūties ir sukardavo šimtus mylių tapę aviganiais, prekiautojais išnešiojamomis prekėmis ir sezoniniais darbininkais.

Klajoklių visur tykodavo pavojai, nes Prancūzijoje nebuvo gerai dirbančios policijos. Plėšikai ir vilkai siautėjo tarp kaimų nusidriekiančiuose tyrlaukiuose didžiuliuose Centrinio masyvo, Juros, Vogėzų, Centro ir *bocage* (miškelių) plotuose. Vyrams tekdavo pėstiems keliauti per nesaugius kraštus, naktimis miegoti šieno kupetose arba pakrūmėse, jei neįsiprašydavo pernakvoti kieno nors pirkioje ar nesusimokėdavo už lovą užeigoje, kur, beje, lengvai galėjo atimti pinigus ar perpjauti gerklę. Kai „Nykščiuko" ir „Joniuko ir Grytutės" prancūziškuose variantuose beldžiama į paslaptingų trobelių miško gūdumoje duris, vilkų stūgavimai už nugaros sustiprina tikrovės, o ne fantazijos įspūdį. Tiesa, duris atidarydavo žmogėdros ir raganos. Bet daugelyje pasakų (pavyzdžiui, „Le Garçon de chez bucherone", „Berniukas pas medkirtį", 461 pasakos tipas) pirkiose tykoja plėšikų gaujos, panašios į realiai egzistavusias Mandreno ir Kartušo gaujas. Jos iš tiesų keldavo didelį pavojų keliautojams aštuonioliktame šimtmetyje. Saugiau būdavo keliauti būriu, bet niekada negalėdavai pasitikėti pakeleiviais. Jie galėdavo tave apginti kaip pasakose „Moitié Poulet" („Pusė viščiuko", 563 pasakos tipas) arba „Le Navire sans pareil" („Neprilygstamas laivas", 283 pasakos tipas), bet galėdavo ir užpulti tikėdamiesi grobio, kaip „Jean d'Ours" („Žanas Lokys", 301B pasakos tipas). Mažojo Liudviko tėvas buvo teisus patardamas sūnui niekada nekeliauti kartu su kupriumi, luošiu ar *cacous* (elgetą primenančiu virvininku). Visa, kas neįprasta, kėlė grėsmę. Tačiau nebuvo būdo, kuris leistų išvengti pavojų kelyje.

Daugumai žmonių, plūstančių Prancūzijos keliais, ieškoti laimės buvo tolygu elgetauti. Elgetų, tikrų elgetų, o ne persirengusių fėjų apstu pasakose. Kai skurdas prispaudžia našlę ir jos sūnų pasakoje „Le Bracelet" („Apyrankė", 590 pasakos tipas), jie palieka savo lūšną kaimo pakraštyje ir patraukia klajoti, nešdamiesi visą mantą maiše. Jų kelias veda per grasų mišką į plėšikų landynę ir į vargšų prieglaudą, kol galų gale juos išgelbsti stebuklinga apyrankė. Pasakoje „Le Deux Voyageurs" („Du keleiviai", 613 pasakos tipas) du paleisti kareiviai meta burtus, kuriam iš jų išsidurti akis. Desperatiškai išalkę, jie nesugalvoja kito būdo išgyventi, tik tapti elgetų pora – akluoju ir vedliu. Pasakoje „Norouâs" („Šiaurys", 563 pasakos tipas) valstiečių šeimai, turinčiai mažą sklypelį, kasmetinis linų derlius reiškia išlikimą ar netektį. Linai uždera, bet piktasis Šiaurys išblaško juos, džiovinamus lauke. Valstietis ima lazdą ir eina užmušti Šiaurio. Netrukus pristinga maisto ir yra priverstas prašinėti duonos kriaukšlio bei kampo tvarte nakvynei tarsi koks valkata. Pagaliau jis suranda Šiaurį kalno viršūnėje. „Atiduok mano linus! Atiduok mano linus!" – šaukia jis. Pasigailėjęs vėjas duoda jam stebuklingą staltiesę, kuri bet kur ištiesta pamaitina. Valstietis prisivalgo lig soties ir praleidžia kitą naktį užeigoje, kur jį apvagia šeimininkė. Po dar dviejų susitikimų su Šiauriu valstietis gauna stebuklingą lazdelę, kuri prilupa šeimininkę ir priverčia atiduoti staltiesę. Paskui valstietis gyvena laimingai – su pilnu podėliu. Ši pasaka parodo valstiečių desperaciją, kai jie būdavo priversti balansuoti ant skurdo kaime ir benamių klajonių ribos.[44]

Taigi kur tik pažvelgtum į Perrault pasakų šaltinius, „Motušės Žąsies" valstiečių variantus, visur išryškėja realizmo elementai – ne sodybos kieme vykstančio gyvenimo fotografinė ataskaita (valstiečiai neturi tiek vaikų, kiek skylių siete, ir nevalgo jų), bet vaizdas, atitinkantis visa tai, ką istorikai sociologai sulipdė iš archyvuose aptiktų fragmentų. Vaizdas atitinka, ir tas atitikimas buvo labai svarbus. Vaizduodamos, kaip nugyvenamas gyvenimas *terre à terre* (kasdieniškai) kaime ir klajojant, pasakos padėdavo

valstiečiams susiorientuoti. Jos nubraižydavo pasaulio žemėlapį ir parodydavo, kaip neprotinga tikėtis ko nors daugiau negu žiaurumo iš negailestingos visuomeninės santvarkos.

Nereikia toli ieškoti argumentų, kad įrodytum, jog socialinio realizmo substrato pagrindu tapo liaudies pasakų fantazijos ir nuotykiai, kurie padeda užmiršti tikrovę.[45] Valstiečiai galėjo patirti, kad gyvenimas yra žiaurus ir be „Raudonkepuraitės" istorijos. Žiaurumas aptinkamas liaudies pasakose, kaip ir socialinėje istorijoje, bet kur – nuo Indijos iki Airijos ir nuo Afrikos iki Aliaskos. Jeigu interpretuodami prancūzų pasakas ketiname aplenkti miglotus apibendrinimus, turime sužinoti, ar iškyla kokių skirtumų gretinant jas su kitų tautų variacijomis. Turime atlikti bent jau trumpą lyginamosios analizės eksperimentą.

Pirmiausia atkreipkime dėmesį į tai, kad „Motušė Žąsis" labiausiai žinoma Anglijoje. Reikia pripažinti, kad lopšinių, rimuotų skaičiuočių ir nešvankių dainelių, siejamų su „Motušės Žąsies" vardu, rinkinys aštuoniolikto šimtmečio Anglijoje sunkiai leidžiasi gretinamas su pasakų skrynia, iš kurios Perrault sėmėsi savo knygai *Contes de ma mèré l'oye* septyniolikto šimtmečio Prancūzijoje. Tačiau anglų „Motušė Žąsis", kaip ir prancūzų, savotiškai praskleidžia laiko uždangą. Laimė, nemenka dalis tekstų gali būti datuota, nes jie susiję su konkrečiais įvykiais. „Mūšis Bel Ilio sąsiauryje" vaizduoja Septynerių metų karo epizodą, „Yankee Doodle" – populiari Amerikos išsivadavimo karo daina – ir „Šaunus senasis Jorko hercogas" mini Prancūzijos revoliucijos karus. Tačiau dauguma rimuotų tekstų atrodo gana naujoviški (sukurti po 1700-ųjų), nepaisant atkaklių pastangų susieti juos su tolimesnės praeities vardais ir įvykiais. Ekspertai Iona ir Peteris Opie rado labai mažai įrodymų, kad Humpty Dumpty prototipas galėjęs būti Ričardas III, Curly Locks – Karolis II, Wee Wilie Winkie – Viljamas III, Mažoji Miss Muffet – Škotijos karalienė Marija, o voras – Johnas Knoxas.[46]

Šiaip ar taip, eilėraščiai reikšmingesni istorijai nuotaika negu savo užuominomis. Jie linksmesni ir įmantresni negu prancūzų ir vokiečių pasakos greičiausiai todėl, kad dauguma jų atsirado jau aštuonioliktame šimtmetyje, Anglijai išsivadavus iš maltusizmo gniaužtų. Tačiau demografinės agonijos gaida dar suskamba kai kuriuose senesniuose eilėraščiuose. Štai angliškas Nykščiuko motinos variantas:

Kartą buvo senutė, ji gyveno bate;
Šitoks pulkas vaikų, nėra valgyti ką.

Kaip ir valstiečiai visame krašte, motina maitino vaikus sriuba, nes duonos neturėjo, ir išgieždavo savo neviltį plakdama juos. Kitų vaikų maistas „Motušės Žąsies pasakose" ne ką geresnis:

Žirnių košė karšta,
Žirnių košė šalta,
Žirnių košė puode
Jau diena devinta.

Kaip ir jų drabužiai:

Kai aš buvau mergaitė
Metukų septynerių,
Sijono neturėjau,
Bijodavau žiemų.

Išėję klajoti, jie kartais nebesugrįždavo kaip šitame Tudoro-Stuarto eilėraštuke:

Turėjo senutė tris sūnus malonius
Džerį, Džeimsą ir trečiąjį Džoną.
Džeris pakartas, Džeimsas upės dugne,
Džonas dingo ir nebesugrįš niekada.
Tokia jos sūnus ištiko lemtis
Džerio, Džeimso ir Džono nebėra išvis.

Gyvenimas sunkus po senosios „Motušės Žąsies" sparnu. Dažnas vis labiau grimzta į skurdą:

Vargas prispaudė Mardžori Du.
Pardavė lovą, miegos ant grindų.

Tiesa, yra gyvenančių ir kitaip, kurie mėgaujasi dykinėjimu. Štai karalių Jurgių epochos bufetininkė Elsi Marli (pravardžiuojama Nensi Doson):

Nė už ką nesikels ji pašert gyvulių,
Lovoj raivos iš ryto iki devynių.

Curly Locks („Suraitytos Garbanos") smaližiavo žemuoges, cukrų ir grietinę, tačiau manytina, kad ji buvo aštuonioliktо šimtmečio pabaigos mergaitė. Motulei Habard, Elžbietos epochos personai, teko tenkintis tuščia maisto spinta, o jos amžininkas mažasis Tomis Tukeris turėdavo pats užsidirbti duonos. Prastuolis Saimonas, galbūt priskirtinas septynioliktam šimtmečiui, neturėjo nė penso. Ir buvo jis nepiktybiškas kaimo idiotas, nepanašus į grėsmingą valkatų šutvę, aprašytą ankstyvesniame eilėraštyje:

Au au au –
Šunys draskosi jau.
Skarmaliai ateina į miestą.
Lopais tas apsirengęs,
Randais tas apsidengęs,
O tas aksominiu chalatu.

Skurdas priverčia daugelį „Motušės Žąsies" personažų elgetauti arba vogti:

Ateina Kalėdos,
Jau tunka žąsis.
Seneliui nors pensą
Įmeskit visi.

Jie grobdavo beglobius vaikus:

Užėjo skarmalius,
Patiko jinai.
Ir dingo dukrelė
Turbūt amžinai.

Ir plėšdavo kitus vargšus:

Jis jokio turto neturėjo,
Plėšikai tuo nepatikėjo.
Kai jis ant kamino užlipo,
Plėšikams lobiu ten pakvipo.

Senuosiuose eilėraščiuose daug beprasmybių ir humoru nuspalvintos fantazijos, tačiau retkarčiais juokavime nuskamba nevilties gaida. Ji sukelia prisiminimus apie gyvenimus, kurie buvo tragiškai trumpi, kaip Solomono Grundžio, ar sužlugdyti skurdo, kaip anoniminės senutės:

Kartą gyveno senutė,
Kuri neturėjo ničnieko,
Todėl žmonės kalbėjo,
Kad senutė kvaila.

Neturėjo ji valgyti,
Nė apsirengti.

Neturėjo ji ko prarasti,
Nė ko bijoti.

Neturėjo ji ko prašyti,
Nė ko nors duoti.

Ir mirdama neturėjo
Nieko palikti.

Visa tai ne juokai „Motušės Žąsies pasakose". Senesnieji eilėraščiai nukelia į senesnį skurdo, nevilties ir mirties pasaulį.

Taigi apskritai imant, anglų eilėraščiai turi šiek tiek bendrumų su prancūzų pasakomis. Tačiau jų negalima lyginti, nes jie priklauso skirtingiems žanrams. Nors prancūzai ir dainuodavo savo vaikams *contines* (eiliuotas skaičiuotes) ir lopšines, jie taip ir nesukūrė žanro, panašaus į anglų vaikiškus eilėraštukus. Kita vertus, anglai nesukūrė tiek daug liaudies pasakų kaip prancūzai. Vis dėlto liaudies pasaka taip suklestėjo Anglijoje, kad galima pasakyti keletą pastabų, o paskui lyginti jas su italų bei vokiečių pasakomis.

Anglų liaudies pasakose gausu keistenybių, humoro ir fantastikos detalių, aptinkamų vaikiškuose eilėraštukuose. Juos sieja daug tų pačių personažų: prastuolis Saimonas, daktaras Felas, Džekas iš „Namo, kurį pastatė Džekas", o labiausiai Nykščiukas, liaudies pasakos herojus, paskolinęs savo vardą pirmam rimtam vaikiškų eilėraštukų rinkiniui *Tommy Thumb's Pretty Song Book* (1744)[47], išspausdintam Anglijoje. Tačiau anglų Nykščiukas – Tomas Thumbas mažai panašus į giminaitį prancūzą Le Petit Poucet. Anglų pasaka daug dėmesio skiria išpuošimui ir liliputiškam apdarų originalumui: „Fėjos uždėjo jam skrybėlę iš ąžuolo lapų, aprengė voratinklio marškiniais, usnies pūkelio švarku ir plunksnų kelnėmis. Jo kojinės buvo iš obuolio žievės, parištos motinos blakstiena, o batai iš pelės kailiuko su plaukais į vidų."[48] Šitokių pralinksminančių detalių Le Petit Poucet daliai neteko. Prancūzų pasakoje (700 pasakos tipas) neužsimenama apie jo apdarą, jam netalkina fėjos ar kitokios antgamtinės būtybės. Jį apgyvendina žiauriame valstiečių pasaulyje ir parodo, kaip jis apsigina nuo plėšikų, vilkų ir klebono savo nuovokumu, vieninteliu „mažų žmonių" ginklu prieš didelių plėšrumą.

Nepaisant vaiduoklių ir piktųjų dvasių gausos, anglų pasakų pasaulis atrodo daug smagesnis. Net didžiosios žudynės vyksta snaudalių šalyje. Štai taip prasideda vienas „Džeko, milžinų žudytojo" sakytinis variantas:

> Seniai seniai buvo labai geri laikai, kai paršai buvo kiaulės*, šunys ėdė citrinas, o beždžionės kramtė tabaką, kai namai buvo dengiami blynais, o gatvės grindžiamos slyvų pudingais ir tomis gatvėmis lakstė kepti paršiukai su įsmeigtais peiliais ir šakutėmis kvykaudami: „Ateik ir suėsk mane!" Tai buvo geri laikai keliaujantiems.[49]

Pagal kvailių pasakų tradiciją Džekas parduoda šeimos karvę už kelias pupas, po to, naudodamasis magišku rekvizitu – fantastiniu pupienoju, auksinius kiaušinius dedančia višta ir kalbančia arfa, pradeda kaupti turtus. Jis kilęs iš prastuolio Saimo-

* „Kiaulės" greičiausiai bus įrašytos dėl rimo: „*When pigs were swine and dogs ate lime*".

no giminės kaip ir daugelio anglų pasakų Džekai ir Džokai. Narsus, bet tinginys, geraširdis, bet bukagalvis, jis apgraibomis kėblina laimingos pabaigos link atsitiktinumų kupiname pasaulyje. Pradinis jo skurdas ir grėsmingas perspėjimų choras iš pupienojo viršūnės netemdo atmosferos. Įveikęs nesėkmę, Džekas pelno atlygį ir pabaigoje atrodo kaip mažasis Džekas Horneris: „Štai koks šaunus aš vaikinas".

Prancūzas milžinų žudytojas priklauso kitai grupei: Petit Jean, Parle, Le Petit Fûteux, pagal to paties pasakojimo skirtingus variantus (328 pasakos tipas). Jauniausias sūnus, „labai nuovokus... visados gyvas ir žvalus", išeina į kariuomenę kartu su pagiežingais vyresniaisiais broliais, kurie įkalba karalių pasiųsti jį į pražūtingą žygį: išvogti milžino lobį. Kaip daugelis prancūzų pasakų milžinų, šitas *bonhomme* („gerasis žmogus") negyvena kažkur padangėje virš pupienojo. Jis – vietinis žemvaldys, smuikuoja, barasi su žmona ir kviečiasi kaimynus pasmaguriauti keptų berniukų. Petit Jean (mažasis Žanas) ne tiktai pabėga su lobiu. Jis mulkina milžiną, kankina jį per miegus, persūdo jam sriubą ir įvilioja jo žmoną ir dukterį pačias išsikepti krosnyje. Galų gale karalius duoda mažajam Žanui iš pažiūros neįvykdomą užduotį – sugauti patį milžiną. Mažasis herojus išvyksta persirengęs monarchu ir vežasi karietoje didžiulį geležinį narvą.

„*Monsieur le roi* (pone karaliau), ką jūs darote su tuo geležiniu narvu?" – klausia milžinas. – „Bandau sugauti mažąjį Žaną, kuris man visokių eibių pridarė", – atsako mažasis Žanas. – „Jau negalėjo jums pridaryti daugiau negu man. Užtat ir aš jo ieškau." – „Bet, milžine, ar iš tiesų pajėgsite vienas jį sugauti? Sako, kad jis labai stiprus. Nežinau, ar išlaikysiu jį uždarytą šitame geležiniame narve." – „Nesisielokite, *monsieur le roi*, aš galiu sudoroti jį be narvo, bet jei norite, galiu išbandyti jūsiškį."

Ir milžinas lenda į narvą. Mažasis Žanas jį uždaro. O po to, kai milžinas nusikamuoja, mėgindamas išlaužti narvo grotas, mažasis Žanas pasisako, kas esąs, ir nugabena bejėgiškai nirštantį savo belaisvį tikrajam karaliui, kuris atsilygina princese.[50]

To paties pasakų tipo variantus paįvairinę itališkais, galėtume stebėti atspalvių kaitą nuo anglų fantazijos iki prancūzų kandumo ir italų burleskos. 301 tipo pasakoje, vaizduojančioje princesių išgelbėjimą iš užburtos požemio karalystės, anglų herojus yra kitas Džekas, prancūzų – kitas Žanas. Džekas išvaduoja princeses vykdydamas nykštuko nurodymus. Jis nusileidžia į bedugnę, bėga paskui stebuklingą kamuoliuką ir nugali milžinus variniuose, auksiniuose ir sidabriniuose rūmuose. Prancūzų Žanui tenka veikti klastingesnėje aplinkoje. Bendrakeleiviai palieka jį vieną su velniu vaiduoklių name, vėliau nupjauna virvę, kai jis nori išlipti iš bedugnės prieš tai išvadavęs princeses. Italų herojus, rūmų kepėjas, turėjęs sprukti iš miesto dėl flirto su karaliaus dukterimi, žengia tuo pačiu keliu per tuos pačius pavojus, tačiau jis tai paverčia bufonada ir bravūra. Vaiduoklių name velnias magiškame rutulyje nusileidžia per kaminą ir bando pargriauti kepėją, pindamasis tarp kojų. Nesutrikęs kepėjas užsilipa ant kėdės, paskui ant stalo. Galų gale pasistato kėdę ant stalo ir, stovėdamas ant jos, peša viščiuką, o velniškas rutulys beviltiškai sukasi aplink. Nepajėgdamas įveikti šito cirko numerio, velnias išlenda iš rutulio ir siūlosi padėti gaminti maistą. Kepėjas siunčia jį atnešti malkų, po to mikliai nukerta velniui galvą. Tą triuką jis pakartoja požemio karalystės bedugnėje, kai nukerta galvą burtininkui, pagrobusiam princesę. Ir taip rodydamas triuką po triuko jis galiausiai pasiekia savo mylimąją. Siužetas, tapatus anglų ir prancūzų variantams, įgyvendinamas greičiau *commedia dell' arte* scenoje negu kokioje nors stebuklų šalyje.[51]

Italų pasakų bufonadinis makiavelizmas dar labiau išryškėja, kai lygini jas su vokiečių pasakomis. „Jaunuolio, kuris norėjo sužinoti, kas yra baimė" (Grimmų 4) itališkas variantas yra Alphonse'o–Gastono šablonas, kai herojus pergudrauja vilką, priversdamas jį pirmą eiti per spąstus.[52] Italų Raudonkepuraitė mulkina vilką, pakišdama jam pyragą, pilną adatų, bet vėliau, kaip ir prancūzų pasakose, vilkas apgauna Raudonkepuraitę,

suėda senelę, o paskui ir ją pačią.[53] Italų batuotas katinas, kaip ir prancūzų, bet ne taip kaip vokiečių (545 pasakos tipas, Grimmų 6), yra lapinas, kuris naudojasi visų aplinkinių tuštybe ir patiklumu, kad laimėtų savo ponui pilį ir princesę. O italų „Mėlynbarzdis" parodo, kaip gali visiškai pasikeisti pasakos atmosfera, kai struktūra lieka ta pati.

Italijoje Mėlynbarzdis yra velnias, grūdantis į pragarą kaimo merginas vieną po kitos. Jis samdo jas skalbti ir gundo įprastiniu uždraustų durų raktu. Tos durys veda į pragarą. Ka smalsios merginos jas atidaro, tvyksteli liepsna, apsvilindan gėlę, kurią jis segdavo joms į plaukus. Kai velnias grįžta iš ke lionių, nusvilinta gėlė parodo jam, kad merginos nepaklausė draudimo, ir jis meta jas į liepsnas vieną po kitos, kol ateina Liucijos eilė. Ji sutinka ateiti dirbti po to, kai dingo jos vyresniosios seserys. Liucija, kaip ir kitos, atidaro uždraustas duris ir iškart pamato seseris liepsnose. Kadangi įžvalgiai buvo palikusi savo gėlę saugioje vietoje, velnias negali bausti jos už nepaklusnumą. Priešingai, ji įgyja valdžios – jis pažada įvykdyti vieną jos norą. Liucija paprašo nunešti kelis maišus skalbinių pas motiną, nes be pagalbos neįveiksianti tokios krūvos. Velnias sutinka ir giriasi, kad jis toks stiprus, jog nueis visą kelią nepadėdamas maišų. Liucija sako, kad žodį reikės tesėti, nes ji turinti galią matyti labai toli. Ji išvaduoja seseris iš pragaro liepsnų ir paslepia skalbinių maišuose. Neilgai trukus velnias neša jas į saugius motinos namus. Kiekvieną kartą, kai jis bando stabtelėti pailsėti, jos šaukia: „Aš tave matau! Aš tave matau!" Pabaigoje ir Liucija išsivaduoja tokia pat klasta. Taip merginos pasiekia saugų prieglobstį, pasinaudodamos pačiu velniu ir apkvailindamos jį.[54]

Vokiškas pasakos variantas (Grimmų 46) vysto tą pačią siužetinę liniją, tik tose vietose, kur itališkame variante trykšta humoras, vokiškame tvyro šiurpas. Piktadarys yra paslaptingas kerėtojas, kuris gabenasi pagrobtas merginas į savo pilį miško gūdumoje. Už draudžiamų atrakinti durų yra siaubo

kambarys, ir pasakotojas detaliai parodo, kaip žudoma: „Jis parvertė ją, tempė už plaukų, ant trinkos nukirto galvą ir sukapojo kūną į gabalus, o jos kraujas tekėjo ant grindų. Paskui įmetė ją į kūdrą prie anksčiau nužudytųjų."[55] Herojė išvengia tokio likimo ir įgyja šiek tiek magiškos valdžios per savo raktą. Ji atgaivina seseris, sudėdama iš gabalų sudarkytus jų kūnus. Paslepia jas pintinėse, ant viršaus užpila aukso ir liepia kerėtojui nunešti jos tėvams, o pati tuo metu rengiasi būsimoms vestuvėms su kerėtoju. Padabina kaukolę nuotakos papuošalais ir pastato lange. Paskui išsivolioja meduje bei plunksnose ir apsimeta didžiuliu paukščiu.

Grįždamas namo, kerėtojas susitinka ją ir klausia, ar pasirengta vestuvėms. Ji eilėmis atsako, kad nuotaka sutvarkė namus ir laukia jo prie lango. Kerėtojas skuba. Kai jis ir sėbrai susirenka ceremonijai, merginos giminaičiai prisėlinę užremia duris ir sudegina namą iki pamatų kartu su jais visais.

Kaip jau buvo minėta, prancūzų variantuose (311 ir 312 pasakos tipai), tarp jų ir Perrault, pasitaiko šiurpių detalių, bet nieko panašaus į Grimmų siaubą. Kai kuriuose pabėgama pasinaudojant apgaule, bet dauguma remiasi dramatišku efektu – herojės vilkinimo taktika, kai ji iš lėto velkasi vestuvinę suknelę, tuo tarpu piktadarys (velnias, milžinas, „mesjė", Mėlynbarzdis ar Žaliabarzdis) galanda peilį, o broliai skuba gelbėti sesers. Palyginti su jais, anglų variantai atrodo beveik linksmi. „Peerifool" prasideda triušio Piterio stiliumi, kopūstlapių vagyste. Siužetas vinguriuoja per epizodus, įpinamos mįslės ir elfai, ir pasibaigia maloniu, švariu milžino nužudymu (verdančiu vandeniu).[56] Nors kiekvienas pasakojimas laikosi to paties siužeto, variantai, kurie remiasi skirtingomis tradicijomis, sukelia visiškai kitokius efektus – komiškus italų variantuose, šiurpinančius vokiečių, dramatiškus prancūzų ir gluminančius anglų.

Žinoma, pasakotojas galėjo pasiekti norimą efektą ir tuo, kaip jis tą pasaką sekė. Neįmanoma sužinoti, kokį įspūdį skirtingi „Mėlynbarzdžio" variantai darydavo klausytojams įvairiuose

Europos kraštuose prieš du šimtmečius. Net jeigu pavyktų tą sužinoti, būtų absurdiška daryti išvadas apie tautinį charakterį lyginant vienos pasakos variantus. Tačiau sistemingi kelių pasakų lyginimai padėtų išskirti savybes, kurios kuria prancūzų sakytinės tradicijos savitumą. Geriausių rezultatų lyginant pasiekiama ten, kur ypač suartėja prancūziški ir vokiški pasakų variantai. Kruopščiai dirbant susidarytų daug tomų statistikos bei struktūrinių diagramų. Tačiau net ir parašęs tik vieną apybraižą, autorius galės jaustis užtektinai nuveikęs, jei sugebės pateikti keletą bendrų prepozicijų.

Štai „Krikštatėvis Mirtis" (332 pasakos tipas). Prancūzų ir vokiečių variantų struktūra visiškai tokia pati: a) vargšas pasirenka Mirtį sūnaus krikštatėviu, b) Mirtis padaro sūnų garsiu gydytoju, c) sūnus pabando apgauti Mirtį ir miršta. Abiejuose variantuose tėvas nenori kviesti Dievo krikštatėviu, nes mato, kad Dievas mėgsta turtingus ir galingus, tuo tarpu Mirčiai visi lygūs. Ši nepagarba pasmerkiama Grimmų perrašytoje vokiečių pasakoje: „Šitaip kalbėjo žmogus, nes jis nežinojo, kaip išmintingai Dievas paskirsto turtus ir skurdą."[57] Prancūzų variantas palieka neatsakytą klausimą ir leidžia manyti, kad apgaudinėjimas yra labai sėkmingas gyvenimo būdas. Gydytojas praturtėja, nes Mirtis suteikia jam galimybę daryti neklaidingas prognozes. Kai jis mato Mirtį, stovinčią ligonio kojūgalyje, žino, kad tas žmogus mirs. Kai Mirtis pasirodo galvūgalyje, pacientas pasveiks ir jam galima duoti bet kokių vaistų. Vienu atveju gydytojas teisingai nuspėja artėjančią lordo mirtį ir už tai iš patenkintų paveldėtojų gauna du ūkius. Kitą kartą jis mato Mirtį princesės kojūgalyje ir apsuka ligonę, šitaip Mirtis lieka apgauta. Princesė išgyja, jis veda ją ir jie sulaukia laimingos senatvės. Kai vokiečių gydytojas bando griebtis tos pačios gudrybės, Mirtis čiumpa jį už gerklės ir nusitempia į urvą, pilną žvakių, kur kiekviena žvakė simbolizuoja gyvenimą. Matydamas, kad jo žvakė jau baigia degti, gydytojas maldauja pailginti jo gyvenimą. Tačiau Mirtis užgesina žvakę, ir gydytojas krinta negyvas prie

jos kojų. Prancūzų gydytojo gyvenimas galų gale pasibaigia, tačiau tą pabaigą jis sugeba sėkmingai atitolinti. Viename variante jis prašo leisti sukalbėti „Tėve mūsų" iki žvakei užgęstant. Nebaigęs poterių, jis apgauna Mirtį, priversdamas leisti gyventi dar ilgiau. Vis dėlto Mirtis pasigauna jį, apsimetusi lavonu pakelėje. Tai įprastas reginys ankstyvųjų naujųjų laikų Europoje, į kurį įprastai reaguojama sukalbant „Tėve mūsų". Paskui eina gana nedidaktiška pasakos pabaiga. Tiesa, pasaka rodo, kad niekas negali apgauti mirties, bent jau ilgą laiką. Tačiau apgaulė suteikia prancūzui puikią progą greitai praturtėti.

„Le Chauffeur du diable" („Velnio kūrikas", 475 pasakos tipas, Grimmų 100) perteikia panašią mintį. Joje taip pat sutampa prancūzų ir vokiečių variantų struktūra: a) atleistas iš tarnybos kareivis sutinka tarnauti velniui, kurstyti ugnį po katilais pragare, b) jis neklauso velnio įsakymo nežiūrėti į katilų vidų ir viename aptinka savo buvusį vadą (buvusius vadus), c) šis pabėga iš pragaro su stebuklingu daiktu, kuris, nors ir nepatraukliai atrodo, viską paverčia auksu. Kareivis laimingai nugyvena likusį gyvenimą. Vokiečių variante siužetas rutuliojasi be nukrypimų, bet su įmantriomis detalėmis, kurių nėra prancūzų variante. Samdydamas kareivį, velnias pateikia sąlygas: septynerius tarnybos metus nekarpyti nagų, nekirpti plaukų, nesimaudyti. Suradęs savo vadus, kareivis deda daugiau malkų po katilais, liepsnos šoka aukštyn. Velnias dovanoja jam už nepaklusnumą, ir kareivis ištarnauja septynerius metus be incidentų, atrodydamas vis baisiau. Jis išeina iš pragaro tarsi *Struwelpeter** ir vadina save „paišinu velnio broliu", nes šitaip jam prisakė velnias. Jo paklusnumas atlyginamas, nes šiukšlių maišas, kurį jam velnias davė už darbą, pavirsta auksu. Kai užeigos savininkas pavagia maišą, velnias įsikiša jo sugrąžinti. Pabaigoje kareivis, pinigingas ir nusigrandęs purvus, veda princesę ir paveldi karalystę.

* Vaikas suveltais plaukais; H. Hoffmanno to paties pavadinimo vaikiškos knygos herojus.

Prancūzų variantas remiasi apgaule. Velnias įsivilioja kareivį į pragarą dėdamasis ponu, ieškančiu tarno virtuvei. Kai kareivis aptinka buvusį jo kapitoną, verdantį katile, pirmas akstinas – mesti daugiau malkų į ugnį. Tačiau kapitonas primena, kad jie abu pragare, ir pasisiūlo patarti, kaip iš čia sprukti. Kareivis turėtų apsimesti nežinąs tikrosios padėties ir pareikalauti, kad jį atleistų, nes nepatinka darbas. Velnias gundo jį siūlydamas aukso – apgaulė laukiant, kol kareivis išties ranką į skrynią, kurios dangtis krisdamas nukirs jam galvą. Vietoj aukso kareivis turėtų reikalauti senų velnio kelnių. Planas pavyksta. Kitą vakarą, atėjęs į užeigą, kareivis randa pilnas kišenes aukso. Jam miegant, šeimininko žmona čiumpa stebuklingąsias kelnes ir ima klykti, kad kareivis nori išprievartauti ją ir nužudyti – kita apgaulė sumanius pagrobti auksą ir pasiųsti kareivį į kartuves. Velnias įsikiša laiku, kad jį išgelbėtų ir atsiimtų kelnes. Per tą laiką kareivis prisipila daug aukso iš kišenių, kad laimingai gyventų, ir netgi kai kuriuose variantuose veda princesę. Pergudraudamas gudruolius, jis susikuria tą patį, ką jo kolega vokietis pasiekė sunkiu darbu, paklusnumu ir nužmogėjimu.

„Le Panier de figues" („Figų pintinė", 570 pasakos tipas, Grimmų 165) pateikia kitą pavyzdį, kaip iš tos pačios struktūros konstruojamos skirtingos istorijos. Štai kaip vystosi veiksmas: a) karalius pažada dukterį tam, kas išaugins skaniausią vaisių, b) valstiečio sūnus laimi varžybas, nes jis buvo geras stebuklingam pagalbininkui, su kuriuo vyresnieji broliai pasielgė šiurkščiai, c) karalius nesutinka atiduoti princesės ir duoda herojui daugybę neįvykdomų užduočių, d) pagalbininko remiamas, herojus įvykdo užduotis ir po susidūrimo su karaliumi veda princesę. Vokiečių varianto herojus yra geraširdis kvailys (Hans Dumm). Jis vykdo užduotis aplinkoje, kurią valdo antgamtinės jėgos ir kuri pilna fantastinės butaforijos – čia ir laivas, skraidantis viršum sausumos, ir stebuklingas švilpukas, atgrasus grifas, gnomai, pilys ir nelaimingos mergelės. Retkarčiais blyksteli proto prošvaistė, ir Hansas įveikia nesėkmes ir laimi princesę,

vykdydamas stebuklingo pagalbininko nurodymus ir vadovaudamasis nuojauta.

Jo antrininkas prancūzas Benoît (Benua) gyvena savo protu žiauriame – apgauk arba būsi apgautas – pasaulyje. Karalius gina dukterį beveik kaip valstietis sodybos kiemą, pasinaudodamas apgaulėmis. Kaip ir vokiečių pasakoje, jis nesutinka atiduoti princesės, jei herojus neišganys triušių bandos, neleisdamas nė vienam atsiskirti. Benua pasiseka tą padaryti su stebuklingu švilpuku, sušaukiančiu triušius, kad ir kaip jie būtų išsklidę. Bet, užuot pasiuntęs Benua kaip Hansą medžioti žmogėdros grifo, karalius visokiomis gudrybėmis bando atskirti triušius nuo bandos. Persirengęs valstiečiu, jis siūlo vieną brangiai parduoti. Benua perpranta gudrybę ir atsilygina tuo pačiu. Jis sako, kad atiduos triušį tik tam, kas ištvers sunkų išbandymą. Karalius turi nusimauti kelnes ir leistis nuplakamas. Karalius sutinka, bet praranda triušį, kai tik tas išgirsta stebuklingą švilpuką. Karalienė bando pakartoti tą pačią apgaulę ir susilaukia tokio paties likimo, nors kai kuriuose variantuose jai tenka vartytis kūliais rodant pliką užpakalį. Paskui princesė turi pabučiuoti herojų arba – kai kuriuose variantuose – pakelti beždžionės uodegą ir pabučiuoti į išangę. Nė vienam nepavyksta atskirti triušio nuo bandos. Tačiau karalius nepasiduoda. Jis neduos dukters, kol Benua nepasakys trijų nenuginčijamų tiesų. Kai susirenka teisėjai, Benua tėškia savo pirmąją tiesą: „Jūsų didenybe, argi netiesa, kad aš įkrėčiau jums per pliką užpakalį?" Karalius įvarytas į kampą. Jis nenori girdėti kitų dviejų tiesų ir atiduoda princesę. Stebuklingoji butaforija nustumiama į šalį. Grumiamasi *terre à terre*, žemiškai, realiame jėgos, puikybės ir apgavysčių pasaulyje. Ir silpnieji laimi vieninteliu turimu ginklu – sumanumu. Pasaka suremia kaktomis gudrų su dar gudresniu: „A rusé, rusé et demi (gudrus kartais sutinka pusantro karto gudresnį)", kaip pastebi vienas pasakotojas valstietis.[58]

Tokią formulę kažin ar sektųsi pritaikyti temų įvairovei, kuri iškyla įdėmiau lyginant prancūzų ir vokiečių pasakas. Be abe-

jonės, galima rasti sumanių vargšų Grimmų pasakose ir stebuklų *Le Conte populaire français*, ypač Bretanės ir Elzaso–Lotaringijos pasakose. Kai kurios prancūzų pasakos apskritai sunkiai skiriamos nuo savo antrininkių Grimmų rinkinyje.[59] Tačiau ir pripažįstant išimtis bei painiavas, dviejų tradicijų skirtumams būdingi pastovūs dėsniai. Kaimo pasakų sekėjai rinkdavosi tas pačias temas ir suteikdavo joms būdingų posūkių – prancūzai vienokių, vokiečiai kitokių. Ten, kur prancūzai pasakoja realistiškai, pragmatiškai, nešvankiai ir komiškai, vokiečiai linkę vaizduoti antgamtiškai, poetiškai, egzotiškai ir smurtiškai. Savaime suprantama, kultūrų skirtumų negalima paaiškinti bendra teze – prancūzų klasta prieš vokiečių smurtą, tačiau lyginant nustatoma savita intonacija, kurią prancūzai suteikia savo pasakojimams, ir jiems būdingas pasakų sekimo būdas leidžia pažinti jų pasaulėvaizdį.

Štai paskutinė palyginimų grupė. Pasakoje „La Belle Eulalie" („Gražioji Eulali", 313 tipas), kaip jau minėta, velnio duktė iškepa keletą kalbančių *pâtés* (pyragų) ir pakiša po pagalvėmis – savo ir mylimojo, atleisto kareivio, pasiprašiusio pastogės velnio namuose, kad nuslėptų pabėgimą. Įtardama apgaulę velnio pati niūksi jį eiti jaunųjų miego patikrinti. Tačiau jis tiktai šūkteli iš lovos ir knarkia toliau, pyragai atsiliepinėja, o įsimylėjėliai sprunka. Atitinkamoje Grimmų pasakoje „Der liebste Roland" („Mieliausiasis Rolandas", 56 numeris) ragana, norėdama naktį užmušti podukrą, per klaidą nukerta galvą savo dukteriai. Podukra prilašina nukirstos galvos kraujo ant laiptų ir pabėga su mylimuoju, o lašai atsakinėja į raganos klausimus.

Geroji duktė, kuri paslaugiai išutinėja nepažįstamą moterį prie šaltinio pasakoje „Les Fees" („Burtininkės", 480 tipas), plaukuose randa auksinį luidorą ir virsta gražuole. Piktoji duktė randa tik utėles ir virsta baidykle. Pasakoje „Frau Holle" („Sniego karalienė", Grimmų 24) geroji duktė nužengia į stebuklų šalį po šaltiniu ir dirba pas nepažįstamą moterį namų šeimininke. Kai

krato plunksnų antklodę, ji padengia žemę sniegu. O kai gauna atlygį už savo stropų darbą, ją apipila aukso lietus ir ji virsta gražuole. Piktoji duktė dirba darbus nenoromis ir apipilama degutu.

Persinetė, prancūzų Sultenė (310 pasakos tipas), nuleidžia plaukus, kad princas galėtų užkopti į bokštą ir pasimylėti su ja. Slepia jį nuo burtininkės, įkalinusios ją bokšte, ir prasimano visokiausių burleskinių apgaulių, kad nuneigtų papūgos įskundinėjimus (viename variante Persinetė su princu užsiuva papūgai pasturgalį, todėl ji tegali šaukti: „Š... užsiūta, š... užsiūta").[60] Galiausiai įsimylėjėliai pabėga, bet burtininkė paverčia Persinetės nosį š... nosimi. Tai sužlugdo jos padėtį dvare, kol burtininkė pasigaili ir atkuria jos buvusį grožį. Grimmų „Rapunzel" („Sultenė", 12 numeris) kerėtoja išskiria įsimylėjėlius: Sultenei nukerpa plaukus ir ištremia į dykumą, o princą priverčia šokti iš bokšto į erškėtyną, kur jis apanka. Bineas daugelį metų klaidžioja nežinomuose kraštuose, kol pagaliau susiduria su Sultene, kurios ašaros krinta į jo akis ir sugrąžina regėjimą.

Pasakoje „Les Trois Dons" („Trys dovanos", 592 tipas) vargšas berniukas aviganis, pasidalijęs lauknešėliu su fėja, persirengusia elgeta, gauna tris dovanas: lanku ir strėle jis gali pašauti kiekvieną paukštį, dūdele šokdinti kiekvieną žmogų, be to, priversti piktąją pamotę persti kiekvieną kartą, kai tik sučiaudės. Netrukus jis priverčia senę be perstojo persti namie, šermenyse ir per mišias sekmadieniais. Kunigas išvaro ją iš bažnyčios, kad galėtų sakyti pamokslą. Vėliau, kai ji išpasakoja savo bėdą, kunigas bando gudriai iškvosti piemens paslaptį. Berniukas, gudresnis už jį, strėle pašauna paukštį ir prašo atnešti. Kai kunigas siekia paukščio erškėtyne, berniukas ima pūsti dūdelę, priversdamas jį šokti, kol sutana pavirsta skutais, o pats vos pastovi. Pasveikęs kunigas keršija apkaltindamas raganavimu, bet piemuo savo dūdele tol šokdina teisėjus, kol šie paleidžia jį. Pasakos „Der Jude im Dorn" („Žydas erškėtyne", Grimmų 110) herojus yra mažai uždirbantis

tarnas, kuris atiduoda savo skurdžius skatikus nykštukui, už tai gaudamas šautuvą, pataikantį į bet ką, smuiką, priverčiantį šokti bet ką, ir teisę į prašymą, kurio niekas negali atmesti. Jis sutinka žydą, kuris klauso medyje čiulbančio paukščio. Tarnas nušauna paukštį, prašo žydą atnešti jį iš brūzgyno ir pradeda taip energingai smuikuoti, kad žydas vos galo negauna brūzgyne ir išsiperka pinigine, pilna aukso. Žydas atsimoka pasmerkdamas tarną mirti už plėšikavimą keliuose. Prieš pakariamas tarnas prašo leisti paskutinį kartą pasmuikuoti. Bematant visi ima šokti kaip patrakę aplink kartuves. Nusivaręs teisėjas paleidžia tarną, o vietoj jo pakaria žydą.

Būtų užgaulu laikyti šitą pasaką įrodymu, kad Prancūzijoje būta antiklerikalizmo kaip atitikmens antisemitizmui Vokietijoje.[61] Lyginant pasakas, neprieita prie tokių specifinių išvadų. Tačiau tai padeda atpažinti prancūzų pasakų savitą atmosferą. Skirtingai nuo vokiečių atitikmenų, jos „pasūdytos" ir kvepia žeme. Prancūzų pasakų veiksmas vyksta tokiame pasaulyje, kur žmonės perdžia, utinėjasi, voliojasi šiene ir parvirsta ant mėšlo krūvos. Visi tie veiksmai išreiškia jau išnykusios valstiečių bendruomenės aistras, vertybes, interesus ir požiūrius. Jei šitaip išties buvo, tai ar įmanoma tiksliau nustatyti, ką pasakos galėjo reikšti sekėjams ir jų klausytojams? Norėčiau pateikti du teiginius: pasakos aiškino valstiečiams, kaip sutvarkytas pasaulis, ir teikė strategiją, kaip išgyventi tame pasaulyje.

Nepamokslaudamos ir nemoralizuodamos prancūzų pasakos rodo, kad pasaulis žiaurus ir kupinas pavojų. Nors dauguma pasakų neskiriamos vaikams, jas galima laikyti pamokymais. Pasakose pilna perspėjimo ženklų laimės ieškotojams: „Pavojus!", „Toliau kelio nėra!", „Neskubėk!", „Sustok!" Tiesa, kai kurios turi teigiamą misiją. Jos rodo, kad dosnumas, sąžiningumas ir narsumas nusipelno atlygio. Tačiau tokios pasakos neskatina per daug pasikliauti nedraugų meile ir atsukti kitą skruostą mušančiajam. Jos parodo, kad nors ir kaip būtų pagirtina dalytis

duonos kąsniu su elgeta, negalima pasitikėti kiekvienu, sutiktu pakelyje. Vieni nepažįstamieji pavirsta princais ir gerosiomis fėjomis, tačiau kiti – vilkolakiais arba raganomis, ir nėra būdo, kaip juos atskirti. Stebuklingieji pagalbininkai, kuriuos susitinka Jean de l'Ours (Žanas Lokys, 301 pasakos tipas), ieškodamas laimės, turi tokių pat Gargantiua galių kaip ir atsitiktiniai pakeleiviai „Le Sorcier aux trois ceintures" („Trimis juostomis apsijuosusi ragana", 329 pasakos tipas) ir „Navire sans pareil" („Neprilygstamas laivas", 513 pasakos tipas). Bet jie kėsinasi nužudyti herojų toje siužeto vietoje, kur kiti jį gelbsti.

Nors savo elgsena kai kurie liaudies pasakų personažai ir pamokomi, jie gyvena pasaulyje, kuris atrodo despotiškas ir amoralus. Pasakoje „Les Deux Bossus" („Du kupriai", 503 tipas) kuprius sutinka šokančių ir dainuojančių raganų būrį. „Pirmadienis, antradienis ir trečiadienis. Pirmadienis, antradienis ir trečiadienis." Jis prisijungia prie jų ir pritaria dainai: „Ir ketvirtadienis." Patenkintos naujove raganos atsilygina jam panaikindamos luošumą. Kitas kuprius bando pasinaudoti tuo pačiu metodu pridurdamas: „Ir penktadienis." „Tai netinka", – sako viena ragana. „Visiškai", – pritaria jai kita. Jos nubaudžia jį užkraudamos pirmojo kuprą. Dvigubai suluošintas, jis neištveria kaimo patyčių ir miršta nepraėjus nė metams. Šitokioje visatoje nėra jokios prasmės. Nelaimė užgriūva atsitiktinai. Kaip ir Juodosios Mirties, jos negalima nei nujausti, nei paaiškinti. Ją reikia iškentėti. Daugiau kaip pusė iš trisdešimt penkių užrašytų „Raudonkepuraitės" variantų pasibaigia kaip ir čia pasakotas variantas: vilkas praryja mergaitę. Ji ničnieko nepadarė, kad nusipelnytų tokio likimo. Valstiečių pasakose, skirtingai nuo Perrault ir Grimmų, Raudonkepuraitė nenusižengė neklausydama motinos, nepamynė visuotinių dorovės dėsnių, galiojančių aplinkiniame pasaulyje. Ji tiesiog žengė mirčiai į nasrus. Pasakose jaudina pražūties nesuvokiamumas ir neišvengiamumas, o ne dažnos laimingos pabaigos, kuriomis baigdavosi visos pasakos jau po aštuoniolikto šimtmečio.

Kai pasaulio netvarko visuotinai pripažinti dorovės dėsniai, geras elgesys negarantuoja sėkmės kaime ar klajonėse, bent jau taip susiklosto reikalai prancūzų pasakose. Gudrumas jose užima vokiečių pasakų pietizmo vietą. Tiesa, dažnai herojus pelno stebuklingo pagalbininko palankumą geru poelgiu, bet princesę jis išsikovoja nuovokumu. Kartais jis gali jos siekti tik elgdamasis neetiškai. Pasakoje „La Fidèle Serviteur" („Ištikimas tarnas", 516 tipas) herojus pabėga su princese tik todėl, kad atsisako gelbėti ežere skęstantį elgetą. Panašiai pasakoje „L' Homme qui ne voulait pas mourir" („Žmogus, kuris nenorėjo mirti", 470 B tipas) jį galų gale pasigauna mirtis, kai jis sustoja padėti vargšui vežikui, įklimpusiam purve. Ir kai kuriuose „Le Chauffeur du diable" („Velnio kūrikas", 475 pasakos tipas) variantuose herojus išvengia pavojaus tik tol, kol jis arba ji (pagrindinis veikėjas gali būti ir tarnaitė, ir atleistas kareivis) sugeba regzti melų grandinę. Vos tiktai ištaria tiesą, jis žuvęs. Pasakos nepropaguoja amoralumo, tačiau jos nuneigia nuomonę, kad dorybė bus atlyginta arba kad gyvenime galima vadovautis kitokiu principu negu visuotinis nepasitikėjimas.

Tos prielaidos remiasi kaimo gyvenimo atgrasumu, kuris atsiskleidžia pasakose. Kaimynai linkę būti priešiški (162 pasakos tipas), gali būti ir raganiai (709 pasakos tipas). Jie šnipinėja jus ir nusiaubia jūsų daržą, kad ir kokie skurdžiai jūs būtumėte (330 pasakos tipas). Niekada neaptarinėkite savo reikalų jiems girdint ir neprasitarkite, kai, burtų lazdelei mostelėjus, staiga praturtėsite, nes jie įskųs jus kaip vagis, jeigu patiems nepavyks jūsų apvogti (563 pasakos tipas). Pasakoje „La Poupée" („Lėlė", 571C tipas) naivi našlaitė nesilaiko šitų pagrindinių taisyklių. Mergaitė turi stebuklingą lėlę, kuri žeria auksą, kai tik ji pasako: „Kakok kakok, mano mažoji skudurine lėlyte." Netrukus ji nusiperka keletą vištų, karvę ir pasikviečia kaimynus. Vienas iš jų apsimeta užmigęs prie židinio ir pasprunka su lėle, kai tik mergaitė atsigula į lovą. Bet kai ištaria magiškuosius žodžius, lėlė jį visą apdirba. Kaimynas numeta ją ant mėšlo krūvos. Vieną dieną

jam pritūpus atlikti gamtiško reikalo, lėlė išlenda į paviršių ir įkanda jam. Jis negali atplėšti jos nuo savo *derrierè* (pasturgalio), kol mergaitė neateina atsiimti savo turto. Paskui ji gyvena niekuo nebepasitikėdama.

Jeigu pasaulis žiaurus, kaimas atgrasus ir žmonės yra tik sukčiai, ką tada daryti? Pasakos neduoda aiškaus atsakymo, bet jos iliustruoja senos prancūzų patarlės „Tarp vilkų patekęs turi kaukti" aktualumą[62]. Sukčiavimas tęsiasi per visą prancūzų pasakų rinkinį, nors dažnokai pasireiškia švelnesnėmis ir priimtinesnėmis triksterizmo formomis. Žinia, triksteriai veikia folklore visur, ypač prerijų indėnų pasakose ir Amerikos vergų brolio Triušio istorijose. [63] Tačiau bene labiausiai jie vyrauja prancūzų tradicijoje. Kaip anksčiau sakyta, jei prancūzų ir vokiečių pasaka sekama pagal tą patį modelį, vokiečių krypsta į paslaptingumą, antgamtiškumą ir smurtą, tuo tarpu prancūzų traukia tiesiai į kaimą, kur herojus gali išskleisti talentą intriguoti. Tiesa, herojus priskirtinas toms pačioms bedalių kategorijoms, aptinkamoms visos Europos liaudies pasakose. Jis arba ji būna jauniausias sūnus, podukra, pamestinukas, varganas aviganis, mažai uždirbantis ūkininko bernas, išnaudojamas tarnas, burtininko mokinys arba Nykščiukas. Tačiau šis bendras drabužis yra prancūzų kirptas, juolab kad pasakotojas juo apvelka pamėgtus personažus, tokius kaip Petit Jean (mažąjį Žaną), kirčus keliantį kalvio mokinį; Cadiou, samojingą siuvėją; La Ramee (Nukirstą Šaką), ryžtingą ir niekuo nebetikintį kareivį, kuris dumia akis ir skinasi kelią per daugelį pasakų kartu su Pipette (Pipete), nuovokiu rekrutu, Petit-Louis (mažuoju Liudviku), Jean de Teigneux (Žanu Dedervine), Belle Eulalie (Gražiąja Eulali), Bonhomme Misere (vargšu seniu). Kartais patys vardai – Le Petit Futeux (Mažasis Gudruolis), Le Ruse Voleur (apsukrus vagis) nurodo gudrumo ir apsimetinėjimo bruožus, kurių dėka herojus įveikia kliūtis. Sudėjus visus juos draugėn, ko gero, gautume idealų modelį, mažą žmogų, kuris pasiekia savo tikslus pergudraudamas šio pasaulio didžiuosius.

Herojai triksteriai priešpriešinami negatyviam idealui – bukagalviui. Simple Simon (prastuolis Saimonas) suteikia nemažai nekaltų pramogų. Vokiečių pasakose Hans Dumm (kvaišas Hansas) yra simpatiškas stuobrys, kuris laimi pergales, geraširdiškai viską supainiodamas, tik padedamas stebukladarių talkininkų. Prancūzų pasakos nesimpatizuoja kaimo idiotams ar bet kuriai kvailumo atmainai, nedaro išimčių ir vilkams bei žmogėdroms, nepajėgiantiems iš karto suryti savo aukų (112 D ir 162 pasakos tipai). Bukagalviai atstovauja triksterizmo antitezei. Jie įkūnija naivumo nuodėmę, mirtiną nuodėmę, nes *näiveté* apgavikų pasaulyje tolygi prisišauktai nelaimei. Todėl prancūzų pasakų bukagalviai herojai tik apsimeta bukagalviais kaip Petit Poucet (Nykščiukas) ir Crampouès (327 ir 569 pasakos tipai), kurie dedasi nebyliais, kad geriau sektųsi manipuliuoti žiauriu, bet lengvatikiu pasauliu. Mažoji Raudonkepuraitė – be kepuraitės – naudojasi ta pačia strategija prancūzų pasakos variantuose, kur ji lieka gyva. „Senele, man reikia pakakoti", – sako ji, kai vilkas ją sučiumpa. „Kakok lovoje, brangioji", – atsako vilkas. Tačiau mergaitė spiriasi, ir vilkas išleidžia ją laukan, prisirišęs virve. Mergaitė pririša virvę prie medžio ir pabėga, o vilkas, netekęs kantrybės laukti, tampo ją ir šaukia: „Ką tu ten veiki, gal ringėmis kakoji?"[64] Gyvu gališku stiliumi pasakojama apie tapimą triksteriu. Iš nekaltybės pakildama į apsimestinį naivumą, Raudonkepuraitė prisideda prie Nykščiuko ir Batuoto katino draugijos.

Tuos personažus vienija ne tiktai apsukrumas, bet ir silpnumas, o jų priešams būdinga jėga ir kvailumas. Triksterizmas visada supriešina mažus su dideliais, vargšus su turtuoliais, beteisius su galingaisiais. Taip komponuodama pasakojimus ir vengdama atvirų socialinių komentarų, sakytinė tradicija mokė valstiečius kovoti su priešais senojo režimo epochoje. Vertėtų dar kartą pabrėžti, kad silpnojo, nuovokumu įveikiančio stiprųjį, tema nebuvo nei nauja, nei neįprasta. Ji skamba Odisėjo kovoje su Kiklopu ir Dovydo pergalėje prieš Galijotą, stipriai akcentuojama vokiečių pasakose „nuovokios merginos" motyvu.[65]

Svarbu ne temos naujumas, bet jos reikšmingumas – tai, kaip ji tinka pasakojimui ir išreiškiama sekant pasaką. Kai Prancūzijos vargšai smogia aukštai sėdintiems ir galingiesiems, jie tą daro konkrečiu būdu ir žemiškoje aplinkoje. Galabina milžinus ne svajonių šalyje, net jeigu jiems tenka ropštis pupienojais, kad juos pasiektų. Pasakoje „Jean de l'Ours" (Žanas Lokys", 301 tipas) milžinas yra *le bourgeois de la maison*[66], gyvenantis įprastiniame name kaip bet kuris pasiturintis valstietis. Pasakoje „Le Conte de Parle" (328 pasakos tipas) milžinas yra peraugęs *coq de village* („kaimo gaidys"), jis „vakarieniauja su žmona ir dukterimi"[67], kai herojus atvyksta jo mulkinti. Milžinas „La Soeur infidèle" („Nesąžininga sesuo", 315 pasakos tipas) yra piktas malūnininkas, milžinai „Le Chasseur adroit" („Gudrus medžiotojas", 304 pasakos tipas) – paprasti banditai, milžinai „L'Homme sauvage" („Laukinis", 502 pasakos tipas) ir „Le Petit Forgeron" („Mažasis kalvis", 317 pasakos tipas) – tironiški žemvaldžiai. Herojus stoja į kovą su jais susikivirčijęs dėl teisės į ganyklą. Nereikia lakios vaizduotės, kad padarytum juos konkrečiais tironais – banditais, malūnininkais, dvaro tarnais ir dvarininkais, apkartinančiais valstiečių gyvenimą gimtuosiuose kaimuose.

Kai kuriose pasakose atvirai rodomos tos sąsajos. „Le Capricorne" („Ožiaragis", 571 pasakos tipas) panaudojama „aukso žąsies" tema, esanti Grimmų rinkinyje (64 numeris), tik čia ji paverčiama parodijiniu kaltinimu kaimo bendruomenės turtingiesiems ir galingiesiems. Vargšą kalvį apgaudinėja su jo žmona kunigas ir tironiškai išnaudoja vietinis senjoras. Kunigo skatinamas senjoras įsakinėja kalviui atlikti neįmanomus darbus, atitraukiančius nuo namų, kol kunigas linksminsis su jo žmona. Fėjos talkinamam kalviui pavyksta įvykdyti dvi užduotis. Trečią kartą senjoras įsako nukaldinti „ožiaragį", bet kalvis net nenutuokia, kas tai yra. Fėja liepia jam išgręžti skylę pastogės grindyse ir šaukti „Sustink!", kai tik ką nors pamatys. Pirma pasirodo tarnaitė su naktinių marškinių kraštu dantyse, utėliaudama

sau tarp kojų. Po šūksnio „Sustink!" ji suakmenėja ta poza. Tą akimirką ją pašaukia šeimininkė atnešti naktipuodį kunigui šlapintis. Eidama atbula, kad paslėptų nuogumą, tarnaitė atneša naktipuodį šeimininkei, ir abi laiko jį kunigui, kai naujas „Sustink!" sulipdo visus tris. Išaušus rytui, kalvis pliekdamas rimbu išsivaro trijulę laukan ir, tinkamu metu šūkteldamas „Sustink!", rikiuoja paskui juos visą pulką kaimo personažų. Kai procesija atvyksta prie senjoro namų, kalvis sušunka: „Mesjė, štai jūsų ožiaragis." Senjoras jam sumoka, ir visi paleidžiami.

Jakobinas galėtų pateikti šitą istoriją taip, kad pakviptų parakų. Tačiau kad ir kiek mažai pagarbos ji rodo privilegijuotiems sluoksniams, čia nežengiama toliau sugėdinimo „parodant nosį" ir atsimokėjimo už skriaudą ta pačia moneta. Herojų patenkina nedraugų pažeminimas. Jis nesvajoja apie revoliuciją. Išsityčiojęs iš vietos valdžios atstovų, palieka jiems buvusį statusą, o sau savąjį. Herojus toks pat nelaimingas kaip iki šiol. Maištingumas nepastumia jo nė žingsnio toliau kitose pasakose, kurios priartėja prie socialinės kritikos. Kai Jean le Teigneux (Žanas Dedervinė, 314 pasakos tipas) nugali karalių ir du išpuikėlius princus, jis priverčia juos valgyti valstiečių maistą, virtas bulves ir juodą duoną. Paskui, laimėjęs princesę, užima jam priklausančią sosto įpėdinio vietą. La Ramee (Nukirsta Šaka) laimi princesę dalyvaudamas varžybose – jis prajuokina ją rodydamas blusų cirką (559 pasakos tipas). Negalėdamas susitaikyti su mintimi, kad elgeta taps jo žentu, karalius laužo savo žodį ir bando išpiršti jai dvariškį. Galų gale jis nusprendžia, kad princesė guls į lovą su abiem pretendentais ir pati pasirinks. La Ramee laimi ir antras varžybas, įleidęs blusą į varžovo išangę.

Nešvankybės galėjo sukelti triukšmingą kvatojimą prie aštuoniolikto šimtmečio židinių, bet ar jos įkvėpė valstiečiams ryžtą nuversti socialinę santvarką? Abejoju. Nemenkas nuotolis skiria blevyzgojimą nuo revoliucijos, *gauloiserie* (nekuklią išdaigą) nuo *jacquerie* (žakerijos, valstiečių sukilimo 1358 metais, termino, vartojamo visiems valstiečių maištams Prancūzijoje

pavadinti). Kitame amžinos temos – vargšas vaikinas susitinka labai privilegijuotą merginą – variante „Comment Kiot-Jean épuosa Jacqueline" („Kaip Kio Žanas vedė Žakliną", 593 pasakos tipas) vargingas valstietis Kio Žanas išmetamas pro duris, kai paprašo mylimosios rankos. Merginos tėvas yra prototipinis *fermier* arba pasiturintis valstietis, nuo kurio priklausė kaimų trobelninkai senojo režimo metais, ypač Pikardijoje, kur ši pasaka buvo užrašyta 1881 metais. Kio Žanas tariasi su vietine ragana ir gauna saują magiško ožio mėšlo, kurį paslepia turtuolio židinyje po pelenais. Norėdama susikurti ugnį, duktė papučia į židinį, ir „Pokšt!" – nuaidi galingas pirstelėjimas. Toks pat likimas ištinka motiną, tėvą ir pagaliau kunigą, kuris perdžia šlakstydamas švęstu vandeniu ir murmėdamas lotyniškus egzorcizmus. Perdžiama be paliovos, – ir galima įsivaizduoti valstietį pasakotoją, atitinkamai pabrėžiantį kas kelintą improvizuoto dialogo žodį, – tad gyventi tuose namuose tampa nebeįmanoma. Kio Žanas pasisiūlo juos išgelbėti, jeigu leis už jo merginą. Taip jis laimi Žakliną, prieš tai slapčiomis išnešęs ožio mėšlą.

Be abejonės, valstiečiai jausdavo pasitenkinimą pergudraudami turtinguosius ir galinguosius savo fantazijose, kaip mėgindavo pergudrauti juos kasdieniame gyvenime bylinėdamiesi, išsisukinėdami nuo dvaro prievolių ir brakonieriaudami. Turbūt jie pritariamai kvatodavo, kai trobelninkas išpiršdavo niekam tikusią savo dukterį karaliui pasakoje „Les Trois Fileuses" („Trys verpėjos", 501 tipas), kai jis iškaršdavo kailį karaliui pasakoje „Le Panier de figues" („Pintinė figų", 570 tipas), kai apgaule priversdavo jį irti valtį tarnaujant velniui pasakoje „Le Garçon de chez bucheronne" („Medkirčio berniukas", 461 tipas) ir kai priversdavo jį sėdėti ant pilies stogo smaigalio, kol atiduos princesę, pasakoje „La Grande Dent" (Didysis dantis", 562 tipas). Tačiau bergždžias darbas ieškoti tose fantazijose respublikonizmo daigų. Svajonę nugalėti karalių vedant princesę kažin ar verta laikyti iššūkiu senojo režimo moraliniams pagrindams.

Traktuojant pasakas kaip atpildo fantazijas, daugiausia vietos jose skiriama pažeminimo temai. Apsukrus varguolis, dažniausiai pasinaudojęs nešvankiu triuku, apkvailina stiprų išnaudotoją, padaro jį patyčių objektu. Jis priverčia karalių prarasti orumą šiam apnuoginant užpakalį. Tačiau juokas, net ir Rabelais juokas, turi ribas. Kai jis nutyla, veikėjai pasikeičia vietomis. Kaip kalendoriniais metais po Užgavėnių ateina gavėnia, taip senoji tvarka yra stipresnė už triukšmadarius. Triksterizmu patraukiamas dėmesys. Jis leidžia varguoliui įgyti šiokios tokios persvaros žaidžiant jį engiančiųjų tuštybe ir kvailumu. Tačiau triksteris veikia sistemoje, išnaudodamas jos silpnybes savo naudai ir tokiu būdu pripažindamas ją. Dar daugiau – jis bet kada gali susidurti su gudresniu už jį, net ir iš turtingųjų ir galingųjų. Pergudrautas triksteris rodo, kokios tuščios yra galutinės pergalės viltys.

Taigi triksterizmas greičiau reiškė orientavimąsi pasaulyje negu slaptą radikalizmo atmainą. Jis rodė būdą, kaip ištverti žiaurioje visuomenėje, o ne kaip daryti perversmą. Panagrinėkime paskutinę pasaką „Le Diable et le maréchal ferrant" („Velnias ir arklius kaustantis kalvis", 330 tipas), vieną triksteriškiausių visame rinkinyje. Kalvis negali atsakyti maisto ir nakvynės nė vienam elgetai, pasibeldusiam į jo duris, nors pats esąs „nereligingesnis už šunį".[68] Neilgai trukus jis visiškai nuskursta, bet išvengia elgetavimo parduodamas velniui sielą mainais už septynerius pasiturimo gyvenimo metus toliau darbuojantis kalvėje. Kai jis vėl senu įpročiu dosniai šelpia visus, apsilanko Jėzus ir šventas Petras, apsimetę elgetomis. Kalvis sočiai pamaitina juos, aprengia švariais drabužiais, paguldo į ką tik paklotą lovą. Jėzus už tai pažada patenkinti tris jo norus. Šventas Petras pataria prašyti rojaus, bet kalvis paprašo nestiprinančių tikėjimą dalykų, įvairuojančių skirtinguose pasakos variantuose: skanaus maisto (įprastinis meniu – sklindžiai, dešra ir daug vyno), kad jo kortų malka visada būtų sėkminga, kad jo smuikas priverstų kiekvieną šokti, kad maišas prisipildytų to, ko jis panorės, ir –

daugelyje variantų – kad kiekvienas, sėdintis ant suolo, priliptų. Kai velnio pasiuntinys atvyksta pranešti, kad septyneri metai baigėsi, kalvis priima jį vaišingai kaip visus ir laiko prilipusį prie suolo, kol tas pasižada pratęsti sutartį dar septyneriems metams. Kai jie prabėga, jis įvaro kitą velnio emisarą į maišą ir daužo ant priekalo, kol vėl išmuša septynerius metus. Galų gale kalvis sutinka leistis į pragarą, bet persigandę velniai atsisako jį priimti arba – kitur – jis laimi laisvę kortomis. Vesdamasis būrį pasmerktųjų – sielas, laimėtas prie velnio kortų stalo – jis atvyksta prie dangaus vartų. Šventas Petras nenori jo įsileisti dėl bedievystės. Tada kalvis išsitraukia smuiką ir priverčia Petrą šokti, kol tas nusileidžia arba – kituose variantuose – permeta savo maišą per vartus ir panori būti jame. Po to – kai kuriuose variantuose – jis žaidžia kortomis su angelais ir laimėdamas kyla dangiškosios hierarchijos laiptais: iš kampo į vietą prie židinio, į vietą ant kėdės ir galų gale visai arti Dievo Tėvo. Akivaizdu, kad dangus suskirstytas pakopomis kaip Liudviko XIV dvaras ir į jį galima patekti apgaule. Apgaulė pasirodo esanti puiki gyvenimo strategija. Iš tiesų tai vienintelė strategija, prieinama „mažiesiems žmonėms", kuriems tenka priimti gyvenimą tokį, koks jis yra, ir rasti sprendimą daugumai reiškinių. Geriau gyventi kaip kalvis ir su pilnu pilvu, negu rūpintis išganymu ir socialine lygybe. Skirtingai nuo vokiečių varianto (Grimmų 81), didžiai dievobaimingo ir beveik be triukų, prancūzų pasaka išaukština triksterį kaip socialinį tipą ir teigia, kad triksterizmas puikiai tinka būti gyvenimo būdu ar bent jau viena iš išlikimo galimybių negailestingame ir nepastoviame pasaulyje.

Tų pasakų moralai Prancūzijoje tapo patarlių išmintimi. Anglosakso ausiai tai grynai prancūziškas patarlių išsikristalizavimas.[69]

A rusé, rusé et demi: Gudrus kartais sutinka pusantro karto gudresnį.

A bon chat, bon rat: Atsikirto kirvis į akmenį.

Au pauvre, la besace: Varguoliui tik elgetos krepšys.

On ne fait pas d'omelette sans casser les oeufs: Nesumušęs kiaušinių, neiškepsi kiaušinienės.

Ventre affamé n'a point d'oreilles: Alkanas skrandis nelinkęs klausytis.

Là où la chèvre est attachée, il faut qu'elle broute: Ten, kur ožka pririšta, teks ir ganytis.

Ce n'est pas de sa faute, si les grenouilles n'ont pas dę queue: Ne jo kaltė, kad varlės neturi uodegų.

Il faut que tout le monde vive, larrons et autres: Kiekvienam reikia iš ko nors gyventi – ir vagims, ir kitiems.

Valstiečiai pasakotojai taip atvirai nemoralizuodavo. Jie tiesiog sekdavo pasakas. Bet pasakas absorbuodavo įvaizdžių, posakių ir stilizacijų junginys, sudarantis prancūziškumą. Šiandien „prancūziškumas" gali atrodyti atmestinai išskydusia idėja, be to, ši sąvoka gimininga tokiai sąvokai kaip *Volksgeist* (tautos dvasia), nemaloniai pakvipusiai ketvirtame dešimtmetyje, kai etnografija buvo užteršta rasizmu. Vis dėlto idėja gali būti veiksminga, net jeigu išskydusi ir praeityje ja piktnaudžiauta. Prancūziškumas egzistuoja. Kaip rodo patarlių vertimo keblumai, tai individualus kultūros stilius, kuris išreiškia specifinę pasaulėjautą – suvokimą, kad gyvenimas sunkus, kad geriau neturėti iliuzijų, jog artimieji yra nesavanaudiški, kad blaivaus mąstymo ir nuovokumo reikia, kad būtų apsaugota ta kruopelytė, tenkanti jūsų daliai iš aplinkos, ir kad moraliniai skrupulai niekur nenuves. Prancūziškumas linkęs suvokti pasaulį ironiškai. Jam būdinga neigiama ir negražinanti tikrovės tendencija. Skirtingai nuo savo anglosaksiškos priešingybės – protestantų etikos, jis nesiūlo būdo, kaip nugalėti pasaulį. Tai gynybinė strategija, puikiai tinkanti prispaustiems valstiečiams arba okupuotam kraštui. Ji ir šiandien gyva pokalbio frazėse, pavyzdžiui: *comment vas-tu?* („kaip laikaisi?"), *je me défends* („aš ginuosi").

Kaip buvo nukalta ši bendra moneta? Atsakyti negalėtų niekas, bet Perrault atvejis rodo, kad procesas vyko sudėtingai.[70] Iš pirmo žvilgsnio Perrault laikytinas žmogumi, kurį mažiausiai domino liaudies pasakos. Dvariškis, drovus „modernistas", Colberto ir Liudviko XIV autoritarinės kultūros politikos architektas, jis nejautė simpatijų nei valstiečiams, nei archajiškai jų kultūrai. Tačiau surinko pasakas iš sakytinės tradicijos ir pritaikė salonams, stengdamasis įtikti rafinuotos auditorijos skoniui. Iš „Raudonkepuraitės" buvo išbrauktos beprasmybės apie pramintą ir spygliais nubertą takus bei senelės prarijimą. Tačiau pasakoje išsaugota didžioji dalis originalaus įtaigumo. Skirtingai nuo madam d'Aulnoy, madam de Murat ir kitų trumpalaikio susižavėjimo pasakomis Liudviko XIV valdymo metais lyderių, Perrault nenukrypo nuo siužetinės originalo linijos ir nesumenkino sakytinės versijos realumo bei paprastumo puošniomis detalėmis. Jis elgėsi kaip *conteur doué* (gabus pasakotojas), tarsi Liudviko XIV epochos atitikmuo („liudvikoketuriolikinis") ir buvo artimas pasakų sekėjams, sutūpusiems prie laužų Amazonijoje ir Naujojoje Gvinėjoje. Galbūt panašiai perdirbinėjo savo medžiagą Homeras prieš dvidešimt šešis šimtmečius. Gide'as ir Camus tai pakartos dviem šimtmečiais vėliau.

Nors daug kas sieja Perrault su visais pasakų sekėjais, perdirbančiais populiarias temas atskiroms auditorijoms, jis yra savotiškas unikumas prancūzų literatūroje, žmogus, kuris sujungė tariamai atskirus elito ir liaudies kultūros pasaulius. Kaip tas sąlytis įvyko, neįmanoma nustatyti, bet galėjo atsitikti panašiai kaip piešinyje, kurį knygos pradžioje perspausdinome iš Perrault pasakų originalaus leidinio, „Motušės Žąsies" pirmojo spausdinto varianto frontispiso. Čia matome tris dailiai aprengtus vaikus. Sulaikę kvapą jie klausosi verpiančios senės. Galima spėti, kad pasaka sekama tarnų kambaryje. Virš senės galvos kabo užrašas *Contes de ma mère l'oye*, matyt, aliuzija į senosios pasakotojos gergždžiantį balsą. Marcas Soriano'as įrodinėjo, kad Perrault sūnus išgirdo pasakas tokioje aplinkoje, o Perrault

vėliau jas perdirbo. Tačiau jas galbūt girdėjo ir pats Perrault, kaip ir dauguma jo klasės žmonių: visa diduomenė praleido ankstyvąją vaikystę su žindyvėmis ir auklėmis, kurios migdydavo populiariomis dainomis ir linksmindavo pramokusius kalbėti *histoires ou contes du temps passé* (istorijomis arba pasakomis iš praėjusių laikų), kaip rašė Perrault antraštiniame puslapyje – taigi senučių pasakomis. Kol *veillée* (vakarojimas) saugojo liaudies tradicijas kaime, tarnai ir žindyvės puoselėjo ryšius tarp liaudies ir elito kultūros. Tos dvi kultūros siejosi net *Grand Siècle** apogėjuje, kai jos, atrodytų, nebeturėjo nieko bendra: juk Racine'o ir Lully'o auditorijos absorbavo folklorą su žindyvių pienu.

Be to, Perrault pasakų variantas sugrįžo į liaudies kultūros tėkmę per *Bibliothèque bleue* (Mėlynąją biblioteką), primityvius masinius leidinius, garsiai skaitomus kaimuose per *veillées*, kur atsirasdavo kas nors, pažįstantis raides. Šitos mėlynos knygelės vaizdavo Miegančiąją gražuolę ir Raudonkepuraitę, taip pat ir Gargantiua, Fortunatą, Robert le Diable (Robertą velnią), Jean de Calais (Žaną iš Kalė), les Quatre Fils Aymon (keturis sūnus Emo), Maugis l'Enchanteur (burtininką Možį) ir daugybę kitų sakytinės tradicijos personažų, kurių niekada neminėjo Perrault. Būtų klaida sutapatinti varganą jo „Motušę Žąsį" su milžinišku ankstyvųjų naujųjų laikų Prancūzijos folkloru. Tačiau jų sugretinimas paneigia kultūrinių pokyčių kaip didžiųjų idėjų prasismelkimo į žemuosius visuomenės sluoksnius vienpusišką įsivaizdavimą. Kultūrinės srovės susiliedavo, krypdamos ir aukštyn, ir žemyn, pereidamos per įvairias terpes ir jungdamos tokias tolimas grupes kaip valstiečiai ir salonų išminčiai.[71]

Tos grupės negyveno visiškai atskirtuose dvasiniuose pasauliuose. Jos turėjo daug bendrumų – ypač bendrą pasakų lobį. Nepaisant socialinės padėties skirtumų ir geografinės specifikos, įsišaknijusių senojo režimo visuomenėje, pasakos

* Liudviko XIV epocha.

suvienydavo bruožus, vertybes, požiūrius ir pasaulio aiškinimo būdą, kuris buvo grynai prancūziškas. Pabrėžiant jų prancūziškumą nesistengiama kurti romantiškas rapsodijas apie tautos dvasią, o norima pripažinti egzistuojant skirtingus kultūros stilius, atribojusius prancūzus arba daugumą jų (negalima nedaryti išlygų bretonų, baskų ar kitų etninių grupių savitumams) nuo kitų tautų, tuo metu identifikuotų vokiečiais, italais ir anglais.[72]

Šis požiūris gali atrodyti savaime aiškus ar be reikalo kartojamas, tačiau jis kertasi su tradicine istorikų galvosena: suraikyti praeitį smulkiomis atkarpomis, atsitverti monografijomis, kurios kruopščiausiai išanalizuojamos ir vėl racionaliai sudėstomos. Tačiau senojo režimo valstiečiai nemąstė monografijomis. Jie stengėsi suvokti pasaulio prasmę, visą triukšmingą, gluminančią jo sumaištį tomis priemonėmis, kurias turėjo po ranka. Viena tų priemonių buvo didžiulis pasakų repertuaras, kildinamas iš senovinės indoeuropiečių išminties. Pasakų sekėjai valstiečiai laikė jas ne tiktai linksminančiomis, bauginančiomis ar praktiškai naudingomis. Jie manė pasakas esant „vertas pagalvoti". Valstiečiai savaip perdirbdavo jas, pasinaudodavo pasakomis sukurti realybės vaizdą ir parodyti, ką tas vaizdas reiškia asmenims, kurie yra socialinių kopėčių apačioje. Kūrybos procese jie suteikdavo pasakoms daug prasmių, kurios šiandien nebesuprantamos, nes jos glūdėjo kontekstuose ir vaidyboje, kurių nebeįmanoma atkurti. Tačiau kai kurios reikšmės vis dar išryškėja per tekstus. Studijuojant visą pasakų rinkinį ir lyginant su atitinkamomis kitų tradicijų pasakomis, galima pastebėti bendrąjį prasmės matmenį, išreikštą būdingomis pasakojimo priemonėmis – pasakų įrėminimu, vyksmo vietos ir laiko vaizdavimu, motyvų derinimu ir siužeto vingiais. Prancūzų pasakos turi bendrą stilių, perteikiantį patirties interpretavimo būdą. Skirtingai nuo Perrault pasakų, jos neskelbia moralų, skirtingai nei Šviečiamojo amžiaus filosofija, neoperuoja abstrakcijomis. Tačiau jos rodo, kaip sutvarkytas pasaulis ir kaip prie jo prisi-

taikyti. Pasaulis susideda iš kvailių ir sukčių, todėl jos moko: geriau būti sukčiumi negu kvailiu.

Laikui bėgant mintis paplito už liaudies pasakų ir valstietijos ribų. Ji tapo visos prancūzų kultūros pagrindine tema, rafinuočiausia ir populiariausia. Ko gero, labiausiai ji išplėtota Perrault „Batuotame katine", kuris įkūnija „kartezinį" gudrumą. Batuotas katinas priskirtinas ilgai triksterių virtinei: vienoje pusėje gudrūs jauniausi sūnūs, podukros, amatininkų mokiniai, tarnai ir lapės iš liaudies pasakų; kitoje – klastingi gudruoliai ir apgavikai iš prancūzų autorių pjesių bei romanų – Skapenas, Krispenas, Skaramušas, Žilis Blazas, Figaro, Sirano de Beržerakas, Roberas Makeras. Tema vis dar gyva filmuose (*Les Reglès du jeu* – „Žaidimo taisyklės") ir žurnaluose (*Le Canard enchaîné* – „Pririšta antis"). Ji išsilaikė kasdienėje kalboje, nes prancūzas draugiškai pavadins kitą *méchant* ir *malin* („piktadariu" ir „sukčiumi", Prancūzija yra šalis, kur gera būti blogiuku). Iš senosios valstietijos tai perėjo į kiekvieno kasdienį gyvenimą.

Savaime aišku, kasdienis gyvenimas nebepanašus į senojo režimo laikų maltusizmo skurdą. Šiuolaikinis triksteris veikia pagal naujus scenarijus: jis sukčiauja pajamų mokesčiu ir apgaudinėja visagalę valstybę, užuot bandęs išjuokti vietinį *seigneur* (senjorą). Tačiau kiekvienas jo poelgis yra duoklė protėviams – Batuotam katinui ir visiems kitiems. Įveikdami socialinius barjerus ir šimtmečius, senieji pasakojimai įgijo didžiulę išliekamąją galią. Jie kito neprarasdami savo atmosferos. Net ir po to, kai juos absorbavo moderniosios kultūros pagrindinės srovės, jie liudijo senosios pasaulėjautos atsparumą. Remdamiesi patarlių išmintimi, prancūzai bando išjuokti sistemą. *Plus ça change, plus c'est la même chose* – kuo daugiau permainų, tuo labiau viskas lieka kaip buvę.

Priedas: pasakos variantai

Kad skaitytojas galėtų matyti, kaip tą patį pasakos tipą veikia Vokietijos ir Prancūzijos sakytinės tradicijos, parinkau Grimmų variantą „Der Jude im Dorn" („Žydas erškėtyne", 592 pasakos tipas, Grimmų 110) iš rinkinio *The Complete Grimm's Fairy Tales* (Jakob Ludwig Karl Grimm ir Wilhelm Karl Grimm, vertė Margaret Hunt ir James Stern; copyright 1944 by Pantheon Books, Inc., pakartotinis leidimas Random House, Inc., 1972). Perspausdinama leidus Pantheon Books, Division of Random House, Inc., p. 503–508. Po jo eina prancūzų variantas „Les Trois Dons" („Trys dovanos"; *Le Conte populaire français*, t. 2, Paris, 1976, p. 492–495, versta autoriaus).

Žydas erškėtyne

Kartą gyveno turtingas žmogus, kuris turėjo tarną, didžiai darbštų ir dorą. Kiekvieną rytą tarnas pirmas pakildavo iš patalo, o kas vakarą paskutinis nueidavo ilsėtis. Kada tik pasitaikydavo sunkus darbas, kurio niekas nenorėdavo imtis, jis pirmas jo griebdavosi. Be to, niekada nesiskųsdavo, viskuo buvo patenkintas ir visada smagus.

Kai pasibaigė metai, šeimininkas nedavė jam algos, nes pagalvojo: „Šitaip bus protingiausia: man liks pinigų, o jis neišeis, pasiliks man tarnauti." Tarnas nieko nesakė ir antrus metus triūsė kaip ir pirmuosius. Kai metams pasibaigus vėl nieko negavo, pakluso ir liko dirbti.

Kai praėjo ir treti metai, šeimininkas ketino jam sumokėti, kyštelėjo ranką į kišenę, bet nieko neištraukė. Tada tarnas pasakė:

– Šeimininke, aš trejus metus dorai jums tarnavau, būkite geras, atiduokite, kas man priklauso. Noriu pasidairyti po pasaulį.

– Taip, mano gerasis žmogau, – atsakė senas šykštuolis, – tu stropiai man tarnavai, todėl būsi dosniai atlygintas.

Jis įkišo ranką į kišenę, bet atskaičiavo tik tris skatikus ir padavė jam sakydamas:

– Štai tau po skatiką už kiekvienus metus. Tai geras atlyginimas, kitur gal tiek negautum.

Dorasis tarnas menkai tenutuokė apie pinigus. Jis susidėjo savo lobį į kišenę ir pagalvojo: „Aha! Dabar turiu pilną kišenę pinigų, nebereikės rūpintis ir plūktis su sunkiais darbais."

Ir jis išėjo, kopė į kalnus, leidosi slėniais, dainavo ir šokinėjo, nes jo širdis džiaugėsi. Atsitiko taip, kad einant pro brūzgyną iš kažin kur išlindo mažytis žmogelis ir pašaukė:

– Kur link eini, linksmasis brolau? Matau, kad tavęs neslegia rūpesčiai.

– Kodėl turėčiau liūdėti? – atsakė tarnas. – Man visko pakanka. Trejų metų alga skamba kišenėje.

– Ir koks tas tavo lobis? – paklausė nykštukas.

– Koks lobis? Net trys skatikai.

– Paklausyk, – tarė nykštukas. – Aš senas ir vargšas, duok man tuos tris skatikus. Nebegaliu dirbti, o tu jaunas ir lengvai pelnysies duoną.

Tarnas buvo geros širdies, pagailėjo nykštuko ir atidavė jam tris skatikus sakydamas:

– Imk juos Dievo vardu. Apsieisiu be jų.

Tada nykštukas tarė:

– Kadangi turi gerą širdį, dovanosiu tau tris norus, po norą už kiekvieną skatiką. Jie visi išsipildys.

– Štai kaip? – tarė tarnas. – Tai tu vienas iš tų, kurie daro stebuklus! Pirmiausia noriu šautuvo, kuris nušautų kiekvieną, į kurį nusitaikiau, antra, smuiko, kuris priverstų šokti kiekvieną, kai tik užgriežiu, trečia, kad niekas negalėtų atmesti mano prašymo.

– Tu visa tai turėsi, – tarė nykštukas ir kišo ranką į erškėtyną ir – nepatikėsite! – ten gulėjo smuikas ir šautuvas, tarsi jis būtų juos ten pasidėjęs. Nykštukas padavė juos tarnui ir pasakė:

– Ko tiktai paprašysi bet kada, nė vienas žmogus pasaulyje negalės tau atsakyti.

– Dieve brangus! Ko dar gali žmogus norėti? – tarė sau tarnas ir linksmas patraukė tolyn. Neilgai trukus jis sutiko žydą ilga ožio barzda, kuris sustojęs klausėsi, kaip gieda paukštis medžio viršūnėje.

– O dangau, – sušuko jis, – kaip gali toks mažas paukštelis čiulbėti garsiausiu balsu? Jeigu jis man papultų! Jeigu kas jam užbertų druskos ant uodegos!

– Jei tai viskas, ko nori, – tarė tarnas, – paukštis tuoj bus ant žemės. Prisitaikęs iššovė, ir paukštis nukrito į erškėtyną.

– Tu, sukčiau, – tarė jis žydui, – eik ir pasiimk paukštį.

– Oi! – tarė žydas, – tik nevadink manęs sukčiumi, ponuli, aš tuoj pat tą padarysiu. Dabar kai tu jį pašovei, aš mielai pasiimsiu.

Jis atsigulė ant žemės ir pradėjo šliaužti į erškėtyną. Kai jau buvo pačiame tankumyne, gerasis tarnas neištvėrė ir ėmė smuikuoti. Tą pačią akimirką žydo kojos ėmė trypti ir šokinėti. Kuo greičiau tarnas griežė, tuo smagiau žydas šoko. Spygliai sudraskė rėžiais nušiurusį jo apsiaustą, suvėlė barzdą, subraižė ir sudraskė visą kūną.

– Oi, vargas man, – šaukė žydas, – kodėl šitaip smuikuoji? Padėk smuiką į šalį, ponuli, aš nenoriu šokti.

Tačiau tarnas jo nepaklausė ir pagalvojo: „Tu dažnai apiplėšdavai žmones, tai dabar atsiimk už tai."

Ir vėl pradėjo groti taip smagiai, kad žydas šokinėjo dar aukščiau, o jo apsiausto skutai pakibo ant spyglių.

– Oi, vargas man! – šaukė žydas. – Atiduosiu kilniajam ponui viską, ko tik jis panorės, kad tik nustotų smuikavęs. Duosiu visą kapšą aukso.

– Jei jau tamsta toks dosnus, – tarė tarnas, – liausiuosi griežęs, bet turiu pagirti, kad šokai taip gražiai, jog būtum sužavėjęs kiekvieną.

Ir pasiėmęs kapšą nuėjo savais keliais.

Žydas stovėjo nejudėdamas ir žiūrėjo įkandin tarno, kol tas pradingo iš akių. Tada jis suriko iš visų jėgų:

– Ach, tu nususęs muzikante, aludės čirpintojau! Tu man dar papulsi, aš tave persekiosiu, kol tavo batų padai nukris! Skar-

maliau prakeiktas! Susikišk šešis skatikus į marmūzę, kad būtum trijų vertas!

Ir toliau burnojo, berdamas žodžius kaip žirnius. Kai atkuto ir atgavo kvapą, nubėgo į miestą pas teisėją.

– Šviesiausiasis pone teisėjau, – tarė jis, – aš atėjau skųstis. Nedorėlis apiplėšė mane ant vieškelio ir dar kankino! Pakelės akmuo apsiverktų mane pamatęs: mano drabužiai suplėšyti, kūnas subraižytas ir subadytas, visas mano turtas atimtas kartu su kapšu – nuostabūs dukatai, vienas už kitą gražesni. Dėl Dievo meilės, įsakykite uždaryti jį į kalėjimą!

– Ar tai buvo kareivis, kuris tave kapojo kardu? – paklausė teisėjas.

– Nieko panašaus! – tarė žydas. – Jis neturėjo kardo, tik šautuvą ant nugaros ir smuiką ant kaklo. Nenaudėlį bus lengva atpažinti.

Teisėjas pasiuntė žmones jo ieškoti, ir jie surado gerąjį tarną, kuris ėjo visai neskubėdamas. Jis turėjo kapšą su pinigais. Kai jį atvedė pas teisėją, tarnas tarė:

– Aš neliečiau žydo ir neatėmiau pinigų. Jis man pats juos atidavė, kad nustočiau smuikavęs, nes negalėjo klausytis mano muzikos.

– Tegu mus išgirsta dangus! – suriko žydas. – Jo melas toks tirštas kaip musių spiečius ant sienos.

Betgi teisėjas taip pat nepatikėjo jo pasakojimu ir tarė:

– Tai prastas teisinimasis, joks žydas šitaip nepasielgs.

Už apiplėšimą ant vieškelio nuteisė gerąjį tarną pakarti. Kai jį vedė iš teismo, žydas šaukė jam iš paskos:

– Tu, valkata! Šunmuzikanti! Dabar tu gausi, ko nusipelnęs!

Tarnas ramiai užlipo kopėčiomis kartu su budeliu, bet prieš žengdamas paskutinį žingsnį atsisuko ir tarė teisėjui:

– Išpildykite mano paskutinį prašymą.

– Gerai, jei tik neprašysi pasigailėti, – atsakė teisėjas.

– Aš neprašau dovanoti gyvybę, – tarė tarnas, – bet prašau leisti paskutinį kartą pagriežti smuikeliu.

Žydas pradėjo garsiai šaukti:

– Karkit! Karkit! Dėl Dievo meilės, neleiskit groti! Neleiskit jam groti!

Bet teisėjas tarė:

– Kodėl turėčiau drausti jam tą mažą malonumą? Aš pažadėjau ir tegul taip būna.

Tačiau jis negalėjo atsisakyti dovanos, skirtos už tarno kaip plėšiko nuteisimą.

Tada žydas sušuko:

– Oi, vargas man! Stipriai suriškite mane!

Tarnas nusiėmė smuiką nuo kaklo ir pasirengė griežti. Kai pirmąkart perbraukė stryku, visi pradėjo kratytis ir drebėti: teisėjas, jo raštininkas ir budelis su savo pagalbininkais. Virvė iškrito iš rankų tam, kuris ketino tvirtai surišti žydą. Po antro brūkštelėjimo visi pakėlė kojas, ir budelis paleido gerąjį tarną ir pasirengė šokti. Kai perbraukė stryku trečią kartą, visi pašoko aukštyn ir pradėjo šokti, žydas ir teisėjas šokinėjo aukščiau už kitus. Netrukus visi, susirinkę į turgaus aikštę paspoksoti, šoko kartu – senas ir jaunas, storas ir plonas vienas su kitu. Taip pat ir šunys, kurie ten lakstė, atsistojo ant užpakalinių kojų ir sukosi, tarsi šoktų. Kuo ilgiau jis griežė, tuo aukščiau šokinėjo šokėjai, o susidaužę galvomis imdavo baisiai klykti.

Pagaliau teisėjas, neatgaudamas kvapo, suriko:

– Dovanosiu tau gyvybę, jeigu nustosi griežti.

Gerasis tarnas jo pasigailėjo, nustojo griežti, vėl pasikabino smuiką ant kaklo ir nulipo kopėčiomis. Jis priėjo prie žydo, kuris gulėjo ant žemės neatgaudamas kvapo, ir tarė:

– Niekadari, dabar prisipažink, iš kur tie pinigai, arba nusiimsiu smuiką ir vėl imsiu griežti.

– Aš juos pavogiau, aš juos pavogiau! – suriko jis. – Tu juos dorai uždirbai.

Tada teisėjas įsakė suimti žydą ir pakarti kaip vagį.

Trys dovanos

Kartą gyveno mažas berniukas, kurio motina mirė vos jam gimus. Tėvas, kuris buvo dar jaunas, neilgai trukus vėl vedė, tačiau antroji žmona, užuot rūpinusis posūniu, iš visos širdies jo neapkentė ir žiauriai su juo elgėsi.

Pamotė išvarydavo jį ganyti avių pakelėje. Jis visą dieną su sudriskusiais ir sulopytais skarmalais turėdavo drebėdamas praleisti lauke. Valgyti įdėdavo tik duonos riekelę su tokiu mažyčiu sviesto gabaliuku, kad jo nebūtų užtekę ir ploniausiai užtepti.

Vieną dieną jis sėdėjo ant kupsto, saugojo bandą ir kramsnojo tą permatomą riekelę. Pamatė keliu ateinančią nuskurusią senutę, pasiramsčiuojančią lazda. Ji atrodė kaip elgeta, bet iš tikrųjų buvo persirengusi fėja – tais laikais jų dar būdavo. Ji priėjo prie mažojo berniuko ir tarė jam:

– Aš labai išalkau. Ar nepasidalytum su manim duona?

– Man pačiam jos per maža, nes pamotė tokia šykšti, kad kasdien atpjauna vis plonesnę riekelę. Rytoj duos dar mažiau.

– Pasigailėk senutės, berniuk, duok man pusę savo duonelės.

Geraširdis piemenukas pasidalijo duona su elgeta. Rytojaus dieną ji vėl pasirodė ketinant valgyti ir maldavo kąsnelio. Nors riekė buvo dar mažesnė kaip vakar, berniukas atlaužė dalį jai.

Trečią dieną riekė su sviestu buvo tiktai jo delno dydžio, bet senutė ir vėl gavo savo dalį.

Kai ji baigė valgyti, pasakė:

– Tu buvai geras senai moteriai, nes manei, kad ji elgetauja duonos. Iš tikrųjų aš esu fėja ir galiu išpildyti tris tavo norus kaip atpildą. Pasirink tris dalykus, kurie suteiktų tau daugiausia džiaugsmo.

Mažasis avių piemuo laikė rankoje arbaletą. Jis panoro, kad jo strėlės visada pataikytų į paukštelius ir kad melodijos, kurias jis gros savo dūdele, priverstų visus šokti, nori jie to ar ne. Jis negalėjo sugalvoti trečio noro, bet prisiminė, kaip žiauriai su juo

elgiasi pamotė, ir sumanė atkeršyti, todėl paprašė, kad kiekvieną kartą, kai jis sučiaudės, ji neištvertų garsiai nesusiperdusi.

– Tavo norai išsipildys, mielas žmoguti, – tarė fėja, kurios skarmalai pavirto gražiausia suknia, o veidas tapo jaunas ir skaistus.

Vakarop mažasis berniukas parginė bandą namo. Įeidamas į vidų jis nusičiaudėjo. Pamotė, kuri triūsė prie krosnies ir kepė grikių paplotėlius, iškart paleido garsų, aidintį pirdalą. Kiekvieną kartą, kai jis sakydavo „apčik", senė atsakydavo tokiu trenksmu, kad neturėjo kur dėtis iš gėdos. Vėliau, kai susirinko kaimynai pavakaroti, berniukas čiaudėjo, pamotė perdė ir visi ją gėdino dėl bjauraus elgesio.

Rytojaus diena buvo sekmadienis. Pamotė nusivedė berniuką į bažnyčią, jie atsisėdo po sakykla. Nieko ypatingo neatsitiko per pirmąją mišių dalį, bet kai tiktai kunigas pradėjo sakyti pamokslą, vaikas pradėjo čiaudėti, o pamotė, nors ir stengdavosi susilaikyti, iškart paleido pirdalų salvę ir taip išraudo, kad visi sužiuro, o ji būtų norėjus prasmegti skradžiai žemę. Kadangi nepadorus garsas kartojosi be perstojo, kunigas negalėjo tęsti pamokslo ir liepė parapijos seniūnui išvaryti moterį, negerbiančią šventos vietos. Kitą dieną kunigas atėjo į namus barti moteriškės dėl tokio nederamo elgesio bažnyčioje. Skandalas nuskambėjo per visą parapiją. „Tai ne mano kaltė, – pasakė ji. – Kiekvieną kartą, kai mano vyro sūnus nusičiaudi, negaliu susilaikyti neperdusi. Dėl to einu iš proto."

Kaip tiktai tuo metu berniukas, išsivarantis avis, du ar tris kartus sučiaudėjo ir moteris tuoj pat susiperdė.

Kunigas išėjo iš namų kartu su berniuku, pakeliui mėgindamas iškvosti paslaptį ir tuo pat metu priekaištaudamas jam. Tačiau mažasis gudruolis nenorėjo prisipažinti. Kai jie ėjo pro brūzgyną, kuriame tupėjo keli paukšteliai, jis arbaletu vieną nušovė ir paprašė kunigą jį paimti. Kunigas sutiko, bet kai jis atėjo į tą vietą, kur nukrito paukštelis, į gervuogių prižėlusį brūzgyną, berniukas uždūdavo dūdele, ir kunigas pradėjo suk-

tis ir šokti taip greitai, nors visai to nenorėdamas, kad jo sutana kibo už spyglių ir neilgai trukus sudrisko į skutus.

Kai pagaliau muzika nutilo, kunigas nustojo šokęs, tačiau ilgai negalėjo atgauti kvapo. Jis nusitempė berniuką pas taikos teisėją ir apskundė, kad jis sudraskė sutaną.

– Jis velnio apsėstas, – pasakė kunigas. – Jį reikia nubausti.

Berniukas išsitraukė dūdelę, kurią buvo dėl viso pikto įsidėjęs į kišenę, ir kai papūtė pirmą kartą, kunigas, kuris stovėjo, pradėjo šokti, raštininkas ėmė suktis ant kėdės, taikos teisėjas kildavo iš savo vietos ir klesterdavo žemyn, o visi buvusieji teisme taip mėtė kojas į šalis, kad atrodė, jog čia šokių salė.

Netrukus jie pailso nuo priverstinio šokio ir pažadėjo palikti berniuką ramybėje, jei tik jis nustos grojęs dūdele.

Williamo Hogartho *Pirmoji žiaurumo pakopa*.
Reprodukuota Britų muziejaus globėjų tarybai leidus

2

Darbininkų maištas: didžiosios kačių skerdynės Švento Severino gatvėje

Juokingiausias įvykis, atsitikęs Jacques'o Vincent'o graviūrų ir estampų spaustuvėje, pasak viską mačiusio darbininko, buvo siautulingos kačių skerdynės. Darbininkas Nicolasas Contatas papasakojo tą istoriją aprašydamas, kaip aštuoniolikto amžiaus ketvirto dešimtmečio pabaigoje tarnavo spaustuvėje Paryžiuje, Švento Severino gatvėje.[1] Mokinio gyvenimas, rašė jis, buvo sunkus. Jie buvo dviese: Jeromas, beletrizuotas paties Contato paveikslas, ir Leveillis. Jie miegojo purvinoje, šaltoje kaip ledas patalpoje, keldavo dar neišaušus, visą dieną būdavo gainiojami, pameistrių užgauliojami ir meistro koneveikiami, o valgyti gaudavo tiktai pliurzos. Ypač apmaudu jiems būdavo dėl maisto. Užuot valgę prie meistro stalo, jie turėdavo grandyti išėdas nuo jo lėkštės virtuvėje. Dar blogiau – virėjas slapta pardavinėdavo maisto likučius, o berniukams duodavo kačių ėdalo – senos, apipuvusios mėsos, kurios skrandis nepriimdavo. Ta mėsa vis tiek tekdavo katėms, bet ir jos neėsdavo.

Šita neteisybė paskatino Contatą imtis kačių temos. Katės užėmė ypatingą vietą ir jo pasakojime, ir Švento Severino gatvės gyventojų namuose. Meistro žmona jas labai mėgo, ypač *la grise*

(pilkąją). Aistra katėms, atrodo, buvo apėmusi visus spaustuvininkus, bent jau meistrus, arba *bourgeois*, kaip juos vadindavo darbininkai. Vienas buržua turėjo dvidešimt penkias kates, ant sienų nutapytus jų portretus ir maitino jas kepta paukštiena. Mokiniams teko taikstytis su gausybe gatvės kačių, sočiai mintančių spaustuvių kvartale. Jos labai apkartino berniukų gyvenimą. Pernakt katės kniaukdavo ant stogo virš niūrios mokinių palėpės ir neleisdavo jiems išsimiegoti. Jeromui ir Leveilliui tekdavo rangytis iš patalo ketvirtą ar penktą valandą ryto atidaryti vartų anksčiausiai atėjusiems pameistriams, tad jau ryte jie būdavo išvargę – tuo tarpu buržua keldavosi vėlai. Meistras net nedirbdavo su darbininkais, kaip ir nevalgydavo su jais. Jis pavedė dešimtininkui tvarkyti spaustuvę, o pats pasirodydavo joje retai, nebent norėdamas išlieti pyktį, dažniausiai ant mokinių.

Vieną naktį berniukai nutarė padaryti tam galą. Leveillis, kuris turėjo ypatingą mėgdžiotojo talentą, užlipo ant stogo virš meistro miegamojo ir pradėjo kniaukti bei miauksėti taip siaubingai, kad buržua ir jo žmona negalėjo sudėti nė bluosto. Po kelių nemigo naktų šeimininkai nusprendė, jog kažkas bus juos nužiūrėjęs. Tačiau užuot pasikvietę *curé* (kleboną), – meistras buvo nepaprastai dievobaimingas, o jo žmona labai prisirišusi prie savo nuodėmklausio, – jie liepė mokiniams atsikratyti kačių. Įsakinėjo ponia, didžiai nudžiugindama berniukus perspėjimu neišgąsdinti jos *grise*.

Jeromas ir Leveillis, talkinami darbininkų, piktdžiugiškai griebėsi darbo. Apsiginklavę šluotų kotais, spaustuvo strypais ir kitais savo amato įrankiais, jie vaikėsi kiekvieną katę, kurią tik pamatydavo. Pirmąja auka tapo *la grise*. Leveillis geležiniu strypu sulaužė jai nugarą, o Jeromas pribaigė. Paslėpė ją nutekamajame griovyje, o pameistriai tuo metu vaikėsi ant stogo kitas kates, sugavę pritvodavo ir bandančias sprukti įvarydavo į strategiškai išdėstytus maišus. Leisgyves kates jie išvertė iš maišų kieme. Susirinko visa dirbtuvė ir surengė teismo parodiją su sargybiniais, nuodėmklausiu ir valdžiai atstovaujančiu

budeliu. Paskelbę gyvulius kaltais ir atlikę paskutines apeigas, korė juos improvizuotose kartuvėse. Pažadinta juoko pliūpsnių, kieme pasirodė meistro žmona. Pamačiusi kilpoje kabančią kruviną katę, ji suklykė. Pagalvojo, kad tai gali būti *la grise*. Jokiu būdu ne – užtikrino ją darbininkai: jie pernelyg gerbia šeimininkus, kad taip pasielgtų. Tuoj pat pasirodė ir meistras. Jis įtūžo, kad sustojo darbas, nors žmona ir stengėsi jam paaiškinti, kad jiems gresia kur kas pavojingesnis nepaklusnumas. Tada šeimininkas su šeimininke pasišalino, palikdami darbininkus, netveriančius iš „džiaugsmo“, „sumaišties“ ir „juoko“.[2]

Linksmybės tuo nesibaigė. Vėliau Leveillis pantomima atkurdavo visą įvykį, kai spaustuvininkai norėdavo atsipūsti. Atsitikimus dirbtuvėje parodijuojantys vaidinimai, spaustuvininkų žargonu vadinami *copies*, buvo mėgstamiausia darbininkų pramoga. Parodijomis buvo siekiama pažeminti ką nors dirbtuvėse išjuokiant jo keistybes. Sėkminga *copie* priversdavo patyčių objektą įniršti, – *prendre la chevre* (pirkti ožką) dirbtuvės žargonu, – kai tuo tarpu bendradarbiai dar erzindavo jį ausį rėžiančia „muzika“. Jie belsdavo rinktuvais per raidžių kasų rėmus, mediniais plaktukais taukšėdavo per graviūras, trankydavo spinteles ir mekendavo kaip ožiai. Mekenimu (žargonu *bais*) buvo tyčiojamasi iš spektaklio aukų. Contatas žavėjosi, kad Leveillis surengė juokingiausią kada nors jo matytą *copies* ir subūrė triukšmingiausią „muzikos“ ansamblį. Kačių skerdynių epizodas, kačių skerdynės kartu su *copies*, buvo smagiausias dalykas, kurį kada nors per visą karjerą Jeromui teko patirti.

Tačiau šiuolaikinį skaitytoją kačių skerdynės stulbina ne kaip smagus, o kaip keliantis pasibjaurėjimą reginys. Kur čia juokas, kai suaugusių vyrų būrys bliauna kaip ožiai ir tranko įrankiais, o paauglys atkuria negalinčių apsiginti gyvulių ritualines skerdynes? Tai, kad nesugebame suvokti pokšto, parodo nuotolį, skiriantį mus nuo priešindustrinės Europos darbininkų. To nuotolio suvokimas gali tapti tyrimo pradžios tašku, nes antropologai nustatė, kad bandant perprasti svetimą kultūrą geriausia pradėti

nuo to, kas atrodo labiausiai nesuprantama. Kai suprantame negalį suvokti pokšto, patarlės, apeigos, to, kas ypač svarbu čiabuviams, galime ieškoti, kaip geriau narplioti svetimą prasmių sistemą, kad ji atsiskleistų. Suvokus didžiųjų kačių skerdynių prasmę, gal pavyks „apčiuopti" senojo režimo epochos amatininkų kultūros veiksnį.

Pirmiausia reikia pasakyti, kad negalime tiesiogiai stebėti kačių skerdynių. Galime nagrinėti tik Contato pasakojimą, užrašytą praėjus daugmaž dvidešimčiai metų po įvykio. Dėl suliteratūrintos Contato autobiografijos autentiškumo negali kilti abejonių, nes Gilesas Barberis meistriškai parengė teksto leidimą. Šis tekstas yra vienas iš autobiografinių spaustuvininkų, tokių kaip Thomas Platteris, Thomas Gentas, Benjaminas Franklinas, Nicolasas Restifas de la Bretonne'as ir Charlesas Manby Smithas, kūrinių. Mat spaustuvininkai, ar bent jau rinkėjai, turėjo būti gana išprusę, kad galėtų atlikti savo darbą. Jie buvo tarp tų nedaugelio amatininkų, sugebėjusių aprašyti, kaip gyveno darbininkai prieš du, tris ir keturis šimtmečius. Nepaisant rašybos klaidų ir gramatikos riktų, Contato pasakojimas yra bene vertingiausias iš visų. Tačiau jo negalima laikyti to, kas įvyko, veidrodiniu atspindžiu. Šį tekstą reikia skaityti kaip Contato įvykių versiją, kaip jo bandymą papasakoti istoriją. Kaip ir daugelyje pasakojimų, šiame veiksmas grindžiamas prisiminimais. Tai sukelia daliai skaitytojų asociacijas ir reakcijas bei įprasmina neapdorotą išgyvenimo medžiagą. Bet kadangi bandome pasiekti jo prasmę, neturėtume vengti išgalvoto pasakojimo pobūdžio. Priešingai, traktuodami rašinį kaip fikciją, galime tai panaudoti etnologiniam *explication de texte* (teksto interpretavimui).

Dažnam, skaitančiam Contato pasakojimą, pirmiausia gali ateiti į galvą toks paaiškinimas – kačių skerdynės laikytinos netiesioginiu išpuoliu prieš meistrą ir jo žmoną. Contatas aprašo įvykį nelygybės tarp darbininkų ir buržua kontekste – nelygybės pa-

skirstant pagrindinius gyvenimo dalykus: darbą, maistą ir miegą. Mokinių atžvilgiu nelygybė atrodo ypač piktinanti: juos laiko gyvuliais, tuo tarpu gyvuliai iškeliami į tą vietą, kuri priklausė berniukams, t.y. į vietą prie meistro stalo. Nors mokiniai atrodo labiausiai nuskriausti, iš teksto aišku, kad kačių žudymas išreiškė visų darbininkų neapykantą buržua. „Meistrai myli kates, todėl (darbininkai) jų nekenčia." Kačių skerdynių organizatorius Leveillis tapo dirbtuvės didvyriu, nes „visi darbininkai buvo išvien prieš meistrus. Užtenka blogai apie juos (meistrus) kalbėti, kad būtum gerbiamas visų spaustuvininkų brolijos."[3]

Istorikai buvo linkę laikyti amatininkų manufaktūrų epochą idilišku laikotarpiu prieš prasidedant industrializacijai. Kai kas net vaizduoja dirbtuvę kaip didelę šeimą, kur meistras ir pameistriai triūsia drauge, valgo prie vieno stalo ir kartais miega po vienu stogu.[4] Ar kas užnuodijo Paryžiaus spaustuvių atmosferą apie 1740 metus?

Septyniolikto šimtmečio antroje pusėje didelės spaustuvės, remiamos vyriausybės, išstūmė daugelį mažesnių dirbtuvių ir meistrų oligarchija užgrobė šios pramonės šakos kontrolę.[5] Tuo pat metu pameistrių padėtis pablogėjo. Nors skaičiavimai skiriasi ir statistiniais duomenimis negalima pasitikėti, atrodo, kad jų skaičius beveik nekito: maždaug 335 žmonės – 1666 metais, 339 – 1701-aisiais ir 340 – 1721-aisiais. Meistrų skaičius per tą laikotarpį sumažėjo daugiau negu du kartus, nuo aštuoniasdešimt trijų iki trisdešimt šešių. Šis limitas buvo užfiksuotas 1686 metų ediktu. Tai reiškė, kad dirbtuvių sumažėjo, bet jose dirbo daugiau žmonių, kaip galima spręsti iš statistikoje nurodyto presų skaičiaus: 1644 metais Paryžiuje veikė septyniasdešimt penkios spausdinimo dirbtuvės, turinčios 180 presų, 1701 metais – penkiasdešimt viena dirbtuvė su 195 presais. Dėl šios tendencijos pameistriams tapo nebeįmanoma pakilti į meistrus. Vienintelis kelias darbininkui siekti karjeros buvo vesti meistro našlę, nes meistrystė tapo paveldima privilegija, perduodama iš vyro žmonai ir iš tėvo sūnui.

Pameistriai jautė grėsmę, kylančią ir iš apačios, nes meistrai vis dažniau samdydavosi *alloués*, arba nekvalifikuotus spaustuvininkus, nebuvusius mokiniais ir dėl to neturinčius pameistriams teoriškai pripažįstamos teisės tapti meistrais. *Alloués* buvo tik pigios darbo jėgos šaltinis. Jie negalėdavo eiti aukštesnių pareigų; 1723 metų ediktas įteisino žemesnę jų padėtį. Pažeminimas atsispindėjo jų pavadinime: jie buvo *a louer* (samdiniai), o ne meistro *compagnons* (pameistriai). Jie įkūnijo tendenciją, kai darbas iš partnerystės virsta preke. Taigi Contatas buvo mokinys ir rašė memuarus pameistriams spaustuvininkams sunkiais laikais, kai spaustuvės Švento Severino gatvėje darbininkams grėsė pavojus prarasti galimybę tapti meistrais ir būti išstumtiems padienininkų *alloués*.

Kaip šita bendra tendencija ėmė ryškėti konkrečiose dirbtuvėse, galima pamatyti iš Société typographique de Neuchâtel (STN) archyvų. Tiesa, STN priklausė šveicarams ir pradėjo veiklą tik praėjus septyneriems metams, kai Contatas parašė savo prisiminimus (1762 metais). Bet aštuonioliktame šimtmetyje spaustuvių darbas visur buvo beveik toks pat. STN archyvai patvirtina daugelį Contato pasakojimo detalių. (Jie net mini tą patį dešimtininką Colasą, kuris prižiūrėjo Jeromą, dirbantį Imprimerie Royalle, ir trumpą laiką vadovavo STN spaustuvei 1779 metais.) Juose aptinkami vieninteliai išlikę dokumentai, parodantys, kaip meistrai samdydavo, vadovaudavo ir atleidinėdavo spaustuvininkus moderniosios eros pradžioje.

STN algalapiai rodo, kad darbininkai ištverdavo dirbtuvėse tik kelis mėnesius.[6] Jie išeidavo dėl to, kad susikivirčydavo su meistru, sukeldavo muštynes, panorėdavo ieškoti laimės kitose spaustuvėse arba tiesiog mesdavo darbą. Rinkėjus samdydavo atlikti konkretų užsakymą, spaustuvininkų žargonu *labeur* arba *ouvrage*. Kai baigdavo tą darbą, juos dažniausiai atleisdavo. Kad išlaikytų pusiausvyrą tarp abiejų spaustuvės cechų – *casse*, arba rinkyklos, ir *presse*, arba spausdinimo cecho (paprastai du rinkėjai surinkdavo tiek spaudmenų, kad du presuotojai galėda-

vo dirbti), atleisdavo ir kelis presuotojus. Kai dešimtininkas gaudavo naują užsakymą, jis samdydavo naujus darbininkus. Samdymas ir atleidinėjimas vykdavo tokia karusele, kad retai kada dirbdavo tie patys darbininkai kaip praėjusią savaitę. Jeromo bendradarbiai Švento Severino gatvėje taip pat nuolat keitėsi. Juos samdydavo konkretiems *labeurs* ir jie kartais mesdavo darbą susikivirčiję su buržua. Tai buvo gana įprasta ir atsispindėjo jų vartojamuose žodžiuose, kuriuos sutinkame Contato pasakojime: *emporter son Saint Jean* (išsinešti savo įrankius arba mesti darbą). Žmogų vadindavo *ancien* (patriarchu), jei jis ištverdavo dirbtuvėse metus. Darbo aplinką atspindi ir kiti posakiai: *une chèvre capitale* (įniršio protrūkis), *se donner la gratte* (įsivelti į muštynes), *prendre la barbe* (pasigerti), *faire la déroute* (eiti per smukles), *promener sa chape* (mesti darbą), *faire des loups* (kaupti skolas).[7]

Pajamų ir išlaidų statistika, pateikta STN algalapiuose, rodo, kad smurtas, girtuokliavimas ir pravaikštos buvo labai paplitę. Spaustuvininkai dirbdavo netolygiai – vieną savaitę dukart daugiau negu kitą, darbo savaitės įvairuodavo nuo keturių iki šešių dienų, o darbo dienos prasidėdavo ir ryte ketvirtą valandą, ir apie pusiaudienį. Kad galėtų kontroliuoti nereguliarų darbą, meistrai ieškodavo stropių ir negeriančių darbininkų. Jeigu tarp jų pasitaikydavo toks, kuris išmanydavo amatą, dar geriau. Rinkėją, norintį vykti į Nešatelį, verbuotojas iš Ženevos rekomendavo taip: „Jis geras darbininkas, moka dirbti bet kokį darbą, negirtuoklis ir stropus."[8]

STN pasikliaudavo verbuotojais, nes Nešatelyje darbo rinka buvo menka, o spaustuvininkų srautai tipografiniuose *tours de France* kartais išsekdavo. Verbuotojai ir darbdaviai susirašinėjo laiškais, iš kurių galima susidaryti vaizdą apie aštuoniolikto šimtmečio amatininkus – jie buvę tinginiai, lengvabūdžiai, pasileidę ir neverti pasitikėjimo. Amatininkais negalima pasikliauti, todėl verbuotojas niekada neskolins pinigų kelionei, o darbdavys pasiliks jų daiktus kaip užstatą, kad jie nepabėgtų gavę

atlyginimą. Jie būdavo išvaromi be sąžinės graužaties, nesvarbu, ar dirbo uoliai, turėjo išlaikyti šeimas ar susirgdavo. STN užsakydavo juos kaip popierių ir spaudmenis. Viename laiške apgailestaujama, kad verbuotojas iš Liono „atsiuntė du tokius niekam tikusius amatininkus, kad juos reikėję išsiųsti".[9] Verbuotojui priekaištaujama, kad nepatikrino prekių: „Du iš tų, kuriuos mums siuntėte, atvyko laiku, bet jie yra tokie ligoti, jog gali užkrėsti kitus, todėl negalime jų samdyti. Nė vienas miestietis nenori suteikti jiems pastogės. Todėl jie vyksta į Bezansoną, į *hôpital* (ligoninę)."[10] Knygų pardavėjas iš Liono patarė atleisti daugelį darbininkų sustojus spaustuvių darbui, kad į rytų Prancūziją plūstelėtų darbo jėga, ir tai „suteiktų daugiau valdžios tai laukinei ir nesudrausminamai miniai, kurios neįstengiame sutramdyti."[11] Meistrai ir pameistriai sugyveno kaip laimingos šeimos nariai kažkada Europoje, bet tik ne aštuonioliktо šimtmečio Prancūzijos ir Šveicarijos spaustuvėse.

Contatas tikėjo, kad tokių santykių būta praeityje. Jis aprašinėja Jeromo gyvenimo laikotarpį jam būnant mokiniu, kviesdamas grįsti aukso amžių, kai spauda buvo ką tik atrasta ir spaustuvininkai gyveno kaip laisvi ir lygūs „respublikos" nariai, tvarkėsi pagal savo įstatymus bei tradicijas „broliškai ir draugiškai".[12] Contatas tvirtino, kad respublika dar yra išlikusi dirbtuvėse *chapelle* arba darbininkų profesinės sąjungos forma. Tačiau vyriausybė išardė asociacijas, kurių narių gretos retėjo ir dėl *alloués*. Pameistriai tapo atskirti nuo meistrų, o šie užsidarė *haute cuisine* (virimo meno) ir *grasses matinées* (vėlyvo kėlimosi) pasaulyje. Švento Severino gatvės meistras valgė kitokį maistą, keldavosi kitu laiku ir kalbėjo kitokia kalba. Jo žmona ir dukterys flirtavo su kunigais pasauliečiais. Jie laikė kambarinius gyvulius. Be abejonės, buržua priklausė kitai kultūrai – pirmiausia jie nedirbo. Aprašydamas kačių skerdynes, Contatas atvirai supriešino darbininkus ir meistrus: „Darbininkai, mokiniai – visi dirba. Tik meistrai ir jų žmonos miega tiek, kiek nori. Tai papiktino Jeromą ir Leveillį ir jie pasiryžo neleisti būti žeminami. Je-

romas ir Leveillis panoro, kad jų meistras ir jo žmona taptų *associés* (kompanionais)."[13] Taigi berniukai norėjo atkurti mitologinę praeitį, kai meistrai ir darbininkai draugiškai triūsė kartu. Galbūt jie turėjo galvoje ir neseniai vykusį spaustuvėlių sužlugdymą. Todėl jie išžudė kates.

Bet kodėl kates ir dėl ko jų galabijimas suteikė tiek džiaugsmo? Kad atsakytume į šiuos klausimus, turime persikelti į miglotą liaudies apeigų ir simbolizmo sritį, užuot aptarinėję naujųjų laikų darbo santykius.

Tautosakininkai supažindino istorikus su apeigų ciklais, kurie ankstyvųjų naujųjų laikų žmogui padėdavo atskirti metų laikus.[14] Svarbiausi buvo karnavalo ciklas ir gavėnia, – pasibaigus linksmybėms prasidėdavo pasninkas. Per karnavalą paprasti žmonės laužydavo įprastines elgesio normas, ceremoningai pakeisdavo visuomeninę santvarką arba siautulingomis procesijomis apversdavo ją aukštyn kojomis. Artėjant karnavalui, kritiškai nusiteikusios jaunimo grupės, daugiausia amatininkų mokiniai, burdavosi į „vienuolynus", kuriems vadovavo netikri abatai arba karaliai. Jie rengdavo parodijuojančias procesijas, kuriomis tyčiodavosi iš raguotų sutuoktinių, vyrų, kuriuos muša žmonos, iš jaunikaičių, vedusių brandaus amžiaus moteris, ir iš kitokių dalykų, kuriais buvo laužomos tradicinės normos. Karnavale trykšdavo linksmybė, seksualumas, jaunatviškas maištingumas. Tuo metu jaunimas įvairiais išpuoliais bandydavo socialinių santykių tvirtumą, o paskui vėl įsijausdavo į nusistovėjusios tvarkos, paklusnumo ir gavėnios rimtumo pasaulį. Šventė baigdavosi Užgavėnių antradieniu (*Mardi Gras*) – šiaudinį manekeną, karnavalo karalių (*Caramantran*), rituališkai nuteisdavo ir sudegindavo. Kai kuriose linksmybėse katėms būdavo skiriamas svarbus vaidmuo. Burgundijoje kačių kankinimas buvo minios linksmybių dalis. Išjuokdami raguotą vyrą ar kitą auką, jaunuoliai perduodavo vienas kitam katę ir pešdavo kailį mėgaudamiesi širdį veriančiu kniaukimu. Tą žaidimą vadindavo

Pasaulis aukštyn kojomis karnavalo procesijoje.
Perfotografuota Paryžiaus nacionalinei bibliotekai leidus

faire le chat. Vokiečių žodis *Katzenmusik* gali būti kilęs iš kankinamų kačių kniauksmo.[15]

Katės minimos ir per saulėgrįžą švenčiant Jono Krikštytojo dieną, birželio dvidešimt ketvirtąją. Minios kūrendavo laužus, šokinėdavo per juos, mėtydavo į ugnį magiškos galios daiktus, kad per likusią metų dalį išvengtų nelaimių ir susilauktų sėkmės. Čia tikdavusios katės – užrištos maišuose, supančiotos virvėmis arba deginamos lauže. Paryžiečiai mėgdavo deginti kates maišuose, tuo tarpu *Courimauds* (*cour à miaud* – katgaudžiai) Sen Šamone labiau patikdavo gatvėmis vaikytis padegtą katę. Kai kuriose Burgundijos ir Lotaringijos vietovėse per gegužės šventę žmonės šokdavo aplink degantį stulpą, prie kurio būdavo pririšta katė. Meco apylinkėse degindavo lauže tuziną kačių, sugrūstų į pintinę. Iškilminga ceremonija vykdavo pačiame Mece, kol ją panaikino 1765 metais. Miesto tėvai su procesija ateidavo į Gran diu Solsy aikštę, uždegdavo laužą, o žiedu apsupę

jį įgulos šauliai šaudydavo papliūpomis, kai katės kniaukdamos dingdavo liepsnose. Įvairiose vietovėse ceremonijos šiek tiek skirdavosi, tačiau pagrindiniai elementai visur buvo tie patys: *feu de joie* (laužas), katės ir triukšmingos raganų medžioklės atmosfera.[16]

Be šitų bendrų ceremonijų, kuriose dalyvaudavo visi, amatininkai švęsdavo savo profesines šventes. Spaustuvininkai rengdavo procesijas ir puotaudavo gruodžio dvidešimt septintąją, savo globėjo Jono Evangelisto dieną, ir per jo nukankinimo metines, gegužės šeštąją, Saint Jean Porte Latine festivalyje. Aštuonioliktame amžiuje meistrai jau buvo pašalinę pameistrius iš šventojo vardu pavadintos religinės brolijos, bet šie tęsė ceremonijas savo profesinėse sąjungose.[17] Lapkričio vienuoliktąją, švento Martyno dieną, jie inscenizuodavo teismą, kuriam pasibaigus būdavo puota. Contatas paaiškino, kad profesinė sąjunga buvo mažytė „respublika", kuri tvarkėsi pagal pačių nusistatytas elgesio taisykles. Kai darbininkas pažeisdavo taisykles, dešimtininkas, kuris buvo profesinės sąjungos seniūnas, bet netvarkė reikalų, įrašydavo baudą į knygą. Palikus degti žvakę būdavo skiriama penki su, už triukšmą – trys livrai, suteršus gerą sąjungos vardą – trys livrai, ir taip toliau. Švento Martyno dieną dešimtininkas perskaitydavo baudų sąrašą ir surinkdavo jas. Kartais darbininkai dėl baudų kreipdavosi į parodijinį tribunolą, sudarytą iš profesinės sąjungos senbuvių. Tačiau po to jiems vis tiek tekdavo sumokėti, susirinkusiems dar garsiau mekenant, beldžiant įrankiais ir griausmingai kvatojant. Baudas išleisdavo sąjungos narių mėgstamoje smuklėje, kur būdavo šėlstama iki išnaktų.[18]

Apmokestinimas ir bendravimas prie puotos stalo būdingi visoms profesinės sąjungos ceremonijoms. Specialiais mokesčiais ir puotomis pažymėdavo darbininko priėmimą į dirbtuves (*bienvenue*), išėjimą iš darbo (*conduite*), net jo vedybas (*droit de chevet*). Svarbiausia, kad jais patvirtindavo jaunuolio kelią aukštyn nuo mokinio iki pameistrio. Contatas aprašė keturis ritualus, iš jų

svarbiausi buvo pirmasis, vadinamas prijuostės prisijuosimu, ir paskutinis, kai Jeromas tapo visaverčiu tikru *compagnon*.

Prijuostės prisijuosimas (*la prise de tablier*) įvyko Jeromui tik pradėjus dirbti. Jis turėjo įmokėti šešis livrus (maždaug trijų dienų pameistrio atlyginimą) į bendrą kasą, kurią sudarė nedidelės pameistrių įmokos (*faire la reconnaissance* – susipažinti). Sąjungos nariai nuėjo į taverną „Le Panier Fleury" („Pintinė gėlių") De lia Hiušetės gatvėje. Išsiuntė patikėtinius pirkti maisto – šie sugrįžo apsikrovę duona ir mėsa, paauklėję aplinkinius krautuvininkus, kokie mėsos gabalai dera spaustuvininkams, o kokie – batsiuviams. Antrame tavernos aukšte atskirame kambaryje pameistriai tylėdami apstojo Jeromą su taurėmis. Atėjo dešimtininko padėjėjas ir atsinešė prijuostę. Jį lydėjo du „patriarchai", po vieną nuo spaustuvės „luomų", *casse* ir *presse*. Padėjėjas perdavė naują prijuostę iš tankiai išaustos drobės dešimtininkui, kuris nusivedė Jeromą į kambario vidurį. Juos lydėjo dešimtininko padėjėjas ir „patriarchai". Dešimtininkas pasakė trumpą kalbą, paskui per galvą užmovė Jeromui prijuostę ir surišo už nugaros. Visi išgėrė į naujai priimtojo sveikatą. Jeromą pasodino į užstalę tarp sąjungos vyresniųjų. Likusieji puolė užsiimti geresnių vietų ir ėmė godžiai valgyti. Jie rijo ir maukė reikalaudami daugiau. Po kelių Gargantiua masto turų prasidėjo įprastiniai spaustuvės pašnekesiai. Contatas leidžia mums jų pasiklausyti:

> „Argi netiesa, – tarė vienas jų, – kad spaustuvininkai moka prisikimšti pilvą? Galiu lažintis, kad jeigu kas nors užsakytų mums patį didžiausią keptą aviną, kokį galite įsivaizduoti, paliktume tik kaulelius..." Jie nekalbėjo nei apie teologiją, nei apie filosofiją, o dar mažiau – apie politiką. Kiekvienas kalbėjo apie savo darbą: vienas aiškino tau apie *casse*, kitas apie *presse*, tas apie dekelį, o anas apie spaustuvės dažus. Visi kalbėjo vienu metu, nekvaršindami sau galvos, ar juos kas girdi.

Auštant, gerai išgėrę ir patriukšmavę, darbininkai išsiskirstė, bet liko ištikimi ritualui. „Bonsoir, Monsieur notre prote (dešimtininke)"; „Bonsoir, Messieurs les compositeurs", „Bonsoir,

Prastuomenės pramogos Ramponeau tavernoje Paryžiaus užmiestyje.
Perfotografuota Paryžiaus nacionalinei bibliotekai leidus

Messieurs les imprimeurs"; „Bonsoir, Jerome". Tekste aiškinama, kad į Jeromą bus kreipiamasi vardu, kol jis bus priimtas pameistriu.[19]

Tą valanda atėjo po ketverių metų, po dviejų tarpinių ceremonijų (*à l'ouvrage* – „priėmimo į darbą" ir *à la banque* – „priėmimo į bendrą kasą") ir daugybės pokštų. Bendradarbiai erzino Jeromą, šaipėsi iš jo neišmanymo, siųsdavo jį „ganyti laukinių žąsų", tyčiodavosi ir užversdavo sunkiais kasdieniais darbais. Maža to – tyčia jo nieko nemokė. Jie nenorėjo, kad Jeromas taptų pameistriu, nes darbo rinka buvo perpildyta, todėl jam teko savarankiškai įgyti amato įgūdžių. Darbas, maistas, būstas, miego trūkumas – to būtų pakakę išvaryti vaikiną iš proto ar bent iš spaustuvės. Tačiau tada taip elgtis buvo įprasta, tad nereikia to sureikšminti. Contatas šypsodamasis aprašo tas negandas, kurios ištiko Jeromą, kaip komedijos žanrą, *misere des apprentis* (mokinių vargą).[20] Absurdiškais pasakojimais, kupinais sueiliuotų kvailysčių ir tūžmingų užsipuldinėjimų, *misères* atkūrė

gyvenimo paveikslą, pažįstamą kiekvienam amatininkui. Tai buvo laikotarpis, kai pereinama iš paauglystės į pilnametystę. Jaunuolis privalėjo skintis kelią, kad įstengtų atiduoti duoklę – spaustuvininkai reikalaudavo mokėti tol, kol jis taps visateisiu profesinės grupės nariu. O iki tol jaunuolis gyveno vargingai ir tik nepaisydamas suaugusiųjų elgesio normų priversdavo juos patirti nors kiek jo daliai tenkančių kančių. Suaugusieji toleruodavo jo išdaigas kaip kumeliuko šėlsmą, būtinybę išsidūkti prieš surimtėjant. Surimtėjęs jis turėdavo išmanyti savo amato psichologiją ir išsiugdyti naują tapatybę, kurią dažnai simbolizuodavo pakeistas vardas.[21]

Jeromas tapo pameistriu per paskutinį ritualą, *compagnonnage*. Ritualas niekuo nesiskyrė nuo ankstesnės ceremonijos – buvo lėbaujama po to, kai kandidatas sumokėdavo stojimo mokestį ir pameistriai priimdavo jį *avec reconnaissance* (su dėkingumu). Šį kartą Contatas pateikia dešimtininko kalbos santrauką:

> Naujokas supažindintas su mūsų taisyklėmis. Jam liepta niekada neišduoti darbo draugų ir tenkintis sutartu atlyginimu. Kai nepatenkintas atlyginimu darbininkas palieka spaustuvę, nė vienas darbuotojas negali imtis to darbo už mažesnį atlyginimą. Toks yra darbininkų įstatymas. Jie tikisi, kad naujokas bus sąžiningas ir vertas pasitikėjimo. Bet kuris darbininkas, išdavęs kitus, kai spausdinama kas nors draudžiamo, vadinamo marron [valgomasis kaštonas], gėdingai išvejamas iš spaustuvės. Darbininkai įtraukia jį į juodąjį sąrašą ir išsiunčia laiškus visoms Paryžiaus ir provincijos spaustuvėms... Išskyrus tai, leidžiama viskas: piktnaudžiavimas alkoholiu laikomas privalumu, meilės nuotykiai ir ištvirkavimas – jaunystės žygdarbiais, skolos – sąmojingumo požymiu, bedievystė – sąžiningumu. Tai laisva ir demokratiška teritorija, kurioje viskas leidžiama. Gyvenk taip, kaip tau patinka, tik būk honnête homme (padorus žmogus), o ne veidmainis.[22]

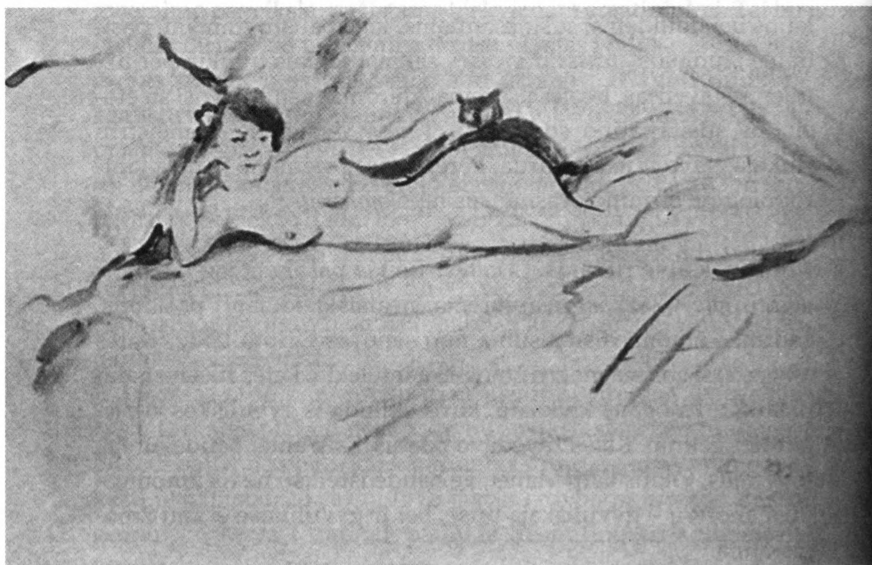
Veidmainiškumas pasirodo esąs pagrindinis buržua, prietaringo religinio fanatiko, bruožas, būdingas visam fariziejiškos buržuazinės moralės pasauliui. Darbininkai laikė savo „respubliką" priešinga šitam pasauliui kaip ir kitoms pameistrių grupėms – batsiuviams, valgantiems prastesnę mėsą, mūrinin-

kams bei dailidėms, susipešantiems, kai spaustuvininkai, pasidaliję „luomais" (*casse* ir *presse*), sekmadieniais traukia per užmiesčio tavernas. Įstojęs į „luomą", Jeromas asimiliavosi su etosu. Jis susitapatino su amatu. Tapęs visaverčiu pameistriu rinkėju, gavo ir naują vardą. Perėjęs visą priėmimo ritualą (antropologine termino prasme), jis tapo *monsieur*.[23]

Tai tiek apie ritualus. O katės? Reikia pasakyti, jog tai yra *je ne sais quoi* (kažkas) neapibrėžta, neatsiskleidžianti paslaptis, žadinusi žmonijos smalsumą nuo senovės Egipto laikų. Katės akyse tarsi galima matyti žmogišką intelektą, katės riksmą naktį palaikyti žmogaus klyksmu, kuris sklinda iš gyvuliškos jo prigimties gelmių. Katės žavėdavo poetus, kaip antai Baudelaire'ą, tapytojus, tokius kaip Manet, jie bandė išreikšti ne tik žmonių – ypač moterų – gyvuliškąją pusę, bet ir gyvuliuose esantį žmogiškumą.[24]

Toks dvilypis ontologinis statusas, konceptualių teorijų neapibrėžtumas kai kuriose kultūrose suteikia kiaulėms, šunims, kazuarams ir katėms okultinę galią, siejamą su tabu. Štai kodėl, pasak Mary Douglas, žydai nevalgo kiaulienos ir kodėl, pasak Edmundo Leacho, anglai gali įžeisti vadindami vienas kitą „kalės vaiku", o ne „karvės vaiku".[25] Kai kurių gyvulių vardai vartojami keikiantis, nes pagal garsią Lévi-Strausso formulę jie „tinkami mąstyti". Pridurčiau, kad kiti – ypač katės – tinka teatralizuotoms ceremonijoms. Jie turi ritualinę prasmę. Neįmanoma surengti triukšmingo spektaklio su karve. Jūs galite tą padaryti su katėmis: nusprendžiate *faire le chat, machen Katzenmusik*.

Gyvulių, ypač kačių, kankinimas buvo populiari pramoga visoje ankstyvųjų naujųjų laikų Europoje. Pasižiūrėję Hogartho *Žiaurumo scenas* suvoksite jų reikšmę, o pradėję domėtis pastebėsite žmones, kankinančius gyvulius. Kačių žudymas tapo nuolatine literatūros tema nuo *Don Kichoto* septyniolikto šimtmečio pradžios Ispanijoje iki *Žerminalio* devyniolikto šimtmečio pabaigos Prancūzijoje.[26] Anaiptol ne kelių pokvailių autorių

Aktas su kate iš Edouard'o Manet eskizo „Olimpija".
Perfotografuota M. Knoedler and Co, Inc. leidus

sadistinės fantazijos, žiauraus elgesio su gyvuliais literatūrinės versijos išreiškė liaudies kultūros tėkmę. Michailas Bachtinas tai atskleidė savo monografijoje apie Rabelais.[27] Įvairūs etnografiniai duomenys patvirtina tą požiūrį. Pavyzdžiui, Semiure *dimanche des brandons* (šiaudų deginimo sekmadienį) vaikai rišdavo kates prie stulpo ir kepdavo lauže. Fet Djo, Provanse, *jeu du chat* (žaidimas su kate) jie mesdavo kates taip aukštai, kad krisdamos jos užsimuštų. Tarp vaikų buvo paplitę posakiai „kantrus kaip katinas, kuriam nuplėšė nagus" arba „kantrus kaip katinas, kuriam iškepė letenas". Nemažiau žiaurūs buvo ir anglai. Reformacijos metu Londone protestantų minia nuskuto katiną, kad jis atrodytų panašus į kunigą, apvilko neva bažnytiniais drabužiais ir pakorė Čipsaide.[28] Būtų galima paminėti dar daug pavyzdžių, bet prasmė ir taip aiški: ritualinis kačių žudymas buvo

Gyvulių kankinimas – šeimynos gyvenimo kasdienė scena.
Perfotografuota Paryžiaus nacionalinei bibliotekai leidus

normalus dalykas. Taigi, kai Jeromas ir jo bendradarbiai teisė ir korė kates, kurias jiems pavyko sugauti Švento Severino gatvėje, jie išreiškė bendrą savo kultūros bruožą. Bet kokią reikšmę toji kultūra skyrė katėms?

Norint atsakyti į šį klausimą, tenka vartyti liaudies pasakų, prietarų, patarlių ir liaudies medicinos receptų rinkinius. Medžiaga vertinga, įvairi ir gausi, bet sunku ją nagrinėti. Dauguma jos kildintina iš viduramžių, tačiau tik kai ką galima datuoti. Beveik viską surankiojo tautosakininkai devyniolikto šimtmečio pabaigoje ir dvidešimtojo pradžioje, kai stiprios tautosakos tradicijos dar atsispirdavo spausdinto žodžio poveikiui. Bet rinkiniai neleidžia teigti, kad ta ar kita praktika egzistavo aštuoniolikto amžiaus vidurio Paryžiaus spaustuvėse. Galima tik tvirtinti, kad spaustuvininkai gyveno tuo metu, kai klestėjo tradiciniai papročiai ir tikėjimai ir kai viskas buvo leidžiama. Ne visur buvo taip pat, – Prancūzija iki devyniolikto šimtmečio pabaigos išliko greičiau *pays* (sričių) durstinys negu susivienijusi tauta, – bet visur galima rasti bendrų bruožų. Patys bendriausi skirtini katėms. Ankstyvųjų naujųjų laikų prancūzai turbūt teikė katėms daugiau simbolinės reikšmės negu bet kuriam kitam gyvuliui. Jie elgdavosi su jomis skirtingai ir tuos elgesio būdus, nepaisant regioninių ypatumų, galima sugrupuoti.

Svarbiausia yra tai, kad katės sietos su raganavimu. Naktį einant vienam bet kuriame Prancūzijos kampelyje grėsė pavojus susidurti su velniu, su kuriuo nors jo tarnu arba ragana, klaidžiojančia velniui paliepus. Baltos katės buvo tokios pat šėtoniškos kaip ir juodos tiek dieną, tiek naktį. Štai kaip aprašomas susidūrimas: valstietė iš Bigoro sutiko gražų baltą naminį katiną, klaidžiojantį laukuose. Ji parsinešė jį į kaimą prijuostėje, bet vos tik priėjo moters, įtariamos raganavimu, trobą, katinas iššoko tardamas: „Merci, Jeanne."[29] Raganos pasiversdavo katėmis, kad kerėtų savo aukas. Kartais, ypač per Užgavėnes, naktį jos rinkdavosi į siaubingas puotas. Stūgaudavo, riedavosi, šlykščiai ištvirkaudavo, joms vadovaudavo šėtonas didžiulio katino pavidalu. Apsisaugoti nuo katėmis pasivertusių raganų burtų buvo galima tik suluošinant jas. Nukirtus uodegą, nukirpus ausį, sutraiškius koją, nupešus arba pradeginus joms kailį, piktoji jėga būdavo sutramdoma. Suluošinta katė nebegalėdavo dalyvauti

Antoine'o Wiertzo *Jauna ragana rengiasi raganų sąskrydžiui.*
Perfotografuota Paryžiaus nacionalinei bibliotekai leidus

raganų puotoje ar bastytis aplink tykodama apkerėti. Valstiečiai dažnai vėzdu mušdavo kates, naktį pereinančias jiems kelią, o rytmetį pamatydavo tas mėlynes ant moterų, laikomų raganomis, kūnų – taip porindavo jų kaimo legenda. Kaimiečiai taip pat pasakodavo istorijas apie ūkininkus, kurie aptikdavo keistų kačių tvartuose ir knežindavo joms galūnes, kad apsaugotų gyvulius. Paprastai kitą rytą įtartina moteris pasirodydavo sulaužyta ranka ar koja.

Katės turėjo magišką galią, nesvarbu, ar jos bendraudavo su raganomis ir velniais. Jos galėjo neleisti duonai iškilti, jei įeidavo į kepyklą Anžu. Jos sužlugdydavo žūklę, jei pereidavo kelią žvejams Bretanėje. Užkastos gyvos Berne, jos išnaikindavo lauke piktžoles. Katės vaidino svarbų vaidmenį liaudies medicinoje visais atvejais, išskyrus raganų pinkles. Nelaimingai nukritę, čiulpdavo kraują iš tik ką nukirstos katino uodegos, kad pasveiktų. Sergantys plaučių uždegimu gerdavo kraują iš katės ausies. Kad praeitų dieglys, maišydavo vyną su katės išmatomis. Galėjai tapti nematomas, bent jau Bretanėje, suvalgęs tik ką nudobtos katės karštas smegenis.

Specifinė kačių galių naudojimo sritis buvo šeimynykščiai, pirmiausia namų šeimininkas ir šeimininkė. Liaudies pasakos, tokios kaip „Batuotas katinas", atskleidė šeimininko ir katės susitapatinimą. Tą patį atspindėjo ir prietarai. Pavyzdžiui, buvo sakoma, kad katei, kurios šeimininkė mirė, kaklą reikia aprišti juodu kaspinu. Užmušti katę reiškė užtraukti nelaimę jos šeimininkui arba namams. Jeigu katė išeidavo iš namų arba liaudavosi šokinėjusi ant sergančio šeimininko ar šeimininkės lovos, buvo spėjama, kad tas asmuo mirs. Tačiau ant merdinčio žmogaus lovos gulinti katė galėjo būti ir velnias, tykojantis nusinešti jo sielą į pragarą. Šešiolikto šimtmečio pasakoje kalbama apie merginą iš Kenteno, velniui atidavusią savo sielą už gražius drabužius. Po jos mirties nešėjai negalėję atplėšti karsto nuo žemės. Kai jie pakėlę dangtį, iššokęs juodas katinas. Katės galėdavo pridaryti namuose nelaimių. Dažnai jos uždusindavo kūdikius.

Katės suprasdavo paskalas ir išnešiodavo jas po apylinkę. Jų galias buvo įmanoma sutramdyti arba jomis pasinaudoti tiksliai vykdant nurodymus – pavyzdžiui, reikėdavę ištepti kačių letenas sviestu arba suluošinti jas, vos tiktai pasirodys. Kad naujas namas būtų saugus, prancūzai užmūrydavę jo sienose gyvas kates. Tai labai senas paprotys, sprendžiant iš kačių skeletų, aptiktų viduramžiškų pastatų sienose.

Kačių galios buvo sutelktos ir į intymiausią šeimos gyvenimo aspektą – seksą. *Le chat, la chatte, le minet* prancūzų žargonu reiškia tą pat ką anglų *pussy* – išorinius lytinius moters organus. Šimtmetis po šimtmečio su jais buvo siejami vulgarūs posakiai.[30] Prancūzų folklore katė laikoma seksualumo metafora arba metonimija. Jau nuo penkiolikto amžiaus žinoma, kad glostant kates galima laimėti moterų palankumą. Patarlėse moterys tapatinamos su katėmis: „Kas globoja kates, tas gaus gražią žmoną." Jei vyras mėgo kates, jis mylės moterį, ir atvirkščiai. „Kaip myli katę, taip myli ir žmoną", – sako kita patarlė. Apie vyrą, nesirūpinusį žmona, sakydavo: „Jis turi kitų kačių." Norėdama ištekėti mergina turėjo saugotis, kad neužmintų katei ant uodegos. Kitu atveju jai tektų atidėti vedybas vieneriems metams – arba septyneriems metams Kempere, arba tiek metų, kiek suknians užminta katė, kai kuriuose Luaros slėnio kaimuose. Katės simbolizuodavo vaisingumą ir moterų seksualumą. Merginas vulgariai apšnekėdavo, kad jos „mylisi kaip katės", o jeigu pastodavo, kad „prileido katiną prie sūrio." Suvalgius katinienos esą galima pastoti savaime. Keliose liaudies pasakose pasakojama, kad merginos, užvalgiusios troškintos katinienos, pagimdė kačiukus. Aukštutinėje Bretanėje katės net atjaunindavo vaisių nebevedančias obelis, tik reikėjo mokėti jas tinkamai pakasti.

Nuo moterų seksualumo lengvai peršokama prie vyrų apgaudinėjimo. Katinų „duetai" galėjo rastis iš šėtoniškų orgijų, bet tai galėjo būti ir katinų iššūkiai, kai jie kniaukdavo jų partnerėms rujojant. Tačiau jie susišaukdavo ne kaip katinai. Užgauliodavo

vienas kitą savo šeimininkų vardais, laidydami gašlias replikas apie šeimininkes: „Reno! „François! Où allez-vous? – Voir la femme à vous. – Voir la femme à moi! Rouah!" (Reno! Fransua! Kur traukiate? – Jūsų žmonos lankyti. – Mano žmonos lankyti! Rrrrr!) Paskui katinai puldavo vienas kitą lyg šuva katę ir jų šėlsmas virsdavo skerdynėmis. Dialogas būdavo įvairus, nelygu, kokia klausytojų vaizduotė ir jų gebėjimas tarmiškai mėgdžioti garsus, bet paprastai jis išryškindavo grubų seksualumą.[31] „Naktį visos katės pilkos", – sako patarlė, o pastaba aštuoniolikto šimtmečio patarlių rinkinyje atskleidžia seksualinę užuominą: „Čia nori pasakyti, kad naktį visos moterys gana gražios."[32] Gana – kam? Gundymas, prievartavimas ir žudymas tvyrojo ore, kai ankstyvųjų naujųjų laikų Prancūzijoje naktį įsišėldavo katinai. Katinų riksmai skatindavo *Katzenmusik*, nes naktiniai koncertai po raguoto vyro langu Užgavėnių išvakarėse, kai katės poruodavosi, dažnai būdavo atliekami stūgavimu.

Senojo režimo prancūzai kačių riksmuose galėjo išgirsti užkeikimus, orgijas, ištvirkavimą, kurtinantį siautulį ir priešmirtinius klyksmus. Ką išgirdo Švento Severino gatvės spaustuvininkai, šiandien neįmanoma pasakyti. Galima tik teigti, kad prancūzų folklore katėms buvo teikiama didžiulė simbolinė reikšmė. Žinios apie kates buvo gausios, paveldimos ir gana paplitusios, kad pasiektų spaustuvę. Norėdami įsitikinti, ar spaustuvininkai iš tikrųjų panaudojo juos pasiekusias ritualines ir simbolines žinias apie kates, turime dar kartą grįžti prie Contato teksto.

Tekste aptariama raganavimo tema. Jeromas ir Leveillis negalėdavo išsimiegoti, nes „kažkokie pasiutę katinai kas naktį keldavo raganų puotas."[33] Kai Leveillis kniaukdamas prisijungė prie bendros kakofonijos, „sunerimo visa apylinkė, o kaimynai nusprendė, kad katės tikriausiai talkina kažkokiam raganiui". Meistras su žmona svarstė, ar nereikėtų kviestis klebono išvaryti piktųjų dvasių. Užuot liepę gainioti kates, jie griebėsi tradicinės priemonės – luošinimo. Buržua – prietaringas, klebono

mulkinamas kvailys – viską suprato rimtai. Pameistriams tai buvo smagus pokštas. Labiausiai stengėsi Leveillis, tapęs juokintoju, tariamu „raganiumi“, mėgdžiojančiu „raganų puotas“, sakoma Contato rašinyje. Pameistriai ne tik pasinaudojo savo meistro prietaringumu sukelti neva jo inicijuotą maištą, bet ir nukreipė jį prieš meistro žmoną. Primušę brangiausią *la grise*, jie apkaltino ją raganavimu. Tokį dvejopą pokštą įvertino kiekvienas, suprantantis tradicinę gestų kalbą.

Šeimos skandalo motyvas dar sustiprino pokštą. Nors niekur to atvirai nepasakoma, tekste daroma prielaida, kad meistro žmona apgaudinėjo vyrą su klebonu, „geidulingu jaunikaičiu“, kuris buvo atmintinai išmokęs nešvankių fragmentų iš pornografijos veikalų – Aretino ir *L'Academie des dames* (*Damų akademija*) ir cituodavo jai, kai jos vyras monotoniškai vograudavo apie savo mėgstamiausius dalykus – pinigus ir tikėjimą. Per iškilmingus pietus su šeima klebonas gynė tezę, kad „apgauti kieno nors vyrą yra didžiai sąmojinga ir tai nėra nedorybė“. Vėliau jis su žmona praleido naktį užmiesčio namelyje. Trijulė puikiai iliustruoja tipišką trikampį: nukaršęs kretintis meistras, pusamžė žmona ir pojaunis jos meilužis.[34] Meistrui būdavo skiriamas komiško personažo – raguoto vyro – vaidmuo. Taip darbininkų pramoga virto spektakliu. Mokiniai vaidino per daug nepažeisdami leistinų ribų ir tradiciškai parodijuodami viršesniuosius. Pameistriai pritarė jų darkymuisi tradiciniu būdu – kurtinančia „muzika“. Spektaklyje tvyrojo siautulinga, pakili nuotaika, kurią Contatas pavadino *fête* (švente). „Leveillis ir jo bičiulis Jeromas vadovavo *fête*“, – rašė jis, tarsi jie būtų buvę karnavalo karaliai, o mušti kates būtų tolygu jas kankinti per Užgavėnes ar švento Jono Krikštytojo *fête*.

Kaip ir daugelis Užgavėnių reginių, šis karnavalas baigėsi teismo parodija ir egzekucija. Spaustuvininkams lengvai sekėsi parodijuoti įstatymus, nes jie kasmet inscenizuodavo teismus per švento Martyno *fête*, kai profesinė sąjunga atsiskaitydavo su darbdaviu, ir sugebėdavo efektingai jį ne juokais įpykinti.

Profesinė sąjunga negalėjo viešai jo pasmerkti, nepareikšdama atviro nepaklusnumo ir nerizikuodama susilaukti atleidimų. (Visi šaltiniai, taip pat ir STN archyvai, rodo, kad meistrai dažnai išvarydavo darbininkus už akiplėšiškumą ir netinkamą elgesį. Beje, Leveillis vėliau buvo išvarytas už pokštą, atvirai kritikuojantį buržua.) Todėl darbininkai teisdavo buržua už akių, naudodami simbolius, įprasminančius jų mintį, bet neatsiskleidžiančius tiek, kad pateisintų atsakomuosius veiksmus. Jie teisdavo ir kardavo kates. Pakarti *la grise* meistrui matant po to, kai buvo įsakyta jos neliesti, būtų buvę per daug rizikinga. Tačiau šeimininkų numylėtinė tapo pirmąja auka, ir darbininkai žinojo, kad pagal „kačių folkloro" tradicijas taip užtraukia nelaimę meistro namams. Kai šeimininkė apkaltino juos nudaigojus *la grise*, jie apsimestinai pagarbiai atsakė, kad „niekas nedrįstų padaryti tokios piktadarystės, nes jie per daug gerbia šituos namus".

Tokiomis detalizuotomis ceremonijomis galabydami kates, jie teisė spaustuvę ir laikė kaltu buržua dėl to, kad mokiniai persidirba ir badmiriauja, o šis prabangiai gyvena, kai jo pameistriai daro visus darbus. Buržua buvo kaltinamas, kad apleido spaustuvę ir įklampino ją su savo *alloués*, užuot dirbęs ir valgęs prie bendro stalo su darbininkais. Pasakojama, jog taip elgdavosi meistrai viena dviem kartomis anksčiau ar primityvioje „respublikoje", egzistavusioje, kai spausdinimo pramonė dar tik kūrėsi. Kaltė būdavo perduodama namams ir visai sistemai. Galbūt teisdami, reikalaudami prisipažinti ir kardami leisgyves kates, darbininkai manė išjuokią visą teisinę ir socialinę santvarką.

Jie tikrai jautėsi žeminami ir sukaupė užtektinai apmaudo, kuris pratrūko žudymo orgija. Po pusšimčio metų Paryžiaus amatininkai panašiai sukėlė maištą, visuotines žudynes paįvairindami improvizuotais liaudies tribunolais.[35] Būtų absurdiška laikyti kačių skerdynes Prancūzijos revoliucijos rugsėjo masinių žudynių generaline repeticija, tačiau ankstesnis smurto

protrūkis dvelkė būsimu liaudies sukilimu, nors ir turėjo simbolinę prasmę.

Katės simbolizavo ir seksą, ir smurtą. Toks derinys puikiai tiko užsipulti meistro žmoną. Pasakojime ji sutapatinama su *la grise*, jos *chatte favorite* (mylima kate). Nudobdami ją vaikinai pakėlė ranką prieš šeimininkę: „Tai buvo veiksmas, turintis pasekmių, nužudymas, kurį būtinai reikėjo nuslėpti." Meistro žmona reagavo taip, lyg būtų buvę pasikėsinta į ją: „Jie pagrobė jos išskirtinę katę, kurią ji beprotiškai mylėjo." Ji vaizduojama gašli ir „praradusi galvą dėl katinų", tarsi būtų rujojanti katė laukinėje kačių puotoje, kur staugiama, žudoma ir prievartaujama. Atvira užuomina apie prievartavimą kertasi su normomis, kurių buvo įprasta laikytis aštuoniolikto amžiaus raštuose. Iš tikrųjų simbolizmas veiksmingas tik tada, kai jį dengia šydas – gana dviprasmiškas, kad apdumtų akis meistrui, ir gana aštrus, kad skaudžiai smogtų jo žmonai į jautrią vietą. Tačiau Contatas nevengė aštrių žodžių. Vos tik išvydusi kačių egzekuciją, meistro žmona sukliko. Supratusi, kad jos *grise* nebėra, ji užgniaužė tą klyksmą. Darbininkai apsimestinai nuoširdžiai reiškė pagarbą jų namams, ir tada pasirodė meistras. „Ach, nenaudėliai, – tarė jis. – Užuot dirbę, mušate kates." Madam kreipėsi į mesjė: „Šitie niekšai nedrįsta žudyti meistrų, todėl jie nužudė mano katę." Jai atrodė, kad nepakaktų viso darbininkų kraujo įžeidimui nuplauti.

Tai buvo metoniminis įžeidimas, aštuoniolikto šimtmečio ekvivalentas šiuolaikinio moksleivio tyčiojimuisi: „Na, ir talija tavo mamelės!" Tačiau jis buvo sodresnis ir nešvankesnis. Žalodami lepūnėlę, darbininkai simboliškai prievartavo meistro žmoną. Tuo pat metu jie stipriai įžeidė savo meistrą. Žmona buvo brangiausias jo turtas, kaip žmonai jos *chatte*. Nugalabydami katę, darbininkai sunaikino intymiausią buržua namų šventovės turtą ir išsisuko nenubausti. Štai kur slypėjo žavesys. Simbolizmas pridengė įžeidimą, neteikdamas dingsties keršyti. Kai buržua plūdosi, kad nedirbama, žmona, ne tokia nesupratinga,

faktiškai pasakė, kad darbininkai seksualiai puolė ją ir nori nužudyti jį. Paskui abudu, išjuokti ir suniekinti, pasitraukė: „Mesjė ir madam pasišalina, leisdami darbininkams daryti tai, ką jie nori. Spaustuvininkai, mėgstantys netvarką, džiūgauja. Jų kvatojimo priežastis – puiki *copie* dar ilgai juos linksmins."

Tai buvo Rabelais plunksnos vertas kvatojimas. Tekste primygtinai pabrėžiama jo reikšmė: „Spaustuvininkai moka juoktis, tai vienintelis jų užsiėmimas." Michailui Bachtinui pavyko atskleisti, kaip Rabelais išreiškė liaudies kultūroje susikaupusią įtampą, kai siautulinga linksmybė būtų virtusi maištu. Karnavalinėje seksualumo ir tyčiojimosi iš valdžios kultūroje glūdintis revoliucingumas galėjo arba likti simbolinis ir metaforinis, arba išsilieti visuotiniu sukilimu, o tai ir įvyko 1789 metais. Tačiau lieka neaišku: kodėl tokios juokingos kačių skerdynės? Nėra geresnio būdo sužlugdyti pokštą kaip imtis jį analizuoti arba be perstojo komentuoti. Šis pokštas prašyte prašosi komentaro – ne todėl, kad būtų galima įrodinėti, jog amatininkai nekentė savo darbdavių (tas truizmas taikytinas visiems darbo santykių istorijos laikotarpiams, nors istorikai, tyrinėjantys aštuonioliktą šimtmetį, dar jo galutinai neįvertino), bet dėl to, kad padėtų suprasti, kaip darbininkai įprasmino savo patirtį kurdami spektaklį kultūros temomis.

Vienintelę mus pasiekusią kačių skerdynių versiją užrašė Nicolasas Contatas po daugelio metų. Jis parinko detales, išdėstė įvykius ir sukomponavo pasakojimą taip, kad išryškėtų tai, kas jam atrodė reikšminga. Reikšmės sąvokas jis apibrėžė taip natūraliai, kaip įkvėpdavo orą iš supančios atmosferos. Parašė, kad talkino bendradarbiams. Subjektyvus rašinio stilius nekenkė kolektyvinei pažiūrų sistemai, nors pateikiamas pasakojimas tebuvo tik santrauka, palyginti su aprašinėjama akcija. Darbininkų pasirinkta raiškos forma buvo gimininga liaudies teatrui. Jie suderino pantomimą, triukšmo „muziką" ir draminį „smurto teatrą", improvizavo darbo vietoje, gatvėje ir ant stogų kraigų.

Čia vyko vaidinimas vaidinime, nes Leveillis kelis kartus kartojo visą farsą kaip *copies* spaustuvėje. Skerdynės paskatino parodijuoti kitas ceremonijas, tokias kaip teismo procesas ir vieša bausmė. Taigi Contatas rašė apie parodijos parodiją. Skaitydami jo prisiminimus turėtume atsižvelgti į kultūros formų pokyčius veikiant žanrams ir laiko tėkmei.

Turėdami galvoje tuos pokyčius, galime suprasti, kodėl darbininkams skerdynės atrodė juokingos: jos atvėrė galimybę mušti buržua jų pačių ginklu. Įsiutinę buržua kačių kniaukimu, jie išprovokavo jį pradėti kačių skerdynes, paskui pasinaudojo skerdynėmis, kad galėtų jį simboliškai teisti dėl savavaliavimo spaustuvėje. Skerdynės tiko ir raganų medžioklei, jos tapo pretekstu užmušti meistro žmonos lepūnėlę ir leido teigti, jog ji pati yra ragana. Pagaliau darbininkai viską pavertė spektakliu, kad seksualiai įžeistų meistro žmoną ir išsityčiotų iš meistro kaip raguoto vyro. Buržua tiko būti patyčių objektu. Nors jis ir tapo proceso, kurį pats pradėjo, auka, tačiau nesuvokė, kaip žiauriai buvo paniekintas. Darbininkai simboliškai išniekino jo žmonos intymų gyvenimą, bet jis to nesuprato. Jis buvo tikras bukagalvis, klasikinis raguotas vyras. Spaustuvininkai išjuokė jį tikru Boccaccio stiliumi ir išsisuko nuo atsakomybės.

Linksmybės puikiai pavyko, nes darbininkai meistriškai panaudojo ceremonijas ir simbolius. Katės tam nuostabiai tiko. Laužydami *la grise* stuburą, jie paskelbė meistro žmoną ragana ir ištvirkėle, paversdami meistrą raguotu vyru ir kvailiu. Tai buvo metoniminis įžeidimas, atliktas veiksmais, o ne žodžiais. Jis taikė į pačią esmę, nes katės buvo neatskiriama buržua gyvenimo būdo dalis. Laikyti kambarinius gyvūnus buvo nebūdinga darbininkams, kaip ir buržua kankinti gyvulius. Katėms, įkliuvusioms tarp šių dviejų grupių, grėsė pražūtis.

Darbininkai žaidė ir ceremonijomis. Kačių gaudynes jie pavertė raganų medžiokle, festivaliu, masių pramoga, teismo parodija ir nešvankiu pokštu. Vėliau jie atkūrė visą spektaklį pantomima. Kai pailsdavo dirbdami, paversdavo spaustuvę teatru

ir kurdavo *copies* – jų pačių, o ne kitų autorių. Dirbtuvių teatras ir ritualiniai žaidimai atitiko amatininkų tradicijas. Spaustuvininkai gamino knygas, bet prasmei perteikti jie telkdavosi nerašytus žodžius. Jie gestikuliavo ir savo profesiniais įgūdžiais rašė tekstus tiesiog ore.

Šiandien tai sunkiai įsivaizduojama, bet aštuonioliktame amžiuje taip juokauti buvo rizikinga. Pokštui buvo būdinga rizika, taip kaip humorui, kai žaidžiama su smurtu ir pašiepiamos slepiamos aistros. Simboliškai darkydamiesi darbininkai priartėjo prie ribos, už kurios kačių galabijimas virsta atviru maištu. Jie manipuliavo dviprasmybėmis dangstydami simboliais tikrąją prasmę ir šiek tiek jos atskleisdami, kad apkvailintų buržua, bet nesuteiktų preteksto išmesti jų iš darbo. Jie žnaibė jam nosį neleisdami protestuoti. Iškrėsti tokį pokštą reikėjo nemenko sumanumo. Paaiškėjo, kad darbininkai sugebėjo savitai manipuliuoti simboliais, kaip poetai spaudos ženklais.

Žinant, kiek buvo leidžiama pokštauti, galima daryti išvadą, kiek buvo kovingi darbininkai senojo režimo laikotarpiu. Spaustuvininkai labiau tapatinosi su savo amatu negu su savo klase. Nors jie susiorganizavo į profesines sąjungas, rengdavo streikus ir retkarčiais pasididindavo atlyginimus, vis tiek liko priklausomi nuo buržua. Meistras samdydavo ir atleisdavo žmones taip paprastai, kaip užsakinėdavo popierių, jis išmesdavo juos į gatvę, vos tik jie pasidarydavo nepaklusnūs. Tad iki masinės proletarizacijos devyniolikto šimtmečio pabaigoje jų protestai liko tik simboliški. *Copies*, kaip ir karnavalas, padėdavo nuleisti garą. Be to, jų metu skardėdavo juokas – ankstyvosios amatininkų kultūros vitališka sudėtinė dalis, prarasta rutuliojantis darbiniams santykiams. Suvokę išdaigos vaidmenį siaubingame spaustuvininkų kvailiojime prieš du šimtmečius, atkursime trūkstamą elementą – kvatojimą, nuoširdų kvatojimą plojant sau per šlaunis, Rabelais masto kvatojimą, kol įskausta šonai. Esame įpratę prie savimi patenkintos Voltaire'o grimasos.

Priedas: Contato pasakojimas apie kačių skerdynes

Toliau pateikiamas fragmentas iš Nicolaso Contato *Anecdotes typographiques où l'on voit la description des coutumes, moeurs et usages singuliers des compagnons imprimeurs* (sud. Giles Barber, Oxford, 1980, p. 51–53). Visą dieną sunkiai dirbę ir prastai valgę du mokiniai nuėjo į savo miegamąjį, drėgną ir vėjo perpučiamą pašiūrę kiemo gale. Pasakojama trečiuoju asmeniu, reiškiančiu Jeromo požiūrį:

Jis taip nuvargęs ir ištroškęs poilsio, kad lūšna atrodo tarsi rūmai. Pagaliau baigė jį persekioti ir iš jo tyčiotis, dabar galės atsikvėpti. Kur tau, pašėlusios katės švenčia raganų puotą visą naktį, jos taip klaikiai rėkia, jog niekais pavirsta trumpas poilsio laikas, skirtas mokiniams, kol anksti rytą pameistriai ims rinktis į darbą ir reikalaus juos įleisti nuolat skalambydami prakeiktu varpeliu. Vaikinai turės keltis ir vienmarškiniai, krūpčiodami iš šalčio, eiti per kiemą atidaryti durų. Pameistriai neleidžia atsipūsti. Kad ir kaip stengtumeisi, jie visada šaukia, kad juos gaišini, ir laiko tave aptingusiu pastumdėliu. Jie įsakinėja Leveilliui: „Uždek ugnį! Pripilk vandens į lovius!" Tiesa, tuos darbus privalėtų atlikti mokiniai naujokai, gyvenantys name, bet jie pasirodo ne anksčiau kaip šeštą arba septintą. Neilgai trukus jau pluša visi – mokiniai, pameistriai, išskyrus meistrą ir jo žmoną: tik jie mėgaujasi miego saldybe. Tai kelia pavydą Jeromui ir Leveilliui. Jie nusprendžia nebekentėti. Tegu jiems padeda meistras ir jo žmona. Bet kaip iškrėsti pokštą?

Leveillis turi mėgdžiotojo talentą, jis gali mėgdžioti aplinkinių balsus ir menkiausius gestus. Leveillis – nuostabus artistas. Tai yra tikroji jo profesija, kurios jis išmoko spaustuvėje. Taip pat jis gali mėgdžioti šunų bei kačių balsus. Leveillis nusprendė lipti ant stogo ir pasiekti stoglatakį šalia buržua ir jo žmonos miegamojo. Iš čia jis galės prižadinti juos kačių serenadomis.

Jam tai visiškai paprasta: Leveillis yra stogdengio sūnus ir moka karstytis stogais kaip katė.

Mūsų slapukas taip puikiai įvykdė sumanymą, jog sunerimo visa apylinkė. Pasklido gandas, kad rengiamasi kerėti ir kad katės, matyt, yra raganiaus agentės. Turėtų įsikišti klebonas, artimas šeimos draugas ir madam nuodėmklausys. Niekas nebegalėjo užmigti.

Leveillis triukšmauja kas naktį. Jei nežinotumėte, kas tai, galvotumėte, kad tai yra raganiaus darbas. Galų gale meistras su savo žmona nebegali ilgiau tverti. „Liepsime vaikinams atsikratyti tų nelaimę prišaukiančių gyvulių", – pareiškė jie. Madam perdavė jiems įsakymą ir prigrasino neišgąsdinti *la grise*. Taip buvo vadinama jos lepūnėlė.

Ponia labai myli kates. Taip pat ir daugelis meistrų spaustuvininkų. Vienas jų turi dvidešimt penkias. Jis užsakė nutapyti jų portretus ir šeria kepta paukštiena.

Medžioklė buvo suorganizuota greitai. Mokiniai nutarė padirbėti iš peties, prisidėjo ir pameistriai. Meistrai mėgsta kates, vadinasi, pameistriai turi kačių neapkęsti. Vienas apsiginkluoja preso rinktuvu, kitas – strypu iš džiovyklos, dar kiti – šluotų kotais. Jie pakabina maišus prie pastogės ir prie sandėlių langų, kad sugautų kates, kurios spruktų bandydamos iššokti laukan. Numatyti varovai ir dėl visko sutarta. *Fête* vadovauja Leveillis ir jo bičiulis Jeromas, abu apsiginklavę geležiniais strypais iš spaustuvės. Pirmiausia jie susiranda *la grise*, madam lepūnėlę. Leveillis staigiu smūgiu per inkstus partrenkia ją, o Jeromas pribaigia. Paskui Leveillis įgrūda gaišeną į nutekamąjį griovį, nes jie nenori būti sučiupti – nudaigojimą reikia paslėpti. Vyrai pradeda terorą ant stogų. Paniškai besiblaškančios katės šoka į maišus. Kelios užplumpinamos vietoje. Kitos pakariamos spaustuvės pramogai.

Spaustuvininkai moka juoktis. Tai yra vienintelis jų užsiėmimas.

Egzekucija turi tuoj prasidėti. Jie paskiria budelį, sargybinius ir net nuodėmklausį. Paskui paskelbia nuosprendį.

Pačiame įkarštyje pasirodo meistro žmona. Ji nustemba, kai pamato kruviną egzekuciją. Suklinka, paskui praranda balsą, nes pagalvoja matanti *la grise* ir neabejoja, kad toks likimas ištiko jos lepūnėlę. Darbininkai užtikrina ją, kad niekas neišdrįstų padaryti tokio nusikaltimo: jie per daug gerbią šeimininkus.

Pasirodo buržua. „Ach, nenaudėliai, – sako jis. – Užuot dirbę, jie muša kates." Madam sako mesjė: „Šitie piktadariai nedrįsta žudyti meistrų, todėl jie užmušė mano katytę. Negaliu jos rasti. Visur šaukiau *la grise*. Tikriausiai jie pakorė ją." Jai atrodo, kad neužtektų viso darbininkų kraujo įžeidimui nuplauti. Vargšelė *grise*, neprilygstama katytė!

Mesjė ir madam pasišalina, palikdami darbininkus laisvus. Spaustuvininkai mėgaujasi netvarka. Jie netveria džiaugsmu.

Kokia puiki proga jiems juoktis, *belle copie*! Jie džiaugsis ja dar ilgai. Leveillis imsis vadovauti ir suvaidins spektaklį mažiausiai dvidešimt kartų. Jis mėgdžios meistrą, jo žmoną, visą šeimyną, negailestingai išjuokdamas juos visus. Savo satyra nepagailės nė vieno. Spaustuvininkai tuos, kas sugeba linksminti geriau už kitus, vadina *jobeurs*, jie daro *joberie*.

Leveillis susilaukia garsių plojimų.

Reikia pažymėti, kad visi darbininkai eina išvien prieš meistrus. Pakanka blogai kalbėti apie meistrus, kad visi spaustuvininkai tave gerbtų. Leveillis yra vienas tokių. Pripažįstant nuopelnus jam bus atleista už ankstesnes satyras, nukreiptas prieš darbininkus.

Procesija Ispanijos infantos garbei Paryžiuje 1722 metais.
Perfotografuota Paryžiaus nacionalinei bibliotekai leidus

3

Buržua tvarkosi savo pasaulyje: miestas kaip tekstas

Žiaurų valstiečių folklorą ir smurtinius amatininkų ritualus priskyrę pasauliui, kuris šiandien atrodo neįtikėtinas, galėtume manyti sugebėsią pabūti aštuoniolikto šimtmečio buržua kailyje. Tokią galimybę suteikia kitas dokumentas, lyg ir išskirtinis kaip Contato pasakojimas apie kačių skerdynes: tai 1768-ųjų Monpeljė aprašymas, kurį mums paliko nežinomas, bet orus vidurinosios klasės miestietis. Tiesą sakant, pabiruose aštuoniolikto šimtmečio negrožinės literatūros kūriniuose pilna „aprašymų", turistų žinynų, almanachų ir mėgėjiškų etiudų apie vietinius paminklus bei garsenybes. Mūsų buržua iš kitų, kurie reiškėsi tame žanre, skiria jo pilnatvės manija. Jis norėjo aprėpti visą savo miestą, kiekvieną jo kampelį, todėl rašė ir rašė – iš viso 426 rankraščio puslapius, paminėdamas kiekvieną koplytėlę, kiekvieną perukų meistrą, kiekvieną benamį šunį toje vietoje, kurią laikė visatos centru.[1]

Negalima išsiaiškinti, kodėl jis ėmėsi tokio didžiulio ir daug pastangų reikalaujančio sumanymo. Galbūt jis ketino išleisti kažką panašaus į turistų žinyną, nes *Etat et description de la ville de Montpellier fait en 1768* („Monpeljė miesto padėtis ir aprašymas

1768 metais" – toliau tekste „Aprašymas") pratarmėje aiškino norėjęs taip aprašyti Monpeljė, kad būtų naudos lankytojams ir kad „parodytų jiems tikrą miesto, kuris nėra labai didelis, tačiau užima garbingą vietą karalystėje, vaizdą".[2] Atrodo, kad jis didžiuojasi savo miestu ir nekantrauja mums papasakoti apie jį, tarsi būtume svetimšaliai, suglumę ir mindžikuojantys ties nepažįstamos gatvės kampu, o jis patarinėtų, kaip pasirinkti kryptis. Situacija, galimas daiktas, nėra neįprasta, tačiau ji kelia svarstytiną klausimą, kaip aprašyti pasaulį. Kaip galėtume perkelti savo aplinką į raštą, jeigu to norėtume ir trykštume energija? Ar pradėtume panorama ir pamažu ryškintume pagrindinę sankirtą, vietos centrą? Ar įžengtume į miestą tarsi svetimi, iš užmiesčio artėtume per priemiesčius prie impozantiškų statinių miesto širdyje – rotušės, bažnyčios ar prekybos namų? Galbūt aprašytume sociologiškai, pradėdami nuo savivaldybės elito arba kildami aukštyn nuo darbininkų. Galėtume net suvirpinti dvasios stygas, pradėdami Liepos ketvirtajai skirta prakalba arba pamokslu. Galimybių daug, tad jos gali išmušti iš vėžių. Kaip „parodyti tikrą miesto veidą" popieriuje, ypač jei rūpinamės tuo miestu, o popieriaus atsargos neišsenkamos?

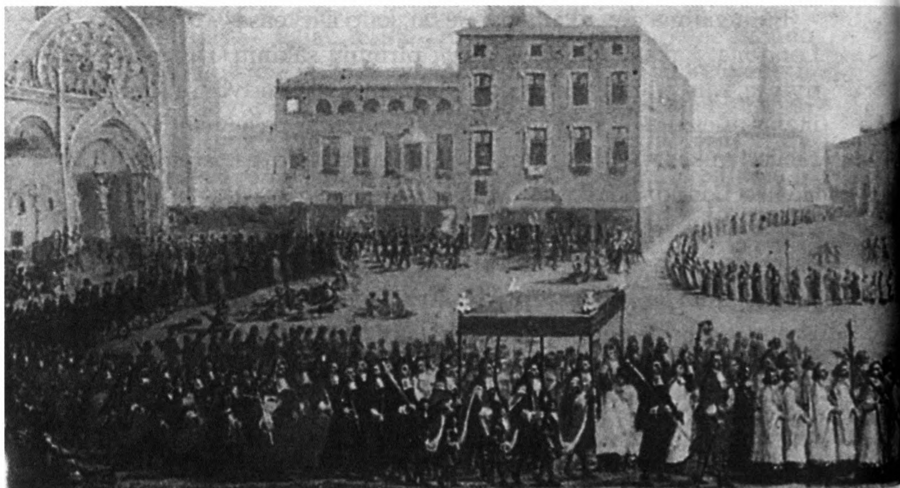
Pasitelkime gerai žinomą pavyzdį, kuris sukuria tam tikrą perspektyvą aštuoniolikto šimtmečio Monpeljė vaizdui:

Londonas. Neseniai prasidėjo rudens („Mykolinių") teismo sesija, ir lordas kancleris posėdžiauja Linkolns In Hole. Bjauri lapkričio dargana. Gatvėse tokia makalynė, tarsi tvano vandenys būtų tik ką nuslūgę nuo žemės paviršiaus. Ko gero, niekas nenustebtų Holborn Hile išvydęs atkrypuojantį megalozaurą, kokių keturių dešimčių pėdų ilgio drambliadriežį. Dūmai krinta žemyn vos išvirtę iš kaminų ir virsta švelnia juoda dulksna. Joje suodžių dribsniai – kaip pačios didžiausios snaigės. Galima manyti, kad apraudama mirusi saulė. Šunų apskritai neįmanoma įžiūrėti purvynėje. Ne ką geriau ir su arkliais – jie aptaškyti iki pat akidangčių. Pėstieji, irzlumo epidemijos aukos, susiduria skėčiais ir praranda pusiausvyrą sankryžose, kur nuo to laiko, kai prašvito (jei šiandien apskritai švito), tūkstančiai kitų pėsčiųjų slidinėjo ir griuvinėjo, vis giliau įmindami purvynę, tose vietose klampiai limpančią prie grindinio, augančią tartum procentų procentai.[3]

Būtų galima daug kalbėti apie tai, kaip Dickensas aprašinėja Londoną. Pakanka *Nykiųjų namų* pirmųjų sakinių, kad parodytum, kaip miesto įvaizdį gali veikti emocijos, vertybių sistema ir pasaulėjauta. Purvynas, chaosas, moraliai pasenusių institucijų tvaikas suteikia aprašymui neklystamai atpažįstamą Dickenso Londono koloritą. Mūsiškis monpeljietis gyveno kitokiame pasaulyje. Tai buvo vaizduotės susikurtas pasaulis, kurį jis nuspalvino emocijomis, nors ir neturėjo Dickenso talento perteikti tai, ką jautė. Nesvarbu, ar vietos sąvoka literatūriškai išreikšta, ji yra reikšminga mūsų gyvenimiškai orientacijai. Įžvelgti ją paprasto senojo režimo buržua žodžiuose, žodžių lavinoje, tolygu priartėti prie aštuoniolikto šimtmečio pasaulėjautos pagrindinio elemento. Bet kaip jį įprasminti?

Mums kyla sunkumų skaitant šio autoriaus aprašymą, kaip jam kildavo jį kuriant. Kiekviena frazė išreiškia svetimą sąmonę, bandančią dėlioti pasaulį, kurio nebėra. Jei norime įsijausti į tą sąmonę, turime labiau sutelkti dėmesį į aprašymo būdą negu į aprašomus objektus. Ar mūsų autorius naudojasi standartinėmis schemomis miesto topografijai sudaryti? Kur jis brėžia linijas, skiriančias tą fenomeną nuo ano? Kokias kategorijas jis renkasi pojūčiams rūšiuoti, kai plunksna paliečia popierių? Mūsų tikslas – ne atskleisti, kaip iš tikrųjų atrodė Monpeljė 1768 metais, bet suvokti taip, kaip jį matė mūsiškis stebėtojas.

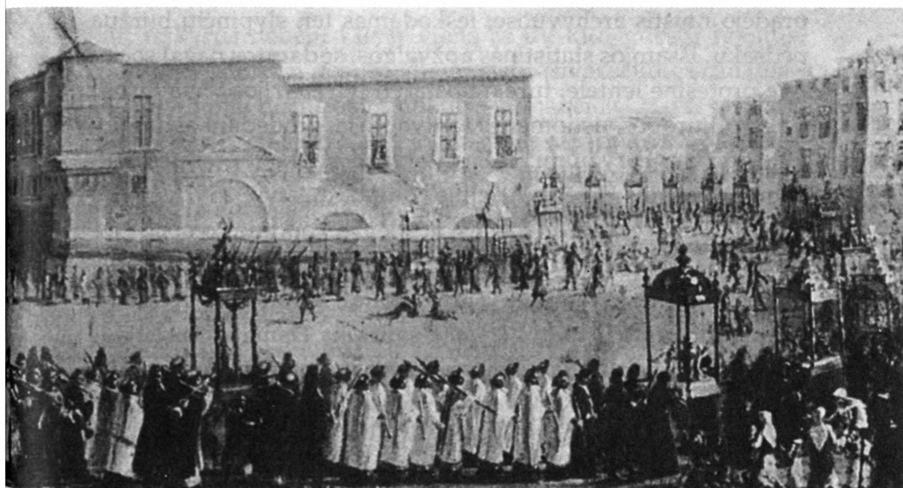
Pirmiausia aptarkime tendencingą terminą „buržua". Tai užgaulus, erzinantis, netikslus, bet būtinas terminas. Dėl jo ginčijosi daugybė istorikų kartų, tebesiginčijama ir šiandien. Prancūzijoje šis terminas dažniausiai turi marksistinį atspalvį. Buržua yra gamybos priemonių savininkas, tam tikra ekonomikos žmogaus atmaina, jis turi savo gyvenimo būdą ir savo ideologiją. Buržua buvo pagrindinė figūra aštuonioliktame šimtmetyje, didžiulės plėtros, gal net atviros industrializacijos laikotarpiu: *le take-off* (verslo pradininkas), šitaip žargoniškai prancūzai vadina „anglosaksų" ekonomiką. Stiprėjant prieštaravimui tarp jų ekonominės

Bažnyčios dignitorių procesija Tulūzoje. Jeano Dieuzaide'o fotografija

galios ir politinio beteisiškumo – situacija darėsi nepakenčiama aristokratų reakcijos laikotarpiu 1789-ųjų išvakarėse – buržua virto sąmoninga klase ir sukilo, vesdami valstiečių ir amatininkų liaudies frontą į Prancūzijos revoliuciją. Ideologija padėjo susivienyti smogiamajai jėgai, nes buržua sugebėjo uždegti paprastus žmones savosiomis laisvės (ypač laisvos prekybos) ir lygybės (ypač aristokratų privilegijų panaikinimo) idėjomis. Iki 1789 metų Šviečiamasis amžius jau buvo atlikęs savo vaidmenį. Įtakingiausi prancūzų vadovėliai, parašyti žinomiausių prancūzų istorikų, teigė skaitytojų kartai: „Aštuonioliktas šimtmetis mąstė buržuaziškai."[4]

Šita amžinos temos – viduriniosios klasės iškilimo – versija grindžiama požiūriu į istoriją kaip į procesą, vykstantį trimis lygmenimis: ekonominiu, socialiniu ir kultūriniu. Kuo tvirtesnis lygmens pagrindas, tuo tas procesas galingesnis. Tokiu būdu ekonomikos pokyčiai sukelia socialinės santvarkos pokyčius ir galiausiai įvyksta vertybių ir idėjų perkainojimas. Reikėtų

pažymėti, jog kai kurių istorikų pažiūros labai skiriasi. Roland'as Mousnier ir jo studentai nuosekliai kūrė idealizuotą senojo režimo paveikslą. Pasak jų, tai buvusi visuomenė, kurioje viešpatavo tvarka, laikytasi įstatymų ir gerbta kiekvieno socialinė padėtis. Marksistų stovykloje Gramsci sekėjai pripažino šiek tiek autonomijos ideologinėms jėgoms, formuojantis hegemoniškiems socialiniams politiniams „blokams". Vis dėlto praėjusio amžiaus šeštame ir devintame dešimtmetyje vyraujanti kryptis prancūzų istorinėje raštijoje buvo pastangos sukurti „totalinę" istoriją, paremtą trijų pakopų priežastinio ryšio modeliu.[5]

Šitoks požiūris pastatė buržua į patį scenos centrą. Gamybos priemonių savininkas, stiprėjantis socialinės santvarkos veiksnys ir naujosios ideologijos vėliavnešys, jis buvo likimo skirtas nušluoti viską nuo savo kelio – taip ir padarė per Prancūzijos revoliuciją. Tačiau niekas jo gerai nepažino. Istorijos veikaluose jis atsirado kaip beveidė kategorija. Todėl 1955 metais Ernestas Labrousse'as, trisluoksnės totalinės istorijos žymiausias atstovas,

pradėjo raustis archyvuose, ieškodamas ten slypinčių buržua pėdsakų. Išsamios statistinės apžvalgos, sudarytos pagal socialinę profesinę lentelę, turėjo nustatyti buržuazijos vietą visose Vakarų Europos visuomenės santvarkose, pradedant aštuonioliokto amžiaus Paryžiumi. Tačiau Paryžius pasirodė esąs nesukalbamas. François Furet ir Adeline Daumard, ištyrę 2597 vedybų sutartis, sudarytas 1749 metais, atskleidė, kad miesto bendruomenę sudarė amatininkai, krautuvininkai, specialistai, karališkosios valdžios pareigūnai ir aristokratai, tačiau jie neaptiko nė vieno fabrikanto ir rado tik saujelę pirklių. Danielio Roche'o ir Michelio Vovelle'io Paryžiaus ir Šartro lyginamoji studija gavo panašius rezultatus. Kiekviename mieste atsirasdavo buržua, tačiau jie buvo *bourgeois d'Ancien Régime*, senojo režimo buržua – daugiausia *rentiers* (rentininkai), gyvenantys iš kasmetinės rentos ir savo dvarų nuomos, o tai iš esmės prieštaravo industrinės buržuazijos sąvokai marksistinėje istoriografijoje. Tiesa, tekstilės centruose, tokiuose kaip Amjenas ir Lionas, pavyko rasti gamybininkų, bet dažniausiai jie vadovaudavo įmonėms, kurios buvo nedaug pasikeitusios per šimtmečius ir kurios neketino pereiti prie mechanizuotos, fabrikinės gamybos, jau pradedančios keisti Anglijos miestų vaizdą. Tuometinėje Prancūzijoje verslininkais paprastai tapdavo aristokratai. Jie investuodavo į visas pramonės ir prekybos sritis, neapsiribodavo tradicinėmis kalnakasybos ir metalurgijos sritimis. Tuo tarpu pirkliai dažnai nutraukdavo veiklą, kai tik sukaupdavo užtektinai kapitalo pasiturimai gyventi iš žemės valdų ir *rentes*.[6]

Nuolat leidžiamos monografijos, kuriose aprašomi miestas po miesto, provincija po provincijos. Jų šviesoje senojo režimo Prancūzija tampa vis archajiškesnė. Geriausi veikalai, tokie kaip Maurice'o Gardeno apie Lioną arba Jeano Claude'o Perrot apie Kajeną, iškėlė iš užmaršties keletą tikrų gamintojų bei pirklių, tačiau ši neginčijamai kapitalistinė buržuazija atrodė nereikšminga palyginti su amatininkais ir krautuvininkais, kurių vis daugėjo ankstyvųjų naujųjų laikų Prancūzijos miestuose. Nie-

kur, išskyrus nebent Lilį ir vieną ar du kitų miestų rajonus, socialiniai istorikai neaptiko marksistų įsivaizduotos dinamiškos, savimonę turinčios pramonę skatinančios klasės. Michelis Morineau net ėmė įrodinėti, jog per visą aštuonioliktą šimtmetį tęsėsi ekonomikos stagnacija, ir įprastinis ekonomikos plėtros vaizdas, bangomis kylančiomis grūdų kainomis parodytas dvidešimto amžiaus ketvirtame ir penktame dešimtmečiuose Labrousse'o sudarytose diagramose, iš tikrųjų buvo tik iliuzija – greičiau maltusizmo spaudimo negu produktyvumo augimo pasekmė. Gal ekonomika ir nebuvo tokia silpna, bet jos tikrai nesukrėtė pramoninė ar netgi agrarinė revoliucija. Nuo Lamanšo prancūziško kranto žvelgiant, *le take-off* atrodė grynai „anglosaksiškas".[7]

Ši tendencija beveik nušlavė modernizmą, spėjama, būdingą senojo režimo trijų pakopų modelio žemutiniam lygmeniui, ir išsklaidė pažangos jėgas, apėmusias antrąjį lygmenį. O kur dingo „buržuaziškai mąstančio" šimtmečio sąvoka? Socialiniu aspektu nuodugniai išanalizavus svarbiausius minties centrus – provincijos akademijas – paaiškėjo, kad mąstytojai buvo tradicinio elito atstovai: aristokratai, dvasininkai, valdininkai, gydytojai ir teisininkai. Šviečiamojo amžiaus knygų skaitytojai atrodė lygiai tokie pat, o teatrų lankytojai, net tie, kurie ašarodavo per naujo žanro, *drames burgeois* (buržuazinių dramų), spektaklius, buvo dar aristokratiškesni. Ir kaip matysime kitame skyriuje, patys autoriai buvo kilę iš visų visuomenės dalių, išskyrus industrinę. Žinoma, Šviečiamojo amžiaus literatūrą dar galima interpretuoti kaip buržuazinę, nes visada įmanoma susieti šį terminą su vertybių, kurios randamos išreikštos spausdintu žodžiu, skale. Tačiau ta procedūra gali apsiversti kita puse – buržuazinė literatūra yra tokia literatūra, kuri išreiškia buržuazijos požiūrį nesąveikaudama su socialine istorija. Taigi visais tyrimo lygmenimis humanitarinių mokslų žmonės atsiliepė į raginimą – *cherchez le bourgeois* (ieškokite buržua), tačiau jiems nepavyko jo rasti.[8]

Esant tokiai patirčiai, gal kiek ekstravagantiška pristatyti mūsų monpeljietį kaip tokios retos atmainos pavyzdį – juolab kad negalime tiksliai jo atpažinti. Tačiau autoriaus vietą galima nustatyti iš to, kieno balsu jis kalba tekste. Viena vertus, jis atsiriboja nuo aristokratijos, kita vertus, – nuo paprastų žmonių. Asmeninės simpatijos, kiekviename puslapyje reiškiamos žavingai atvirai ir savimi pasitikinčiai, leidžia manyti jį stovėjus vidurinėje sferoje greta gydytojų, teisininkų, administratorių ir *rentiers*, sudarančių inteligentijos branduolį daugelyje provincijos miestų. Tie žmonės buvo *bourgeoisie d'Ancien Régime* dalis. Jie buvo buržua aštuonioliktame šimtmetyje vartota prasme, kurią to meto žodynai nusakydavo tiesiog žodžių junginiu „miesto pilietis", nors tie patys žodynai pažymėdavo ypatingą išvestinio būdvardžio vartoseną, kaip antai: „buržuaziniai namai", „buržuazinė sriuba", „buržuazinis vynas", ir pateikdavo pavyzdžių, kaip prieveiksmiais išskiriamas savitas gyvenimo būdas: „Jis gyvena, valgo ir samprotauja *bourgoisement* (buržuaziškai). Vidurdienį jis pietauja *bourgoisement* su savo šeima, bet išrankiai ir su geru apetitu."[9]

Atsispirdami nuo šitos nepretenzingos amžininkų pateiktos buržua sąvokos, palankiai nusiteikę atsiverskime „Aprašymą". Ir tada, žvelgdami iš vidaus, pasidairykime po pasaulį, kurį mūsų autorius sukūrė savo tekstu.

Vis dėlto prieš žengdami rizikingą žingsnį, trumpai apžvelkime Monpeljė, kurį rekonstravo istorikai. Galbūt pavyks rasti tai, ką galėtume sugretinti, o tai padėtų orientuotis.[10]

Aštuoniolikto šimtmečio Monpeljė iš tikrųjų buvo administracinis centras ir prekyvietė, trečias miestas po Tulūzos ir Nimo plačiai nusidriekusioje Langedoko provincijoje. Gyventojų skaičius jame sparčiai augo nuo maždaug dvidešimt penkių tūkstančių 1710 metais iki maždaug trisdešimt vieno tūkstančio 1789 metais ne tiktai dėl imigracijos iš kaimų, kaip daugelyje kitų miestų, bet dėl to, kad sumažėjo mirtingumas ir pagerėjo

gyvenimas. Materialinės kultūros istorikai pastaruoju metu apribojo „plėtros šimtmetį", kaip buvo įprasta vadinti senojo režimo paskutinę fazę, 1740–1770 metais, tačiau Monpeljė šito laikotarpio pakako, kad pagerėtų beveik visų miestiečių gyvenimas, net jeigu ekonomika ir nepersitvarkė. Derliai buvo gausūs, kainos palankios ir pajamos plaukdavo iš atokių agrarinių rajonų į miesto turgus, o iš ten pasklisdavo po dirbtuves ir krautuvėles.

Vis dėlto Monpeljė – ne Mančesteris. Nuo vėlyvųjų viduramžių čia buvo gaminami tie patys daiktai, gamybos apimtys liko tokios pat menkos. Pavyzdžiui, vario žalio gamyba vertėsi apie aštuonis šimtus šeimų, kurios kasmet gaudavo 800 000 livrų pajamų. Procesas vykdavo gyvenamųjų namų rūsiuose, kur vario lakštai būdavo įstatomi į molinius rezervuarus, pripildytus distiliuoto vyno. Kartą per savaitę šeimynos moterys nugrandydavo nuo plokščių *verdet* (vario acetatą). Agentai eidavo iš namų į namus ir jį surinkdavo, o didžiosios prekybos firmos, tokios kaip „François Durand'as ir sūnūs", pardavinėdavo jį visoje Europoje. Monpeljė gyventojai dar gamindavo lošimo kortas, kvepalus bei pirštines. Daugiau kaip du tūkstančiai miesto gyventojų audė ir apsiuvinėjo vilnones antklodes, vadinamas *flassadas*, darbuodamiesi namuose tradiciniu būdu. Vilnonių audinių paklausa apskritai smuko, bet Monpeljė buvo likusios provincijos dalies audinių *entrepôt* (sandėlis). Be to, aštuonioliktо amžiaus septintame dešimtmetyje pradėjo kurtis medvilnės perdirbimo pramonė, dalį darbo atliekant dirbtuvėse (*fabriques*), dygstančiose miesto pakraščiuose ir samdančiose šimtus darbininkų. Jos daugiausia audė kartūną ir gamino nosines, itin paklausias, nes tapo madinga uostyti tabaką. Tačiau uostomasis tabakas ir vario acetatas nebuvo tie produktai, kurie gali sukelti industrinę revoliuciją, ir dirbtuvės galėjo priimti tik mažą darbininkų armijos dalį. Pameistriai ir meistrai – Jeromo ir jo „buržua" vietiniai atitikmenys – išmanė savo amatą beveik taip pat kaip prieš du šimtus metų. Nepaisant plėtros, šimtmečio

viduryje ekonomika liko neišsivysčiusi – skardininkų, barškinančių puodus tarpduryje, siuvėjų, sėdinčių sukryžiuotomis kojomis dirbtuvėlių vitrinose, ir pirklių, kontorose sveriančių monetas, ekonomika.

Monetų susikaupė tiek daug, kad Monpeljė atsirado savotiška komercinė oligarchija. Kaip ir kituose Prancūzijos miestuose, čia pirkliai buvo linkę investuoti į žemes ir postus. Kai išsipirkdavo pozicijas teismuose ir karališkosios biurokratijos aukščiausiuose sluoksniuose, jie gaudavo titulus. Turtingiausios šeimos – Lajard'ai, Durand'ai, Périé ir Bazille'iai – vadovavo Monpeljė visuomeniniam ir kultūriniam gyvenimui, juolab kad mieste beveik nebuvo senosios feodalinės aristokratijos. Šią kategoriją gausino vis didėjantis valdininkų būrys, nes Monpeljė buvo svarbiausias provincijos administracinis centras, jame buvo įsikūrusi intendantūros būstinė, provincijos luomų rūmai, gubernatoriaus ir kelių karališkųjų teismų įstaigos, trūko tik provincijos *parlement* (aukščiausiojo teismo). Tačiau aukštuomenės plutelė negalėjo tapti labai stora mieste, kuriame 1768 metais gyveno tik apie dvidešimt penkis tūkstančius žmonių. Elito atstovai pažinojo vienas kitą. Jie susitikdavo koncertuose Academie de musique, vaidinimuose Salle de Spectacles, paskaitose Academie Royale des Sciences ir tuzino masonų ložių ceremonijose. Jų keliai kasdien susikirsdavo Promenade du Peyron, jie drauge pietaudavo kiekvieną savaitę, dažniausiai sekmadieniais, kai sėsdavo prie šventiško stalo po mišių Cathedrale de Saint Pierre. Be to, daugelis lankydavosi Rigaud ir Ponso knygyne bei Abrahamo Fontanelio *cabinet littéraire* (skaitytojų klube), kur skaitydavo tas pačias knygas, ypač populiariuosius Voltaire'o, Diderot ir Rousseau veikalus.

Tai buvo gana pasiturintis ir augantis antros kategorijos miestas, kurį 1768 metais aprašinėjo mūsų autorius. Tačiau jo aprašymo negretinkime su pateiktuoju bandydami palyginti faktus (istoriko Monpeljė) ir faktų interpretaciją („Aprašymo" Monpeljė). Nes nepajėgsime atskirti interpretavimo nuo faktų. Taip pat

būtų sunku skintis kelią per tekstą į nepaneigiamą ir nekintamą realybę. Juk trijose anksčiau pateiktose pastraipose miestas apibūdinamas tomis kategorijomis, kurias aš bandau kritikuoti. Aptariama demografija bei ekonomika ir pereinama prie visuomeninės santvarkos bei kultūros. Tokio aprašymo metodo nebūtų galėjęs įsivaizduoti 1768 metų monpeljietis. Jis pradėjo nuo vyskupo ir dvasininkų, paskui išvardijo vietos valdžią ir baigė skirtingų visuomenės „luomų" bei jų papročių apžvalga. Kiekvienas teksto fragmentas eina iš eilės tarytum parade. Pirmą „Aprašymo" dalį galima skaityti kaip procesijos aprašymą – ir tai suprantama, nes ankstyvųjų naujųjų laikų Europoje procesijos būdavo reikšmingi įvykiai. Jos atskleisdavo *dignités* (titulus), *qualités* (visuomeninį statusą), *corps* (gildijas) ir *états* (luomus), kurie, kaip manyta, sudarė visuomenės santvarką. Todėl aprašinėdamas miestą mūsų autorius dėstė savo mintis taip, kaip jo tėvynainiai rikiuodavo procesijas. Vienur kitur nedaug nukrypdamas jis aprašė gatvių renginius, nes procesija buvo tapusi įprastu miesto bendruomenės bruožu.

Tai kaip tada Monpeljė paraduodavo? Tipiška *procession générale* (visuotinė procesija), rekonstruota iš „Aprašymo" pirmos dalies, beveik atitinka tai, ką šiandien vadiname miesto superstruktūra. Procesija prasidėdavo garbės sargybos, kuri kiekviena svarbia proga žygiuodavo pirma savivaldybės pareigūnų, spalvų ir garsų fejerverku. Priekyje eidavo du vadai, apsirengę raudonai su sidabriniais rankovių antsiuvais, šeši nešėjai su pusiau mėlynomis, pusiau raudonomis mantijomis, nešantys sidabrinius valdžios ženklus ir miesto herbus, paskui aštuoni alebardininkai su ietimis ir trimitininkas raudonu drabužiu su sidabriniais apvadais, muzikos garsais skinantis kelią paskui jį einantiems dignitoriams.

Dvasininkai eidavo pirmi iš religinių brolijų. Veidą po gobtuvais slėpdavo *Pénitents Blancs* (baltieji atgailautojai) su žvakėmis ir ilgais baltais abitais. Po jų eidavo mažesnieji ordinai –

La Vraie Croix (Tikrojo kryžiaus), Tous les Saints (Visų šventųjų) ir Saint Paul (Švento Povilo), apsivilkę skirtingų spalvų ašutinėmis. Kai jie, daugmaž šimtas, praeidavo vorele, pasirodydavo kolona našlaičių, aprengtų Hôpital général (vargšų prieglaudos) mėlynomis ir pilkomis šiurkštaus audeklo uniformomis. Berniukai ir mergaitės eidavo atskirai, juos lydėdavo šeši Hôpital vedėjai, dvylika klebonų ir šeši magistrato nariai. Tai rodė, kad miestas rūpinasi savo vargšais, ir tai, kad prašoma Dievo malonės, nes buvo manoma, kad varguoliai yra arčiausiai Dievo ir greičiausiai išklausomi. Todėl jie dažnai dalyvaudavo laidotuvių procesijose, nešdami žvakes ir apeigines drobes.

Po jų eidavo dvasininkai vienuoliai, kiekvienas ordinas apsirengęs savo tradiciniais drabužiais ir išsirikiavęs pagal jų įkūrimo Monpeljė senumą: pirmiausia aštuoni dominikonai, paskui dvylika *cordeliers* (pranciškonų), trys augustinai, trys *grands carmes* (didieji karmelitai), dvylika *carmes déchaussés* (basųjų karmelitų), trys *perès de la merci* (gailestingieji tėvai), trisdešimt kapucinų, dvidešimt *récollets* (paguodos brolių) ir vienas *oratorien* (Dievo žodžio skelbėjas). Įkandin sekdavo dvasininkai nevienuoliai: trys kiurė ir vienuolika vikarų, atstovaujančių sielovadai trijose miesto parapijose.

Tada nuostabus kryžius, įmantriai iškalinėtas auksu ir sidabru, paskelbdavo pasirodant vyskupą. Apsuptas katedros kanauninkų, jis žengdavo pirma ostijos. Prabangus rožinis jo apdaras liudijo išskirtinę padėtį. Jis buvo markizas de Marquerose'as, grafas de Mauguio ir Montferrand'as, baronas de Sauve'as ir Verunės senjoras, iš savo valdų kasmet gaudavęs 60 000 livrų pajamų. Beje, provincijoje būta senesnių vyskupijų. Narbonas, Tulūza ir Albi turėjo arkivyskupus. Bet kai hierarchai dalyvaudavo provincijos luomų procesijoje Monpeljė, tiktai vietos vyskupas žingsniuodavo rožiniais apdarais. Kiti dvidešimt trys dėvėjo juodus drabužius, išskyrus Narbono arkivyskupą, kuris turėjo teisę rengtis rožiniais drabužiais. Savivaldybės rengiamose procesijose Monpeljė vyskupo rožiniai apdarai išsi-

skirdavo tarp sodriai juodų kanauninkų sutanų ir pilkų vilnonių jų gobtuvų. Kanauninkai eidavo išsirikiavę pagal rangą: keturi *diginitaires*, keturi *personnats* ir penkiolika *simples chanoines* (paprastų kanauninkų). Tada pasirodydavo iškilmingiausia procesijos dalis: prabangų altorių, ant kurio stovėjo monstrancija su ostija, po baldakimu nešė šeši miesto konsulai.

Konsulai, turintys svarbiausius savivaldybės postus, pasirodydavo tuo procesijos momentu, kai dvasinė valdžia susiliedavo su pasaulietine. Kiekvienas jų vilkėdavo šventinį skaisčiai raudoną drabužį ir atstovaudavo tam tikram visuomenės sluoksniui. Tris pirmuosius skirdavo provincijos gubernatorius iš „bajorų", „tauriai gyvenančių buržua" ir teisininkų arba notarų pakaitomis.[11] Tris kitus rinkdavo aukščiausias savivaldos organas Conseil de Ville Renforcé (išplėstinė miesto taryba) iš trijų korporacijų grupių: 1) pirklių, chirurgų, vaistininkų ir valdininkų, 2) auksakalių, perukų dirbėjų, distiliatorių, gobelenų audėjų ir kitų *métier honnête* (gerbtinų profesijų) atstovų, 3) kurio nors iš pripažintųjų amatų (*corps de métiers*) meistrų.[12] Konsulai taip pat atstovaudavo Monpeljė trečiajam luomui provincijos luomų susirinkimuose. Tiesą sakant, tokiomis progomis jie atrodydavo nereikšmingi, palyginti su vyskupu, nes dėvėdavo tik trumpas mantijas ir negalėdavo sakyti kalbų. Tačiau jie surinkdavo lėšų apeiginei keturių laikrodžių dovanai, kurios vertė buvo 600 livrų, ir savivaldybės organizuojamose eitynėse atrodydavo įspūdingai, su visomis regalijomis žengdami šalia Švenčiausiojo Sakramento. Kai kuriose procesijose juos lydėdavo tuzinas Archiconfrérie du Saint-Sacrément (aukščiausios Švenčiausiojo Sakramento brolijos) narių su mantijomis. Jie eidavo šalia ostijos su žvakėmis. Šitą procesijos dalį visada supdavo gvardiečiai paradinėmis uniformomis.

Kiti aukšti miesto pareigūnai rikiuodavosi pagal rangus ir titulus. *Prévôté générale* (žandarmerijos) raitelių kuopa paradinėmis uniformomis skindavo kelią *cour des aides* (mokesčių teismo), aukščiausiojo teismo regione, teisėjams. Teismą sudarė trys

skyriai, kurie nagrinėjo skirtingus juridinius bei administracinius klausimus, bet procesijoje jo nariai žengdavo sulig *places d'honneur* (garbės vietomis.)[13] Priešakyje eidavo provincijos gubernatorius, paprastai karališkojo kraujo aristokratas. Jis pirmininkaudavo teismui iškilmingomis progomis kaip jo *premier président*. Iš šalių jo *commandants* (komendantai) ir *lieutenants-généraux* (generolai leitenantai), visi atitinkamai pasidabinę. Už jų eidavo tikrieji teisėjai: trylika *présidents*, apsirengusių juodo šilko sutanomis po skaisčiai raudonomis mantijomis ir apsigaubusių šermuonėlių gobtuvais, šešiasdešimt penki *conseillers-maîtres* (metrai tarėjai) tokiais pat drabužiais, bet atsilikę per žingsnį, aštuoniolika *conseillers-correcteurs* juodo damasto mantijomis, dvidešimt šeši *conseillers-auditeurs* juoda tafta, trys *gens du roi* (valstybės kaltintojai) su *greffier* (teismo sekretoriumi) tokiomis pat mantijomis kaip *conseillers-maîtres*, jei turėdavo teisės diplomą, *premier huissier* (vyriausiasis teismo vykdytojas) šilko sutana ir skaisčiai raudona mantija, bet su gobtuvu be kailio, ir aštuoni *huissiers* (teismo vykdytojai) rožinėmis mantijomis. Po jų žengdavo *trésoriers de France* (valstybės iždininkai), trisdešimt vienas, tarp jų keturi *gens du roi* ir trys *greffiers*, visi apsirengę juodu satinu. Jie buvo turtingi ir įtakingi, nes turėjo didžiausią juridinę valdžią renkant mokesčius.

Procesijos pabaigoje eidavo ilga *présidial* (civilinių ir baudžiamųjų bylų teismo) arba žemesnės instancijos teismo pareigūnų vora: du prezidentai, *juge-mage* (senešalio teisėjas), *juge-criminel* (kriminalinių bylų teisėjas), *lieutenant principal* (teisėjo pavaduotojas), *lieutenant particulier* (pavaduotojas ypatingom bylom), du *conseillers d'honneur* (garbės tarėjai), dvylika *conseillers* (tarėjų), *procureur* (prokuroras), *avocat du roi* (karališkasis advokatas), *greffier en chef* (vyriausiasis teismo sekretorius) ir visokių sričių *procureurs* (prokurorai) ir *huissiers* (anstoliai). Prezidentai žengdavo skaisčiai raudonomis mantijomis, bet be gobtuvų ir kailių apdailos. Kiti pareigūnai, naudodamiesi ypatinga privilegija, dėvėjo juodo atlaso drabužius.

Procesiją baigdavo gana aukšti vietinės biurokratinės hierarchijos atstovai. Ją galėdavo pratęsti kitos korporacijos, aprašytos tolesniuose mūsų autoriaus esė skyriuose: *prévôte générale* (žandarmerija), *hôtel des monnais* (monetų kalykla), *juges royaux* (karališkieji teisėjai), bažnytinis, feodalinis ir komercinis teismai, *conseil renforcé* (didžioji taryba) ir *conseil des vingt-quatre* (dvidešimt keturių taryba), taip pat komisarų, inspektorių, *receveurs* (mokesčių rinkėjų), *trésoriers* (iždininkų) ir *payeurs* (kasininkų) būrys, užpildęs vietines karališkosios biurokratijos įstaigas. Šitie pareigūnai pasirodydavo eitynėse atitinkamais drabužiais ir atitinkamomis progomis, tačiau jie nedalyvaudavo *processions générales* iškilmingomis progomis, skirtomis tik miesto aukštiesiems *dignités*, per didžiąsias kasmetines religines (*la fête-Dieu*) ir pasaulietines (*le voeu du roi*) šventes. *Procession générale* kūrė įspūdingą garsų, spalvų ir audinių reginį. Skardžiai aidėdavo trimitai, arklių kanopos kaukšėdavo grindiniu, pro šalį eidavo aukštuomenės minia, vieni apsiavę batais, kiti sandalais, vieni papuošę skrybėles pliumažais, kiti apsivilkę ašutinėmis. Raudoni ir mėlyni atspalviai raibuliuodavo teisėjų nėrinių bei kailinių apvadų fone ir kontrastuodavo su niūriais juodais bei rudais vienuolių abitais. Atlaso, šilko ir damasto jūra užliedavo gatves – mantijų ir uniformų srautas vingiuodavo per miestą, tai šen, tai ten iškildavo kryžiai ir lazdos su valdžios simboliais, visame procesijos kelyje plaikstydavosi žvakių liepsnos.

Nūdienos amerikietis galbūt norėtų palyginti šį spektaklį su Rožių švente arba „Macy" kompanijos rengiamu Padėkos dienos paradu, tačiau tai būtų didžiausia klaida. *Procession générale* Monpeljė nebuvo skirta žioplių miniai suburti ar prekybai pagyvinti. Ji išreiškė miesto bendruomenės sandarą. Tai buvo tarsi gatvėse išskleista ataskaita, kuria miestas prisistatydavo pats sau – retsykiais ir Dievui, nes procesijos eidavo ir tada, kai Monpeljė grėsdavo sausra arba badmetis. Tačiau kaip perskaityti tą ataskaitą dviem šimtmečiams praslinkus, kai mantijas, sudėtas į skrynias, uždengė dulkės?

Laimei, vietos informatorius stengėsi išaiškinti detales. Pavyzdžiui, jis pastebėjo, kad kai kurie *cour des aides* nariai nebuvo apsirengę raudonai – teisėjų, studijavusių teisę, spalva. Susirūpinimą jam kėlė jauni žmonės, gavę postus teisme neturėdami universitetinio išsilavinimo. Išlavintą akį patraukė prezidentai, žengiantys su juodo aksomo mantijomis, papuoštomis šermuonėliu, ir *conseillers* su juodo atlaso mantijomis ir šermuonėlio imitacija. Mūsiškis buvo puikiai informuotas apie statusą ir pajamas, atitinkančias mantijų spalvą ir audinį. Prezidentai paveldėdavo bajorystę. Į juos buvo privalu kreiptis *messire*. Jie turėjo *commitmus* teisę (būti teisiamiems tokios pat socialinės padėties žmonių aukščiausiajame teisme), naudojosi tam tikromis mokesčių lengvatomis (atleidimas nuo *franc-fief* (laisvojo feodo) ir *lods et ventes* (senjoro pajamų iš paveldėto turto) mokesčių), gaudavo 6000 livrų ir įvairių papildomų pajamų iš einamų pareigų, kiekvienam iš jų kainavusių 110 000 livrų. *Conseillers* turėjo tas pačias privilegijas ir teisėjų funkcijas, tačiau jų bajorystė nebuvo visiškai paveldima iki trečios kartos. Į juos buvo kreipiamasi *monsieur* ir jie kasmet gaudavo tik 4000 livrų už postą, kainavusį 60 000 livrų.

Tiek pat informacijos surinkta ir apie procesijoje dalyvaujančius dvasininkus. Mūsų autorius išvardijo visų titulus, privilegijas, pajamas ir pareigas tiksliai pagal tai, kaip jie būdavo išsirikiavę procesijoje. Dominikonai, kurie žengdavo pirmi, buvo įsikūrę seniausiai ir kasmet gaudavo 6000 livrų. Augustinai būdavo viduryje ir gaudavo 4000, o *arrivistes* Perès de la Merci (egoistai gailestingieji tėvai), kurie gaudavo tik 2000 ir neturėjo savo vienuolyno, eidavo paskutiniai. Autorius pastebėjo, kad dvasininkai gerokai nutukę. Jis pažymėjo, kad daugelis vienuolynų, turinčių didžiulius pastatus ir gaunančių gausią labdarą, priglausdavo tiktai tris keturis nukaršusius kunigus. Vienuoliams jis skyrė nedaug *dignité* (taurumo).

Profesoriai patiko labiau. Autorius pritariamai žvelgė į Monpeljė universiteto *professeurs royaux* (karališkuosius profesorius)

su tamsiai raudono atlaso mantijomis ir šermuonėlio gobtuvais. Teisės fakultete juos vadindavo *chevaliers ès-lois* (įstatymų riteriais). Tas titulas suteikdavo nepaveldimą bajorystę ir teisę būti laidojamiems atvirame karste su mantija ir auksiniais pentinais. Beje, jie gaudavo tik 1800 livrų per metus (žemesnieji *docteurs-agrégés* (asmenys, laimėję konkursą dėstytojo pareigoms), kurie dėvėdavo juodas mantijas, gaudavo tik 200 livrų). Autorius laikė tokias pajamas nesuderinamomis su jų „luomo taurumu".[14] Tačiau „kilnumas" ir „mokslingumas" (vartojant jo mėgstamus terminus) neįgyjami su turtu. Profesoriai buvo teisės riteriai dėl žinių srities taurumo, todėl buvo svarbiau gulti į kapą su auksiniais pentinais negu po savęs palikti turtą.

Taigi turtas, postas ir galia nežengia išvien bendrame socialiniame kodekse. „Aprašyme" defiliuojančioje žmogiškojoje komedijoje nestigo painiavos ir prieštaros. Didieji karmelitai buvo labiau gerbiami, bet ne tokie turtingi kaip mažieji. Trésoriers de France turėjo brangesnes patalpas negu *conseillers* patalpos *cour de aides* rūmuose, bet procesijose jie tenkindavosi ne tokia garbinga ir prestižine vieta. Karaliaus skirtas gubernatorius, kuris žengdavo *cour de aides* priekyje ir gaudavo 200 000 livrų per metus, turėjo mažiau valdžios negu intendantas, kuris gaudavo tik 70 000 livrų ir apskritai nedalyvaudavo procesijoje.

Tie, kurie nedalyvaudavo parade, gerokai iškreipdavo vaizdą. Nors jie ir nepasirodydavo žygiuojančiųjų kolonoje, bet pajėgdavo sujaukti žiūrovų ar bent jau „Aprašymo" autoriaus minčių eigą. Jis pažymėjo, kad trinitoriai, religinių brolijų hierarchijoje buvę tik žemiau nei per vidurį, išgyveno sunkų metą ir nustojo dalyvavę procesijose. Jėzuitai, kadaise turtingi ir įtakingi, nebežengė po *récollets*, nes buvo ištremti iš karalystės. *Pénitents bleus* (mėlynieji atgailautojai), jauna, bet labai populiari brolija, panoro žygiuoti pirma *pénitents blancs* (baltųjų atgailautojų), bet pralaimėjo disputą ir visiškai pasitraukė iš procesijos. Trys kitos po jų einančios brolijos nusprendė būsiant geriau nesikivirčyti su *blancs*. Pasitenkindamos skiriama vieta jos tapo pranašesnės nei

kitos aštuonios brolijos, kurioms turėjo būti leista dalyvauti procesijoje. Autorius stropiai surašė tas aštuonias brolijas pridurdamas, jog, nepatekusios į procesiją, jos liko „viešai nežinomos".[15] Tokiu pat principu jis apžvelgė procesijoje nedalyvavusią savivaldybės korporaciją – *prévôté générale, hôtel des monnaies* ir taip toliau. Kiekviena turėjo teisę žygiuoti gatvėmis su skrybėlių pliumažais ir mantijomis kitomis progomis. Tačiau *procession générale* po paskutiniuoju *huissier* iš *siège présidial* buvo nubrėžta skiriamoji linija – jokia žemesnė korporacija nebuvo verta dalyvauti didžiausiose miesto ceremonijose. Stebėtojai įsimindavo atstumtuosius, kai šie įtartinai nepasirodydavo parado dalyvių gretose. Juos priskirdavo patekusių į nemalonę kategorijai. Tai labai svarbu bendram vaizdui, nes niekas nebūtų galėjęs visapusiškai įvertinti procesijos, nepažymėdamas nei neužpildytų spragų, nei grupių, trykštančių puikybe.

Ir kokia viso to prasmė? Procesijos negalima laikyti visuomenės modeliu, nes ji skirdavo daugiau dėmesio vieniems elementams, o kitų nepaisydavo. Procesijose daugiausia būdavo dvasininkų, tačiau stebėtojų, tokių kaip mūsiškis autorius, akyse jų prestižas buvo labai žemas. Jis pastebėjo, kad vienuoliai nebekviečiami pietauti kultūringoje draugijoje, kad ir kokie didingi jie būtų *fête-Dieu* kolonose. Jis taip pat pabrėžė, kad Monpeljė yra prekybos miestas, kurio gyventojai palankiai vertina turtą. Tačiau procesijos skirdavo daug dėmesio vargšams, palikdamos mažai vietos pirkliams ir visiškai ignoruodamos fabrikantus. Jose taip pat beveik nebūdavo amatininkų, padienių darbininkų ir tarnų, t.y. didžiosios gyventojų dalies. Atsiribota ir nuo protestantų, t.y kas šešto miestiečio.

Tačiau procesijos egzistavo ne kaip miniatiūrinės santvarkos kopijos. Jos išreikšdavo visuomenės esmę, svarbiausias jos *qualités* ir *dignités*. „Aprašyme" asmens „kokybė" nustatoma daugiau dėmesio skiriant jo statusui korporacijoje ar turimam postui nei individualioms savybėms, tokioms kaip narsumas ar intelektas. Tekstas taip pat leidžia manyti, kad visuomenę sudarė

korporacinės grupės, o ne pavieniai individai ir kad korporacijos priklausė hierarchijai, išreiškiamai procesijose. Bet hierarchija – anaiptol ne tiesioji linija. *Pénitents blancs* ir *pénitents bleus* kivirčas parodė, koks gyvybiškai svarbus buvo pirmumo principas, kuris įgydavo sudėtingas formas. Paskui kanauninkus eidavo vikarai, žemesnio dvasininkų hierarchijos rango atstovai, tačiau kanauninkų gretose aukštesnio rango kanauninkai žengdavo pirmi. Skirtingos procesijos dalyvių grupės laikydavosi skirtingų pasiskirstymo taisyklių – ne tiktai dvasininkai ir pasauliečiai, bet dvasininkai vienuoliai ir nevienuoliai, ne tiktai aukštesnieji ir žemesnieji tribunolai, bet teisėjai ir *gens du roi* (prokurorai) kiekviename teisme.

Vis dėlto ryškėja vieninga struktūra. Procesijoje rangai kilo nuo brolijų iki vienuolių, dvasininkų nevienuolių ir vyskupo su katedros kanauninkais, lydinčių ostiją – gyvąjį Kristų. Šitoje vietoje, švenčiausioje procesijos vietoje, bažnyčios atstovai sklandžiai įsiliedavo į pasauliečių bendruomenę, nes baldakimą viršum ostijos nešdavo šeši konsulai arba vietos valdžiai pavaldūs pareigūnai. Savo ruožtu jie buvo iš skirtingų sluoksnių: trys pirmieji – iš bajorų patriciato ir *rentiers*, trys antrieji – iš gildijų meistrų viršūnės. Tokiu būdu trys tradiciniai karalystės luomai – dvasininkai, aristokratai ir paprasti žmonės – susijungė procesijos širdyje. Nuo tos vietos į procesiją įsijungė savivaldybės įstaigos, einančios mažėjančios reikšmės seka. Žygiuotojų socialinį statusą labiau išreiškė vieta kolonoje negu kontrastas tarp jų ir prastuomenės, žiopsančios iš pašalių. Monpeljė, kaip ir Indijoje, *homo hierarchicus* klestėjo dėl to, kad visuomenė buvo greičiau išsiskaidžiusi nei susitelkusi.[16] Užuot susiskirsčiusi klasėmis, visuomenės santvarka atsiskleidė žiūrovui iš procesijoje dalyvaujančių *dignités* gradacijos.

Žiūrovas, kuriam „Aprašyme" taip pat skiriama vietos, matė ne tiktai oficialųjį rangų pasiskirstymą. Jis įžvelgė ir nematomus dalykus, nes įsimindavo, kas pašalintas iš procesijos ir kas į ją priimtas. Šalinimas ir priėmimas buvo to paties proceso dalis.

Tas procesas vyko ir žmonių galvose, ir gatvėse. Ribos išryškėdavo, kai vykdavo procesija. *Procession générale* tvarkė tikrovę. Ji buvo skiriama ne tiktai praktiškiems tikslams – sausros pabaigai arba mantijos kilmingumui pažymėti. Procesija egzistavo taip, kaip egzistuoja daugelis formuluočių ir meno kūrinių – kaip saviraiška, visuomenės santvarka, kuri prisistato pati sau.

Tačiau procesijos bylojo archajiškai. Jos buvo nepritaikytos išreikšti visuomenės santvarkoje vykstantį jėgų persigrupavimą, kurį sukėlė šimtmečio vidurio ekonomikos plėtra. Mūsų autorius suvokė, kad jo pasaulis keičiasi, nors neįstengė nei apibrėžti pokyčių, nei parinkti išraiškingų žodžių. Jis apgraibomis ieškojo tinkamų terminų artėdamas prie „Aprašymo" antrosios dalies, kurioje daugiau dėmesio skyrė Monpeljė visuomeniniam ir ekonominiam gyvenimui nei jo oficialiosioms institucijoms. „Aprašymo" viduryje, skyriuje, pavadintame „Aukštuomenė, gyventojų klasės", jis ūmai stabtelėjo ir pakeitė metaforas. Miestas liovėsi atrodęs kaip *dignités* paradas. Jis tapo triaukšte *états* (luomų) struktūra.

Toks vaizdavimo būdas buvo savaime suprantamas provincijoje ir karalystėje, kur žmones stengtasi suskirstyti į tris tradicines kategorijas: tuos, kurie meldžiasi (dvasininkai, arba pirmasis luomas), tuos, kurie kariauja (bajorai, arba antrasis luomas), ir tuos, kurie dirba (likusi gyventojų dauguma, arba trečiasis luomas). Bet mūsų autorius taip kruopščiai perrikiavo kategorijas, tarsi būtų nuvertinęs jų tradicinį reikšmingumą. Jis visiškai atmetė dvasininkus teigdamas, kad „jie nelabai gerbiami šitame mieste ir neturi įtakos kasdieniams reikalams".[17] Šitaip vienu ypu jis nušalino grupę, kuri užėmė svarbią vietą luomų hierarchijoje ir „Aprašymo" pirmoje dalyje. Bajorus nukėlė į „pirmąjį luomą" (terminas rašomas su kabutėmis, norint atskirti nuo įprastos vartosenos). Jis aiškino, kad Monpeljė nebuvo garsių feodalų šeimų. Jo „pirmąjį luomą" sudarė tiktai mantijos bajorai – t.y. teisėjai, gavę bajorystę dėl turimų aukštų postų

priešpriešinant juos senesniems feodaliniams kalavijo bajorams. Šituos neseniai tapusius tituluotais buržua teisiškai būtų galima apibūdinti kaip „pirmojo luomo" antrąją grupę, tačiau savo kasdieniu gyvenimu jie nesiskyrė nuo kitų turtingų miestiečių: „Tos bajorystės (mantijos) šiame mieste nesuteikė nei ypatingos pagarbos, nei autoriteto, nei privilegijų, nes čia viskas buvo vertinama žemės valdomis ir kitu turtu."[18]

Buržuazijai autorius skyrė tokią vietą, kurioje tradiciškai turėjo būti bajorai, t.y. nukėlė ją į „antrąjį luomą". Čia išryškėjo ir jo simpatijos. Tai matyti iš vartojamų žodžių:

> Buržua luomas, arba antrasis luomas. *Second estate* priskirtini teisėjai, negavę bajorystės, teisininkai, gydytojai, advokatai, notarai, finansininkai, pirkliai, prekybininkai ir tie, kurie gyvena iš savo pajamų, neturėdami konkrečios profesijos. Šioji klasė visada naudingiausia, reikšmingiausia ir turtingiausia įvairiai valdomose šalyse. Ji remia pirmąjį (luomą) ir manipuliuoja paskutiniuoju sulig savo poreikiais.[19]

Autorius pristatė „trečiąjį luomą" veikiau kaip senamadį amatininkų luomą, o ne kaip darbininkų klasę. Jo narius jis apibūdino kaip „amatininkus" ir „paprastus žmones" ir suskirstė į tris „rūšis": amatininkus, dirbančius galva ir rankomis (*artistes*), amatininkus, prižiūrinčius mechanizmus (*métiers mécaniques*), ir padienius darbininkus bei samdinius žemės ūkyje, nes Monpeljė priklausė didelės užmiesčio teritorijos – daržai ir laukai, kuriuose triūsdavo gausi darbo jėga.[20] Dar buvo namų tarnai ir bedarbiai vargšai. Autorius paminėjo juos po darbininkų, bet išmetė iš savo klasifikacijos schemos, nes jie neturėjo bendro gyvenimo, išskyrus kelis oficialiai pripažintus elgetas ir hôpital général skurdžius. Jie gyveno už miesto bendruomenės ribų ir nesudarė luomo, nors juos ir galėjai matyti būriais slankiojančius gatvėmis.

Tai buvo neįprastas būdas aprašyti visuomenės santvarką. „Aprašymo" antrosios dalies struktūra prisitaikė prie kažko nežinomo, kas garbingos Monpeljė giminės atstovui sukėlė priešiškumą procesijai, praėjusiai pro šalį. Buržuazija įsikūrė

valstybės rūmų pirmame aukšte ir išstūmė bajorus iš *piano nobile* į palėpę, o paprasti žmonės liko po laiptais. Tačiau luomų kalba nebuvo naujoviškesnė už aukštuomenės kalbą. Autorius vartojo pasenusias kategorijas, pakeitė jų prasmes ir pertvarkė taip, tarsi bandytų perteikti visuomenės santvarkos modelį, panašų į tą, kuris atvirai atsiskleidė devynioliktame šimtmetyje: *notables* (notablių) ir *nouveaux riches* (nuvorišų); Balzaco pavaizduotą visuomenę, kurioje pagrindinė jėga buvo turtas, įgytas tradiciniais šaltiniais – dvarais, postais, *rentes* ir prekyba, o ne gautas iš pramoninės revoliucijos.

Tai kas tada buvo buržuazija? Autorius vartoja šį žodį nerausdamas. Bet užuot nustatęs jo reikšmę, pateikia pavyzdžių, išvardydamas gydytojus, teisininkus, notarus, keletą pirklių, galų gale pamini socialinį tipą, davusį pavadinimą kategorijai, gryną ir paprastą *bourgeois*: asmenį, gyvenantį iš žemės nuomos ir rentos ir neturintį jokios profesijos. Kai šis terminas atsirado „Aprašyme", jis turėjo archajišką atspalvį: „*bourgeois*, gyvenantis prabangiai", „*bourgeois*, gyvenantis tik iš *rentes*".[21] Ši žmonių grupė beveik nesietina su industrializacija. Tiesa, joje buvo keli finansininkai ir pirkliai, tačiau jie veikė komercinio kapitalizmo sistemoje, egzistavusioje nuo viduramžių. *Entrepreneur*, priešingybė *rentier*, įtartinai neminimas „Aprašyme" – juolab kad jų, tegul ir nedaug, jau buvo Monpelje. *Sieurs* (ponai) Farelis ir Parlier savo tekstilės *fabriques* samdė 1200 darbininkų, bet autorius nepaminėjo nei jų, nei jų įmonių. Užuot tai daręs, jis kruopščiai suregistravo visų miestiečių amatus. Tarsi botanikas, kuris vardija florą ir fauną, jis apibūdino kiekvieną įmanomą amatą, pabrėždamas vietines specialybes – pirštinių siuvėjų, parfumininkų, vario žalio gamintojų ir darbininkų. Visuose ankstyvųjų naujųjų laikų miestuose plito batsiuvių, alavininkų, siuvėjų, balnių, spynininkų, auksakalių, stiklių, krosnelių dirbėjų, perukų siuvėjų, virvių pynėjų amatai. Suregistruota šimtai dirbtuvių ir galiausiai pasiklysta tarp nebeišverčiamų amatų – *mangonniers, romainiers, passementiers, palemardiers, plumassiers,*

pangustiers, kurie laikui bėgant išnyko. Susidaro įspūdis, kad tai rankų darbu grindžiama ekonomika, suskilusi į daugybę smulkių dirbtuvėlių, apsitvėrusių gildijomis, ir amatininkų bei krautuvininkų pasaulėlis, per šimtus metų nutolęs nuo pramoninės revoliucijos. Mūsų autorius jautėsi tame pasaulyje kaip namie. Jis abejojo pramonės nauda:

Kol kas neaišku, ar daugybė fabrikų mieste atneša blogį, ar gėrį. Be abejonės, jie duoda darbo daugeliui žmonių, visokio amžiaus ir abiejų lyčių, leidžia pragyventi jiems ir jų šeimoms. Bet ar tokių žmonių darbas nebūtų naudingesnis, jeigu jie kultivuotų žemę? Nors miestiečiai tai niekina ir palieka kaimiečiams, auginti žemės gėrybes, be abejonės, yra vertingiau ir reikalingiau negu gaminti tekstilės dirbinius ir skanų likerį. Be pastarųjų galima apsieiti, nes jie kenksmingi sveikatai ir daugiausiai vartojami norint parodyti prabangų gyvenimą.[22]

Paplitusios fiziokratizmo teorijos ir aukštuomenės gyvenimo smerkimas paryškino tas pastabas, bet autorius nesusižavėjo rizika, gamybos plėtimu, pelno gausinimu ar kitokia veikla, žadinančia naujoviško verslo aistrą. Jis džiaugėsi, kad gamyba Monpeljė „suskaičiuojama ant pirštų", ir paaiškino: „Mažareikšmiškumas garantuoja gamybos klestėjimą. Mūsų gamintojai gamina tik tiek, kiek be vargo parduos, nerizikuoja kitų turtu ir žino, kad verslas tęsis. Šitoks elgesys yra labai išmintingas. Nedidelė, bet garantuota gamyba, kurią galima nuolat gausinti, be abejonės, yra vertingesnė negu rizikingos spekuliacijos, dėl kurių sėkmės niekada negali būti tikras."[23] Čia prabyla *bourgeois d'Ancien Régime*, o ne pramonės kapitonas ar kapitalizmo apologetas. Bet jeigu jo ekonominės pažiūros atrodo nykiai atžagareiviškos, tai kas taip paveikė jo bendrą sampratą ir padarė ją buržuazinę?

Sprendžiant iš teksto autorius jautėsi visišku buržua, tačiau šis pojūtis, kiek galima suvokti iš „Aprašymo", turėjo nedaug ką bendra su ekonomikos raidos teisingu ar klaidingu suvokimu. Jis kildintinas iš visuomenės įsivaizdavimo. Autorius priešpriešino „buržuazijos luomą" dviem kitiems pagrindiniams

Monpeljė „luomams" – bajorams ir paprastiems žmonėms. Kiekvienas atrodė savotiškai grėsmingas. Todėl autorius akylai stebėjo jų sąlyčio ribas ir neigiamai vertino buržuazijos poziciją, pasiremdamas jai priešiškais kaimynais.

Nors autorius laikė svarbia *dignité,* siejamą su socialine padėtimi, jis atsisakė aristokratiško garbės suvokimo. Užtat palankiai įvertino pinigus. Mūsų autorius pabrėžė, kad Monpeljė aukštuomenė vertino turtą, o ne garbę, nors aristokratiškuose miestuose, tokiuose kaip Tulūza, buvo mąstoma kitaip.

Negausus šio miesto piliečių, priklausančių riterių ordinams, būrelis patvirtina nuomonę, kurią išdėsčiau ankstesniame skyriuje, jog čia trūksta senovinių šeimų ir nesistengiama siekti garbingų apdovanojimų. Galėčiau tai paaiškinti čia egzistuojančiu akivaizdžiu potraukiu prie pelningų reikalų, duodančių didelių pajamų ir vertinamų aukščiau už garbę – juk pastaroji nesuteikia nei įstaigos, nei prestižo mieste, kur kiekvienas garsėja tik savo turtais.[24]

Skirtumą tarp bajorų ir nekilmingųjų galiausiai įmanoma paaiškinti turtu, kuriam priklausė ir kraitis: „pirmojo luomo" nuotakos tekėdamos atsinešdavo nuo trisdešimties iki šešiasdešimties tūkstančių livrų, „antrojo luomo" – nuo dešimties iki dvidešimties tūkstančių. Autorius nesmerkė to, kad bajorystė nustatoma tokiu netaktišku standartu. Jis pabrėžė, kad visi Monpeljė bajorai išėjo iš buržuazijos ir tapo kilmingi nusipirkę titulą žadančius postus. Tačiau pakilę ant aukščiausios visuomeninės pakopos jie nebegalėjo žemintis dirbdami įvairiausius darbus. Daugeliui jų gyventi „kilmingai" reiškė nieko neveikti. Bet autoriui dykinėjimas – *fainéantise,* nesvarbu, aristokratiškas ar ne, – atrodė didelė nuodėmė. Pilietis pirmiausia turi būti naudingas. Betikslis egzistavimas, snobizmas, baimė pasielgti ne pagal rangą darydavo bajorus visiškai nepakenčiamus, kad ir kaip jie staipytųsi ar dabintųsi procesijose. Autorius jautė pagarbą *cour des aides* teisėjams ir *trésoriers de France,* bet jis smerkė pagrindinį jų luomo principą:

Itin žalinga, kad pirmajam luomui priklausantys asmenys jaustųsi pažeminti, jeigu jų jaunesnieji sūnūs pasirinktų naudingą profesiją, kuri leistų jiems garbingai užsidirbti gyvenimui dirbant konkretų darbą. Président, conseiller, correcteur, auditeur, trésorier de France, netgi court présidial (civilinių ir baudžiamųjų bylų teismo) teisėjai klaidingai įsikalę, kad jų jaunesniuosius vaikus lydės nešlovė, jeigu šie pasirinks teisininko, gydytojo, advokato, notaro, pirklio ar panašią profesiją. Jie niekina tas profesijas, nors kone visi atėjo iš jų. Dėl šitos pasipiktinimą keliančios beprasmybės mieste, kurio žmonės pripažįsta proto viršenybę, daugybė jaunuolių pasmerkti dykaduoniauti ir skursti, užuot dirbę naudingą darbą sau ir visuomenei.[25]

Intonacija rodo, kad autorius įsižeidęs dėl aristokratų privilegijų: jos sugriovė jo primygtinį teiginį, kad „pirmasis luomas" praranda įtaką. Jis niekada nepraleidžia progos kritikuoti mokesčių lengvatas bajorams, gana ribotas provincijoje, kur pagrindiniai mokesčiai (*la taille*) surenkami už žemę neatsižvelgiant į žemvaldžio statusą, arba parodyti aristokratų privilegijas, taip pat nereikšmingas (*commitmus* teisė, atleidimas nuo prievolės tarnauti miesto gvardijoje ir nuo *franc-fief* (laisvojo feodo) mokesčio), arba išjuokti tituluotų teisėjų neprofesionalumą ir tradicijų, tokių kaip dvikovos dėl įžeistos garbės, absurdiškumą. Apskritai jo pažiūros daug kur sutapo su reikalavimais, kuriuos trečiasis luomas – visi nepriklausantys dvasininkams ar bajorams – parėmė 1789 metais.

Tačiau autorius nebuvo nusiteikęs karingai. Atvirkščiai, jis gyrė geranorišką ir teisingą valdymą, o tokius politinius komentarus, kokius jis rašė, būtų galėjusi rašyti ir bet kuri intendanto įstaiga, maniusi, kad politika yra surinkti mokesčius ir taisyti kelius. Autorius negalėjo įsivaizduoti politinės organizacijos, sudarytos iš autonomiškų individų, kuri rinktų atstovus arba tiesiogiai dalyvautų valstybės valdyme. Jis mąstė visuomenės sluoksnių sąvokomis. Todėl jam atrodė visiškai natūralu, kad provincija siųsdavo delegacijas į Versalį ir šios kreipdavosi į karalių luomais – pirmiausia per vyskupą, kuris stovėdavo karaliaus akivaizdoje, paskui per bajorą, kuris kalbėdavo nusilenkęs, ir pagaliau per trečiojo luomo (įprastine prasme) atstovą,

kuris kreipdavosi į sostą priklaupęs ant vieno kelio. Autorius laikė Monpeljė laimingu miestu, nes jo konsulai netapdavo bajorais dėl savo postų, skirtingai nei kolegos Tulūzoje ir Bordo. Nors jis griežtai smerkė tokį titulų teikimą, tačiau nekėlė klausimo, kad konsulai turėtų atstovauti socialinėms grupėms, o ne individams: „Sveikintinas dalykas, kad šita privilegija (titulo suteikimas per savivaldybės įstaigas) nebuvo suteikta, nes ji tik gausintų minią bajorų, grimztančių į dykaduoniavimą ir neturtą. Noriu pridurti, kad titulo skyrimas pagal padėtį yra naudingesnis, nes tokiu būdu kiekviena piliečių grupė ir grupelė turi teisę siekti miesto valdžios."[26] Mūsų buržua nematė naudos iš bajorijos kaip luomo, tačiau luomų hierarchiją laikė normaliu visuomenės modeliu.

Buržua, atrodo, pritarė ir tam, kad titulai būtų suteikti daliai buržuazijos. Jį ne juokais baugino paprastų žmonių *embourgeoisement* (buržuazėjimas), nes didžiausias pavojus „antrajam luomui" grėsė iš „trečiojo", kuris ribojosi su „antruoju". Rousseau būtų gebėjęs atskleisti paprastų žmonių dorybes, o mūsų autorius jautėsi geriau juos pažįstąs: „Paprasti žmonės iš prigimties blogi, pasileidę, linkę maištauti ir plėšikauti."[27] Jis išvardijo keturias jų nedorybių rūšis: 1) jie apgaudinėjo ir mulkino darbdavius, jei pasitaikydavo nors menkiausia proga, 2) niekada dorai neatlikdavo darbo, 3) mesdavo darbą, kad tik galėtų pasigerti, 4) prisiskolindavo pinigų, kurių niekada negrąžindavo.[28] Šitą kaltinimą galėtume laikyti negatyviu variantu tos darbo nutraukimo etikos, kurią Jeromui išdėstė padieniai spaustuvės darbininkai. Mūsų autorius atrodo stebėjęs tą patį amatininkų kultūros bruožą, bet iš priešingo taško. Jis pripažino, jog amatininkai – skirtingai nei bajorai – naudingi: kad ir blogai, bet jie vis tiek dirbo. Tačiau amatininkai persiėmę „brutalumu".[29] Autorius buvo girdėjęs, kad Jeromas ir į jį panašūs gimtajame mieste sukūrė draugijų su keistais priėmimo ritualais ir nesibaigiančiais lėbavimais. Jis niekino paslaptyje laikomą jų folklorą, „niekingą ir absurdišką".[30] Pa-

prastai viskas baigdavosi smurtu: darbininkas jausdavo didžiausią malonumą, kai pasigėręs su sėbrais prilupdavo niekuo dėtą praeivį arba susipešdavo su konkurentais ar prisisprogusia padienininkų šutve. Vienintelė bausmė už tokį elgesį buvo kartuvės ar bent jau tremtis. Tačiau valdžia pernelyg nuolaidžiaudavo. Prieš skirdama bausmę reikalaudavo įrodymų ir niekada nenuteisdavo griežtai, nors „trečiąjį luomą" buvo įmanoma sutramdyti tik vieninteliu būdu.

Šis komentaras atskleidžia išgąstį ir nesusigaudymą susidūrus su nepriimtinu gyvenimo būdu. Mūsų autorius buvo įsitikinęs, jog Monpeljė užliejo nusikaltimų banga. Jaunuolių „iš paprastų žmonių padugnių" gaujos bastėsi gatvėmis, atiminėjo pinigus ir pjaustė gerkles.[31] Aplinkui dygo kabaretai, biliardo salės, lošimų landynės ir prastos reputacijos namai. Garbingas miestietis nebegalėjo vakare pasivaikščioti Jardin du Roi (karališkajame sode) nesusidurdamas su grėsmingomis tarnų ir nuskurėlių miniomis. Skaitant „Aprašymą" atrodo, kad grėsmės pojūtis kilo iš kultūrinio atotrūkio tarp paprastų ir išsilavinusių žmonių – t.y. mišraus bajorų ir turtingų buržua elito, kurį autorius vadino les *honnêtes gens* (doraisiais žmonėmis).[32] Luomai negyveno visiškai atskiruose pasauliuose. Mūsų autorius apgailestavo, kad „trečiasis luomas" nebuvo tinkamai atskirtas. Ir kai tik apie šį luomą užsimindavo, „Aprašymo" autorius pabrėždavo kalbos, aprangos, valgymo įpročių ir pramogavimo skirtumus, tolinančius jį nuo dviejų pirmųjų. Tai temai jis skyrė daug dėmesio „Aprašymo" paskutinėje dalyje, tad pabaigoje veikalas virto papročių bei kultūros traktatu, o aprašomoji visuomenė atrodė ne skirstoma į tris luomus, o pasidalijusi į dvi priešiškas stovyklas – patricijus ir plebėjus.

Monpeljė gyventojai kalbėjo *langue d'oc* (langedoko) dialektu, o visa oficialioji veikla vyko prancūziškai. Taigi pirmieji du luomai buvo dvikalbiai, o „trečiasis" kalbėjo savo dialektu. Iš aprangos Monpeljė, kaip ir bet kuriame kitame ankstyvųjų

naujųjų laikų Europos mieste, galėjai pasakyti, kokiai socialinei grupei žmogus priklauso. Džentelmenai vilkėjo bridžius, darbininkai – kelnes. Ponios rengėsi aksominiais ir šilkiniais drabužiais, atsižvelgiant į metų laikus, paprastos moterys – vilnoniais ir medvilniniais, ne itin derindamos apdarą prie metų laiko. Visokios puošmenos nuo batų sagčių iki perukų leisdavo atskirti pirmuosius du luomus nuo „trečiojo", bet jos netapo skiriamuoju „pirmojo" ir „antrojo" luomo ženklu.

Žmonės skyrėsi ir tuo, ką, kada ir kaip valgydavo. Amatininkai ir darbininkai valgydavo nesvarbu kada darbo vietoje ir bet kur kitur, nes jie per dieną įvairiai kaitaliodavo darbą ir poilsį. Mūrininkai užkandžiaudavo aštuonis kartus per dieną, o kitų amatų padienininkai paprastai darydavo ne mažiau kaip keturias pertraukas. Buržua ir mantijos bajorai sėsdavo prie stalo vis tuo pačiu metu tris kartus: pusryčiauti, pietauti ir vakarieniauti. Retsykiais, kai valgydavo ne namie, eidavo į gerą restoraną, priklausantį *hôte majeur*, ir sumokėdavo už visus pietus iš karto. Tuo tarpu amatininkas eidavo į kabaretą, priklausantį *hôte mineur*, ir mokėdavo už lėkštę. Pirmiesiems dviem luomams kabaretas tapo priešo teritorija, nors prieš pusšimtį metų ten lankydavosi dažnas ir visi gerdavo kartu – bent jau mūsų autorius manė, jog šitaip buvo. Jis pagyrė naujuosius buržua ir bajorus, kad jie negeria iki apsvaigimo ir mėgsta švelnų vyną, kuris paprastai atvežamas iš kitų provincijų. Amatininkai ir darbininkai labiau mėgo vietinį *gros rouge*, daug jo maukdavo ir skalaudavo gerklę, kad daugiau išgertų.

Monpeljė gyventojai žaisdavo ir skirtingus žaidimus. Autorius juos stropiai sukatalogizavo pažymėdamas, kokios pramogos tinka pirmiesiems dviem luomams. Ne *ballon* ir ne *jeu de mail*, kurie sukelia muštynes ir tinka tiktai kaimiečiams bei darbininkams, ne biliardas, nes jis įtraukia žmogų į blogą draugiją, bet senovinis žaidimas *perroquet*, „gražiausias, tauriausias ir maloniausias žaidimas *honnêtes gens*".[33] Jame dalyvaudavo dvi „antrojo luomo riterių" komandos, kurioms vadovaudavo „pir-

mojo luomo" karininkai, apsivilkę auksu siuvinėtas raudono ir mėlyno šilko uniformas ir užsidėję pliumažais papuoštas skrybėles. Jie kelias dienas paraduodavo miesto gatvėmis, žygiuodami paskui orkestrą ir didelę medinę papūgą ant karties. Paskui prikaldavo papūgą prie laivo stiebo viršūnės užželusiame griovyje kitapus miesto sienų ir surengdavo lankininkų turnyrą. Šaulį, kuris numušdavo papūgą, paskelbdavo karaliumi. Prie jo namų suręsdavo triumfo arką, ir riteriai ten visą naktį šokdavo su savo damomis, paskui jie dalyvaudavo karaliaus puotoje, o prastuomenę vaišindavo *gros rouge*. Tačiau buržua nedažnai tekdavo žaisti riterius ir damas. Iš tikrųjų „Divertissement du Perroquet" paskutinį kartą žaidė žmonės, gyvenę prieš dvi kartas, sosto įpėdinio gimimo proga 1730 metais. Žodžiu, tai buvo neypatinga pramoga palyginti su smagiais pasistumdymais, kuriuos kas savaitę prasimanydavo darbininkai, žaisdami paprastą futbolą kitapus miesto sienų.

Pasakojimas apie žaidimus bei šventinius renginius „Aprašyme" rodo, kad visais malonumais naudodavosi „trečiasis luomas". „Pirmasis" ir „antrasis" luomai galėdavo pompastiškai paraduoti *processions générales*, bet amatininkai ir darbininkai iki valiai šėliodavo prie Le Chevalet, arklio maketo, kurį pastatė jų pačių rinktas „karalius". Visa apylinkė šokdavo elgetų operą primenančioje karaliaus dvaro gyvenimo parodijoje, kuri vaidinama nuo šešiolikto šimtmečio pabaigos. Šokdami „mažieji žmonės" (*petites gens*) atsikratydavo įtampos ir kartu pasišaipydavo iš galingųjų (*les grands*), ypač karnavalų, gegužės švenčių bei stichiškų liaudies linksmybių metu. Autorius stropiai aprašė visus pasilinksminimus, bet jiems nepritarė ir mėgaudamasis pažymėjo, kad buržua paliko juos žemiesiems sluoksniams: „Tokie pasilinksminimai visiškai nebedomina miesto. Dabar rūpi tik tai, kaip užsidirbti daugiau pinigų. Nebėra visuotinių *fêtes*, nebėra Perroquet lankininkų varžybų ir bendrų pramogų. Jei retkarčiais kas ir įvyksta, tai tarp paprastų žmonių. *Les honnêtes gens* juose nedalyvauja."[34]

Triukšmingų puotų neliko net vestuvėse, išskyrus „trečiąjį luomą". Aukštesniųjų luomų žmonės ėmė kviesti tik artimiausius gimines, o ne visą apylinkę. Niekas nebenusigerdavo, nesusipešdavo užstalėje, nelaužydavo baldų ir neskaldydavo makaulių. Į vidų nebesilauždavo chuliganiškos šutvės (*trouble-fête*) ar lėbautojai, išėję iš savo šventės ar iš kabareto. „Visa tai nuolat keldavo tokią siaubingą netvarką, kad jei kas bandytų šitaip elgtis šiandien, būtų nubaustas už tai, kad drumsčia ramybę. Visuotiniai pasikeitimai padarė labai gerą įtaką. Padorumas ir mandagumas vyrauja valgant. Šito reikalaujama per visuotines šventes. Jeigu tautos charakteris nesikeis, tvirtai galima tikėtis, jog taip bus visada."[35]

Tiesa, tarp amatininkų vis dar sklandė nenurimstančios Rabelais laisvamaniškos mintys, ir mūsų autorius būtų jas atpažinęs Jeromo, tapusio mokiniu, istorijoje. Bet jis buvo patenkintas savo stebėjimų rezultatais, kad burtai, apžavai ir raganų puotos jau nesukursto aistrų Monpeljė. Jei prietarų pasitaikydavo, jie likdavo tarp paprastų žmonių kaip ir smurtiniai žaidimai bei chuliganizmas per pasilinksminimus.

Aukštieji sluoksniai nusišalino nuo veiklos, į kurią buvo įsijungę visi miestiečiai dar prieš kelias kartas, ir tenkinosi savo kultūros formomis. „Dabar vyrauja padorūs pasilinksminimai. Įkurta muzikos akademija (koncertų draugija) nustūmė kitus (liaudies pasilinksminimus) į užmarštį. Geros knygos, kurias imta uoliai skaityti, vis stipriau įsigalinti filosofinė mintis leido mums pamiršti visus protėvių kvailiojimus."[36] Taigi liaudies kultūrai vis dar būdingas kvailiojimas, tačiau *honnêtes gens* jau ima įvedinėti tvarką.

Bet būtų klaidinga manyti, kad miesto bendruomenė susiskirsčiusi į izoliuotas kultūros sritis ir kad mūsų autoriaus ramybės, nors ir buržuazinės, niekas nedrumstė. Jis turėjo rūpesčių, ypač dėl ribų peržengimo.

Demokratizuojantis turto poveikis plito įvairiausiuose visuomenės sluoksniuose. Dauguma padienininkų ir darbininkų nie-

kada nebūtų sukaupę užtektinai kapitalo pirkti ką nors brangesnio nei laikrodis, bet amatininkas meistras, pavyzdžiui, laikrodininkas arba Jeromo *bourgeois* kolega, galėjo gyventi kaip „antrojo luomo" narys. Dažnas turtingas amatininkas turėjo sidabrinius valgomuosius įrankius ir valgydavo sočiai kaip ir buržua. Jų žmonos ir dukterys gurkšnodavo kavą tarp pusryčių ir priešpiečių kaip bajorės. Visų klasių moterys nešiojo šilkines kojines ir kai kurias dažnas pardavėjas būtų galėjęs palaikyti kilmingomis damomis – nebent jis įdėmiai įsižiūrėtų į jų šukuosenas, šiek tiek trumpesnius sijonus ir nenatūralų, gundantį jų batelių elegantiškumą. Dar blogiau tai, kad tarnai kartais apsivilkdavo drabužius, nieko nesiskiriančius nuo jų ponų, ir staipydavosi, apsijuosę kardais, su šauniausia kompanija pasivaikščiojimų alėjose. Mažiausi skirtumai buvo trijuose „trečiojo luomo" sluoksniuose. „Begėdiškiausias amatininkas elgiasi taip, tartum prilygtų įžymiausiam *artiste* ar asmeniui, užsiimančiam jam nepasiekiamu verslu. Neįmanoma atskirti jų išlaidų, drabužių ir namų. Tik žemdirbys nepalieka savo luomo."[37]

Daugiausia rūpesčių kėlė perėjimas iš „trečiojo" į „antrąjį luomą". Pavyzdžiui, chirurgai privertė išplėsti kilmingumo sąvoką. Jie būdavo tradiciškai priskiriami „trečiojo luomo" viršūnei, nes buvo *artistes*, barzdaskučių gildijos nariai. Tačiau dešimt jų, tapę *Professeurs-Démonstrateurs Royaux* (karališkaisiais dėstytojais), skaitė paskaitas didžiulėms studentų minioms Monpeljė privilegijuotoje chirurgijos mokykloje Saint-Côme des Chirurgiens. Jie dėvėjo paprastas juodas mantijas ir gaudavo tik 500 livrų atlyginimą, bet, kaip ir kiti profesoriai, galėjo siekti kilmingumo. Specialiu dekretu jiems buvo leista naudotis hibridiniu „įžymaus piliečio" (notablio) statusu, patvirtinančiu „jų luomo garbę" tol, kol jie atidarys kirpyklą ir pradės skusti klientus.[38] Chirurgai, kurie skusdavo barzdas, ir toliau būdavo priskiriami prie *artistes*, pusantro luomo žemiau.

Švietimas, kaip ir pinigai, skaldo socialines kategorijas. Nors mūsų autorius vertino švietimą, tačiau be išlygų pasmerkė

siekius šviesti „trečiąjį luomą". Jo siaubui, *Frerès de la charité* (labdaringieji broliai) išlaikė dvi dideles mokyklas, kuriose nemokamai mokė žemųjų sluoksnių vaikus skaityti ir rašyti. Jis manė, kad reikėtų uždaryti mokyklas, kaip ir panaikinti instrukcijas mokyti skaityti vargšų vaikus *Hôpital général*. Amatininkams reikėtų uždrausti siųsti sūnus į vidurinę mokyklą (*collège*), o švietimo sistemos viršūnėje esančiame universitete turėtų būti įvesta taisyklė, draudžianti visiems, užsiimantiems „mechaniniu darbu", stoti į teisės ir medicinos fakultetus.[39] Tik kai būtų užkelti mokslo vartai „trečiajam luomui", visuomenei nereikėtų išlaikyti bedarbių intelektualų, kuriems skirta vaikščioti paskui plūgą arba triūsti šalia savo tėvų dirbtuvėse.

Tas argumentas būdavo nuolat kartojamas aštuonioliktо šimtmečio debatuose dėl švietimo. Voltaire'as dažnai triuškindavo jį. Tačiau mūsų autorių labiausiai baugino ne tai, kad išprusę paprasti žmonės taps našta ekonomikai, bet tai, kad jie pralauš luomus skiriančią sieną. „Nesuderinama su elgesio normomis, kad palankino nešikas ar šveicorius, niekingas ir pasigailėjimo vertas žmogus, gautų teisę siųsti sūnų į vidurinę mokyklą... ir kad paprastų žmonių vaikai, neturintys nei išsiauklėjimo, nei pažiūrų, maišytųsi su gerų šeimų sūnumis, rodytų blogą pavyzdį ir užkrėstų prastomis manieromis."[40]

Paprasti žmonės buvo gana nedori atskirai paėmus ir jie šiurpindavo visuomenę, kai peržengdavo savo luomo ribas. Ribos, skiriančios luomus, sluoksnius, profesijas, klases ir įvairiausias grupes, buvo labai trapios. Todėl mūsų autorius ragino užtaisyti visas luomus skiriančios sienos spragas. Studentus, skandalingą šutvę, lengvai sukurstomą maištauti, siūlė priversti dėvėti specialias uniformas, kiekvienam fakultetui kitokias, kad jų nebūtų galima sumaišyti su normaliais piliečiais, parkus ir pasivaikščiojimo vietas skirti tam tikroms grupėms atitinkamomis valandomis. Tam tikrų profesijų amatininkus priversti gyventi netoli savo darbo vietų. Ir, svarbiausia, reikalauti, kad tarnai prisisiūtų prie drabužių atpažinimo ženklus:

Ar gali įsivaizduoti didesnį akiplėšiškumą, kai pamatai virėją ar kamerdinerį, apsivilkusį drabužį, padabintą apvadais arba nėriniais, apsijuosusį kardu ir šurmuliuojantį taurioje draugijoje pasivaikščiojimo metu, arba kambarinę, apsirengusią kaip jos ponia, arba aptinki namų tarnus, išsipusčiusius taip, tarytum jie būtų kilmingi žmonės. Visa tai kelia pasibjaurėjimą. Tarnai yra pavaldiniai, paklūstantys savo ponų įsakymams. Net nekyla minties, kad jie taptų laisvi, sudarytų visuomenės dalį kartu su piliečiais. Todėl jiems reikėtų uždrausti maišytis su piliečiais. Jei atsitiktų taip, kad jie susimaišytų, kiekvienas galėtų juos atpažinti iš ženklo, rodančio jų statusą, ir nesupainiotų su niekuo kitu.[41]

Bet autoriui atlėgo širdis nuo paguodžiančios tendencijos: kultūros susilieja per liniją, kuri skiria „pirmąjį" ir „antrąjį" luomą. Kaupti turtą pavojinga žemesniems visuomenės sluoksniams, kai tuo tarpu viršūnėms šis procesas tampa daug žadantis. „Nuo tada, kai žmonės ėmė sparčiai turtėti vystydami finansus ir prekybą, antrasis luomas išsikovojo pagarbą. Jo narių išlaidavimas ir prabanga sukėlė pirmojo luomo pavydą. Šie luomai susivienijo ir šiandien vienodai tvarko namų ūkį, vaišina kviestiniais pietumis ir rengiasi."[42] Kūrėsi naujas miesto elitas, priešiškas paprastiems žmonėms. Jo pagrindinė jėga buvo ne tai, kad vis daugiau buržua pinigais grindė sau kelią į bajorus, bet tai, kad jie, pasinaudodami savo turtu, kūrė naują kultūros stilių, kuris patiko ir kilmingiesiems.

Dar kartą pasižiūrėkime, kaip pietaujama Prancūzijoje. Mūsų autorius pastebėjo, kad prabanga tapo nebemadinga, kad geriausiuose namuose prie stalo prigijo „padorus santūrumas" ir „sveikas taupumas".[43] Jis turėjo galvoje, kad išauklėta draugija atsisakė rajūniško valgymo įpročių, prigijusių valdant Liudvikui XIV, kai kviestiniai pietūs virsdavo daugiau nei dvidešimt patiekalų maratonu, ir prisitaikoma prie *la cuisine bourgeoise*. Patiekalų sumažėjo, bet juos imta rūpestingiau ruošti. Pagardinus atitinkamu vynu ir padažu, atnešdavo *potages* (sriubą), *hors d'oeuvre* (užkandį), *relevés de potage* (kitą patiekalą), *entrées* (pirmą patiekalą po sriubos), *rôti* (kepsnį), *entremets* (lengvą saldų patiekalą), *dessert*, *café*, *pousse-café* (likerį po kavos). Gal toks sąrašas

šiurpintų šiuolaikinį viduriniosios klasės pietautoją, bet aštuonioliktame šimtmetyje tai buvo gana kuklu. O kai aristokratų šeima nelaukdavo svečių vakarienei, ji tenkindavosi tik *entrée, rôti, salade ir dessert.*[44]

Naujoji paprastumo mada anaiptol neniekino prabangos. Atvirkščiai, miesto elitas išleisdavo didžiules sumas drabužiams ir baldams. Rytinio tualeto metu „pirmojo" arba „antrojo" luomo ponia gerdavo kavą iš specialaus servizo, *le déjeuné,* kurį sudarė padėklas, kavinukas, karšto šokolado puodelis, karšto vandens dubenėlis, karšto pieno dubenėlis, peiliai, šakutės ir šaukšteliai – visi indai ir įrankiai sidabriniai. Be to, dar būdavo arbatinukas, cukrinė ir puodeliai – visi porcelianiniai. Servizą papildydavo stiklinė gėrimų spintelė su įvairiu likeriu, supilstytu į dailius krištolinius grafinus. Tačiau visa tai buvo skirta tik ponios malonumui. Nerodoma viešai, prabanga vyravo tik namuose. Apie ją bylojo *boudoirs* (buduarai), *fauteuils* (foteliai), uostomojo tabako dėžutės, daugybė gražių daiktų, padarytų su Pompadour stiliaus žavesiu. Aristokratų šeimose sumažėjo tarnų, livrėjų, drabužiai tapo paprastesni. Aristokratai nebenorėjo pietauti iškilmingai, apsupti vasalų. Jie jautėsi daug maloniau valgydami su šeimos nariais. Statydindamiesi naujus namus, mažino kambarius ir įrengdavo daugiau prieškambarių, taip sukurdami didesnę erdvę, kur buvo miegama, rengiamasi ir bendraujama. Šeima pasitraukė iš viešojo gyvenimo. Žiūrint Sedaine'o ir Diderot pjeses, skaitant Le Sage'o ir Marivaux romanus, stovint susikaupus prie Chardino ir Greuze'o drobių, būdavo mėgaujamasi šeimos įvaizdžiu.

Be abejonės, negalima nuvertinti Liudviko XIV epochos meno ir netgi *drame bourgeois,* siejant juos su buržuazijos iškilimu. Reikia pabrėžti nykstančią bajoriją, faktą, kurį pražiūrėjo socialinė meno istorija. Bajorija neprarado turtų ir neatsisakė savo kilmingumo, net priešingai. Tik jos gyvenime liko mažiau dvasingumo. Bajorija sušvelnino griežtas pažiūras, kurių laikėsi septynioliktame šimtmetyje, ir mėgavosi naujo miestietiško stiliaus intymumu, kuris suartino ją su buržuazijos viršūnėmis.

Bendro kultūros stiliaus raida iš dalies pratęsė Šviečiamojo amžiaus „aukštosios" kultūros tradiciją. Nors mūsų autorius nesurado vertų paminėti vietinių tapytojų ir poetų, jis buvo kupinas pilietinio pasididžiavimo, kai aprašinėjo Académie de Musique, koncertų mėgėjų draugiją, „kurią sudarė beveik visos garbingiausios pirmojo ir antrojo gyventojų sluoksnių šeimos".[45] Draugijos nariai mokėdavo šešiasdešimt livrų per metus, kad galėtų klausytis operų, kamerinės muzikos ir simfonijų gražioje koncertų salėje, kurią pastatė miestas. Monpeljė taip pat buvo gerai įrengtas teatras ir kelios masonų ložės, kuriose susitikdavo abiejų luomų atstovai. Protingesni miestiečiai investuodavo dideles sumas į gamtos istorijos kabinetus, kur jie sunešdavo įvairiausių vabzdžių, augalų ir suakmenėjusių iškasenų. Klestėjo ir privačios bibliotekos, kurios didino knygų prekybos apyvartą, nors tai ir neskatino vietinių spaustuvių. Išprusęs bajorų ir buržuazijos elitas gyvai domėjosi mokslu ir technologija. Jis didžiavosi savo universitetu, ypač garsėjančiu medicinos fakultetu, ir savąja Société Royale des Sciences, kuri skelbėsi prilygstanti Académie des Sciences Paryžiuje. Monpeljė akademija buvo iškili institucija, kuri spausdindavo savo protokolus ir rinkdavosi kiekvieną ketvirtadienį aptarinėti saulės užtemimų, suakmenėjusių iškasenų, flogistono ir naujausių atradimų visose srityse nuo geografijos iki anatomijos. Akademiją sudarė garbės nariai – vyskupas, intendantas, *cour des aides* pirmieji prezidentai, kiti dignitoriai, daugiausia kilmingi, ir tikrieji nariai, atstovaujantys profesionalų klasėms. Panašiai kaip kitos provincijų akademijos, ji propagavo saikingumą, Šviečiamojo amžiaus kultūrą, kuri rėmėsi mišriu miesto notablių elitu.[46]

Autorius aiškiai simpatizavo Šviečiamajam amžiui. Nereikalingais jis laikė vienuolius, vadindamas juos parazitais, neduodančiais jokios naudos visuomenei ir išnaudojančiais fondus, kurių trūksta prekybai. Jį džiugino, kad jėzuitai buvo išvaryti, jis pritarė tolerancijai protestantų ir žydų atžvilgiu ir paniekinamai atsiliepė apie molinistų ir jansenistų doktrinines

rietenas. Teologija jam atrodė visiškai beprasmis užsiėmimas: geriau stengtis pagerinti gyvenimą žemėje, negu kvaršinti galvą protu neaprėpiamais klausimais. Pasaulietiška orientacija nereiškė, kad autorius nutraukė ryšius su Katalikų bažnyčia, nes jis jautė simpatiją parapijų kunigams, kurie turėjo daug pareigų, buvo menkai atlyginami ir gerbė „nuoširdų pamaldumą".[47] Bet jo širdis linko prie *philosophes*. „Pasibaigė disputai dėl kalvinizmo, molinizmo ir jansenizmo, – rašė jis, neslėpdamas pasitenkinimo. – Vietoj jų daugelis žmonių, ypač jaunų, taip puolė skaityti filosofines knygas, kad niekad nėra buvę tiek deistų kaip šiandien. Reikia pripažinti, kad jie susitaikė su savimi. Jie gerbia visas religijas, bet neprisiriša nė prie vienos ir yra įsitikinę, jog užtenka gyventi dorovingai, kad taptum *honnête homme*."[48]

Honnête homme idealas – padorus, išauklėtas pilietis („un honnête homme, qui a un nom et un état")[49] – minimas keliose „Aprašymo" vietose. Jo šaknys glūdi aristokratiškoje septyniolikto šimtmečio kilmingumo sampratoje. 1768 metais toji samprata jau buvo įgijusi buržuazinį atspalvį. Ji reiškė geras manieras, tolerantiškumą, supratingumą, santūrumą, aiškų mąstymą, sąžiningą elgesį ir sveiką savigarbą. Nesusitapatindamas nei su aristokratijos garbės kodeksu, nei su buržuazijos darbo etika, šis idealas išreiškė naują rafinuotumą ir skelbė naujo tipo džentelmeno gimimą. Vis dažniau Monpelje, ir turbūt visoje Prancūzijoje, miesto džentelmenas priklausė buržuazijai. Šie du terminai jau nebeatrodė komiška priešprieša kaip Molière'o laikais. Nors ir nerimaudamas dėl bajorų ir amatininkų spaudimo, džentelmenas buržua susirado savo kelią gyvenime. Turtingas, sotus, tinkamai apsirengęs, apsuptas skoningų daiktų, įsitikinęs esąs reikalingas, nenukrypstantis nuo savo filosofijos, jis iškilo kaip naujoviško pasiturinčio miestiečio tipas. „Laimingi tie, kurie gyvena dideliuose miestuose"[50], – padarė išvadą mūsų autorius. Išvada neaprėpė benamių, *hôpitaux* (ligoninių), beprotnamių ir kartuvių. Tačiau ji tiko tiems, kurie išsiveržė į pirmąsias laimės ieškotojų gretas, *honnêtes gens* iš „antrojo luomo".

Tie apmąstymai sugrąžina mus prie pagrindinio klausimo: kaip viduriniosios klasės asmuo mato miestą senojo režimo metais? „Aprašyme" pateikiami trys žvilgsniai. Monpeljė atsiskleidžia per miesto elito procesiją, paskui per luomų išsidėstymą ir galiausiai per gyvenimo būdą. Kiekvienas iš trijų žvilgsnių prieštaringas ir tampa priešpriešа kitiems – čia ir glūdi rašinio patrauklumas, nes per jo nenuoseklumą galima įžvelgti kovoje gimstančio naujo pasaulio viziją. Autorius, genamas poreikio įprasminti savo pasaulį, prirašė šimtus puslapių, dėjo aprašymą prie aprašymo ir negalėjo nubrėžti prisiimtos užduoties ribų. *Prosessions générales* padiktavo jam tradicinį stilių, kuriuo aprašyta miesto hierarchija pernelyg sureikšminusi vienas grupes ir visiškai nepaisiusi kitų. Suskirstymas luomais – tai dar vienas tradicinis kalbėjimo būdas, pateisinantis korporacinį visuomenės pobūdį, bet tik mikliai žongliruojant kategorijomis. Pasakojimas apie miesto kultūrą atskleidė daug faktų apie tai, kaip žmonės gyveno, bet, išsamiau panagrinėjus, tai pasirodė esanti tendencinga buržuazinio gyvenimo būdo antologija. Pasiekęs tą vietą mūsų autorius atsisakė savo archajiškos terminijos ir priartėjo prie kultūrinės klasės koncepcijos. Pagal ją apibrėžiant naujuosius miesto šeimininkus *couisine bourgeoise* buvo vertinama labiau negu fabrikas. Ši mintis gali atrodyti keistoka, bet ją reikėtų priimti rimtai. Juk būdama tolygi tikrovės suvokimui, ji pati formavo tikrovę, ir tai uždėjo antspaudą ateinančiam Prancūzijos istorijos šimtmečiui, ne tiktai Marxo, bet ir Balzaco šimtmečiui.

Priedas: susimaišę luomai provincijos visuomenėje

Toliau pateikiamas tekstas apima XV skyrių „Aukštuomenė, gyventojų klasės" in *Etat et description de la ville de Montpellier fait en 1768*, p. 67–69.

I. *Senosios giminės.* Šiame mieste nereikėtų tikėtis rasti gausios senosios karinės bajorijos. *Seigneurs de Montpellier* laikais čia

buvo kelios senos didžiosios giminės. Šiandien nebeliko nė vienos: arba jos išmirė, arba jų palikuonys išsikraustė, arba jie prarado šeimos titulus ir nutraukė genealogijas.

Senųjų Monpeljė giminių džentelmenai yra Baschi du Caila'os, de Roquefeuil'ai, de Montcalm'ai, de Saint-Véran'ai, de la Croix de Candilhargues'ai (Castri giminės atšaka), Brignac de Montarnaud'ai, Lavergne de Montbasin'ai, Saint-Julien'ai. Daugiau tokių, kurių senoji bajorystė tvirtai įrodyta, nėra.

II. *Mantijos bajorystė*. Ji labai išsiplėtė. Yra daug senų teisininkų šeimų, tarp jų Grasset'ai, Bocaud'ai, Trémolet'ai, Duché, Bellevaliai, Joubert'ai, Bonai, Massannes'ai, Daigrefeuille'ai, Deydé'ai ir t.t. *Histoire de Montpellier* (parašyta Charles'io d'Aigrefeuille'o) pateikia šių giminių ir iš jų kilusių pareigūnų chronologinę seką. Tačiau ir patys seniausi neminimi anksčiau negu prieš 250 metų.

III. *Buržuazijos luomas*, arba *antrasis luomas*. Antrajam luomui priklauso teisėjai, kurie nebuvo sukilninti, teisininkai, gydytojai, advokatai, notarai, finansininkai, pirkliai, krautuvininkai ir tie, kurie gyvena iš pajamų neturėdami konkrečios profesijos. Ši klasė visada yra naudingiausia, svarbiausia ir turtingiausia įvairiose šalyse. Ji paremia pirmąjį (luomą) ir manipuliuoja trečiuoju sulig savo poreikiais. Mieste ji vaidina svarbiausią vaidmenį, nes valdo prekybą ir finansus. Be to, ši aktyvi ir sumani klasė parūpina būtinų gyvenimui daiktų.

IV. *Amatininkai*. Amatininkų yra labai daug. (Skirsiu skyrių amatininkų gildijoms.) Jų klasę galima suskirstyti į 1) *artistes*, 2) mechanines profesijas, 3) žemės ūkio darbininkus ir darbininkus, parsisamdančius dienai. Tie piliečiai yra ypač naudingi. Kiti du luomai negali apsieiti be jų. Svarbu remti juos ir duoti darbo. Tačiau tuo pačiu metu būtina priversti juos paklusti sąžiningumo ir teisėtumo reikalavimams. Juk paprasti žmonės iš prigimties yra nedori, nemoralūs ir linkę maištauti bei plėšikauti. Tiktai tada, kai griežtai vykdomi geri įstatymai prispaus juos, galima tikėtis, kad jie atliks savo priedermes.

V. *Namų tarnai.* Kvailas paprotys laikyti pilnus namus livrėjuotų tarnų turbūt išnyko ilgam. Dabar žmonės tenkinasi minimumu ir stengiasi, kad tie tarnai būtų užimti ir naudingi. Bet jų dar vis tiek per daug. Dėl to blogai valstybei ir patiems tarnams. Jiems labiau patinka patogiai gyventi ir tinginiauti pas poną, nei triūsti lauke arba dirbtuvėse. Jie nenori suprasti, kad, įgiję amatą, atidarytų dirbtuvę ir taptų meistrais. Taip galėtų kurti šeimas ir būti naudingi tėvynei, o likdami tarnauti gali tikėtis, kad pasenę mirs vargšų prieglaudoje. Trumpai tariant, namų darbininkai eikvoja Monpeljė išteklius gaudami algas, dovanų ir maisto, o blogiausias dalykas yra tai, kad nėra pasaulyje miesto, kur būtų taip blogai aptarnaujama.

Pastabos. Jau sakiau, kad Monpeljė nebėra senosios bajorijos. Tai rodo ir tas faktas, jog mieste nerasite nei vieno Šventosios Dvasios ordino, nei vieno Maltos keliaraiščio ordino kavaleriaus, nors jų yra daugelyje mažų miestelių. Maltos riterių buvo tik trijose – Bocaud'ų, Montcalmų ir Bonų šeimose.

Kalbant apie ginkluotąsias pajėgas, reikia pasakyti, kad le Caila'ų, la Chaize'ų ir Montcalm'ų šeimos davė karaliaus armijoms keturis generolus leitenantus. Kitos šeimos davė keletą brigados generolų, labai daug kapitonų, pulkininkų leitenantų ir Švento Liudviko ordino kavalierių, bet nė vieno pulkininko. Čionykščius žmones kaltina, kad jiems nusibosta kariuomenė, trūksta atsidavimo ir kad jie anksti palieka tarnybą. Reikia pasakyti, kad kai kas nors apdovanojamas Švento Liudviko kryžiumi, jis ima prašytis į atsargą. Per daug susikaupė tokių pavyzdžių, kad atsirastų drįstantis nuginčyti šią tiesą.

Nuo tada, kai žmonės ėmė sparčiai turtėti vystydami finansus ir prekybą, antrasis luomas išsikovojo pagarbą. Jo išlaidavimas ir prabanga sukėlė pirmojo luomo pavydą. Luomas neišvengiamai susivienijo ir šiandien vienodai tvarko namų ūkį, vaišina kviestiniais pietumis ir rengiasi.

Nėra didelių skirtumų ir tarp trečiojo luomo skyrių. Įžūliausias amatininkas elgiasi taip, tarsi būtų lygus žymiausiam *artiste*

ar aukštesnės negu jo profesijos asmeniui. Nesiskiria nei jų išlaidos, nei drabužiai, nei namai. Tik žemdirbys neišsižada savo luomo – ar dėl to, kad jo nepaleidžia darbai, ar dėl to, kad jis lieka priklausomas nuo kitų gyventojų, kurie samdo jį žemei apdirbti, ar pagaliau dėl to, kad uždirba tik tiek, jog pats ir šeima nemirtų badu.

Jeigu tenka dirbti viešuosius darbus, pasitelkiami kareiviai arba varu verčiami darbininkai. Štai ant kieno pečių gula visa našta. Tiesą sakant, tokia jų luomo dalia. Bet būtų gerai atlyginti jiems už vargus, padrąsinti juos ir, neleidžiant jiems suprasti, kad jie mums žūtbūt reikalingi, skirti šiek tiek dėmesio, gal net mokesčių lengvatų, kurios palengvintų jų likimą ir skatintų geriau atlikti prievoles.

Negalima pateisinti įpročio norėti būti nešiojamam kitų žmonių. Tai prieštarauja prigimčiai, ir nėra absurdiškesnio reginio, kai kanauninkas, vyskupas, karininkas, teisėjas ar koks dabita, apsimetantis žymia asmenybe, užsidaro dėžėje ir leidžiasi nešamas kitų žmonių. Šie turi svirduliuoti per vandenį, purvyną, ledą ar sniegą nuolat gresiant pavojui, kad žengę klaidingą žingsnį bus sutraiškyti. Sunkiu nešiko amatu verčiasi daugybė valstiečių, tvirtų iš prigimties. Be abejonės, jie galėtų naudingiau parduoti savo jėgą dirbdami žemę negu nešiodami kitus žmones, visiškai pajėgius vaikščioti. Metams slenkant jie prasigeria, tampa paralyžiuoti ir baigia gyvenimą vargšų prieglaudose. Jeigu pamokslininkai atvirai pasmerktų tokį dalyką, užuot postringavę apie abstrakčias doktrinas, jeigu kunigai ekskomunikuotų nešikus ir nešamuosius, užuot ekskomunikavę raganas, kurių nėra, ir vikšrus, kurie mažiau už visus bijo būti ekskomunikuoti, tada šitas absurdiškas įprotis išnyktų ir visuomenei būtų daug geriau.

Turėtų būti išleistas įstatymas, įpareigojantis kiekvieną tarną, vyrą ar moterį, nešioti prie drabužių prisiūtą aiškiai matomą ženklą. Ar galima įsivaizduoti didesnį akiplėšiškumą, kai pamatai virėją ar kamerdinerį, apsivilkusį drabužį, padabintą ap-

vadais arba nėriniais, apsijuosusį kardu ir šurmuliuojantį taurioje draugijoje pasivaikščiojimo metu, arba kambarinę, apsirengusią kaip jos ponia, arba užtinki kokius nors namų tarnus, išsipusčiusius taip, tarsi jie būtų kilmingi žmonės. Visa tai kelia pasibjaurėjimą. Tarnai yra pavaldiniai, paklūstantys savo ponų įsakymams. Net nekyla minties, kad jie taptų laisvi, sudarytų visuomenės dalį kartu su piliečiais. Todėl jiems reikėtų uždrausti maišytis su piliečiais. Jei atsitiktų taip, kad jie susimaišytų, kiekvienas galėtų juos atpažinti iš ženklo, rodančio jų statusą, ir nesupainiotų su niekuo kitu.

Politiniai propos *(pokalbiai) Paryžiaus kavinėje.*
Perfotografuota Paryžiaus nacionalinei bibliotekai leidus

4

Policijos inspektorius rūšiuoja bylas: literatūrinio pasaulio anatomija

Tuo metu, kai Monpeljė buržua klasifikavo miestiečius, policijos karininkas Paryžiuje analizavo ir dėliojo į bylas informaciją apie kitą miesto gyvūnų atmainą – intelektualą. Nors dar nebuvo rasta žodžio jiems pavadinti, intelektualai dauginosi mansardose ir kavinėse, o policija nenuleido nuo jų akių. Mūsų policininkas Josephas d'Hémery'is buvo knygų prekybos inspektorius, taip pat prižiūrėjo žmones, rašančius knygas. Jis užfiksavo tiek daug rašančiųjų, kad bylos sudarė apypilnį Paryžiuje gyvenančių literatų sąrašą – nuo garsiausių *philosophes* iki menkiausių kompiliatorių. Bylos leidžia apibūdinti intelektualą Šviečiamojo amžiaus apogėjuje, kai jis buvo pradedąs formuotis kaip socialinis tipas. Jos atskleidžia ir tai, kaip gana išprusęs senojo režimo pareigūnas bando įprasminti naują reiškinį – įsprausti pasaulį į rėmus, kuriuos apibrėžia specifinis policinis mąstymas.[1]

Būtina pažymėti, kad d'Hémery'is nepateikė savo ataskaitos kaip kultūros sociologijos ir nenagrinėjo jos pažintinio pagrindo. Jis dirbo savo darbą – tyrinėjo. Per penkerius metus, nuo 1748-ųjų iki 1753-iųjų, parašė penkis šimtus raportų apie auto-

rius. Šiandien jie, niekur neskelbti, saugomi Bibliothèque Nationale. Sunku pasakyti, kodėl jis ėmėsi tokio uždavinio. Raportai sudėti į tris didelius aplankus, pavadintus „Historique des auteurs" (chronologinis faktų apie autorius išdėstymas), be jokios įžangos, be paaiškinimo ar nuorodų tekste, kur jie buvę panaudoti. Galbūt d'Hémery'is 1748 metų birželį, pradėjęs eiti pareigas, norėjo susidaryti bylas, kad galėtų efektyviai stebėti savo naująją administracinę teritoriją. Per tuos pirmuosius penkerius metus jam teko susidurti su keliomis policijai neįprastomis knygomis: Montesquieu *L'Esprit des lois* („Apie įstatymų dvasią"), *Encyclopédie* („Enciklopedija"), Rousseau *Discours sur les sciences et les arts* („Samprotavimas apie mokslus ir menus"), Diderot *Lettre sur les aveugles* („Laiškas apie akluosius regintiesiems pamokyti"), Buffono *Histoire naturelle* („Gamtos istorija"), Toussaint *Les Moeurs* („Papročiai") ir abato de Pradeso skandalingomis tezėmis. Tarytum visas Šviečiamasis amžius būtų užpildęs spaustuves. Ir tuo pačiu laiku Machault d'Arnouville'o mokesčių reforma, jansenistų ir jėzuitų ginčas, sumaištis dėl *billets de confession*, karaliaus valdžios ir *parlements* kova bei *frondeur* (Frondos) nuotaikos po Prancūzijos pažeminimo Eks la Šapelio taikos sutartyje įkaitino visą politinę atmosferą. Kad ir kokia absoliuti skelbėsi esanti monarchija, jai kėlė nerimą visuomenės nuomonė ir žmonių, kurių plunksnos ją formavo, pozicija.

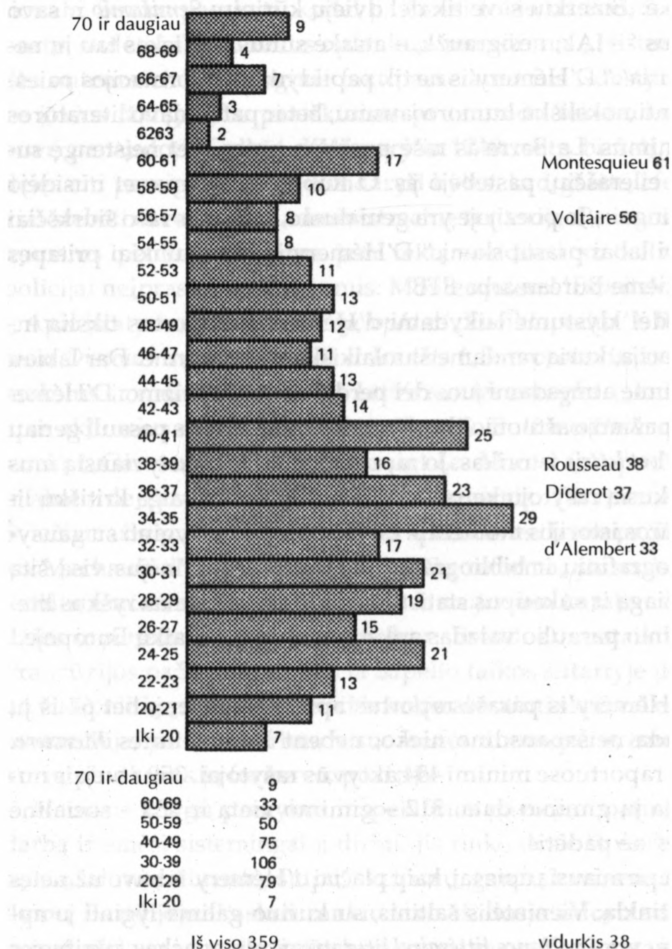
Naujasis knygų prekybos inspektorius gavo jam patinkantį darbą ir ėmėsi sistemingai jį dirbti. Jis rinko dosjė iš visų įmanomų šaltinių: žurnalų, šnipų, šveicorių, gandų kavinėse ir tardymų Bastilijoje. Paskui rankiodavo iš dosjė informaciją ir perrašinėdavo į standartinius blankus su spausdintomis antraštėmis, tuos blankus abėcėlės tvarka dėdavo į segtuvą ir, kai atsirasdavo poreikis, jais naudodavosi. Procedūra buvo kruopštesnė negu bet kada anksčiau, tačiau, žvelgiant į vėlesnę policijos ideologinės veiklos istoriją, ji atrodo primityvi. Užuot pritaikęs duomenis kompiuterių programai, d'Hémery'is pasakoja anekdo-

tus. Pavyzdžiui, raporte apie Crébilloną – sūnų jis įrašė: „Jo tėvas pasakė: ‚Smerkiu save tik dėl dviejų kūrinių: *Semiramio* ir savo sūnaus.' – ‚Ak, nesigraužk, – atsakė sūnus. – Niekas tau jų nepriskiria'." D'Hémery'is ne tik papildydavo informacijos paieškas antimoksliškų humoro jausmu, bet ir pateikdavo literatūros vertinimus. La Barre'as rašė pusėtiną prozą, bet neįstengė sukurti eilėraščių, pastebėjo jis. O Robbé de Beauveset nusidėjo priešingai: „Jo poezijoje yra genialumo, tačiau jis rašo šiurkščiai ir turi labai prastą skonį." D'Hémery'is būtų sunkiai pritapęs Deuxième Bureau arba FTB.

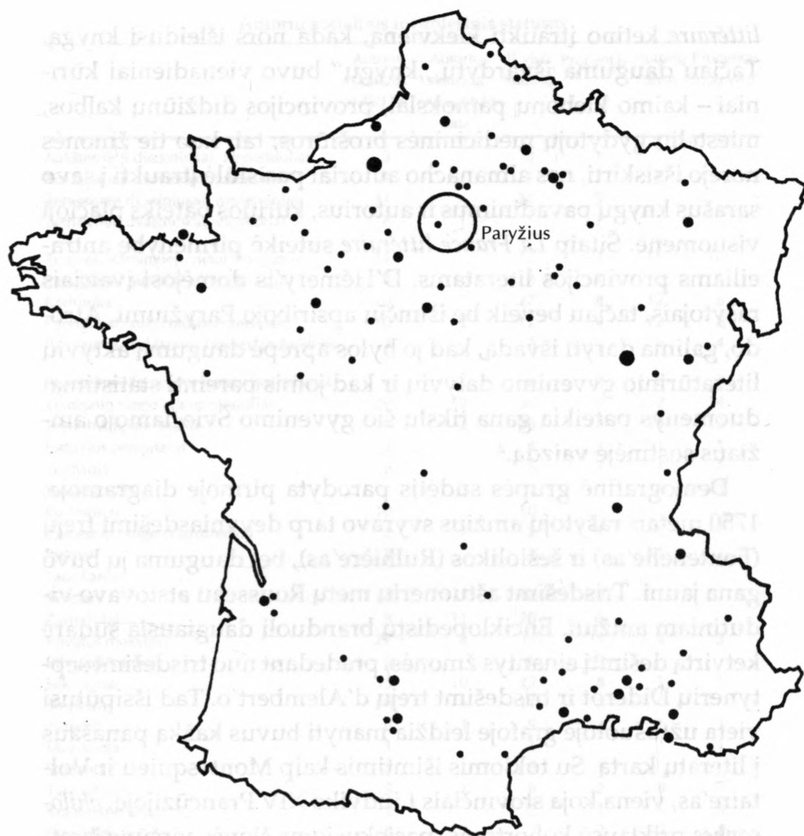
Todėl klystume laikydami d'Hémery'io raportus tikslia informacija, kurią randame šiuolaikiškame surašyme. Dar labiau klystume atmesdami juos dėl perdėto subjektyvizmo. D'Hémery'is pažinojo aštuoniolikto šimtmečio literatūros pasaulį geriau negu bet kuris istorikas. Jo raportai pateikia ankstyviausią mus pasiekusią rašytojų kaip socialinės grupės apžvalgą kritišku literatūros istorijos momentu. Be to, juos galima lyginti su gausybe biografinių ir bibliografinių šaltinių. Išnagrinėjus visą šitą medžiagą ir sukaupus statistiką, susidarytų pirmas ryškus literatūrinio pasaulio vaizdas ankstyvųjų naujųjų laikų Europoje.

D'Hémery'is parašė raportus apie 501 asmenį, bet 67 iš jų niekada neišspausdino nieko, nebent kelias eilutes *Mercure*. Taigi raportuose minimi 434 aktyvūs rašytojai. 359 atvejais nurodyta jų gimimo data, 312 – gimimo vieta ir 333 – socialinė profesinė padėtis.

Bet pirmiausia apie tai, kaip plačiai d'Hémery'is buvo užmetęs savo tinklą. Vienintelis šaltinis, su kuriuo galima lyginti jo apžvalgą, yra *La France littéraire*, literatūros almanachas, užsimojęs surašyti visus gyvus prancūzų autorius 1756 metais. Kadangi sąraše 1187 pavardės, galima manyti, kad d'Hémery'is aprėpė maždaug trečdalį visos Prancūzijos rašytojų populiacijos. Bet kurį trečdalį? Šis klausimas iškelia rašytojo apibrėžimo problemą. D'Hémery'is vartojo terminą *auteur* jo neaiškindamas, o *La France*

1 diagrama
Autorių amžius 1750 metais

Provincijos: gimimo vieta pateikta pagal provinciją netikslinant vietų

Anžu (1)
Burgundija (1)
Bretanė (6)
Šampanė (1)
Dofinė (1)
Gaskonė (1)
Langedokas (3)
Luara (1)
Normandija (2)
Sentonžas (1)

Raktas: gimusiųjų skaičius

- 1
- 2-5
- 6-11
- 100+

2 diagrama
Autorių gimimo vietos

littéraire ketino įtraukti kiekvieną, kada nors išleidusį knygą. Tačiau dauguma išvardytų „knygų" buvo vienadieniai kūriniai – kaimo klebonų pamokslai, provincijos didžiūnų kalbos, miestelių gydytojų medicininės brošiūros, tai, kuo tie žmonės norėjo išsiskirti, nes almanacho autoriai pasisiūlė įtraukti į savo sąrašus knygų pavadinimus ir autorius, kuriuos pateiks plačioji visuomenė. Šitaip *La France littéraire* suteikė pirmenybę antraeiliams provincijos literatams. D'Hémery'is domėjosi įvairiais rašytojais, tačiau beveik be išimčių apsiribojo Paryžiumi. Atrodo, galima daryti išvadą, kad jo bylos aprėpė daugumą aktyvių literatūrinio gyvenimo dalyvių ir kad jomis paremti statistiniai duomenys pateikia gana tikslų šio gyvenimo Šviečiamojo amžiaus sostinėje vaizdą.[2]

Demografinė grupės sudėtis parodyta pirmoje diagramoje. 1750 metais rašytojų amžius svyravo tarp devyniasdešimt trejų (Fontenelle'as) ir šešiolikos (Rulhière'as), bet dauguma jų buvo gana jauni. Trisdešimt aštuonerių metų Rousseau atstovavo vidutiniam amžiui. Enciklopedistų branduolį daugiausia sudarė ketvirtą dešimtį einantys žmonės, pradedant nuo trisdešimt septynerių Diderot ir trisdešimt trejų d'Alembert'o. Tad išsipūtusi vieta užtušuotoje grafoje leidžia manyti buvus kažką panašaus į literatų kartą. Su tokiomis išimtimis kaip Montesquieu ir Voltaire'as, viena koja stovinčiais Liudviko XIV Prancūzijoje, *philosophes* priklausė kohortoms, pasiekusioms šlovės viršūnę šimtmečio viduryje.[3]

Rašytojų kilmės geografija atitinka žinomą modelį. Šalies pietūs atrodo atsilikę, išskyrus miestų zonas, išsklaidytas apie Ronos deltą ir Garoną. Trys ketvirtadaliai rašytojų buvo gimę aukščiau garsiosios Sen Malo–Ženevos linijos, kur daugiausia raštingų ir tankiausias mokyklų tinklas. Paryžius išugdė trečdalį (113) rašytojų. Taigi žemėlapis nepatvirtina dar vieno kultūros istorijos šablono, kad Paryžius visada vyravo šalyje, prisiviliodamas provincijos talentus. 1750 metais Paryžiuje buvo daugiau vietinių autorių, negu galėjai tikėtis.[4]

Autorių socialinis ir profesinis statusas

	Autorių skaičius 1750 m.	Autorių skaičius nenustatytą datą	Iš viso autorių	Procentai	Autorių tėvai	Procentas nuo visų
Aukštesnieji dvasininkai, nevienuoliai	3		3	1		
Aukštesnieji dvasininkai, vienuoliai	1		1			
Žemesnieji dvasininkai, nevienuoliai	31		31	9		
Žemesnieji dvasininkai, vienuoliai	4	1	5	2		
Tituluoti kilmingieji, neturintys posto	11		11	3	16	10
Pareigūnai, aukštoji administracija	4		4	1	1	1
Karininkai	20	7	27	8	12	8
Pareigūnai, aukščiausiasis teismas	10	2	12	4	12	8
Pareigūnai, aukštosios finansų institucijos	2		2	1	6	4
Pareigūnai, žemesnės instancijos teismai	4	2	6	2	8	5
Žemesnio rango administratoriai	20	10	30	9	22	14
Teisininkai, advokatai	26	2	28	8	19	12
Justicijos personalas	3		3	1	1	1
Gydytojai	6		6	2	1	1
Vaistininkai		1	1		4	3
Profesoriai	10		10	3		
Žemesnio rango finansininkai	2	1	3	1	2	1
Pirkliai	1		1		11	7
Fabrikantai						
Rentier	10		10	3		
Žurnalistai	9	11	20	6		
Privatūs mokytojai	27	8	35	11	4	3
Bibliotekininkai	6		6	2		
Sekretoriai	15	10	25	8	1	1
Sinekūra	10	1	11	3		
Aktoriai	8	1	9	3	1	1
Muzikantai	1		1		1	1
Studentai	3		3	1		
Tarnautojai	5	1	6	2	8	5
Krautuvininkai	2		2	1	6	4
Amatininkai	6	1	7	2	14	9
Tarnai	1	1	2	1	1	1
Žmonos, našlės	9		9	3		
Kiti	1	2	3	1	5	3
Iš viso	271	62	333		156	

Bendras rašytojų skaičius

Išaiškinti autoriai 1750 m.	271	
Išaiškinti autoriai, nepatikslintos datos	62	
Išbraukti (neautoriai)	67	
Neišaiškinti	101	
	501	(434 „rašytojai")

Papildoma analizė

Tikėtini kilmingieji	60
Tonzūruoti dvasininkai	69
Moterys	16
Kalinamieji	45

Bandant analizuoti grupės prancūzų, gyvenusių prieš du šimtmečius, socialinę sudėtį, gresia pavojus pasiklysti tarp netikslių datų ir neaiškių klasifikavimo schemų. Tačiau tris ketvirtadalius d'Hémery'io minimų rašytojų galima identifikuoti ir vienareikšmiškai klasifikuoti pagal kategorijas (žr. 3 diagramą). Likusiame „neidentifikuotų" rašytojų ketvirtadalyje yra daug *gens sans état* (žmonių be padėties) – samdomų rašeivų, uždarbiaujančių tai šen, tai ten. Daugelį metų šitaip vertėsi Diderot ir Rousseau. Nors apie dažną rašytoją gausu informacijos, jų nepavyksta suklasifikuoti ir statistiškai analizuoti. Turėdami galvoje, kad jie egzistavo, kai senojo režimo gyventojų kaita buvo ypač stipri, galime pasinaudoti 3 diagrama kaip patikimu Paryžiaus literatūrinio pasaulio socialinių aspektų rodikliu.

Privilegijuotieji sluoksniai užėmė daug reikšmingesnę vietą d'Hémery'io kartotekoje negu tarp gyventojų. Septyniolika procentų išaiškintų autorių buvo tituluoti. Nors tarp jų buvo keletas rimtų rašytojų, pavyzdžiui, Montesquieu, jie labiau norėjo būti džentelmenai mėgėjai ir rašinėti epizodines eiles ar lengvas komedijas. Panašiai kaip markizas de Paulmy'is, kuris spausdino bulvarinius romanus savo sekretoriaus Nicolaso Fromaget vardu, jie nedažnai panorėdavo būti siejami su tokiais nerimtais veikalais. Jie nerašė ir dėl pasipelnymo. D'Hémery'is pastebėjo, kad grafas de Saint-Foix „kuria kaip autorius džentelmenas ir niekada neima pinigų už savo pjeses". Rašytojai aristokratai dažniausiai minimi raportuose kaip įtakingi tarpininkai, užtikrinantys globą žemesniems *littérateurs*.

Sprendžiant iš raportų, rašymas buvo antraeilis užsiėmimas ir dvasininkams; jų būta daug – 12 procentų išaiškintų autorių. Tik keturi iš jų priklausė dvasinei hierarchijai, kurioje spietėsi dešimtys *abbés*, tarp kurių buvo Condillacas, Mably'is, Raynalas ir *Encyclopédie* trejetas: Yvonas, Pestré ir de Pradesas. Dar keletas kunigų, kaip J.-B.-C.-M. de Beauvais ir Michelis Desjardins'as, rašinėjo Bossuet stiliaus rūmų pamokslus ir laidotuvių

panegirikas. Bet apskritai dvasininkas-dvariškis traukėsi iš kelio visur esančiam Šviečiamojo amžiaus *abbé*.

Nors 70 procentų rašytojų buvo kilę iš trečiojo luomo, tik keletą galima laikyti *bourgeois* siaurąja termino prasme – t.y. kapitalistais, gyvenančiais iš prekybos ir gamybos. Buvo vienas pirklys, J. H. Ourselis, spaustuvininko sūnus, bet nė vieno fabrikanto. Egzistavo ir tam tikras verslo elementas – tarp rašytojų tėvų būta vienuolikos pirklių (iš 156, kuriuos įmanoma nustatyti). Tačiau literatūra labiausiai suklestėjo ne tarp rinkos žmonių, o tarp įvairių profesijų bei karališkosios administracijos atstovų. Dešimt procentų rašytojų buvo gydytojai arba teisininkai, devyni procentai turėjo žemesnius administracinius postus ir šešiolika procentų priklausė valstybės aparatui, turint galvoje aukščiausiojo ir žemesnės instancijos teismų teisėjus. Didžiausia tėvų grupė, dvidešimt du, priklausė žemesniajai administracijai, antra pagal dydį devyniolikos tėvų grupė buvo teisininkai. Atmetę statistiką ir perskaitę šimtus biografinių pažymų, galime manyti, jog už daugelio literatūrinių karjerų slėpėsi ambicingas, skvarbaus proto karališkasis biurokratas. Prancūzų literatūra labai skolinga *commis* (tarnautojui) ir teisininkui, kaip ir *abbé*. Prévost sujungė šias sritis. Teisininko sūnus tapo Esdeno apygardos teismo valdininku, išbandė įvairias dvasininko pareigybes. „Jis yra buvęs kiekvieno religinio ordino nariu", – pažymi d'Hémery'is.

Kai dėl pragyvenimo šaltinių, tai didžiausia rašytojų grupė buvo priklausoma nuo intelektualių profesijų. Trisdešimt šeši procentai jų dirbo žurnalistais, privačiais mokytojais, bibliotekininkais, sekretoriais ir aktoriais arba gyveno iš patrono parūpintos sinekūros teikiamų pajamų. Literatūriniame pasaulyje tai buvo gyvybiškai svarbus klausimas. Kadangi jį lemdavo patronažas, rašytojai žinojo, ant kurios riekės pusės tepamas sviestas. Pasak d'Hémery'io, tą tikrai žinojo François Augustinas Paradisas de Moncrifas:

Jis dirbo mokesčių inspektoriumi provincijoje, kai ponas d'Argensonas buvo intendantu. Gražios dainos, kurias jis kūrė, atkreipė d'Argensono

dėmesį, ir šis pasikvietė inspektorių į Paryžių ir parūpino darbą. Nuo tada Moncrifas atsidavęs jam... Moncrifas yra ir Prancūzijos pašto tarnybos generalinis sekretorius, kiekvienais metais už tai gaunantis 6000 livrų. Tą postą jam padovanojo ponas d'Argensonas.

Žemesniuoju lygiu literatai išlaikė stebinančią pusiausvyrą – po šešis procentus krautuvininkų ir amatininkų bei tiek pat smulkių tarnautojų. Tarp jų buvo ir amatininkų meistrų (spaustuvininkas, graveris, dažytojas), ir gana skurdžių darbininkų (pakinktininkas, knygrišys, vartininkas ir du liokajai). D'Hémery'is pažymėjo, kad vienas iš liokajų, Violletas de Wagnonas, išleido *L'Auteur laquais* („Rašytojas liokajus") parėmus kamerdineriui ir bakalėjininkui. Charles'is Simonas Favartas, visų nuomone, įgudo sklandžiai eiliuoti klausydamasis tėvo improvizuotų dainų tuo metu, kai pats minkė tešlą pyragaičiams šeimos kepykloje.[5] Taigi žemesniosios klasės vaidino tam tikrą vaidmenį senojo režimo literatūriniame gyvenime – gana reikšmingą vaidmenį, jei prisiminsime rašytojų tėvus. Devyniolika procentų jų buvo *petites gens* (mažieji žmonės), t.y. daugiausia paprasti amatininkai: batsiuviai, kepėjai, siuvėjai. Sūnų karjeros – jie tapo teisininkais, mokytojais, žurnalistais – parodė, kad jaunuoliams, gebantiems valdyti plunksną, retkarčiais atsiverdavo išskirtinės socialinio kilimo galimybės. Tačiau literatūra liko neprieinama vienai socialinei grupei – valstietijai. Žinia, d'Hémery'is neieškojo rašytojų kaimuose, bet jis neaptiko nė vieno valstiečių kilmės rašytojo, atvykusio į Paryžių iš provincijos, biografijos. Išskyrus Restifą de la Bretonne'ą, literatūrinė Prancūzija buvo išimtinai miestiška.

Kaip ir beveik išimtinai vyriška. Moterys vyravo garsiuose salonuose, todėl kur kas rečiau jos patekdavo į policijos bylas. Tik šešiolika jų apskritai ką nors išspausdino. Panašiai kaip madam de Graffigny, pati žinomiausia, moterys dažniausiai pradėdavo rašyti, kai tapdavo našlėmis arba jas palikdavo vyrai. Dauguma jų buvo turtingos ir nepriklausomos. Dvi dirbo mokytojomis. Viena, Charlotte Bourette, *la muse limonadière* (li-

monadinė mūza), turėjo gaiviųjų gėrimų parduotuvę, dar viena buvo kurtizanė. Raportą apie kurtizanę madmuazelę de Saint Phalier galima skaityti tarsi romano santrauką. Pabėgusi nuo tėvo, arklių pirklio Paryžiuje, ji tapo kambarine turtingo finansininko namuose. Šeimininko sūnus ją suvedžiojo ir pagrobė, tačiau tėvas jį sutramdė, privertė vesti tinkamesnę jo padėčiai moterį, o madmuazelę de Saint Phalier išmetė į gatvę. Kai policija ją surado, de Saint Phalier buvo tapusi išlaikytine, bendravo su aktorėmis ir ketino išleisti pirmąją knygą *Le Portefeuille rendu* („Rasta piniginė"), skirtą madam de Pompadour.

Rašydamas skirsnius, pavadintus *histoire*, d'Hémery'is pateikė ir liūdnesnių biografijų, nes daugelis karjerų nuožulnia trajektorija leidosi iš mansardų į visuomenės dugną trumpam sustodamos Bastilijoje. Būdingas pavyzdys – L.-J.-C. Soulaso d'Allainvalio likimas. Negalėdamas pragyventi iš farsų, parašytų Comédie Italienne, jis ėmėsi politinių *libelles* (paskvilių) ir nelegalios žurnalistikos, o tai būta tiesaus kelio į Bastiliją. Paleistas iš kalėjimo, d'Allainvalis vis giliau klimpo į skolas. Galiausiai jis nebegalėjo net išprašyti popieriaus iš krautuvininko. Už neapmokėtą šešiasdešimties livrų sąskaitą pastarasis atėmė ir tuos menkus skatikus, kuriuos d'Allainvalis gaudavo iš Comédie Italienne bilietų kasos. D'Allainvalis pradėjo miegoti *à la belle étoile* (po atviru dangumi). Jo sveikata pašlijo. D'Hémery'is papasakojo pabaigą:

> 1752 metų rugsėjį, pietaujant iš mesjė Bertino malonės, jį ištiko dalinė apopleksija. Mesjė Bertinas įdėjo jam į kišenę du livrus ir paliepė jį išnešti. Kadangi nebuvo kur slaugyti, d'Allainvalį nugabeno į Hôtel-Dieu (vargšų ligoninę), kur jis ilgai kamavosi. Galų gale jį suparalyžiavo ir dabar jis priverstas prašytis į Bicêtre (Paryžiaus psichiatrijos ligoninę) arba į Incurables (nepagydomų ligonių skyrių). Koks liūdnas talentingo žmogaus galas.

D'Hémery'is kur kas mažiau gailėjo François Antoine'o Chevrier: „Blogas žmogus, akiplėšiškas melagis, tulžingas, priekabus ir nepakenčiamai pretenzingas." Nepritapęs prie teisininkų, kareivių, dramaturgų ir poetų, Chevrier rašė pamfletus, bendra-

darbiavo nelegaliuose leidiniuose ir šnipinėjo. Policija vaikėsi jį su *lettre de cachet* (karaliaus įsakas dėl tremties, įkalinimo be teismo) po Vokietiją ir Nyderlandus, bet kai jie taikėsi apsupti jį, Chevrier tiesiog ištirpo Roterdame. Policija sučiupo ieškomąjį Emmanuelį Jeaną de La Coste'ą, penkiasdešimt devynerių metų vienuolį, išvytą iš ordino, nuteistą išplakti ir išsiųsti į galeras iki gyvos galvos. Jis pabėgo į Liježą su jauna mergina ir vertėsi pardavinėdamas antiprancūziškus pamfletus, padirbtus loterijos bilietus, greičiausiai ir pačią merginą. Tie personažai susiję su Grubo gatve, svarbiu literatūrinio pasaulio veiksniu*. Reikėtų patikslinti, kad dauguma rašytojų nesmuko taip žemai kaip d'Allainvalis, Chevrier ir La Coste'as, bet dažnas patyrė Grubo gatvei būdingą *embastillement* (įkalinimą Bastilijoje). Keturiasdešimt penki rašytojai, dešimt procentų minimų apžvalgoje, bent po kartą buvo uždaryti valstybės kalėjime, paprastai Bastilijoje. Jeigu 1789 metų liepos keturioliktą Bastilija buvo beveik tuščia, tai buvo svarbu žmonėms, pavertusiems ją radikalios propagandos centriniu simboliu Prancūzijos revoliucijos išvakarėse.[6]

Žinia, 1750 metais niekas negalėjo numatyti 1789 metų įvykių. Šimtmečio viduryje literatūros populiacija nors ir buvo sunkiai sutramdoma, bet nemaištavo. Dauguma jos atstovų grūmėsi dėl recenzijos *Mercure*, dėl *entrée* (pastatymo) Comédie française arba dėl vietos akademijoje. Jie versdavosi įvairiai: vieni gyveno iš *rentes*, kiti iš tarnybos, dar kiti dirbo pagal profesiją, bet dauguma manėsi iš darbų, artimų plunksnos broliams – žurnalistikos, mokytojavimo, sekretoriavimo, laimės kūdikiai – iš sinekūrų. Jie atėjo į literatūrą iš visų visuomenės sluoksnių, išskyrus valstietiją, ir iš visų karalystės užkampių, išskyrus atsilikusius pietų regionus. Tarp jų buvo keliolika moterų ir daug gabių jaunuolių, smulkių tarnautojų ir amatininkų sūnų. Jie laimėdavo stipendijas, kurdavo poemas ir tapdavo teisininkais

* Grub Street – dabar Milton Street Londone; šioje gatvėje seniau gyveno samdomi rašeivos. Terminas apibendrintai taikomas vidutiniškiems, skurstantiems ir negerbiamiems rašytojams, rašantiems pagal užsakymą.

Libelliste (*pamfletistas*) *Jeanas de La Coste'as prie gėdos stulpo.*
Perfotografuota Paryžiaus nacionalinei bibliotekai leidus

arba valdininkais, o retsykiais profesionaliais rašytojais, gyvenančiais kaip Diderot *aux gages des libraires* (iš knygų pardavėjų malonės).

Būtų patogu baigti skyrių tokia gaida – piešinys pakankamai aiškus, ir jame yra *philosophes* skirta vieta. Tačiau literatūros teoretikai mokė istorikus būti atsargius su tekstais, kuriuos kritiškai skaitant galima išskaidyti į „diskursą", nesvarbu, kokie vientisi jie atrodytų. Tad istorikui tenka susimąstyti, ar galima laikyti policijos raportus neabejotinos tikrovės grynuoliais, kuriuos užtenka rasti archyvuose, išnagrinėti ir tvarkingai sudėti – ir praeitis bus įtikinamai atkurta. Raportai yra savaiminės konstrukcijos, pagrįstos numanomomis prielaidomis apie rašytojų prigimtį ir apie rašymą tuo metu, kai literatūra dar nebuvo laikoma pašaukimu.

Rašydamas raportus, d'Hémery'is pats dirbo lyg rašytojas. Jis irgi užėmė atitinkamą vietą literatūriniame pasaulyje, kartu likdamas pavaldus policijos generolui leitenantui ir kitiems Prancūzijos valstybės pareigūnams. Raportai yra literatūrinio jausmingumo ir biurokratinio drausmingumo junginys. Šiandien to nebūtų įmanoma įsivaizduoti daugelyje policijos departamentų. Raportuose daug pastabų apie autorių stiliaus savybes ir apie jų religines bei politines pažiūras. Pavyzdžiui, į raportą apie markizę de Créquy d'Hémery'is įtraukė jos parašyto dialogo trijų puslapių fragmentą ne dėl ryšio su ideologinėmis aktualijomis, bet norėdamas parodyti jos prozos tobulą meistriškumą. Jis pagirdavo „skonį", „sąmojį" ir „talentą", kur tik juos aptikdavo, net ir tokių „blogų žmonių" kaip Voltaire'as kūryboje. Jo mėgstamiausias terminas buvo *esprit* (nuotaikingumas). Ko gero, tai buvo svarbiausias dalykas, kurio jis ieškojo rašytojo kūriniuose ir kuriuo pridengdavo daug nuklydimų nuo tiesos kelio ir toleruojamų ribų. Abatas Paulis François Velly'is buvo „labai protingas žmogus" ir mergininkas, bet tokie tampa „beveik visi vienuoliai, kai palieka vienuolyną". Tas pat tiko Jeanui Pierre'ui Bernardui, „protingam" kunigui, turėjusiam ypatingą talentą kurti laidotuvių pamokslus: „Jis smagus senas krienas, kuris mėgsta malonumus ir praleidžia vakarą su mergomis, jei tik pasitaiko proga."

D'Hémery'is suprato pasaulio viliones. Jis neįsižeisdavo, kai autoriai nukrypdavo į nešvankumą ar antiklerikalizmą, ypač jeigu tai kompensuodavo „genialumas", kaip, pavyzdžiui, Alexiso Pirono veikale: „Kandus jo sąmojis ir bedievio reputacija nulėmė tai, kad jis nėra Académie Française narys. M. de Crébillonas patarė jam nesitikėti būti išrinktam. Bet *Les fils ingrats* („Nedėkingi sūnūs"), *Gustave* ir *La métromanie* („Eiliakalystė") įtikinamai liudija jo genialumą. Jis pajėgus sukurti viską, ko tik imtųsi." D'Hémery'is žavėjosi *philosophes*, bent jau nuosaikiaisiais – Fontenelle'u, Duclosu, d'Alembertu. Tačiau jį šiurpino ateizmas. Atrodo, jis nuoširdžiai tikėjo religinėmis dogmomis. Jo įsitikinimai išryškėja visuose raportuose, bet labiausiai ekspromtu parašytose pastabose apie vidutiniškus rašytojus, tokius kaip Jeanas Baptiste'as Le Mascrier:

Jis daug metų buvo jėzuitas. Redagavo *Télliamed* ir įvairius kitus leidinius knygų pardavėjams. Bendradarbiavo *Cérémonies religieuses* ir perdirbo *Mémoires de M. de Maillet sur la description de l'Egypte*, nusipelnydamas aukščiausių pagyrų dėl stiliaus. Jis labai gražiai verčia poeziją. Tai matyti iš pjesės, vaidintos prieš kelerius metus, prologo.

Benediktinai, su kuriais jis dirbo, sutaria, jog jis talentingas. Labai gaila, kad jis nieko nebekuria. Jis išleido nuostabų veikalą apie dievobaimingumą, kiekvienam tikram krikščioniui naudingą knygą, bet artimiausiai jį pažįstantys žmonės mano, jog būtinybė sukurti kai ką panašaus pamažu keičia jo nusistatymą.

Trumpai tariant, d'Hémery'is traktavo literatūrinio pasaulio produkciją palankiai, humoristiškai ir išmanydamas literatūrą. Jis prijautė kai kurioms jo stebimų žmonių puoselėjamoms vertybėms, bet nesudvejojo dėl savo ištikimybės bažnyčiai ir valstybei. Būtų didžiausias anachronizmas įsivaizduoti jį kaip nūdienį policininką arba laikyti jo darbą policijoje raganų medžiokle. Tas darbas atskleidžia mažiau žinomą ir įdomesnį reiškinį: informacijos rinkimą absoliutizmo amžiuje. Aštuonioliktо šimtmečio viduryje niekas nesitikėjo atskleisti revoliucinės konspiracijos, nes revoliucija buvo neįsivaizduojama, tačiau daugelis Burbonų monarchijos biurokratų panoro sužinoti kiek galima daugiau

apie karalystę – jos gyventojų skaičių, prekybos apimtis ir spausdinimo mašinų galingumą. D'Hémery'is priklausė tai racionaliai mąstančių valdininkų grupei, kuri keitėsi nuo Colbert'o ir Vaubano iki Turgot ir Neckerio. Tačiau jo veiklos apimtis buvo kuklesnė – knygų prekybos inspektorius stovėjo viena ar dviem pakopomis žemiau už manufaktūrų inspektorių – ir jis kūrė savo bylas mažesnės apimties negu apžvalgos, kuriomis užsiimdavo ministrai ir intendantai.[7]

Raportų tekstai pateikia šiek tiek žinių apie tai, kaip jie buvo rašomi. Juose dažnai pasitaiko tokio turinio pastabų: „Žiūrėk pridedamus lapus" arba „Žiūrėk jo dosjė". Tai leidžia manyti, kad d'Hémery'is buvo pradėjęs sekimo bylą kiekvienam rašytojui. Nors dosjė dingusios, raportuose pasitaikančios nuorodos į jas atskleidžia, kokio pobūdžio informacija kaupta. Tai būdavo laikraščių iškarpos, knygų pirklių prospektai, d'Hémery'io užrašai patikrinimų metu, tardymų Bastilijoje protokolai, laiškai, kurių autoriai stengėsi arba įsiteikti, arba pakenkti savo priešams, ir policijos generolo leitenanto pasamdytų šnipų pranešimai. Kai kurie šnipai vedė savo dosjė. Kavalieriaus de Mouhy'io raportas apie Charles'į de Fieux parodo, kaip jie dirbdavo: „Jis šnipinėja ponui Berryerui (policijos generolui leitenantui), kuriam kasdien pateikia raportą apie visa tai, ką matė kavinėse, teatruose ir parkuose." Mouhy'io veiklos pėdsakų galima aptikti ir kituose raportuose, pavyzdžiui, dėl Mathieu François Pidansato de Mairoberto: „Jis ką tik suimtas ir nugabentas į Bastiliją, nes kavinėse platino (eilėraštį), kritikuojantį karalių ir madam *la marquise* (de Pompadour). Keli nuorašai net buvo rasti jo kišenėse jį suėmus. Jį įskundė de Mouhy'is." Skundus siųsdavo ir meilės kankiniai, įtūžę sūnūs bei pamestos žmonos. Knygų prekybininkai ir spaustuvininkai be paliovos teikė informaciją apie jų rankraščių šaltinius – ypač apie konkurento rankraščių. Viešbučių šeimininkės ir klebonai pateikdavo papildomų detalių, o daugelyje dosjė d'Hémery'is galėdavo rasti skutelius, sudėliotus iš kaimynų paskalų, nebūtinai piktavališkų.

Štai kad ir Etienne'as André Philippe'as de Prétot: „Jo elgesys visiškai geras. Prétot vedęs ir turi vaikų, tai verčia jį laikytis tvarkos. Kaimynai apie jį gerai atsiliepia."

Prieš rašydamas raportą, d'Hémery'is surūšiuodavo visą medžiagą. Atrinkti būdavo sunku, nes dosjė susimaišydavo nesuderinami elementai – tikslūs duomenys ir palaidos paskalos. D'Hémery'is naudodavo standartinius blankus – didelius folio lapus su šešiomis rubrikomis, išspausdintomis stambiu šriftu: pavardės, amžiaus, gimimo vietos, aprašymo, adreso ir *histoire* (biografijos). Rubrikos suliniavo lentelę informacijai klasifikuoti, o datos ir įrašai ranka šiek tiek atskleidė d'Hémery'io komponavimo principus. Dauguma įrašų daryta aiškia klerko rašysena, bet vėliau d'Hémery'is papildė naują informaciją savuoju greitaraščiu, lengvai atpažįstamu iš jo laiškų bei atmintinių, esančių Bibliothèque Nationale. Maždaug pusė raportų datuoti mėnesio pirma diena, daugelis – metų pirma diena. Todėl tikėtina, kad d'Hémery'is skirdavo specialias dienas darbui su bylomis, pasikviesdavo kurį nors policijos departamento sekretorių ir diktuodavo raportus, atrinkdamas, jo nuomone, svarbiausią informaciją iš kiekvienos dosjė. Procesas buvo panašus į bandymą kurti sistemą, į ketinimą įvesti tvarką nekontroliuojamame mansardų rašeivų ir salonų liūtų pasaulyje. Jis turi ryšį su tokiu pat tvarkos įvedimo siekiu, jaučiamu Monpeljė „Aprašyme", bet yra įgijęs kitokią formą: naujųjų laikų biurokratijos poreikį standartizuoti, dėlioti į stalčius, katalogizuoti ir klasifikuoti.

D'Hémery'is atstovauja ankstyvajai biurokrato evoliucijos fazei: per standartinę raporto formą gana aiškiai girdimas jo paties balsas. Jis kūrė vienaskaitos pirmuoju asmeniu ir šnekamąja intonacija, kuri ryškiai skyrėsi nuo formalaus ir nuasmeninto oficialios jo korespondencijos tono. D'Hémery'io memorandumai ir laiškai dažnai būdavo adresuojami monsenjorui Nicolasui René Berryerui, policijos generolui leitenantui, tuo tarpu jo raportai atrodo taip, lyg būtų adresuojami sau pačiam.

Pavyzdžiui, rašydamas Le Blanco de Villeneuve'o gimimo vietą, jis be ceremonijų pasitaisė: „Iš Liono. Ne, aš suklydau, iš ten kilęs Montélimaras, kapitono sūnus." Raporte apie kavalierių de Cogoliną jis pastebėjo:

1752 metų liepos 1 d. man pranešė, kad jis mirė išprotėjęs savo brolio, Lenkijos karaliaus ir Luaros hercogo, namuose.

Gruodžio 1 d. Tai netiesa.

Raporte apie poetą, vadinamą Le Dieux (Dievas), taip pat aptinkama šnekamosios kalbos pastaba: „Julie man sakė, kad jis parašė daug eilėraščių. Tai tiesa." Retkarčiais d'Hémery'is prabildavo nešvankiai ir atsiliepdavo apie įtakingus asmenis tokiu tonu, kuriam nebūtų pritarę jo viršininkai.[8] Kuo įdėmiau studijuoji raportus, norėdamas įsitikinti, ar jie galėjo būti adresuojami kažkokiam numanomam skaitytojui Prancūzijos administracijos hierarchijoje, tuo labiau linksti manyti, jog d'Hémery'is rašė juos sau pačiam ir naudodavosi jais kasdienėje veikloje, ypač pirmaisiais tarnybos metais, kai jam reikėjo gairių nusistatyti kryptį painioje literatūrinių grupuočių ir leidėjų intrigų subkultūroje.

Kaip kiekvienas žmogus, d'Hémery'is įsivaizdavo, kaip turėtų būti sutvarkytas pasaulis, tačiau jam iškilo būtinybė nusibrėžti maršrutą savo patruliavimo rajone. Kaip inspektorius „inspektavo" literatūrinį pasaulį? Pirmiausia jis turėjo pažinoti rašytojus, todėl stengėsi užpildyti anketų langelius po rubrika *signalement* (požymių aprašymas). Tie tekstai rodo, kokiu žvilgsniu jis nužvelgdavo sekamus autorius. Štai, pavyzdžiui, Voltaire'o *signalement*: „Aukštas, perkaręs, satyro laikysena". Aprašymuose matome daugiau negu vaizdo atspindį akies vyzdyje. Jie prasmingi: „Šlykštus, į rupūžę panašus ir miršta iš bado" (Binville'is); „nutukęs, nerangus, kaimiečio išvaizdos" (Caylusas), „bjaurus, tamsaus gymio, žemo ūgio, purvinas ir kelia pasišlykštėjimą" (Jourdanas). D'Hémery'is neapsiribojo primityviomis kategorijomis „gražus ir šlykštus", „žemas ir aukštas",

nes vertino žmones pagal veidus. Todėl apie de La Morlière'ą sakoma: „Storas, apskritaveidis ir kažkas tikro yra jo akyse". Galėjimas suprasti charakterį iš veido bruožų greičiausiai bus kilęs iš fizionomikos, pseudomokslo, atsiradusio renesanso epochoje ir populiariomis knygelėmis išplitusio vėlesniais šimtmečiais.[9] D'Hémery'io aprašymuose gausu pastabų „šiurkšti fizionomija, toks pat ir charakteris" (Le Ratzas), „labai dora fizionomija" (Foncemagne'as), „šlykšti fizionomija" (Coqas), „klastinga fizionomija" (Vieuxmaisonas), „atgrasi fizionomija" (Biliena) ir „liūdniausia fizionomija pasaulyje" (Boissy'is).

Prasmingi tapdavo ir adresai. Pidansatas de Mairobertas gyveno vienas „skalbėjos bute trečiame aukšte Cordeliers gatvėje". Turbūt jis buvo skurdžius kaip ir studentas poetas Le Brunas, kuris gyveno „Harpe gatvėje priešais Collège d'Harcourt iš perukų gamintojo išsinuomotame kambaryje antrame aukšte iš kiemo pusės", ir toks pat nežinomas eiliakalys Vaugeris, kuris gyveno „Mazarinio gatvėje iš perukų gamintojo išsinuomotame kambaryje, įėjimas iš Carrefour de Buci, antrame aukšte iš gatvės pusės, durys priešais laiptus". Tokių žmonių reikėjo nepaleisti iš akių. Jie neturėjo nei nuolatinio *état*, nei turto, šeimos, nebendravo su kaimynais. Tik jų adresai leido nustatyti jų padėtį.

Histoire rubrika teikė daug galimybių rašytojams rūšiuoti, ir d'Hémery'is paskyrė jai daugiausia vietos savo spausdintuose blankuose. Kurdamas *histoires* jis ypač triūsė atrinkdamas ir pateikdamas medžiagą iš dosjė, nes jų kompozicijos buvo daugiaplaniai rašiniai, panašūs į valstiečių pasakas. Kai kurias biografijas galima skaityti tarsi romanų santraukas. Štai dramaturgo Charles'io Simono Favart'o *histoire*:

Jis yra konditerininko sūnus, labai sumanus vaikinas, sukūręs gražiausių pasaulyje komiškų operų. Kai Opéra Comique buvo uždaryta, *maréchal* (maršalas) de Saxe'as padarė jį trupės vadovu. Favart'as uždirbo daug pinigų, bet vėliau jis įsimylėjo *maréchal* meilužę, „katytę" Chantilly, ir ją vedė, nors turėjo sutikti, kad ji ir toliau gyventų su *maréchal*. Laiminga sąjunga tęsėsi iki karo pabaigos. Tačiau 1749 metų lapkritį Favart'as ir jo žmona

susikivirčijo su *maréchal*. Pasinaudojusi jo ryšiais, kad būtų priimta į Comédie Italienne ir išspaudusi iš jo (*maréchal*) daug pinigų, madam Favart panoro jį palikti. *Maréchal* gavo karaliaus įsaką ją suimti, o jos vyrą ištremti iš karalystės. Jie pabėgo – jis į vieną pusę, ji į kitą. Žmona buvo sučiupta Nansyje ir įkalinta, iš pradžių Les Andelys, o vėliau su Pénitentes de Angers (Anžero atgailautojais). Šis įvykis sukėlė aktorių pasipiktinimą, jie net pasiuntė delegaciją pas *duc* (hercogą) de Richelieu reikalauti, kad jų kolegė būtų sugrąžinta. Jis privertė juos lūkuriuoti vestibiulyje. Galų gale, kai jie antrą kartą pranešė, kad atvykę, jis sutiko priimti, bet laikėsi labai šaltai ir labiausiai žemino Lélio (Antoine'ą François Riccobonį), kuris dėl to paliko trupę. Taigi ponia Favart neatgavo laisvės, kol nesutiko grįžti pas *maréchal*, kuris išlaikė ją iki savo mirties. Paskui ji sugrįžo pas vyrą, kuris visą laiką klajojo už Prancūzijos sienų. Neilgai trukus ją vėl priėmė į Comédie Italienne. Kai buvo atkurta Opéra Comique, jie abu norėjo ten išeiti. Bet italai padarė ją trupės dalininke, o jam paskyrė pensiją su sąlyga, kad nuolat kurs parodijas. Taigi dabar jie susiję su šituo teatru.[10]

D'Hémery'is pasirinko paprastą kalbą ir išdėstė savo pasakojimą tiesia chronologine seka, papasakodamas sudėtingą istoriją. Negražindamas redakciniais komentarais, jis suprantamai išdėstė dviejų nekilmingų jaunuolių, gyvenančių savo protu, siekimus karaliaus dvariškių ir *lettres de cachet* (karaliaus įsakų dėl tremties ir įkalinimo be teismo) aplinkoje. D'Hémery'is nesijaudino dėl neprivilegijuotųjų dalios. Atvirkščiai, jis paminėjo Favart'o sutikimą dalytis žmoną su *maréchal* ir jos mokėjimą naudotis padėtimi savo naudai. Tačiau pasakojimas sukelia galingą povandeninę srovę, skandinančią skaitytojo simpatijas turtingiems ir galingiems. Favart'as siekia savo laimės panašiai kaip stebuklinių pasakų herojus. Jis mažas, beturtis ir protingas („*signalement*: žemaūgis, šviesiaplaukis ir labai dailaus veido"). Po visų nuotykių milžinų šalyje – aštuonioliktо amžiaus penktame dešimtmetyje *maréchal* de Saxe'as buvo bene galingiausias žmogus Prancūzijoje, neskaitant karaliaus – jis laimi merginą ir paskui jie laimingai gyvena radę prieglobstį Comédie Italienne. Istorijos struktūra atitinka daugelį populiarių pasakų. Jos moralas galėtų būti išvestas iš „Le Chat botté" (Batuotas katinas) arba „Le Petit Forgeron" (Mažasis kalvis). Tačiau d'Hémery'is ne-

moralizavo. Jis ėmėsi kitos dosjė, ir galime tik spėlioti, ar literatūrinis pasaulis, šitaip d'Hémery'io analizuojamas, atitiko struktūrą, būdingą valstiečių pasakoms.

Policijos raporto konstrukcijai buvo būdingi pasakos sekimo elementai ir rašytojai buvo analizuojami pagal prasmės ieškojimo kriterijus. Todėl *histoires* galime skaityti kaip prasmingus pasakojimus, atskleidžiančius pagrindines prielaidas apie senojo režimo epochos literatūrinį pasaulį. Kelios iš jų ne mažiau sudėtingos negu Favart'o. Kai kuriose yra du ar trys sakiniai, kurių nejungia pasakojimas. Tačiau *histoires* remiasi prielaidomis apie literatūrinio pasaulio funkcionavimą ar jame galiojančias žaidimo taisykles. D'Hémery'is neprasimanė šitų taisyklių. Kaip ir rašytojai, jis laikė jas savaime suprantamu dalyku, todėl stebėjo, kokį poveikį jos daro rašytojų karjeroms. Jo stebėjimai, kad ir subjektyvūs, turi apibendrinančios reikšmės. Jie sutampa su visuotiniu subjektyvumu, socialiniu realybės interpretavimu, būdingu ir jam, ir jo stebimiems autoriams. Norėdami rasti jų bendrą kodą, turime iš naujo skaityti raportus ir ieškoti to, kas numanoma.

Panagrinėkime raportą apie iškilų literatūrinio pasaulio pilietį François Joachimą de Pierresą, *abbé* de Bernisą. Būdamas dvidešimt devynerių metų jis jau sėdėjo Académie Française, nors buvo paskelbęs tik keletą nuotaikingų eilėraščių ir menką traktatą *Réflexions sur les passions et les goûts* („Aistrų ir skonių atspindžiai"). Garbingos šeimos narys ir madam de Pompadour globotinis, jis sparčiai kilo bažnytinės ir valstybinės karjeros pakopomis. Galų gale jis užsidėjo kardinolo skrybėlę ir tapo ambasadoriumi Romoje. Kokią informaciją d'Hémery'is surinko apie šį žmogų? Pažymėjęs Berniso amžių (trisdešimt aštuonerių), adresą (prestižinis – Dauphin gatvė) ir išvaizdą (gera – „daili fizionomija"), jis suformulavo šešis punktus:

1. Bernisas buvo Académie Française narys ir Brioudo bei Liono grafas.
2. Jis ištvirkavo su madam princese de Rohan.
3. Bernisas buvo rafinuotas karaliaus rūmų dvariškis ir Pompadour glo-

botinis. Ji įkalbėjo popiežių duoti jam beneficiją, pasinaudodama *duc* (hercogu) de Nivernais kaip tarpininku.

4. Jis yra parašęs keletą „gražių dalykėlių eilėmis" ir *Réflexions sur les passions.*

5. Bernisas susigiminiavo su *maréchal* de La Fare'u, kuris visada advokataudavo jam karaliaus dvare.

6. Jis suteikė protekciją Duclosui, pasiūlydamas jį Prancūzijos istoriografu.

D'Hémery'is ne itin domėjosi *abbé* literatūrine kūryba, bet apibūdino jo šeimyninius santykius, vietą patronažo ir „protekcijų" sistemoje. Protekcijos – pagrindinis žodis, pasikartojantis visuose raportuose. Policijos bylose kiekvienas siekia, gauna arba suteikia protekciją, tai galioja ne tik princams ir karaliaus meilužiams, bet ir surūdijusio cento nevertiems paskvilių rašeivoms. Madam de Pompadour išrūpino Bernisui abatiją, o šis Duclosui sinekūrą. Šitaip funkcionavo sistema. Policija netyrė prekiavimo įtaka principo. Principas veikė savaime literatūriniame pasaulyje kaip ir visoje visuomenėje.

Šis principas egzistavo vidurinėje ir žemesnėje literatūros srityse. Tuo galima įsitikinti iš raportų apie rašytojus, užimančius žemesnę padėtį nei abbé de Bernisas. Pavyzdžiui, Pierre'as Laujonas ėjo taku, kurį jau buvo pramynę literatūrinio pasaulio vidurinės srities atstovai. Kaip daugelis rašytojų, jis pradėjo rašyti studijuodamas teisę ir eiliavo savo malonumui. Poetines pastangas vainikavo sėkmė Opéra Comique, pasisekimas sudomino globėjus, o šis parūpino sinekūras. Tai buvo klasikinė karjera, kurios etapai išryškėjo d'Hémery'io pasakojime:

Jaunuolis labai gabus. Jis parašė kelias operas, kurios buvo suvaidintos Opéra Comique ir Petits Apartements Versalyje. Tai suteikė jam madam de Pompadour, mesjė *le duc* d'Ayeno ir mesjė *le comte* (grafo) de Clermont'o protekcijas. Pastarasis davė jam *secrétaire des commandements* (kariuomenės vadovybės sekretoriaus) postą. Tas didikas taip pat padarė jį *secrétaire du gouvernement de Champagne* (Šampanės valdžios sekretoriumi), kurio postas įvertintas 3000 livrų per metus.

Beje, Laujonas turėjo privalumų: sąmojingas, gerai atrodantis („*signalement*: šviesaus gymio ir labai gražaus veido"), tėvas

teisininkas ir giminaitė, grafo de Clermont'o meilužė. Bet jis gerai sulošė kortomis.

Taip pat pasielgė ir Gabrielis François Coyeris, bet jis turėjo silpnesnį užnugarį, todėl literatūrinėje hierarchijoje nepakilo aukščiau vidurinės pakopos. Neturintis turto, šeimos, nepatrauklaus veido („nemaloni ir ištįsusi fizionomija"), jis vis dėlto atkakliai „gamino" knygas ir beletristiką. Galų gale jam atsivėrė nuolatinis pajamų šaltinis, ir Coyeris jį pačiupo.

Jis – kunigas, gabus, nors kiek pedantiškas. Ilgai bastėsi Paryžiaus gatvėmis be pastogės ir darbo. Galiausiai susirado repetitoriaus vietą pas princą de Turenne'ą. Patenkintas jo darbu princas padovanojo *aumonier du colonel général de la cavalerie* (kapeliono prie kavalerijos generolo pulkininko) postą. Kadangi pajamas iš to posto dabar gauna grafas d'Evreux, mesjė de Turenne'as parūpino jam 1200 livrų pensiją, kurią jis gaus iki d'Evreux mirties.

Vienas iš Berniso globotinių, Antoine'as de Laurès'as, nestabiliai stovėjo ant žemutinio karjeros laiptelio. Rašydamas pirmąjį raportą apie Laurèsą, d'Hémery'is negalėjo prognozuoti, kaip susiklostys jaunuolio karjera. Viena vertus, jis kilęs iš geros šeimos: jo tėvas Monpeljė buvo *doyen de la chambre des comptes* (atsiskaitymų rūmų dekanas). Antra vertus, jis nebeturėjo pinigų. Buvo pasmerktas badmiriauti savo mansardoje, jeigu odės karaliui ir madam de Pompadour nebūtų parūpinusios greitos protekcijos. Bet sprendžiant iš vėlesnio prierašo raporte, poezija suveikė.

Jis įsiprašė būti pristatytas markizei (de Pompadour), užtarus *abbé* de Bernisui, ir vėliau gyrėsi, kad ji leido jam ieškotis, kur galima užsidirbti pinigų, ir žadėjo pasirūpinti, kad jam sektųsi. Po kurio laiko jis įsiprašė būti pristatytas grafui de Clermontui, kuriam dabar stengiasi įsiteikti. Čia jam padėjo giminaitis mesjė de Montlezunas.[11]

Ant dar žemesnės pakopos stovintis Pierre'as Jeanas Boudot, knygų pirklio sūnus, nepakeldamas galvos kompiliavo, darė santraukas ir vertė. Tačiau jis priklausė nuo globėjų. „Boudot labai gabus ir globojamas prezidento Hénault'o, kuris parūpino

jam darbą Bibliothèque du Roi (karališkojoje bibliotekoje)", – pažymėjo d'Hémery'is pridurdamas, jog, daugelio nuomone, Boudot parašė bene visą *Abrégé de l'histoire de France* („Trumpą Prancūzijos istorijos kursą"), išleistą Hénault pavarde. Tuo tarpu Pierre'as Dufouras, dvidešimt ketverių metų kavinės savininko sūnus, mėgino prasimušti pačioje literatūrinio pasaulio apačioje. Jis dirbo pasiuntiniu spaustuvėje ir prekiavo uždraustomis knygomis. Krikštatėvio Favarto protekcijos dėka jis įsisuko tarp Comédie Italienne ir Opéra Comique aktorių bei dramaturgų. Prisiplakė prie grafo de Rubanprezo, kuris jam davė pastogę ir nenusisekusią protekciją. D'Hémery'is aprašė jį kaip įtartinos reputacijos asmenį, mušeiką ir sukčių, kuris gali rašyti ir platinti pogrindinę literatūrą, tuo pat metu apsimetinėdamas, kad talkina policijai. „Jis yra suktas vyrukas ir labai nepatikimas". Dufouras iš tikrųjų buvo produktyvus – parašė pustuzinį pjesių ir parodijinių skečų, poemų rinkinį ir romaną. Tačiau jam nepavyko prasimušti, todėl galų gale nustojo rašęs ir gavo darbą knygyne.

Nuolatinės atkaklios protekcijos paieškos vyrauja kiekvienoje d'Hémery'io ataskaitoje apie literatūrines karjeras. François Augier de Marigny'is, išgirdęs, kad invalidų bažnyčioje atsirado vieta, sukurpia kelias poemas, šlovinančias grafą d'Argensoną, kuris ką nors į tą vietą skirs. Charles'is Batteux susibičiuliauja su madam de Pompadour gydytoju ir gauna laisvą profesoriaus vietą Collège de Navarre. Jeanas Dromgold'as pareiškia, kad grafo de Clermont'o žygdarbiai nepakankamai įvertinti poemoje apie Fontenojaus mūšį. Jis užsipuola poemą pamfletu ir iš karto paskiriamas secrétaire *des commandements de Mgr. le comte de Clermont.*

Tokie buvo literatūrinio gyvenimo faktai. D'Hémery'is įdėmiai užrašinėjo juos, nemoralizuodamas dėl padlaižiavimo tarp rašytojų ar dėl globėjų tuštybės. Atvirkščiai, jį sukrėtė atvejis, kai globotinis sulaužė ištikimybę savo patronui. Antoine'as Duranlonas nusipelnė Rohanų šeimos malonės dirbdamas namų

mokytoju ir buvo paskirtas Collège de Maître Gervais direktoriumi. Tačiau vos spėjęs sušilti kojas Sorbonoje jis prisidėjo prie Rohanams priešiškos frakcijos sprendžiant ginčą dėl *abbé* de Rohano-Guéménée teisės į titulą. Rohanai pašalino Duranloną iš pareigų ir ištrėmė į Bresą – teisingai padarė, pastebėjo d'Hémery'is, nes globotinis atsimokėjo savo patronui „juodžiausiu nedėkingumu". Priešingai, aukščiausio pagyrimo vertas F.-A.P. de Moncrifo elgesys. Moncrifas už viską dėkingas grafui d'Argensonui, kuris, kaip jau buvo minėta, vedė jį per visas idealios literatūrinės karjeros pakopas: trys sekretorystės, pelno dalis iš *Journal des savants* („Eruditų laikraščio"), vieta Académie Française, butas Tiulri ir postas pašto žinyboje su 6000 livrų per metus. Kai Moncrifui pateko kelios satyros, nukreiptos prieš karalių ir madam de Pompadour ir kurias platino prieš d'Argensoną veikianti Maurepaso frakcija karaliaus dvare, jis nedelsdamas apkaltino jų autorius – ir pasielgė deramai. Rašytojas privalo nekąsti rankos, kuri jį maitina, ir mušti per rankas visai priešų stovyklai.

Taigi protekcionizmas tapo pagrindiniu literatūrinio gyvenimo principu. Visuose raportuose atsiskleidžia ir kitas reiškinys: nebuvo jokios literatūrinės rinkos, ir tai atrodė įtartinai. Pripuolamai d'Hémery'is paminėjo rašytoją, bandžiusį gyventi iš savo plunksnos. Gabrielis Henris Gaillard'as rizikavo įkelti koją į knygų rinką 1750 metais, iki tol gyvenęs iš Voltaire'o parūpinamų uždarbių (žinomi rašytojai ir patys teikdavo protekcijas): „Jis buvo bibliotekininko padėjėjas Collège des Quatres Nations, menka tarnyba, kurią jis paliko pakviestas dirbti vaikų auklėtoju (tą vietą jam surado mesjė Voltaire'as). Jis ten išbuvo tik šešis mėnesius, o dabar gyvena iš rašymo... Paskutiniame savo kūrinyje dėkoja Voltaire'ui, kuriam jis visiškai atsidavęs." Bet neilgai trukus jis gavo darbą *Journal des savants*, iš to ir gyveno likusią savo gyvenimo dalį. D'Hémery'is mini ir pamfletų autorių La Barre'ą, kuris bandė rašymu vaduotis iš „kraupaus neturto", kai Eks la Šapelio taikos sutartis nutraukė jo propagandinį darbą

Užsienio reikalų ministerijoje. „Karui pasibaigus, nebeturėdamas jokių pragyvenimo šaltinių, jis rado prieglobstį pas La Foliot (knygų pirklį), kuris palaiko jo gyvybę ir kuriam retkarčiais šį bei tą parašo." Tačiau šitokie atvejai buvo reti ne dėl to, kad trūktų rašytojų, ieškančių paramos, bet dėl to, kad knygų pirkliai nenorėjo ar neįstengė tos paramos duoti. D'Hémery'is paminėjo, kad galų gale, įsikišus policijos generolui leitenantui, jis gavo „smulkų darbelį *Gazette de France*".

Desperatiškai ieškodami lėšų, rašytojai paprastai griebdavosi atsitiktinių darbų, tokių kaip uždraustų knygų kontrabanda arba jos šnipinėjimas policijai. Jie negalėjo tikėtis praturtėti iš perkamiausių knygų, nes leidėjų monopolija ir piratinė industrija žlugdė viltis daug uždirbti parduodant knygas. Jie niekada negaudavo autorinių atskaitymų, bet parduodavo rankraščius už vienkartinę išmoką arba tam tikrą skaičių išleistos knygos egzempliorių, kuriuos jie nešiodavo pardavinėti arba išdovanodavo galimiems globėjams. Rankraščiai retai kada būdavo pelningi, nepaisant žinomo atvejo, kai Rousseau gavo 6000 livrų už *Emile*, ir 120 000 livrų, sumokėtų Diderot už dvidešimt metų darbo prie *Encyclopédie*. D'Hémery'is pažymėjo, kad François Vincent'as Toussaint gavo tik 500 livrų už savo knygos *Les Moeurs* („Papročiai") rankraštį, nors jo leidėjas Delespine'as uždirbo mažiausiai 10 000 livrų. Toussaint pavyzdys patvirtino taisyklę: „Jis daug triūsia knygų pirkliams, vadinasi, jam sunkiai sekasi sudurti galus." D'Hémery'is mini, kad Josephas de La Porte'as gyvena tiktai iš savo plunksnos, „ir tai vienintelis pragyvenimo šaltinis", tarsi tai būtų neįprasta. Visi stengdavosi pasiekti ganėtinos *succès de prestige* (prestižinės sėkmės), kad sudomintų globėją ir susirastų vietelę karališkojoje administracijoje arba turtingoje šeimoje.

Be to, jie galėdavo vesti. Jeanas Louisas Lesueuras nepaliko ryškesnio pėdsako literatūroje, bet jo karjera policijos požiūriu buvo ideali: pradžioje turėdamas ne ką daugiau negu talentą ir būdamas draugiškas, jis susikūrė garbingą reputaciją, protekcijas, sinekūrą ir vedė turtingą žmoną.

Jis yra gabus jaunuolis, parašęs kelias komiškas operas, gana sėkmingai suvaidintas. Mesjė Bertinas de Blagny'is susipažino su juo teatre, susibičiuliavo ir davė jam darbą parties casuelles su 3000 livrų per metus. Ten jis dabar ir dirba.

Neseniai jis vedė moterį, kuri atsinešė turto. Jis tikrai to nusipelnė, nes yra mielas vaikinas ir labai draugiško charakterio.

D'Hémery'is netraktavo santuokos sentimentaliai. Jis laikė santuoką dalyku, padedančiu siekiant karjeros, arba priešingu atveju – klaida. Neatrodo, kad rašytojų žmonos, sprendžiant iš raportų, būtų buvusios protingos, išsilavinusios ar dorybingos. Jos buvo arba turtingos, arba vargšės. D'Hémery'is nereiškė simpatijų C.-G. Coqueley'ui de Chaussepierre'ui: „Jis vedė paprastą merginą iš savo kaimo, nei kilmingą, nei turtingą. Vienintelis jos privalumas – giminystė su buvusio *procureur général* (generalinio prokuroro) žmona. Prokuroras vedė ją (giminaitę), kad nuramintų sąžinę, kai daugelį metų išlaikė kaip meilužę." Taip pat ir Poitevenui Dulimonui, matyt, nebuvo lemta savo raštais išsikapstyti iš nežinios, nes jis „sudarė blogą santuoką Bezansone." Iš „blogų" santuokų rasdavosi daugiau vaikų, o ne pinigų, todėl raportai parodo nemažai nelaimingų *pères de famille* (šeimos galvų), kurie galynėjosi su demografiniais sunkumais. D'Hémery'is mini Toussaint, priverstą tapti samdomu rašeiva, nes jis turėjo vienuolika vaikų, Mouhy'į, šnipinėjantį policijai, nes jis turėjo penkis vaikus, Dreux'ą de Radier ir René de Bonnevalį, palikuonių naštos nustumtus į Grubo gatvę visam likusiam gyvenimui.

Darytina išvada, kad rašytojai, ieškoję „gerų" santuokų, bet nesuradę, apskritai neturėtų vesti. Matyt, daugelis jų taip ir padarė. D'Hémery'is akylai stebėjo šeimos santykius, tačiau žmonas ir vaikus minėjo tik keliose dešimtyse raportų. Nors informacija per daug išsklaidyta, kad galėtume ką nors teigti, atrodo, kad dauguma rašytojų, ypač „inteligentiškų profesijų", niekada nevedė. O tam žingsniui pasiryžę dažnai laukdavo išgarsėjimo ir sinekūros – ar netgi vietos Académie Française.

Tokia J.-B.-L. Gresset karjera, dar viena laimės kūdikio istorija žvelgiant policijos akimis: pirmiausia kelios sėkmingos premjeros Comédie Française, paskui vieta Académie ir pagaliau, sulaukus keturiasdešimt ketverių, turtingo Amjeno pirklio duktė.

Bet kaip rašytojui išvengti aistrų siekiant nemirtingumo? D'Alembert'as ragino visus *philosophes* rinktis skaistybės ir skurdo gyvenimą.[12] Tačiau d'Hémery'is žinojo, kad kūnas neįstengs šito iškęsti. Jis suprato, kad meilė svarbi, kaip svarbus ekonominis aspektas. Marmontelis ir Favart'as jiems skirtuose raportuose *amourachés* (įsimylėję) aktores, išlaikomas *maréchal* de Saxe'o.

Marmontelio *histoire* kupina intrigų kaip ir Favart'o. Ją galima skaityti kaip kurios nors jų pjesės siužetą: jaunas dramaturgas įsimyli aktorę madmuazelę Verrière už senojo *maréchal* nugaros. Jie paleidžia liokajų, kad likę vieni duotų valią savo aistrai. Tačiau liokajus – *maréchal*, o gal ir policijos šnipas – išaiškina jų ryšį. Tada prasideda nelaimės: aktorė nebetenka kasmetinių 12 000 livrų, o autorius – protekcijų. Bet viskas baigiasi gerai, nes madmuazelei Verrière pavyksta atkurti buvusius santykius su *maréchal*, o Marmontelis nukreipia savo aistrą į vieną iš jos kolegių, madmuazelę Cléron. Prisižiūrėjęs iki valiai pro rakto skylutę, ir patsai, ir per tarpininkus d'Hémery'is aiškiai matė, jog daugelis rašytojų ieškosis meilužių.

Pasakyti lengviau negu padaryti. Comédie Française aktorės nedažnai puldavo į neturtingų autorių glėbius, jų nesužavėdavo net tokie vyrai kaip Marmontelis arba Favart'as. Grubo gatvės vyrai gyvendavo su savo aplinkos moterimis – tarnaitėmis, pardavėjomis, skalbėjomis ir prostitutėmis. Tokie ryšiai nebuvo palankūs kurti laimingas šeimas, tad reta kuri d'Hémery'io *histoire* turėdavo laimingą pabaigą, ypač žvelgiant moters akimis. Štai, pavyzdžiui, A.-J. Chaumeix meilės istorijos. Nežinomas autorius atvyko į Paryžių turėdamas nedaug pinigų, bet su dideliais lūkesčiais. Iš pradžių jis vertėsi pamokomis pensione. Kai pensioną uždarė, jis prisiglaudė nuomojamame kambaryje, suvedžiojo tarnaitę žadėdamas ją vesti. Neilgai trukus ji jam nusibo-

do. Kai jis pradėjo šiek tiek užsidirbti rašydamas prieš Šviečiamąjį amžių nukreiptus pamfletus knygų pirkliui Herissant'ui, apgauta sužadėtinė, galbūt nėščia, pareikalavo kompensacijos iš Herissant'o ir sugebėjo pasiimti 300 livrų iš Chaumeix sąskaitos. Chaumeix susidomėjo kito laisvai samdomo mokytojo seserimi. Šį kartą jis nebeišsisuko nuo vestuvių, nors moteris, pasak d'Hémery'io, buvo „ragana, nieko neverta, ir jis iš jos nieko negavo". Po kelerių metų, palikęs žmoną su dukrele, jis pabėgo į Rusiją ir ten pradėjo dirbti namų mokytoju.

Nesantuokiniai meilės ryšiai buvo pavojingi literatui, nes jis galėjo vesti meilužę, nors ji būtų ir „bloga" pora. D'Hémery'is papasakojo, kad A.-G. Meusnier de Querlonas įsimylėjo sąvadautoją ir vedė ją, kad ištrauktų iš kalėjimo. Neilgai trukus jis pasijuto priremtas prie sienos ir nebeišmanė, kaip išmaitinti šeimą. Vieta *Gazette de France*, vėliau redaktoriaus postas *Petites affiches* išgelbėjo nuo skurdo, bet jis taip ir neįstengė susitaupyti senatvei, todėl šį kartą jį gelbėjo vieno finansininko paskirta pensija. Keletas kitų autorių linksminosi viešnamiuose, kaip teigiama jų gyvenimo aprašymuose d'Hémery'io bylose. Poetas Milonas negalėjo sutramdyti aistros įstaigos „Carrefour des Quatre Cheminées" („Keturių takų sankryžos"), kurią nuolat lankydavo, šeimininkei. Dramaturgas ir būsimas žurnalistas Pierre'as Rousseau gyveno su prostitutės dukterimi, kurią sakydavo esant žmona. O du kiti samdomi rašeivos, kompiliatorius F.-H. Turpinas ir pamfletistas Guenet, ne tik lankydavosi pas prostitutes, bet jas ir vedė. Vedybos Grubo gatvėje retkarčiais būdavo sėkmingos. D'Hémery'is nurodo, jog Louisas Anseaume'as buvo tapęs benamiu ir vertėsi atsitiktinėmis pamokomis, kol vedė Opéra Comique aktorės seserį. Tai buvo „santuoka, kurią jis sudarė daugiau iš reikalo negu iš potraukio". Po dvejų metų jis prakuto, rašė ir statė komiškas operas. Bet dažniausiai santuoka nugramzdindavo autorių. Įprastas atvejis ryškiai atskleidžiamas dviem brutaliais sakiniais raporte apie skurstantį dramaturgą Louisą de Boissy'į: „Jis džentelmenas. Vedė savo skalbėją."

Palyginti su kitais raportais, Rousseau ir Diderot santuokos su mažarašte skalbėja ir su skalbėjos dukterimi neatrodo neįprastos.

Jeigu rašytojai negalėjo tikėtis pramisti iš savo plunksnos ir gyventi normalaus šeimos gyvenimo, tai kaip rašymas laikytinas karjera? Literatų orumas ir jų profesijos šventumas jau skambėjo leitmotyvu *philosophes* veikaluose[13], tačiau veltui ieškotume šitos temos d'Hémery'io raportuose. Nors policija atpažindavo rašytoją, vos jį išvydusi, ir išskirdavo iš kitų prancūzų, suteikdama vietos, d'Hémery'io bylose apie jį nebūdavo kalbama kaip apie asmenį, turintį profesiją ar aiškią visuomeninę padėtį. Jis galėjo būti džentelmenas, dvasininkas, teisininkas arba liokajus. Tačiau jis neturėjo *qualité* arba ypatybės, skiriančios jį nuo nerašytojų.

Prancūziškos kalbėsenos maniera rodo, kad d'Hémery'is vartojo senovinę socialinę leksiką, teikiančią mažai erdvės naujiesiems, laisvai sklandančios minties intelektualams. Jis galėjo atrodyti senamadis, palyginti su Diderot ir d'Alembert'u, bet jo kalba, matyt, visiškai atitiko autorystės lygį aštuoniolikto šimtmečio viduryje. Policija negalėjo skirti rašytojui vietos nė vienoje įprastinėje konvencijoje, nes jis dar neištobulino šiuolaikinės literatūrinės formos, neišsivadavo iš globėjų, neišėjo į literatūros rinką ir nesiveržė daryti karjeros. Žinant konceptualią painiavą dėl šitos nestabilios padėties, kyla klausimas, koks buvo rašytojo statusas.

Nors policijos raportai neduoda tikslaus atsakymo į tą klausimą, juose yra dėmesio vertų užuominų. Pavyzdžiui, d'Hémery'is dažnai vadina rašytojus „vaikinais" (*garçons*). Tai visiškai nesiejama su amžiumi. Diderot raporte vadinamas „vaikinu", nors tuo metu jis buvo trisdešimt septynerių, vedęs ir tapęs tėvu. *Abbé* Raynalas, *abbé* de l'Ecluse-des-Logesas ir Pierre'as Sigorgne'as – visi trys buvo „vaikinai", įpusėję ketvirtą dešimtį, o Louisas Mannory'is vis dar „vaikinas", nors ir sulaukęs penkiasdešimt septynerių. Nuo rašytojų, numanomai priskiriamų prie

piliečių ir dažnai tiesiog vadinamų džentelmenais, šiuos intelektualus skyrė tai, kad jie neturėjo visuomeninės padėties. Tapę žurnalistais, mokytojais ar *abbé*, jie užėmė neapibrėžtą ir nestabilią vietą literatūrinio pasaulio hierarchijoje. Šie intelektualai tai ištrūkdavo iš Grubo gatvės, tai vėl būdavo priversti į ją sugrįžti ir spietėsi socialinėje bei profesinėje srityje, kuri pranešimuose aukštesniajai valdžiai buvo vadinama „intelektualiniais užsiėmimais". Mes priversti sugrįžti prie to anachronizmo, nes senasis režimas negalėjo pritaikyti kategorijos tokiems žmonėms kaip Diderot. „Vaikinas" – tai viskas, ką galėjo pasakyti d'Hémery'is. Jam niekad nekiltų mintis pavartoti tą terminą kalbant apie markizą de Saint-Lambertą, karininką, kuris buvo trisdešimt trejų, kai d'Hémery'is rašė raportą apie jį, arba Antoine'ą Petit, gydytoją, kuris buvo trisdešimt vienerių. „Vaikinas" reiškė paribį ir tiko apibrėžti kažką neapibrėžiama, miglose šmėžuojančius šiuolaikinių intelektualų pirmtakus, policijos bylose vadintus *gens sans état* (žmonės be luomo).

D'Hémery'io leksikos nereikėtų aiškinti savo statusą saugančio biurokrato savitumu, jis laikėsi gyvenamojo laikotarpio nuostatų. Antai raporte apie Pierre'ą Charles'į Jamet jis rašo: „Kalbama, kad jis kilęs iš geros šeimos." Jis pastebėjo, kad Charles'is Etienne'as Pesselier, mokesčių inspektorius, „garbingas žmogus (galant homme), o tai daug pasako apie poetą ir finansininką". Tačiau d'Hémery'is nebuvo snobas. Raporte apie Toussaint jis rašė: „Vargu ar jis kilmingas, nes yra švento Povilo parapijos batsiuvio sūnus. Tačiau dėl to jis ne mažiau gerbtinas asmuo." Kai raportuose neigiamai vertinami rašytojai, atrodo, kad tai yra ne tiek paties d'Hémery'io nuomonė, kiek jo aplinkos pažiūros. Žinia, šitokiuose pareiškimuose neįmanoma tiksliai atriboti asmeninių ir socialinių aspektų. Bet atskirais atvejais, ypač ekspromto akimirkomis ar pastabomis paraštėse, d'Hémery'is atrodo linkęs aiškiai suformuluoti bendrąsias prielaidas. Pavyzdžiui, Jacques'o Morabino *histoire* dalykiškai pastebėjo: „Jis talentingas ir yra parašęs dviejų tomų *in-quarto*

formato knygą, pavadintą *La Vie de Cicéron*. Ją paskyrė grafui de Saint Florentinui, kuris jį protegavo ir kurio sekretoriumi buvo. Šis didžiūnas atidavė jį mesjė Hénault'ui." Vienas globėjas galėjo perduoti rašytoją kitam kaip daiktą.

Tokių pastabų tonas atitinka elgesį su paprastais rašytojais. De Rohano tarnai sumušė Voltaire'ą – tai dažnai cituojama kaip nepagarbos rašytojams šimtmečio pradžioje pavyzdys. Tačiau rašytojus, įžeidusius galinguosius, mušdavo ir *Encyclopédie* epochoje. Pierre'o Charles'io Roy'o, gana populiaraus pagyvenusio dramaturgo, vos neužmušė grafo de Clermont'o tarnas. Didžiūnui knietėjo atkeršyti už satyrinę poemą, parašytą ginčytinų rinkimų į Académie Française metu. G.-F. Poullain de Saint-Foix terorizavo publiką visą penktąjį dešimtmetį, sumušdamas kiekvieną nušvilpusį jo pjeses. Sklido gandai, kad jis nudėjo kelis kritikus dvikovose ir grasindavo nupjauti ausis bet kuriam recenzentui, kritikavusiam jį. Net Marmontelis ir Fréronas buvo įsipainioję į skandalą. Kai *beau monde* (aukštuomenė) pertraukos metu vaikštinėjo Comédie Française fojė, Marmontelis pareikalavo satisfakcijos už kelias satyrines pastabas jo adresu, kurias Fréronas išspausdino *Année littéraire*. Fréronas pasiūlė pasitraukti nuošaliau. Kelis kartus sukryžiavus kardus, juos išskyrė ir perdavė *maréchal* de France, sprendžiančiam bylas dėl garbės. Bet *maréchal* d'Isenquienas nutraukė bylą, pavadinęs ją „menku žaidimu, vertu tik policijos", ir ji pateko į d'Hémery'io raportus kaip „komiška". Pačiam d'Hémery'iui, kaip ir bet kam kitam, juokinga pasirodė rašytojo garbės sąvoka ir spektaklis, kai rašytojai gynė ją taip, lyg būtų džentelmenai.

Beje, daugeliui rašytojų nereikėjo ieškoti protekcijų, saugotis, kad nebūtų sumušti ar netaptų patyčių objektais. Jie neįsivaizdavo vedybų su prostitutėmis ar to, kad gali būti vadinami „vaikinais", nes turėjo nepriklausomą *dignité*, stiprią padėtį kaip magistratai, teisininkai ar valdininkai. Tačiau paprastas rašytojas liko pažeidžiamas kumščio teisės brutalaus pasaulio akivaizdoje ir amžininkai neužkėlė jo ant pjedestalo. Tuo metu, kai *phi-*

losophes dėjo pagrindus šiuolaikiniam intelekto kultui, policija išreiškė praktiškesnį, žemiškesnį požiūrį į jų „žaidimus". Rašymas gali papuošti džentelmeno karjerą ir parūpinti sinekūrą prasčiokui. Tačiau labiau tikėtina, kad rašantysis taps dykinėtoju. D'Hémery'is užjautė Michelio Portelance'o šeimą. Gabus jaunuolis galėjo daug pasiekti, jei būtų atsikratęs polinkio į poeziją: „Jis yra namų tarno sūnus ir turi dėdę kanauninką, kuris išleido jį studijuoti ir tikėjosi jį kuo nors tapsiant. Tačiau jis visiškai atsidavė poezijai, ir tai nuliūdino dėdę."

Tuo pačiu metu d'Hémery'is žavėjosi talentu. Fontenelle'as jam buvo „vienas gražiausių mūsų šimtmečio genijų", o Voltaire'as – „aras savo dvasia, bet labai blogas žmogus savo pažiūromis". Nors šitame teiginyje skamba policijos inspektoriaus balsas, jame girdima ir pagarbos gaidelė. D'Hémery'is beveik užjausdamas aprašo Montesquieu vargus su *L'Esprit des lois* ir sveikata: „Jis – labai išmintingas žmogus, daug kenčiantis dėl prasto regėjimo. Parašė keletą nuostabių veikalų, tokių kaip *Lettres persanes* („Persų laiškai"), *Le Temple de Gnide* („Knido šventovė") ir įžymųjį *L'Esprit des lois*."

Tokios mintys būtų buvusios neįsivaizduojamos valdant Liudvikui XIV, kai Vaubaną ir Féneloną ištrėmė iš karaliaus dvaro už kuklesnes publikacijas, o Racine'as liovėsi rašyti, kad gautų titulą. Jos nebetiktų ir devynioliktame šimtmetyje, kai Balzacas ir Hugo herojizavo rašytojo veiklą, o Zola ištobulino rinkos kovos dėsnius. D'Hémery'is išreiškė rašytojo statuso evoliucijos pereinamąją stadiją. Jis neįsivaizdavo rašymo kaip nepriklausomos karjeros ar visuomeninės padėties. Bet d'Hémery'is vertino jį kaip meną ir suprato, kad atėjo laikas stebėti rašymą kaip ideologinę jėgą.

D'Hémery'is nežinojo ideologijos sąvokos, tačiau kasdien su ja susidurdavo – ne su praeinančio Šviečiamojo amžiaus atšvaitais ar kylančia revoliucinio sąmonėjimo banga, bet su gatvės lygio grėsme. „Grėsmė" minima keliuose raportuose, paprastai

kalbant apie įtartinus asmenis. D'Hémery'is buvo nusistatęs epitetų gradaciją: „geras žmogus" (Fosse'as), „gana blogas žmogus" (Olivier'as, Febre'as, Néelis), „blogas žmogus" (Courtois, Palmeusas) ir „labai blogas žmogus" (Gournay'is, Voltaire'as), „neįtartinas" (Boissy'as), „įtartinas" (Cahusacas) ir „labai įtartinas" (Lurquet'as). Susidaro įspūdis, kad jis rūpestingai parinkdavo terminus, sakytum vertintų grėsmės dydį kiekvienoje dosjė. Iš jo pastabų galima manyti, kad d'Hémery'is siejo „grėsmę" su „blogais žmonėmis" tokiu aspektu, kuris buvo būdingas senojo režimo policijos veiklai. Palmeusas buvo „pavojingas, blogas žmogus", nes rašinėjo anoniminius laiškus apie savo priešus valdžios žmonėms. Madmuazelė Fauque de la Cépède taip pat buvo bloga, nes ji šantažavo du meilužius, imituodama jų rašyseną suklastotuose laiškuose. Tokia intriga šiandien atrodytų banali, tačiau d'Hémery'is vertino ją rimtai: „Toks talentas labai pavojingas visuomenei." Gebėjimas ką nors sukompromituoti atrodė labai pavojingas sistemoje, kurioje individai iškildavo ir sužlugdavo, nesvarbu, kokia būtų jų crédit arba reputacija. Esantys labiausiai *en crédit*, statytiniai arba *gens en place*, netekę malonės, prarastų viską. Todėl d'Hémery'is buvo itin akylas asmenims, renkantiems informaciją, kad žlugdytų aukštus postus turinčių reputaciją. Toks buvo P.-C. Nivelle'as de La Chaussée: „Jis niekada nepadarė nieko įtartino, bet jo nemėgsta, nes laiko pavojingu ir galinčiu slaptai kenkti žmonėms."

Sąvoka „slaptai kenkti" išreiškiama veiksmažodžiais *nuire* ir *perdre* (kenkti, pražudyti). Šis veiksmas pasireikšdavo demaskavimu – principu, priešingu protegavimui, visoje sistemoje tapusiam balansuojančia jėga. D'Hémery'is kiekviename žingsnyje susidurdavo su skundais. Neturtingas poetas Courtois parsisamdė armijos kapitonui, kuris norėjo pasodinti už grotų nedraugą, anoniminiu laišku siųsdamas informaciją policijai. Madam Dubois žūtbūtinai susikivirčijo su savo vyru, dirbančiu pardavėju siuvykloje, ir bandė uždaryti jį į Bastiliją. Prasimanyta pavarde pasirašytame laiške ji tvirtino, kad per Užgavėnes

matė, kaip jis skaitė miniai šmeižikišką poemą apie karalių. Bankininkas Nicolasas Jouinas įkišo į kalėjimą sūnaus meilužę, o sūnus atsikeršijo anoniminiu laišku atskleisdamas, jog tėvas buvo parašęs keletą jansenistinių traktatų, tarp jų ir pamfletą apie Paryžiaus arkivyskupą. Tėvui teko kraustytis į Bastiliją.

Sekti šmeižtus tapo kasdieniu policijos darbu. D'Hémery'is nesidomėjo atvejais, kai ant kortos būdavo statomos paprastų žmonių reputacijos. Jis neatkreipė dėmesio į kavinės padavėjos skundą, kur sakoma, kad iš jos pamfletu išsityčiojo atstumtas meilužis poetas Rogeris de Sery'is. Tačiau jis nenuleido akių nuo Fabio Gherardini, pamflete apšmeižusio grafo de Saint-Séverino genealogiją, nuo Pierre'o Charles'io Jamet, suteršusio generalinio kontrolieriaus ir jo protėvių gerą vardą, ir nuo Nicolaso Lenglet du Fresnoy'o, ketinusio išleisti regentystės istoriją, „kupiną žiaurių išpuolių prieš valdančiąsias šeimas". Kai būdavo įžeidinėjami klanai ir klientūra, tai virsdavo nusikaltimu valstybei, nes karaliaus rūmų politikos sistemoje asmenybės buvo vertinamos tiek pat, kiek principai, ir asmens reputaciją galėjo sužlugdyti tiksliai nutaikytas pamfletas.

Tokia ideologizuota policijos veikla dažnai tapdavo operacijomis išaiškinti pamfletų autorius ir konfiskuoti *libelles* (paskvilius). Tą formą įgydavo išspausdintas šmeižtas. D'Hémery'is ypač uoliai gynė savo globėjų – policijos generolo leitenanto Nicolaso René Berryerio ir d'Argensono – reputaciją. Retsykiais raportai atskleidžia, jog, persekiodamas rašytoją, jis vykdydavo savo vyresniųjų įsakymus. Pavyzdžiui, raporte apie Louisą de Cahusacą d'Hémery'is pažymėjo, kad Berryeris jam „pasakė, jog dvaras laiko de Cahusacą įtartinu ir reikės jį nuodugniai ištardyti". Cahusacas nerašė revoliucinių traktatų. Tačiau jis atrodė „blogas žmogus", nes kaitaliojo patronus – iš grafo de Clermont'o perėjo pas grafą de Saint Florentiną, paskui pas finansininką la Poplinière'ą. Jis išsišoko su pseudojaponišku romanu *Grigri*, pateikiančiu užtektinai informacijos, kaip sužlugdyti daugelio reputacijas karaliaus dvare. Berryeris taip pat nurodė

d'Hémery'iui akylai stebėti J.-A. Guer'ą, „blogą žmogų" Machault frakcijoje karaliaus dvare, nes jis neseniai buvo nuvykęs į Olandiją tvarkyti kažkokių „įtartinų manuskriptų" spausdinimo.

Panašaus pobūdžio raportuose gausu būdvardžių „įtartinas", „blogas" ir „pavojingas". L.-C. Fougeret de Montbroną d'Hémery'is aprašė kaip ypač „blogą", nes šis kūrė *libelles*:

Neseniai jis Hagoje išleido aštuonių ar devynių lankų veikalą, pavadintą *Le Cosmopolite, citoyen du monde* („Kosmopolitas, pasaulio pilietis"). Tai satyra, nukreipta prieš Prancūzijos vyriausybę, bet labiausiai prieš mesjė Berryerį ir mesjė d'Argensą. Pastarasis yra svarbiausias jo įtūžio taikinys, nes jis mano, kad markizas d'Argensas privertė jį bėgti iš Prūsijos, kur jis buvo apsigyvenęs.

Pavojingiausi *libellistes* (paskvilininkai), šaudydami iš užsienio, taikėsi į aukščiausias karalystės figūras. 1751 metų balandį d'Hémery'is nurodė, jog L. M. Bertinas de Frateaux „šiuo metu yra Londone, o anksčiau buvo Ispanijoje. Jis vis dar blogai kalba apie savo šalį ir subūrė blogų žmonių grupę rašyti satyras, nukreiptas prieš ją." Praslinkus metams d'Hémery'is raportavo, kad Bertinas yra Bastilijoje. Suradusi kelis rankraščius, paslėptus Paryžiuje, policija pasiuntė agentą išvilioti jį iš Londono ir suėmė atvykusį į Kalė. Bertinas praleido kalėjime pustrečių metų už didžiausio įtūžio kupinus *libelles* prieš karalių ir visą karališkąją šeimą."

D'Hémery'is vykdė pareigą, kaip jis suvokė ją, saugoti karalystę slopinant bet kokį reiškinį, kuris gali pakenkti karaliaus autoritetui. Nešvankūs pamfletai apie Liudviką XIV ir madam de Pompadour, galintys jaudinti šiuolaikinį skaitytoją ne ką daugiau negu paskalos, jam atrodė tolygūs kurstymui maištauti. Todėl jis parinko pikčiausius žodžius *libellistes*, tokiems kaip Nicolasas Lenglet du Fresnoy'us, apibūdinti sakydamas, kad tai esąs „pavojingas žmogus, kuris norėtų sunaikinti karalystę", ir pamfletų autoriams bei parlamento *frondeurs* (Frondos dalyviams), susirenkantiems madam Doublet ir madam Vieuxmaison salonuose, „pavojingiausioje (draugijoje) Paryžiuje". Šios

grupės ne tiktai skleisdavo paskalas apie karaliaus dvaro intrigas bei politinius žaidimus. Jos skelbė kenksmingiausias žinias *libelles* ir ranka perrašinėjamuose laikraščiuose, platinamuose „iš po apsiausto" visoje Prancūzijoje. D'Hémery'io raportuose minima pustuzinis šitų primityvių žurnalistų (*nouvellistes*). Jis rimtai vertino juos, nes jie darė stiprų poveikį visuomenės nuomonei. Jo šnipai nugirsdavo tų „nouvelles" atgarsius kavinėse ir viešuose parkuose, net tarp paprastų žmonių, kur naujienos sklisdavo iš lūpų į lūpas. Štai šnipo ataskaita apie Pidansato de Mairoberto, Doublet salono žymiausio *nouvelliste* ir, pasak d'Hémery'io, „šlykščiausio liežuvio Paryžiuje", postringavimą: „Procopo kavinėje, kalbėdamas apie pastarąsias reformas (*vingtième tax*), Mairobertas pasakė, kad kariškiai turėtų nušluoti visą karaliaus dvarą, kurio vienintelė pramoga yra skriausti paprastus žmones ir laužyti įstatymus."

Policijos agentai be paliovos tykodavo maištingų kalbų (*propos*), ir rašytojai dėl jų dažnai atsidurdavo už grotų. D'Hémery'is paliko visų tų įvykių pėdsakus savo bylose. Ten dažnai susiduriame su įtartinomis asmenybėmis, tokiomis kaip F.-Z. de Lauberivieresas, kavalierius de Quinsonasas, kareivis, tapęs *nouvelliste*, kuris „visiškai nesivaržė savo *propos*", J.-F. Dreux du Radier'as, ištremtas „dėl *propos*", F.-P. Mellinas de Saint-Hilaire'as, pasiųstas į Bastiliją, „nes skleidė *propos*... nukreiptus prieš madam de Pompadour", ir Antoine'as Bretas, taip pat atsidūręs Bastilijoje už „maištingas *propos* prieš karalių ir madam de Pompadour." Retkarčiais atrodo, kad imi girdėti balsus. D'Hémery'io raportas apie Pierre'ą-Mathiasą de Gournay'į, dvasininką, geografą ir „labai blogą žmogų", skamba kaip pokalbių viešose vietose stenografinė ataskaita:

1751 metų kovo 14 dieną vaikštinėjant po Palais Royal parkus ir kalbantis apie policiją, jis pasakė, kad per amžius nėra buvę tokios neteisingos ir barbariškos inkvizicijos kaip toji, kuri valdo Paryžių. Tai tironiškas despotizmas, kai niekinamas kiekvienas žmogus. Viso to pradžia, kalbėjo jis, yra menkysta ir gašlūnas karalius, nesirūpinąs jokiais reikalais, išskyrus tuos,

kurie leidžia svaigintis malonumais. Vadžias laiko moteris ... Toliau nebuvo galima išgirsti.

Ta pati tema pasikartoja eilėraštyje, kurį policijai atsiuntė madam Dubois, pardavėjo žmona, norėdama apkaltinti savo vyrą, ir keliuose kituose eilėraščiuose, kurie pagal populiarių dainų melodijas buvo dainuojami gatvėse. Policijos agentai girdėdavo bet kurio sluoksnio žmones, dainuojančius tokius posmus:

Lâche dissipateur des biens de tes sujets,
Toi qui comptes les jours par les maux que tu fais,
Esclave d'un ministre et d'une femme avare,
Louis, apprends le sort que le ciel te prépare.

(Pavaldinių turto ištižęs švaistūne,
Tu kasdien suteiki šėtonui džiaugsmus,
Tu vergauji ministrui ir bobšei godūnei,
Liudvikai, nežinai, ką tau rengia dangus.)

Karalius buvo koneveikiamas visoje to meto žiniasklaidoje: knygose, pamfletuose, laikraščiuose, apkalbose, eilėraščiuose ir dainelėse. Tad karaliaus valdžia d'Hémery'iui atrodė gana trapi. Jei aukščiausiajam globėjui liautųsi paklusę valdiniai, galėtų griūti visa protegavimo sistema. D'Hémery'is nenujautė revoliucijos artėjimo, bet, prižiūrėdamas literatūrinį pasaulį, jis matė, kad monarchija tampa vis pažeidžiamesnė kylant priešiškoms viešosios nuomonės bangoms. Dvariškiai iškildavo ir krisdavo keičiantis klientūrai, tuo tarpu pamfletistai menkino pagarbą režimui visuomenės akyse. Pavojus grėsė iš visur – net ir iš menko kambarėlio Place de l'Estrapade, kur „vaikinas" Diderot plušo prie *dictionnaire encyclopédique*.

Iš pirmo žvilgsnio atrodytų keista, kad d'Hémery'is siejo Diderot su grėsme. Diderot rašė ne *libelles*, o Šviečiamojo amžiaus traktatus, ir Šviečiamasis amžius nelaikomas grėsminga jėga jo raportuose. Jis apskritai neminimas. D'Hémery'is nė karto nepavartojo terminų *lumières* (šviečiamasis) ir *philosophe*. Nors jis kaupė dosjė visiems *philosophes*, ką nors išleidusiems 1753 metais, tačiau nelaikė jų grupe ir dažnai rašydavo teigiamas cha-

Nouvellistes *susitinka kavinėje.*
Perfotografuota Paryžiaus nacionalinei bibliotekai leidus

rakteristikas jiems kaip individams. Jis pagarbiai vertindavo vyresnes žinomas asmenybes: Fontenelle'ą, Duclosą ir Montesquieu, d'Alembertą laikė „simpatišku žmogumi tiek charakteriu, tiek sąmoju." Rousseau jo raportuose iškyla kaip įžeidi asmenybė, bet „didžiai nusipelnęs" ir „labai išsilavinęs" žmogus, turintis ypatingą muzikos ir literatūrinių polemikų talentą. Netgi Voltaire'as, „labai blogas žmogus", pirmiausia parodomas kaip liūdnai išgarsėjęs ir intrigantas literatūriniame pasaulyje ir karaliaus dvare. D'Hémery'is paminėjo tik du garsius filosofų salonus – madam Geoffrin ir markizės de Créquy – ir tai prabėgomis, visiškai nekreipdamas dėmesio į įtakingas intelektualų grupes, kurios kūrėsi apie madmuazelę de Lespinasse, madam

du Deffand, madam de Tencin ir baroną d'Holbachą. Matyt, jis neidentifikavo filosofinės aplinkos ir nesuvokė Šviečiamojo amžiaus kaip nuoseklaus nuomonės formavimosi arba apskritai jo nesuvokė. Kylanti intelektualizmo banga, daugelyje vadovėlių laikoma kultūros istorijos vyraujančia tendencija, nedrumsčia policijos raportų paviršiaus.

Tačiau ši tendencija kunkuliuoja gelmėje. Skirtingai nei *libellistes* ir *nouvellistes*, Diderot atstovavo užmaskuotai grėsmės atmainai – ateizmui: „Tai jaunuolis, trykštantis sąmoju, besipuikuojantis savo bedievybe; labai pavojingas; paniekinamai kalba apie švenčiausius sakramentus", – rašė d'Hémery'is. Raporte nurodoma, jog po to, kai parašė tokias bjaurastis kaip *Les Pensées philosophiques* („Filosofinės mintys") ir *Les Bijoux indiscrets*, Diderot pateko į kalėjimą dėl *Lettre sur les aveugles* ir šiuo metu dirba prie *dictionnaire encyclopédique* kartu su François-Vincent'u Toussaint ir Marcu-Antoine'u Eidousu. Tiems rašytojams buvo skirtos atskiros dosjė d'Hémery'io bylose, kaip ir jų pirmtakui pirmajame *Encyclopédie* sumanyme Godefroy'ui Selliusui ir jį finansavusiems knygų pirkliams. Jie visi apibūdinami kaip įtartinos asmenybės, gyvenantys Grubo gatvės atmosferoje, vienur ką nors sukurpiantys, kitur išverčiantys, spragas užpildantys pornografija ir antireligija. Antai d'Hémery'is nurodo, kad Eidousas pateikė nepadorios medžiagos Diderot *Bijoux indiscrets*, kurią vienas iš *Encyclopédie* leidėjų Laurent'as Durand'as nelegaliai išleido 1748 metais, o kitas enciklopedistas Jeanas-Baptiste'as de la Chapelle'is parūpino bedieviškų tekstų *Lettre sur les aveugles*: „Jis tvirtina, kad Diderot gavo Saundersono pokalbį iš jo, o tai yra stipriausias išpuolis prieš religiją visame *Lettre sur les aveugles.*"

Vienos kitas papildančios nuorodos raportuose išties sudaro įspūdį, kad Diderot buvo įsitraukęs į blogą draugiją, kuri metė šešėlį *Encyclopédie*, ypač po to, kai vienas iš Diderot bendradarbių *abbé* Jeanas-Martinas de Pradesas, apkaltintas erezija, turėjo bėgti iš Prancūzijos. 1752 metų pradžioje, vos tiktai pasirodžius

Encyclopédie antram tomui, Sorbonos profesoriai aptiko šventvagystes *licenciate* disertacijoje, kurią de Pradesas neseniai sėkmingai apgynė jų pačių teologijos fakultete. Buvo pagrindas graužtis aptikus filosofinę ereziją – jau nekalbant apie aplaidžias egzaminų procedūras – ortodoksizmo šventovėje, bet paaiškėjo, jog de Pradesas savo tekstui naudojęsis *Encyclopédie* įžanga *Discours préliminaire*. Jis tikrai davė Diderot rankraštį teologiniais klausimais ir dirbo išvien su kitais dviem bendradarbiais, *abbés* Yvonu ir Pestré. Be to, abbés enciklopedistų trijulė palaikė ryšius su abbés *philosophes*: *abbé* Edmé Mallet, dar vienu *Encyclopédie* autoriumi, *abbé* Guillaume'u-Thomasu François Raynalu, vėliau išgarsėjusiu tiesmuka *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes* („Europiečių kolonizavimo ir prekybos abiejose Indijose filosofinė ir politinė istorija"), ir *abbé* Guillaume'u-Alexandre'u Meheganu, kuris vėliau tapo *Journal encyclopédique* redaktoriumi ir 1752 metais nukeliavo į Bastiliją už *Zoroastre*, kurį d'Hémery'is apibūdina kaip „brutalų *libelle* prieš religiją, dedikuotą mesjė Toussaint." De Pradesas ir Yvonas išvengė tokio paties likimo tik pabėgdami iš Prancūzijos, tačiau nenutraukė ryšių su buvusiais bendradarbiais. D'Hémery'is pažymėjo, kad Yvonas ir toliau rašo *Encyclopédie* iš Olandijos, kur jis prisiglaudė, o Pestré skaito korektūrą pamfleto, liaupsinančio de Pradesą, saugiai įsikūrusį Frydricho II Prūsijoje.

Eretiškų *abbés* ir mansardų ateistų sąjunga darė *Encyclopédie* įtartiną, tačiau skirtingai nuo paskesnių aiškintojų, tokių kaip *abbé* Barruelis, d'Hémery'is čia neįžvelgė jokios konspiracijos. Jis nesistengė susekti jos autorių. Raportuose minimi tik dvidešimt du – mažiau kaip dešimt procentų visų parašiusių bent vieną straipsnį iki 1765 metų, kai buvo išleisti paskutinieji tomai. 1748–1753 metais knyga dar nebuvo užsitraukusi valdžios neapykantos ir tapusi Šviečiamojo amžiaus simboliu skaitančiajai visuomenei. Legalią leidybą globojo d'Hémery'io viršininkas, knygų prekybos direktorius Lamoignonas de Malesherbesas, ir

ji buvo skirta grafui, karo ministrui d'Argensonui. Taigi d'Hémery'is nelaikė *Encyclopédie* rimta ideologine grėsme, nors nenuleido akių nuo jos autorių branduolio.

Tačiau Diderot jis laikė pavojingu ne dėl *Encyclopédie*, – tokios minties nėra raportuose, – bet dėl to, kad Diderot prisijungė prie laisvamanybės, užliejusios Paryžių. D'Hémery'is akcentavo, kad Diderot, pasak pranešimų, išsityčiojo iš sakramentų: „Jis sakė, kad kai ateis gyvenimo pabaiga, padarys išpažintį ir gaus (su komunija) tai, ką jie vadina Dievu, bet ne iš pareigos, o tik iš pagarbos savo artimiesiems, kad jiems nebūtų priekaištaujama dėl to, kad jis mirė nereligingas." D'Hémery'iui kėlė nerimą tai, kad tokiai nuostatai pritarė daugelis rašytojų. Prie kai kurių pavardžių, tokių kaip L.-J.-C. Soulasas d'Allainvalis, Louisas Mathieu Bertinas de Frateux ir Louisas Nicolasas Guéroult'as, raportuose pridedamas epitetas *libertin* (laisvamanis). Prie jų d'Hémery'is prijungė ir mokslo populiarintojus, pavyzdžiui, Pierre'ą Estève'ą, kuris parašė materialistinį traktatą apie visatos kilmę, istorikus François Turbeną, perpasakojusį Anglijos istoriją kaip bendrą kaltinimą religijai, ir visą būrį poetų – ne tiktai gerai žinomus *libertins* Voltaire'ą ir Pironą, bet ir negirdėtus eiliakalius L.-F. Delisle'ą de la Drevetiere'ą, J.-B. La Coste'ą, *abbé* Ozanne'ą, *abbé* Lorgerie ir tarnautoją Olivier'ą. D'Hémery'is žinojo, kokius rankraščius tie žmonės slepia aplankuose ir ką jie tuo metu rašė: Lorgerie tik ką užbaigė „apaštalų laiškų parodiją", o Delisle'as dirbo prie poemos, „kurioje niekinama religija." Gaudamas raportus apie tai, kas kalbama salonuose ir kavinėse, d'Hémery'is žinojo ir tai, jog grafas de Maillebois per pietus skaitė nešvankų eilėraštį apie Jėzų Kristų ir Joną Krikštytoją, jog *abbé* Meheganas atvirai skelbė deizmą ir kad Césaris Chesneau du Marsais yra užkietėjęs ateistas. Religijos saugojimas buvo svarbi policijos veiklos sritis, ir d'Hémery'is laikė savo užduotimi stebėti kylančią antireliginę bangą.

Kaip darbavosi policija ir kodėl tai buvo laikoma svarbiu dalyku, galima pailiustruoti paskutiniu pavyzdžiu, raportu apie

Jacques'ą le Blancą, nežinomą *abbé*, kuris rašė antireliginius traktatus savo celėje Versalyje. Baigęs rašyti traktatą, pavadintą *Le Tombeau des préjugés sur lesquels se fondent les principales maximes de la religion* („Antkapis prietarams, kuriais grindžiamos pagrindinės religijos maksimos"), le Blancas pradėjo dairytis leidėjo. Jis susitiko kažkokį Valentiną, kuris gyrėsi ryšiais su Paryžiaus knygų leidėjais ir pasisiūlė būti agentu. Tačiau perskaitęs rankraščio santrauką, Valentinas apskaičiavo, kad uždirbtų daugiau įskųsdamas le Blancą už atlygį Paryžiaus arkivyskupui. Arkivyskupas pasiuntė policiją su instrukcijomis suimti jį *en flagrant délit* (nusikaltimo vietoje). Valentinas ir d'Hémery'is sumanė inscenizuoti susitikimą restoranėlyje Paryžiuje, Poissoniere gatvėje. Paskui Valentinas pamokė le Blancą ateiti persirengus, kad jo nepažintų, ir atsinešti rankraštį, nes du knygų pirkliai panoro jį pirkti. *Abbé* pakeitė sutaną senu juodu kostiumu ir užsimaukšlino senovišką peruką. Pasak gana nešališko d'Hémery'io aprašymo, ateidamas sutartu laiku jis atrodė kaip nusigyvenęs pakelės plėšikas. Valentinas supažindino jį su policininkais, kurie buvo persirengę knygų pirkliais. Baigiant susitarti, įsiveržė d'Hémery'is, atėmė rankraštį ir nugabeno le Blancą į Bastiliją. Maskaradas būtų galėjęs tapti smagia istorija, bet d'Hémery'is aprašo jį niūriai ir rimtai. Valentinas yra šlykštus avantiūristas, le Blancas – suklaidinta auka, o rankraštis nedoras. D'Hémery'is apibendrino jo teiginius: Biblija yra pasakų rinkinys, Kristaus stebuklai – pramanai lengvatikiams mulkinti, krikščionybė, judaizmas ir islamas vienodai apgaulingi, visi Dievo buvimo įrodymai – nesąmonės, „sugalvotos politiniais tikslais." Ypač reikšminga d'Hémery'iui atrodo politinė epizodo potekstė: „Šito rankraščio apačioje parašyta „Sukurta saulės mieste", tai yra Versalyje, kur jis gyveno rašydamas, „veidmainių hareme", tai yra vienuolyne."

D'Hémery'is neatskyrė bedievystės nuo politikos. Jis nesidomėjo teologų argumentais, bet buvo įsitikinęs, kad ateizmas smukdo karališkosios valdžios prestižą. Vadinasi, *libertins* kėlė tokią

pačią grėsmę kaip *libelles*, ir policija privalėjo įžvelgti abi pavojaus atmainas – tiek smūgiuojančias žemiau juosmens asmenų diskreditavimu, tiek sklindančias atmosfera iš *philosophes* mansardų.

Štai kodėl Diderot policijos bylose tampa blogio įsikūnijimu: „Jis labai protingas vaikinas, bet nepaprastai pavojingas." Tarp penkių šimtų kitų raportų jis taip pat atrodo tinkantis pavyzdys. Kaip dauguma rašytojų, jis buvo vyras, neseniai pasiekęs vidutinį amžių, gimęs išprususių amatininkų šeimoje miestelyje, esančiame atokiau nuo Paryžiaus. Buvo vedęs nekilmingą moterį ir praleidęs trejetą mėnesių Venseno kalėjime, taip pat daug laiko Grubo gatvėje. Žinia, raportuose galima surasti ir daug kitokių pavyzdžių. Jokia sociologinė formulė negalėtų aprėpti jų visų, nes literatūrinis pasaulis buvo neapibrėžta, dvasinė teritorija ir autoriai, išsklidę visuomenėje be aiškios profesinės tapatybės. Vis dėlto identifikuodamas Diderot, d'Hémery'is senajame režime išskyrė kritinį elementą, būtiną itin akylai stebėti iš policijos perspektyvos. Stebint, kaip policija seka panašius į Diderot, galima įžvelgti, kaip blausi intelektualo figūra įgyja suvokiamus kontūrus ir kuriasi jėga, su kuria tenka skaitytis ankstyvųjų naujųjų laikų Prancūzijoje.[15]

Priedas: trys biografijos

Trys raportai, pateikiami toliau, rodo, kaip klostėsi gyvenimai literatūrinio pasaulio žemesniuose sluoksniuose ir kaip juos stebėjo policija. Jie iliustruoja pasaulį, kurį Diderot sudramatino *Le Neveu de Rameau* ir kuriame jis gyveno dirbdamas prie *Encyclopédie*. Raportai parodo ir tai, kaip d'Hémery'is dėstydavo medžiagą iš savo dosjė šešiose skiltyse su šešiomis spausdintomis antraštėmis. Gavęs naujos informacijos jis darydavo prierašus.

I. Denisas Diderot

Pavardė: Diderot, autorius. 1748 metų sausio 1 diena.

Amžius: 36.

Gimimo vieta: Langrė.

Aprašymas: vidutinio ūgio, labai padori fizionomija.

Adresas: De l'Estrapade aikštė, baldų apmušėjo name.

Biografija:

Jis yra peilių pardavėjo iš Langrė sūnus.

Labai protingas vaikinas, bet nepaprastai pavojingas.

Parašė *Les Pensées philosophiques, Les Bijoux* ir kitas panašaus pobūdžio knygas.

Taip pat parašė *L'Allée des idées,* tą rankraštį laiko namie ir pasižadėjo nespausdinti.

Dirba prie *Dictionnaire encyclopédique* su Toussaint ir Eidousu.

1749 metų birželio 9 diena. Jis baigė rašyti knygą, pavadintą *Lettre sur les aveugles à l'usage de ceux qui voient.*

Liepos 24 diena. Dėl tos priežasties jis suimtas ir nugabentas į Venseną.

Vedęs, bet kurį laiką turėjo meilužę, madam de Puysieux.

[Papildomame lape rašoma:]

1749 metai.

Knygų prieš religiją ir moralės principus autorius.

Denisas Diderot gimė Langrė, gyvena Paryžiuje.

Įkalintas Venseno požeminiame kalėjime 1749 metų liepos 24 dieną, paleistas iš požeminio kalėjimo ir perkeltas į pilies kalėjimą rugpjūčio 21 dienos įsakymu.

Paleistas tų pačių metų lapkričio 3 dieną.

Įkalintas dėl veikalo, pavadinto:

Lettre sur les aveugles à l'usage de ceux qiu voient clair, (taip pat) *Les Bijoux indiscrets, Pensées philosophiques, Les Moeurs, Le Sceptique ou l'allée des idées, L'Oiseau blanc, conte bleu,* etc.

Tai jaunuolis, trykštantis sąmoju ir besipuikuojantis savo bedieviškumu. Labai pavojingas, paniekinamai kalba apie švenčiausius sakramentus. Jis sakė, kad kai ateis gyvenimo pabaiga, padarys išpažintį ir gaus (su komunija) tai, ką jie vadina Dievu, bet ne iš pareigos, o tik iš pagarbos savo artimiesiems, kad jiems nebūtų priekaištaujama dėl to, kad jis mirė nereligingas.

Komisaras De Rochebrune'as
D'Hémery'is, exempte de robe courte

II. Abbé Claude'as François Lambert'as

Pavardė: Lambert'as (abbé), dvasininkas, autorius. 1751 metų gruodžio 1 diena.

Amžius: 50.

Gimimo vieta: Dolis.

Aprašymas: mažaūgis, prastos figūros, laikysena primena satyrą ir visas veidas spuoguotas.

Adresas: De la Verrerie gatvė, dirbtuvės ketvirtame aukšte.

Biografija:

Buvo jėzuitas šešiolika ar septyniolika metų. Labai blogas žmogus, girtuoklis ir paleistuvis.

1746 metais gyveno su tokio Antoine'o, komisariato skyriaus tarnautojo, dukterimi. Pristatinėjo ją kaip savo žmoną ir, pasivadinęs Carré, apsigyveno su ja našlės Bailly pensiono nuomojamame kambaryje. Ten ji pagimdė berniuką. Paskui jie išsikraustė nesumokėję 850 livrų nuomos. Po septynerių metų našlė Bailly sužinojo jo naują gyvenamąją vietą ir parašė skundą policijos generolui leitenantui. Šitokiu būdu jis buvo priverstas pasižadėti sumokėti tą sumą per dvejus metus.

Moteris ir jos berniukas dabar gyvena su juo. Ji vadina save jo namų šeimininke.

1744 metais jis išleido *Lettres d'un seigneur hollandais* trimis tomais, kuriuose aprašė princų žygius paskutiniame kare. Parašė šitą veikalą grafo d'Argensono prašymu, kuris pasirūpino, kad jam būtų atlyginta. Po to išleido *Recueil d'observations* penkiolika tomų *duodecimo* formato, kartu su Praulto fils (sūnumi). Tai labai prasta kompiliacija, surankiota iš įvairių autorių, pilna klaidų ir labai blogai parašyta. Paskui jis praleido šiek tiek laiko Šveicarijoje, markizo de Paulmy'o svitoje. Sugrįžęs išleido blogą romaną, pavadintą *Histoire de la princesse Taïven, reine de Mexique*, pateikdamas kaip Guillyno vertimą iš ispanų kalbos. Galų gale neseniai išleido *Histoire littéraire du règne de Louis XIV* trimis tomais in *quarto* formato, kurią išspausdino savo išlaidomis, nes nė vienas knygų pirklys nenorėjo jos imti. Mansart'as, karaliaus architektas, paskolino jam reikiamą sumą. Neatrodo, kad jis atgaus savo pinigus (12 000 livrų), nes jie pardavė tik 100 egzempliorių iš 1200 spausdintų. Tai nemokšiškas darbas. Geri tiktai tie tekstai, kuriuos parašė ne *abbé* Lambert'as, o patys menininkai apie savuosius menus.

Už šitą veikalą jis gavo 600 livrų pensiją, kurią jam išrūpino d'Argensonas. Atrodo, kad ministras labiau vertina jį kaip šnipą negu autorių.

III. Louisas Charles'is Fougeret de Montbronas

Pavardė: Montbronas (Fougeret de). 1748 metų sausio 1 diena.

Amžius: 40.

Gimimo vieta: Perona.

Aprašymas: aukštas, stotingas, tamsaus gymio ir rūstaus veido.

Adresas: De Chantre gatvėje, viešbutyje ...

Biografija:

Įžūlaus charakterio, pašto viršininko Peronoje sūnus. Turi brolį, kuris nusipirkęs teisę rinkti mokesčius.

Buvo Jo didenybės sargybinis, vėliau kamerdineris, bet turėjo palikti tą postą dėl bjauraus charakterio. Po to vyko į užsienio karalių dvarus ambasadorių palydoje, neseniai sugrįžo. Protingas vaikinas, parašęs *La Henriade travestie*, etiudą apie kūniškus malonumus – brošiūrėlę, pavadintą *Le Canapé* – ir išvertęs *Le Voyage de l'amiral Binck*.

1748 metų lapkričio 7 diena. Jis buvo suimtas už tai, kad parašė blogą romaną, pavadintą *Fanchon, ou Margot la ravaudeuse, ou la Tribade, actrice de l'Opéra*. Veikalo rankraštis buvo konfiskuotas jo bute per suėmimą.

Gruodžio 3 diena. Gruodžio 1 dienos karaliaus įsaku jis ištremtas penkių dešimčių lygų (lyga – 4,8 kilometro) atstumu nuo Paryžiaus.

1751 metų birželio 1 diena. Jis neseniai išleido Hagoje aštuonių ar devynių lankų apimties veikalą, pavadintą *Le Cosmopolite, citoyen du monde*. Tai satyra prieš Prancūzijos vyriausybę, ypač prieš mesjė Berryerį ir mesjė d'Argensą, kuris yra pagrindinis jo apmaudo taikinys, nes Montbronas mano, kad jis (markizas d'Argensas) privertė jį bėgti iš Prūsijos, kur buvo įsikūręs.

Montbronas keturis kartus per metus atvyksta į savo gimtinę Peroną pasiimti 3000 livrų *rente*. Ten jo bijo visi. Jis turi dėdę kanauninką, kurį didžiai supykdo bedieviškomis kalbomis. Paprastai kiekvienos kelionės metu jis ten praleidžia aštuonias dienas.

Tiesos šventovė – menų ir mokslų alegorija iš Encyclopédie *frontispiso.*
Perfotografuota Brandeiso universiteto bibliotekai leidus

5

Filosofai puoselėja pažinimo medį: Encyclopédie *pažintinė strategija*

Poreikis rūšiuoti ir klasifikuoti reiškinius toli peržengė policijos, nors ir mėginusios stebėti tokius žmones kaip Diderot, bylas. Toks poreikis – didingiausio Diderot sumanymo, *Encyclopédie*, esmė. Išspausdinta ji įgijo formą, kurios šiuolaikinis skaitytojas gali ir nesuvokti. Tiesą sakant, Švietiamojo amžiaus svarbiausias tekstas nelauktai gali nuvilti tą, kas tikisi jame aptikti ideologines modernumo ištakas. Kiekvienai pastabai, kuri griauna tradicinio ortodoksalizmo pamatus, jame tenka tūkstančiai žodžių apie grūdų malimą, statinaičių kalimą ir veiksmažodžių kaitą. Septyniolikoje teksto tomų *in folio* sukrauta tiek informacijos apie viską nuo A iki Ž, kad negali nesistebėti, kodėl jie sukėlė tokią audrą aštuonioliktame šimtmetyje. Kuo jie skyrėsi nuo kitų ankstesnių mokslinių kompendiumų – pavyzdžiui, įspūdingo *Dictionnaire de Trévoux* arba daug didesnio *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste* – didžiojo išsamaus visų mokslų ir menų universalaus žodyno, kurį išleido Johannas Heinrichas Zedleris šešiasdešimt keturiais tomais *in folio*? Ar tai buvo, vieno autoriteto žodžiais tariant, „informacinis žinynas ar *machine de guerre*" (mašina pilių sienoms griauti)?[1]

Būtų galima atsakyti, kad ir viena, ir kita, ir į tai nekreipti dėmesio. Tačiau informacijos ir ideologijos ryšys *Encyclopédie* kelia bendresnes mokslo ir valdžios sąsajos problemas. Štai, pavyzdžiui, visiškai skirtingas mokslinės knygos žanras – kinų enciklopedija, Jorge Luiso Borgeso įsivaizduota ir Michelio Foucault aptarinėjama knygoje *The Order of Things*. Joje gyvūnai skirstomi į: a) priklausančius imperatoriui, b) balzamuotus, c) prijaukintus, d) žinduklius paršelius, e) sirenas, f) legendinius, g) benamius šunis, h) įtrauktus į šitą klasifikaciją, i) niršius, j) nesuskaičiuojamus, k) nutapytus ploniausiu kupranugario plauko teptuku, l) *et cetera*, m) tik ką sudaužiusius vandens ąsotį, n) tuos, kurie po ilgos kelionės atrodo kaip musės.[2] Foucault tikina, kad tokia klasifikavimo sistema yra prasminga todėl, jog visiškai neįmanoma jos aprėpti. Susidūrus kaktomuša su nesuvokiamu kategorijų grupavimu, sistema atskleidžia tai, koks savavališkas yra mūsų pasirinktasis metodas daiktams rūšiuoti. Mes klasifikuojame pasaulį pagal kategorijas, kurias laikome savaime suprantamomis tik todėl, kad jos yra sutartinės. Tos kategorijos pripildo pažintinę erdvę, kuri koordinuoja mąstymą, todėl įgyja nepaprastą išliekamąją vertę. Tačiau susidūrę su neįprastu patirties sisteminimo būdu suvokiame savo kategorijų trapumą ir kylančią grėsmę, kad viskas subyrės. Daiktai dera tik todėl, kad juos įmanoma neginčytinai suklasifikuoti. Nedvejodami klasifikuojame šunis – pekiną ir didįjį danų veislės dogą drauge, net jeigu pekinas atrodytų panašesnis į katę, o danų veislės dogas – į ponį. Nustoję mąstyti, kaip apibrėžti „šuniškumo" ar kokias kitas kategorijas, kuriomis rūšiuojame gyvenimą, nebepajėgtume toliau gyventi.

Todėl etikečių lipdymas tampa galios mankšta. Disciplina, skirta mažiau vertinamam triviumui (trijų filologijos mokslų – gramatikos, dialektikos ir retorikos – mokymo ciklui), o ne kvadriviumui (keturių matematikos mokslų – aritmetikos, muzikos, geometrijos ir astronomijos – ciklui), arba humanitariniams, o ne tiksliesiems mokslams, gali likti tik popieriuje. Knyga, padėta

ne į reikiamą lentyną, gali dingti amžiams. Priešininkas, laikomas žemesniu už žmogų, gali būti sunaikinamas. Visa socialinė veikla vyksta pagal klasifikavimo schemų nustatytas taisykles, nesvarbu, ar jos yra tokios tikslios kaip bibliotekų katalogai, struktūrinės diagramos ir universitetų katedros, ar ne. Visas gyvūnų gyvenimas atitinka nesąmoningos ontologijos sistemą. Išsigimėliai, tokie kaip „drambliažmogis" ir „vilkolakis", baugina ir smalsina mus, nes jie peržengia įprastų sąvokų ribas[3], o kai kurie padarai šiurpina, nes jiems taikomos tokios kategorijos: „glitūs" šliužai, plaukiojantys jūroje ir šliaužiojantys krante, „šlykštūs" graužikai, gyvenantys žmonių namuose, bet neprijaukinami. Įžeistume žmogų pavadinę jį žiurke, o ne, tarkim, vovere. „Voverė" gali reikšti meilų žodelį. Tokį epitetą Helmeris suteikia Norai *Lėlių namuose*. Tačiau voverės graužikės yra tokios pačios pavojingos ir platina ligas kaip ir žiurkės. Jos neatrodo grėsmingos, nes vienareikšmiškai priskiriamos prie nenaminių gyvūnų. Tarpiniai gyvūnai, nei žuvys, nei paukščiai, laikomi turinčiais nepaprastų galių ir todėl tampa ritualiniais: kazuarai Naujosios Gvinėjos slaptuose kultuose ir katinai Vakarų raganų puotose. Plaukai, nagų nuokarpos ir fekalijos taip pat tampa magiškai veiksmingi, nes jie atstovauja neapibrėžtoms ribinėms kūno zonoms, kur organizmas įsilieja į aplinkinį materialų pasaulį. Bet kurios ribos yra pavojingos. Nesaugomos jos gali sutrūkinėti, o kategorijos subyrėti. Tada mūsų pasaulis ištirptų chaose.[4]

Taigi kurti kategorijas ir jas saugoti tampa rimtu dalyku. Filosofui, panorusiam perbraižyti žinių pasaulio ribas, trukdytų tabu. Net jeigu jis sąmoningai aplenktų šventas temas, vis tiek neišvengtų pavojų, nes žinojimas natūraliai neapibrėžtas. Panašiai kaip ropliai ir žiurkės, jis gali pereiti iš vienos kategorijos į kitą. Jis kandus. Todėl Diderot ir d'Alembert'as labai rizikavo, kai griovė seną pažinimo sistemą ir braižė naujas žinomybės ir nežinomybės ribas.

Žinoma, filosofai jau nuo Aristotelio laikų perstatinėjo dvasinio pasaulio baldus. Viduramžiais ir renesanse sistemintojai ir sintezuotojai ypač mėgo pertvarkyti triviumo ir kvadriviumo, humanitarinių ir mechanikos mokslų, *studia humanitatis* ir visas antikines mokymo programas. Polemika dėl „metodo" ir taisyklingo „išdėstymo" sisteminant pažinimą sukrėtė visą literatūrinį pasaulį šešioliktame šimtmetyje. Nuo tada pradėta žinias sisteminti, reikšti jas spausdintomis diagramomis, iliustruojančiomis sritis ir išsišakojančias disciplinas, pagal ramistų logikos principus. Tokiu būdu schematizavimo impulsas-tendencija perteikti pažinimo daleles žemėlapiais, kontūrais, erdvėmis pažadino enciklopedizmo mintį, kurią Ramusas pardavė Baconui, Alstedui, Comeniusui, Leibnitzui, Chambersui, Diderot ir d'Alembert'ui.[5] Tačiau diagrama Diderot *Encyclopédie*, garsusis pažinimo medis, išvestas iš Bacono ir Chamberso medžių, reiškė kažką iššaukiamai nauja. Užuot iliustravusi, kaip disciplinos galėtų būti keičiamos vietomis jau žinomose struktūrose, ji išreiškė mėginimą nubrėžti ribą tarp pažinaus ir nepažinaus, iš mokslo srities išmetant tai, ką žmonės laikė šventu. Stebėdami *philosophes* triūsą puoselėti pažinimo medį, paveldėtą iš pirmtakų, galime aiškiau įsivaizduoti, kiek daug buvo statoma ant kortos Šviečiamojo amžiaus enciklopedizmo variante.

Diderot ir d'Alembert'as skatino skaitytoją būti akylą ir pastebėti, kad jie užsiima reikšmingesniu dalyku negu ramistų braižinėjimai. Savo darbą jie vadino enciklopedija, arba „žmonių žinių išdėstymo ir tarpusavio ryšio"[6] sistemingu aprašymu, ir tai, pasak jų, nesą tik dar vienas žodynas ar informacijos žinynas, parašytas įprastine abėcėlės tvarka. Savo *Prospectus* Diderot išaiškino, kad žodis „enciklopedija" kilo iš graikiško termino apskritimui pavadinti ir reiškia „mokslų tarpusavio ryšį".[7] Vaizdingai tariant, jis išreiškė žinių pasaulio sąvoką, o tą pasaulį enciklopedistai ketino apiplaukti ir nubraižyti žemėlapyje. *Mappemonde* buvo pagrindinė metafora jiems nusakant savo darbą. Dar svarbesnė buvo pažinimo medžio me-

tafora, perteikianti idėją, jog pažinimas suauga į bendrą kamieną, nors ir yra šakų įvairovės. Diderot ir d'Alembert'as vartodavo metaforas pagrindiniams punktams. Antai aiškindamas enciklopedijos ir žinyno skirtumą, d'Alembert'as aprašė *Encyclopédie* kaip savotišką

> pasaulio žemėlapį, kuris parodo svarbiausias šalis, jų padėtį ir tarpusavio priklausomybę, tiesų kelią iš vienos šalies į kitą. Tą kelią dažnai pastoja tūkstančiai kliūčių, kiekvienoje šalyje žinomų tik jos gyventojams arba keliautojams, ir jų neįmanoma kitaip pristatyti kaip atskirais, labai smulkiais žemėlapiais. Tie atskiri žemėlapiai ir būsią įvairūs *Encyclopédie* straipsniai, o medis, arba sisteminė schema, bus laikomas jos pasaulio žemėlapiu.[8]

Persipinant metaforoms, sunku numatyti kategorijų jungimo efektą. Jau pats bandymas naujai klasifikuoti pasaulį privertė enciklopedistus suvokti įvairaus klasifikavimo sutartinumą. Kam vienas filosofas pritarė, tą kitas gal neigė. Taigi *Encyclopédie* negalėjo įtvirtinti pažinimo nekintamiau, negu tai buvo padariusi Tomo Akviniečio *Summa*. Lyg ir pažintinės *Angst* (baimės) potekstė jaučiama *Prospectus* žodžiuose net tada, kai energingiausiai teigiama, jog senesnės sintezės atgyveno:

> Šitą žmonijos pažinimo medį galima formuoti keliais būdais: arba siejant skirtingą pažinimą su skirtingais mūsų proto gebėjimais, arba siejant su daiktais, esančiais jo tyrimo objektu. Sunkiausia būdavo ten, kur atsirasdavo susitarimo galimybių. Gamta atsiveria mums tik atskiromis detalėmis, neturinčiomis aiškiai nubrėžtų padalų. Viskas nepastebimais niuansais virsta kuo nors kitu. Ir jeigu mus supančiame objektų vandenyne atsiras keletas tokių, kurie atrodys iškilę į paviršių aukščiau kitų lyg bangos ketera arba rifas, tai jie bus įgiję tą pranašumą tiktai dėl atskirų sistemų, miglotų koncepcijų ir kažkokių įvykių, neturinčių nieko bendra su gyvų būtybių fiziniu klasifikavimu ir teisingomis filosofijos nuostatomis.[9]

Jeigu enciklopedijos medis buvo tik vienas iš daugybės galimų medžių, jeigu jokia diagrama negali užfiksuoti miglotų pažinimo kontūrų, kaip Diderot ir d'Alembert'as galėjo tikėtis sukurti „teisingas filosofijos nuostatas"? Matyt, jie manė galėsią apibrėžti pažinimo sritį ir aiškiai nustatyti ribotą atitikmenų įvairovę. Teisinga filosofija moko laikytis ribų. Ji parodo, kad

negalime žinoti daugiau, negu mums duoda pojūčiai ir refleksija. Locke'as padarė praktiškai įmanoma tai, ką buvo pradėjęs Baconas, o šis ėmė kurti pažinimo medį. Taigi Locke'o išvystytas Bacono medžio variantas galėjo tapti nauju sąvadu, apimančiu visas žmogaus žinias.

Sistemingo pažinimo simbolių miške Diderot ir d'Alembert'as būtų galėję pasirinkti ir kitus medžius. Porfyris ir Raymondas Lullas buvo Bacono pirmtakai, o Hobbesas tapo jo įpėdiniu. Beje, Ephraimo Chamberso *Cyclopaedia*, kuria Diderot ir d'Alembert'as naudojosi kaip pagrindiniu šaltiniu, pradžioje pateikia visiškai suformuotą medį. Jie pradėjo darbą Chamberso medžio teksto vertimu ir pagrindė juo savo enciklopedijos koncepciją. Diderot išreiškė nuoširdų abiejų dėkingumą savo *Prospectus*:

> Drauge su mūsų autoriumi anglu supratome, kad pirmas žingsnis, kurį privalėjome žengti racionalios ir aiškios enciklopedijos kūrimo link, – suformuoti visų mokslų ir visų amatų genealoginį medį, kuris parodytų pažinimo srities kilmę bei sąsajas su kitomis ir bendru jų kamienu, taip pat padėtų mums susieti skirtingus straipsnius su jų pagrindiniais skirsniais.[10]

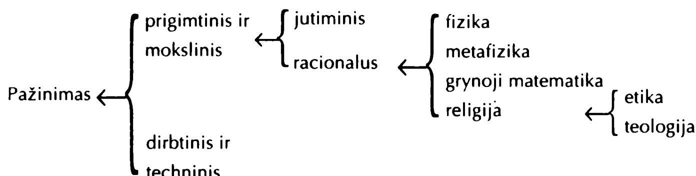
Chambersas pats pabrėžė, kaip svarbu pažinimą pavaizduoti sistemingai, o ne netvarkinga informacijos lavina:

> Keblumų sudaro forma bei jos taupumas norint išdėstyti daugybę duomenų juos sujungiant į darnią visumą, ne suverčiant į padriką nesusietų dalių krūvą... Ankstesnieji leksikografai retai kada bandė sisteminti savo darbus, matyt, jie nesuprato, kad žodynas tam tikru mastu teikia diskurso, kuris tęsiasi, privalumus.[11]

Trumpai tariant, Chambersas skyrėsi nuo savo pirmtakų tuo, kad pateikė požiūrį į pažinimą kaip į integruotą visumą. Jis ėmėsi rengti ne paprastą „žodyną", išdėstytą nuo A iki Ž, o „cyclopaedia", kuri apimtų visą mokslo sritį.

Kaip ir Baconas, Chambersas ženklino pažinimo dalijimąsi medžio šakomis, kurias jis kildino iš trijų pagrindinių mąstymo galių: atminties, istorijos pažinimo šaltinio; vaizduotės, poezijos šaltinio; proto, filosofijos šaltinio. Tačiau galios išnyko, kai jis pavaizdavo medį diagrama. Diagrama tik parodė, kaip paži-

nimas šakomis ir šakelėmis skleidėsi į vešlią keturiasdešimt septynių amatų ir mokslų lapiją. Pavyzdžiui, teologija išaugo iš pagrindinio kamieno taip[12]:

Ar tokiai teologijos vietai būtų linkę pritarti enciklopedistai? Nors teologijos nebelaikė mokslų karaliene, ji buvo pasodinta į sostą virš išsišakojimų, grafiškai pavaizduotų pasenusiu Ramuso mokyklos stiliumi. Teologijai taip pat buvo priskirta daugiau straipsnių negu bet kuriam objektui (skaitytojas gali tuo įsitikinti peržvelgęs kiekvienos mokslo šakos paaiškinimus). Laisvamanis Diderot greičiausiai pritartų sistemai, kuri kildina teologiją iš racionalios ir „mokslinės" minties šakų. Tačiau šaka, pažymėta žodžiu „racionali", išsišakojo į keturias pošakes, vienodai aukštai vertinančias ir tuos mokslus, kuriuos jis norėjo nuvertinti (metafiziką ir religiją), ir tuos, kuriuos norėjo iškelti (matematiką ir fiziką). Negana to, medis apskritai neturėjo šakos filosofijai. Religingumas ir pasaulietiškumas ėjo išvien per visas jo atšakas. Bendroje sumaištyje dingsta Bacono metodo esmė: amatai ir mokslai atrodo išaugantys vienas iš kito, o ne atsirandantys iš protinės veiklos. Diderot ir d'Alembert'as norėjo padėti pažinimo pagrindus, todėl jie atsisakė pagrindinio šaltinio Chamberso ir grįžo prie Bacono.

Grįžtant prie Bacono, reikėjo peršokti Locke'ą. D'Alembert'as pažymėjo *Discours préliminaire*, kad Baconas vartojo scholastišką kalbą, apgraibomis ieškojo šviesos viduramžių tamsybėse.[13] Bet daugelis Bacono minčių – indukcijos išryškinimas, suvokimo ir refleksijos atskyrimas, metafizinių sistemų atsisakymas ir

posūkis į aplinkinio pasaulio jutiminės patirties tyrinėjimą – buvo artimos empirizmui, kurį vėliau suformavo Locke'as. Bacono pažinimo medis, skirtingai nuo Chamberso, iš tikrųjų rodė, kad amatai ir mokslai išaugo iš protinės veiklos. Taigi Baconas pateikė Diderot ir d'Alembert'ui modelį, kurio jiems reikėjo, o šie taip stropiai jo laikėsi, kad buvo apkaltinti plagiatu.[14] Bet jie nukrypo nuo jo keliais svarbiais aspektais ir ne kartą tai pabrėžė *Prospectus* ir *Discours préliminaire*. Diderot ir d'Alembert'as sugebėjo pritaikyti *mappemonde* savo tikslams, panašiai kaip Baconas buvo susikūręs „mažytį intelektualinio pasaulio gaublį" saviesiems.[15] Uždėję jų žemėlapį ant Bacono žemėlapio, galime matyti pažinimo topografijos pokyčius, kurie yra tarsi *Encyclopédie* strategijos pagrindų raktai.

Kaip ir Baconas, Diderot ir d'Alembert'as pradėjo nuo istorijos, pažinimo srities, kildinamos iš atminties. Jie padalijo tą sritį į keturias posrites: religijos, pilietinę, literatūros ir gamtos (žr. šio skyriaus priedą). Bet jų schemos proporcijos visiškai skiriasi nuo Bacono. Religijos istorija jiems buvo nesvarbi posritė, prabėgomis paminėta sakiniu *Discours préliminaire* ir visiškai pamiršta Bacono medžio komentare pabaigoje. Baconui religijos istorija turėjo daug poskyrių. Vienas jų, iliustruojantis Dievo pirštą žmonių reikaluose, buvo skirtas Apvaizdos istorijai, „kurios neigimas būtų tolygus pasauliui be Dievo".[16] Gamtos istorijai dviejuose medžiuose skiriama atvirkščiai proporcingai vietos. Baconas laiko ją „netobula" sritimi, kurią reikėtų vystyti, daugiausia dėmesio skiriant mechaniniams amatams.[17] Šitie amatai užėmė didelį enciklopedijos medžio plotą ir tapo išsamiausia bei originaliausia *Encyclopédie* dalimi. Užuot ieškoję Dievo piršto pasaulyje, Diderot ir d'Alembert'as tyrinėjo dirbančius žmones, kurie kūrė savąją laimę.

Aišku, Baconas taip pat pritarė kasdieniško gyvenimo tyrinėjimui, tačiau neatskyrė jo nuo Dievo. Tuo tarpu enciklopedistai visiškai susiejo geresnį gyvenimą su intelektualų, tokių kaip jie, įtaka. Čia jie teigia įžiūrį pilietinės ir literatūros istorijos

skirtumus: „Žmogaus istorija pasirenka savo objektu žmogaus veiksmus arba jo žinias ir dėl to tampa pilietine arba literatūros istorija. Kitaip tariant, ji padalyta į didžių tautų ir didžių genijų, į karalių ir literatų, į užkariautojų ir filosofų istorijas."[18] Tokia formuluotė skiria *philosophes* didingą vaidmenį. Trumpoje apžvalgoje, kurią d'Alembert'as pateikė savo *Discours préliminaire*, istorija kilo šlovinga trajektorija nuo renesanso filosofų iki Šviečiamojo amžiaus filosofų. Tačiau Baconas literatūros istorijoje („tik pažinimo istorijoje" priešingoje „poezijai" arba vaizduotės menams)[19] neįžvelgė proto pažangos pergalingo žygio. Ji buvo tokia netobula, beveik neegzistuojanti: „Pasaulio istorija man atrodo tarsi Polifemo statula be vienos akies; jos trūksta toje pusėje, kuri labiausiai rodo individo dvasingumą ir jo gyvenimą."[20] Remdamiesi ta pačia metafora, Diderot ir d'Alembert'as padarė skirtingas išvadas: „Mokslai yra apmąstymo ir natūralios žmogaus šviesos kūrinys. Todėl kancleris Baconas teisingai pasakė savo nuostabiame veikale *De dignitate et augmento scientiarum* („Apie mokslų vertingumą ir turtingumą"), jog pasaulio istorija be mokslininkų istorijos yra Polifemo statula su išplėšta akimi."[21] Ten, kur Baconas regėjo tamsą, jie išvydo šviesą ir džiūgavo jausdamiesi Švietčiamojo amžiaus pionieriais.

Menai, kilę iš vaizduotės, ir gana klaidinamai apibūdinta poezija atrodė beveik vienodai ant dviejų medžių, išskyrus tai, kad *Encyclopédie* aptariami jų atsišakojimai plastiniuose menuose, kurių Baconas nemini. Didžiausių skirtumų atsirado tarp mokslų, kilusių iš proto, t.y. filosofijos, trečiosios iš trijų pagrindinių pažinimo sričių. Gindamas enciklopedijos medį nuo jėzuito Guillaume'o François Berthier'o išpuolių, Diderot atkakliai teigė originalumą „filosofinės srities, kuri yra išsamiausia, reikšmingiausia mūsų sistemoje ir kurios beveik visiškai nėra Bacono sistemoje".[22] Pastabose dėl Bacono medžio *Discours préliminaire* pabaigoje kartojama tą pati nuomonė, miglotai priduriant: „Palikime filosofams, tai yra nedaugeliui asmenų, įvertinti mūsų pažiūras."[23] Diderot tipo filosofui klausimas nebūtų kėlęs

abejonių, nes *Encyclopédie* medyje filosofija buvo greičiau pagrindinis kamienas negu šaka. Atokiai nuo jo ant skurdžios šakelės augo „atskleistoji teologija", abejotinų subjektų kekėje tarp „prietarų", „ateities būrimo", „juodosios magijos", „mokslo apie gerąsias ir blogąsias dvasias". Enciklopedistai išreikšdavo idėjinę prasmę paprastu būdu – rikiuodami temas, skandalingai išgarsėdami straipsnių nuorodomis (pavyzdžiui, ANTROPOFAGIJA (žmogėdrystė): „Žr. EUCHARISTIJA, KOMUNIJA, ALTORIUS, etc."[24]). Forma subrandino prasmę, o morfologija virto ironija.

Be to, Diderot ir d'Alembert'as galėjo dangstyti savo prasmes tvirtinimu, kad medį kūrė sekdami Baconu. Panašiai kaip jis, jie suskirstė filosofiją į tris dalis: dieviškąją, gamtos ir žmogiškąją. Iškeldami Dievo mokslą į viršų, jie lyg ir išsaugojo jo, kaip mokslų karaliaus, vietą. Tačiau iš tikrųjų jie visiškai sugriovė jo sistemą. Baconas įtraukė į filosofiją tiktai pagonių „gamtos teologiją", pabrėždamas jos netobulumą. Tai turėjo triuškinti ateizmą, nes Dievo darbų apmąstymas vertė pripažinti jo egzistavimą. Tačiau stebimojo reiškinio induktyvinis aiškinimas – modeliavimo argumentai teizmo naudai – niekada netaps tikrojo krikščionių Dievo pažinimu. „Neturėtume bandyti supaprastinti dieviškų paslapčių ar atiduoti jas savo protui svarstyti", – perspėjo Baconas. Taip jis atskyrė religiją nuo filosofijos, pabrėždamas „nepaprastą žalą, kurią patyrė ir religija, ir filosofija dėl jų susimaišymo; iš to neabejotinai atsirasianti eretiška religija ir prasimanymais grindžiama filosofija".[25]

Turbūt nieko nebuvo labiau svetimo Diderot ir d'Alembert'ui. Padarydami religiją priklausomą nuo filosofijos, jie faktiškai ją nukrikščionino. Savaime aišku, jie apsimetė ortodoksais. Nurodė, jog Dievas apsireiškęs „šventojoje istorijoje". Taigi apsireiškimas pripažintas neklystamu faktu, kurį galima iškelti iš atminties ir priversti paklusti protui kaip bet ką kita: „Taigi atskirti teologiją nuo filosofijos (kaip padarė Baconas) reikštų atkirsti auglį nuo kamieno, su kuriuo jis suaugęs iš prigimties."[26]

Prielaidos skambėjo šventeiviškai, bet išvada pakvipo erezija, teologijos pajungimu protui, kurį jie aprašė Locke'o metodu, esą Dievo pažinimą galima pasiekti nukreipus mintis į dar sudėtingesnes ir abstraktesnes idėjas. O iš tikrųjų aprašinėdami pažinimo medį jie ėmėsi „Dievo mokslo" ir pateikė argumentą, tarsi nurašytą tiesiai iš Locke'o *An Essay Concerning Human Understanding* („Esė apie žmogaus supratimą"):

Žmogaus proto natūrali pažanga – augti nuo individų iki atmainų, nuo atmainų iki rūšių, nuo glaudžiai susijusių rūšių iki toli susisiejančių ir kiekvienoje pakopoje kurti mokslą arba bent naujais aspektais paįvairinti jau egzistuojantį mokslą. Šitokią koncepciją aptinkame istorijoje, o šventoji istorija mums atskleidžia tą amžinai egzistuojantį ir beribį intelektą, etc.[27]

Taip išplėsti pažinimą Baconui atrodė šventvagiška. Jis ėmėsi apsaugos priemonių: „dieviškajam mokslui" skyrė atskirą medį, nesusijungiantį su „žmogiškuoju mokslu" ir proto gebėjimais. Taigi Baconas faktiškai įsivaizdavo du pažinimo medžius, vieną atskleistajai ir vieną prigimtinei teologijai, o enciklopedistai atskleistajai ir prigimtinei teologijoms skyrė tą patį medį ir padarė abi pavaldžias protui.

Visų Bacono genėjimų, skiepijimų ir perkėlimų su šaknimis esmė atsiskleidė d'Alembert'o *Discours préliminaire*. D'Alembert'as išaiškino pažinimo medį savo esė pagrindiniame poskyryje, kuriame nagrinėjo amatų ir mokslų sistemines sąsajas. Šis poskyris atsirado toje vietoje, kur jis aptaria pažinimo genezę individų protuose ir pasakoja apie jos raidą visuomenėje. Taigi *Discours préliminaire* galime laikyti triptiku, kurio centrinis pano pateikia morfologinį pažinimo vaizdą, o šoniniai atspindi pažintines ir istorines pažiūras.

Tačiau *Discours préliminaire* trišakę struktūrą ne taip lengva perprasti. Nors esė neabejotinai verta laikyti pagrindiniu Šviečiamojo amžiaus manifestu, ji nėra aiškumo pavyzdys. Panašiai kaip Baconas, d'Alembert'as ketino sukurti *mappemonde*, apiplaukdamas pažinimo pasaulį, bet jis nuklysdavo nuo kurso,

įstrigdavo tarp prieštaravimų ir pasiklysdavo tarp nenuoseklumų, kai mėgino skintis kelią per žinių sąvartas, susikaupusias nuo Bacono laikų. Sunkumai padarė kelionę itin įsimintiną. Jos zigzagus verta kiek įdėmiau panagrinėti.

D'Alembert'as laikėsi drąsios Locke'o pasirinktos krypties. Jis sakė – visas pažinimas randasi iš pojūčių ir apmąstymo. Sąvokos kuriamos ne dešifruojant kai kurias įgimtas idėjas, bet dirginant jutimus (aš jaučiu, vadinasi, esu). Nuo savęs pažinimo pereinama prie išorinių objektų pažinimo, malonumo ir skausmo patyrimo, prie dorovingumo supratimo. Matyt, d'Alembert'as grindė etiką savotišku utilitarizmu ir nuo to, kaip individas vysto idėjas, perėjo prie klausimo, kaip individai formavo visuomenę. Pasirinkta kryptis sugrąžino jį į išeities tašką, į pirmykštę žmogaus padėtį. Pirmykščiai žmonės, pasak Hobbeso, vadovavosi gyvuliškais instinktais, gyveno „pagal barbarišką nelygybės teisę, vadinamą stipriausiojo įstatymu"[28], o ne pagal Locke'o prigimtinius dėsnius. Tačiau patirta priespauda pažadino moralės pojūtį, kuris vertė juos saugoti turimas teises ir jungtis į bendruomenes. Sykį pradėję socialiai gyventi jie suskato ieškoti besiformuojančios savo moralės ištakų. Ji negalėjo atsirasti iš fizinio pasaulio, vadinasi, turėjo atsirasti iš kažkokių dvasinių principų, esančių mumyse ir verčiančių apmąstyti teisybę ir neteisybę. Pripažįstame du veikiančius principus, protą ir kūną, ir atpažinimo procese pajuntame savo netobulumą, leidžiantį suvokti svarbesnę tobulumo idėją. Taigi galiausiai priartėjame prie Dievo koncepcijos.

Tai buvo keistoka samprotavimų grandinė. Po susikirtimo su Hobbesu, kurį pagreitino Rousseau, d'Alembert'o mintis susipynė su Descartes'o mąstymu. Nuo hipotetinio istorizmo jis perėjo prie pažintinės savistabos. D'Alembert'as įrodinėjo, kad etinės idėjos apyaušris privertė žmogų susidomėti jo paties mąstymo substancija, arba siela. Jis iš karto suvokė, jog tai neturi nieko bendra su jo kūnu. Šitaip d'Alembert'as indukcijos būdu priėjo prie dekartiškojo dualizmo, o paskui staigiu šuoliu atrado

dekartiškąjį Dievą: „Ši bendra vergovė (kūno ir sielos), visiškai nepriklausanti nuo mūsų, podraug su apmąstymais, jog esame priversti operuoti tais dviem prigimtiniais principais ir jų netobulumu, pakelia mus iki minties apie visagalį Protą, kuriam turime būti dėkingi už savo gyvenimą ir dėl to turime Jį garbinti."[29]

D'Alembert'as pasirinko Locke'o kelią į Descartes'o Dievą. Priėmęs Locke'o argumentus, kad įmanoma suderinti sudėtingas ir abstrakčias idėjas, jis pakeitė kryptį ir priėjo prie aukščiausios abstrakcijos Descartes'o metodu, tiesiog peršokdamas iš netobulumo suvokimo į logiškai svarbesnę tobulumo sąvoką. Iš šio ontologinio pagrindo Descartes'as toliau kildino besiplečiantį pasaulį, sustodamas ten, nuo kur pradėjo Locke'as. D'Alembert'as pasuko priešinga kryptimi, pradėdamas ten pat kur ir Locke'as, todėl jo pažinimo teorija veržėsi į priekį, o metafizika atgal. Išties jo argumentų reziumė skaitome kaip nelogiškų išvadų seką:

> Todėl akivaizdu, kad grynai intelektinės ydos ir dorybės koncepcijos, įstatymų principas ir būtinybė, sielos dvasinė prigimtis, Dievo buvimas ir mūsų priedermės jam, – vienu žodžiu, tiesos, kurių skubiausiai ir būtiniausiai mums reikia, – yra pirmųjų reflektyvių idėjų, kurias sukuria mūsų pojūčiai, vaisiai.[30]

Galbūt d'Alembert'ui nederėjo taip ortodoksiškai pasisakyti religijos klausimais, bet jis nebuvo kvailys. Tai kodėl jis sukišo tokius nesuderinamus teiginius į vieną samprotavimų grandinę? Gana atsainus dėstymo stilius rodo, jog d'Alembert'as nesitikėjo, kad *Discours préliminaire* bus skaitomas kaip oficialus filosofijos traktatas. Jis ketino pateikti enciklopedijos įžangą, tad ir skubėjo. Dėl to teigė, kad sielos pažinimo suvokimas atsiranda „savaimingai" svarstant moralės pagrindus, tarsi etinius motyvus galėtume pakeisti pažintiniais be jokių pastangų. „Nereikia išsamių tyrinėjimų, – pridūrė jis, – norint įžvelgti dualizmą tarp kūno ir sielos."[31] Apie Descartes'o pateikiamus Dievo buvimo įrodymus jis probėgšmais užsiminė

tik sakiniu, vos ne įterptine pastaba. Staigūs frazės posūkiai reiškė, kad modernus filosofas pajėgus sparčiai dorotis su metafizikos klausimais arba bent jau nemato reikalo gaišti dėl jų. Malebranche'as ir kiti iškėlė kartezianizmą kaip naują ortodoksiją. Kartodamas jų argumentus, d'Alembert'as susikūrė gero kataliko reputaciją, o pateikdamas argumentus kartu su prieštaravimais, jis paneigė juos galbūt sąmoningai. Kaip jau minėjome, *Discours préliminaire* baigėsi pataisytu *Prospectus* variantu, kuriame apie Dievą kalbama beveik *An Essay Concerning Human Understanding* žodžiais. Vienur artima Descartes'o idėjoms, *Encyclopédie* kitur iššaukiančiai suartėja su Locke'o pažiūromis. Skaitytojas gali pats pasidaryti išvadas.

Tačiau būtų neteisinga manyti, kad d'Alembert'as norėjo maskuoti savo argumentus paleisdamas nesuderinamų teiginių rūko uždangą. Argumentai, susidūrę su nesuderinamais prieštaravimais, dažnai subyra ne todėl, kad jų autorius to būtų siekęs, bet dėl to, kad jis netinkamai vartojo skirtingas kalbas. D'Alembert'as rašė tuo laikotarpiu, kai scholastinė, Descartes'o ir Locke'o kalbos grumdėsi viena su kita filosofijos diskurse. Pats to nesuvokdamas jis nuslysdavo iš vieno kalbėjimo į kitą, kai tiktai tapdavo ne toks atidus ar turėdavo spręsti sunkų klausimą. Tie nesutapimai atitiko padriką *Discours préliminaire* pobūdį. Skyrelyje, einančiame po pažinimo aprašymo, d'Alembert'as atvirai pasisakė prieš besaikį mokslinio metodo koherentiškumą. Užuot išdėstęs kruopščiai suderintas prielaidas ir ėmęsis daryti išvadas, jis teigė, jog filosofai turėtų priimti gamtą tokią, kokią rado, suvesti jos reiškinius į savo pagrindinius principus ir juos sistemingai pertvarkyti. Tas *esprit systématique* (sisteminimas) rėmėsi postulatu, kad pagrindiniai principai tikrai egzistavo, tačiau, skirtingai nuo *esprit de système* (sistematiškumo), nelaikė jų išeities tašku. Dar būtų galima papriekaištauti, kad d'Alembert'o nuostatos – autorius aiškiausiai išreiškė jas tvirtindamas, kad „visata kam nors, pajėgiančiam ją aprėpti vienu žvilgsniu, būtų, vaizdingai sakant, paprastas faktas ir viena didelė tiesa"[32] –

buvo tikėjimo, o ne pažinimo dalykas. Iš kur jis galėjo žinoti, kad pažinimas galiausiai prisiderins?

Užuot tiesiogiai analizavęs šį klausimą, d'Alembert'as mėgino įrodinėti amatų ir mokslų sąsają, apžvelgdamas visas jų sritis. Nuo pažintinio jis pereidavo prie morfologinio argumentavimo, kuris pasiekė kulminaciją aptariant pažinimo medį. Tačiau jo samprotavimai lieka pasiklydę tarp nesuderinamų dėstymo modelių. Kartais rutuliojama menų ir mokslų „filosofinė istorija"[33], tarsi pratęsiant svarstymą apie genezę iš pirmykštės padėties, o kartais aptarinėjamas jų „filosofinis išsidėstymas"[34] arba loginiai ryšiai.

D'Alembert'as pradėjo nuo logikos, nes laikė ją svarbiausia, net jeigu ji ir nepirmavo atsiradimų sekoje. Tuo pačiu metu jis pareiškė ketinąs aptarinėti mokslus pagal spėjamą jų raidos chronologiją. Vadovaudamasis šituo prieštaringu metodu, jis rinkosi kelią per gramatiką, iškalbą, istoriją, chronologiją, geografiją, politiką ir dailę, kol pasiekė enciklopedijos medį. Tai suteikė jam bendrų žinių apie viską, nes simbolizavo pažinimo visumą ir „enciklopedine", ir „genealogine tvarka."[35] Žodžiu, jis suderino du argumentavimo būdus, grėsusius išsiskirti nuo pačios *Discours préliminaire* pradžios. Baconas pirmas parodė, kaip tai padaryti. Jo medis rodė, kad pažinimas, kuris išaugo į organišką visumą, kildinamas iš protinių sugebėjimų. Tačiau Baconas neiliustravo detaliai išdėstytų pažintinių argumentų. Ten, kur priartėjama prie pažinimo teorijos, pasitelkiamos Aristotelio ir Akviniečio sąvokos. D'Alembert'as ir Diderot norėjo pakelti senąją gebėjimų psichologiją iki savojo amžiaus. Taigi jie puoselėjo Bacono medį Locke'o metodu ir taip suderino morfologiją su pažinimo teorija.

Ta antroji gudrybė gerokai padidino įrodymų įtaigumą, nes ji paneigė bet kokį pažinimą, kurio negalima kildinti iš pojūčių ir refleksijos. D'Alembert'as apdairiai paliko vietos „atskleistiems faktams"[36] istorijos rubrikoje, bet padarė netikėtus

atradimus, pavaldžius protui, filosofijoje, svarbiausiame pažinimo skyriuje. Aišku, galima ginčytis, kad tiek buvo nuveikęs ir Akvinietis. Bet Akviniečio *Summa* aprėpė tai, kas telpa silogizmo predikate, o Diderot ir d'Alembert'o *Summa* atmetė tai, kas negali pasiekti proto per pojūčius. Jų medyje, skirtingai nuo Bacono, „prigimtinė teologija" (atsveriama „religija") gavo tokią pačią vietą kaip „atskleistoji teologija" (atsveriama „prietarais"). Tradicinėms bažnyčios doktrinoms apskritai buvo sunku rasti vietą. Nors atmintis galėtų iškelti jas iš istorijos, jos neatrodytų labiau pagrįstos negu stoicizmas ar konfucianizmas filosofijos valdose. Faktiškai šios doktrinos apskritai nustojo buvusios žinojimo dalimi. Morfologinių ir pažintinių argumentų derinys išstūmė ortodoksinę religiją iš žemėlapio, perkėlė į nepažinumo sritį ir taip pašalino iš moderniojo pažinimo pasaulio.

Paskutinis smūgis buvo smogtas istoriniais argumentais. D'Alembert'as apibūdina istoriją kaip civilizacijos triumfą, o civilizaciją kaip literatų kūrinį. *Discours préliminaire* paskutiniame poskyryje pateikiama kažkas panašaus į didžiojo žmogaus požiūrį į istoriją – visi didieji žmonės yra filosofai.[37] Pasmerkus ankstyvuosius viduramžius („niūriuosius laikus") ir pašlovinus renesansą, susitelkiama prie didžiausiųjų: Bacono, Descartes'o, Newtono ir Locke'o.

Baconas šiame kolektyviniame portrete atrodo kaip filosofijos pradininkas, pirmas išsklaidęs sutemas ir apribojęs protą jam būdinga sritimi – gamtos reiškinių tyrimu. Tiesą sakant, jis neįstengė galutinai atsikratyti scholastikos. Tą uždavinį teko spręsti Descartes'ui, kuris sutraukė grandines, pančiojusias filosofijos pažangą. D'Alembert'as gyrė Descartes'ą skeptiką, o ne Descartes'ą metafiziką. Jis aiškino, kad įgimtų idėjų doktrina reiškė žingsnį atgal, nes scholastai mažiausiai „ištikimi peripatetikų sektos skelbtai vienintelei tiesai, būtent idėjų kilmei iš pojūčių."[38] Nors šita formuluotė sulygino Akvinietį su Locke'u, ji naudinga tuo, kad pakirto naujosios ortodoksijos metafizikoje pagrindus

ir praskynė kelią Newtonui, o šis „suteikė filosofijai formą, kurią ji turbūt tikrai išlaikys."[39] Newtoną d'Alembert'as laikė tobulu naujųjų laikų filosofu ne tik todėl, kad jis atrado pagrindinį Saulės sistemos dėsnį, bet ir dėl to, kad jis apribojo filosofiją stebimų reiškinių tyrimu. Skirtingai nuo Descartes'o, norėjusio pažinti viską, Newtonas apribojo pažinimą tuo, kas yra pažinu. Nuo Newtono, artimesnio Voltaire'o *Lettres philosophiques* negu apokalipsei, jau tik žingsnis iki Locke'o ir „eksperimentinės sielos fizikos".[40] Locke'as simbolizavo aukščiausią kuklumo laipsnį, tikslų filosofijos srities apibrėžimą, nes nustatė tolimiausias pažinaus objekto ribas. Apibrėždamas visą žinojimą pojūčiais ir refleksija, jis pagaliau pašalino nežemišką tiesą iš pažinimo pasaulio.

Kai tie minties galiūnai nustatė žinojimo ribas, jų įpėdiniams liko tik užpildyti spragas. D'Alembert'as apžvelgia priešakines mokslininkų ir filosofų gretas nuo Galileo, Harvey'o, Huyghenso ir Pascalio iki Fontenelle'o, Buffono, Condillaco, Voltaire'o, Montesquieu ir Rousseau. Tai buvo įspūdinga grupė, bet d'Alembert'ui sunkokai sekėsi juos paeiliui išdėstyti. Jis manė, kad kiekvienas mąstytojas prijungė šiek tiek naujos teritorijos prie tos, kurią jau buvo užkariavęs Baconas, Descartes'as, Newtonas ir Locke'as. Tokiu būdu istorija pradedant renesansu buvo tikras proto pažangos žygis. Bet kai kurie filosofai iškilo aukščiau keturių *chefs de file* (žengiančių pirmoje gretoje), o kiti ėjo paskui juos, tik pagal kitokią muziką. Pascalis nelabai tiko į įgimtos religijos entuziastingus šalininkus, Leibnitzas – į *esprit de système* priešininkus. Antai Pascalis pasirodė esąs fizikas eksperimentatorius, kuris jautė silpnybę teologijai, o Leibnitzas – matematikas, turintis polinkį į metafiziką. Ypač daug problemų kilo su Rousseau, nes jo *Discours sur les sciences et les arts* žlugdė visą enciklopedijos sumanymą. D'Alembert'as aplenkė šį klausimą pabrėždamas, kad Rousseau bendradarbiavimas *Encyclopédie* įtikinamai paneigė jo paradoksalų amatų ir mokslų reikšmės nuvertinimą. Taigi nekreipdama dėmesio į skirtumus, visa filosofų

bendruomenė atrodė žengianti ta pačia kryptimi. Ji naikino kelyje pasitaikančius prietarus ir tęsė švietimo triumfą iki pat dabarties, t.y. iki pačios *Encyclopédie*.

D'Alembert'ui tai tapo jaudinančiu pasakojimu, nors šiuolaikiniam skaitytojui gal kiek ir egzaltuotu. *Discours préliminaire* gausu aistringų ir herojiškų metaforų: grandinių sutraukymo, šydų nuplėšimo, doktrinų susidūrimų, tvirtovių šturmų. Štai kas kalbama apie Descartes'ą:

> Descartes'as pagaliau išdrįso parodyti supratingiems protams, kaip nusimesti scholastikos, išankstinių nuomonių, pripažintų autoritetų – žodžiu, prietarų ir barbarizmų – jungą... Jį galima vadinti sąmokslininkų vadu. Anksčiau negu kas kitas jis išdrįso stoti prieš despotišką ir savavaliaujančią valdžią. Rengdamas didžiąją revoliuciją, jis klojo pagrindus teisingesnei ir laimingesnei vyriausybei, kurios jam nebuvo lemta sulaukti.[41]

Šitoks požiūris į istoriją darė filosofus didvyriais. Persekiojami ar niekinami, jie grūmėsi vieni, kovojo dėl ateinančių kartų, kurios įvertins jų nuopelnus, amžininkų nepripažįstamus. D'Alembert'as pažinojo tikrus generolus, kurie kariavo tikrus karus, bet jis rašė taip, tarsi nebūtų kitokios istorijos, išskyrus intelekto istoriją, o filosofai būtų jos pranašai.

Ši tema kartu su *philosophe* kultu atsirado Šviečiamojo amžiaus literatūroje aštuoniolikto šimtmečio viduryje. D'Alembert'as vystė ją *Essai sur la société des gens de lettres et les grands*, išspausdintame praslinkus metams po *Discours préliminaire*. Čia jis ir vėl šlovino literatą kaip vienišą kovotoją civilizacijos mūšio lauke ir ketino paskelbti *gens de lettres* kaip socialinės grupės nepriklausomybę. Nors žeminami ir ignoruojami, literatai padarė didžiulę paslaugą žmonijai, nes nešė Šviečiamojo amžiaus vėliavą nuo renesanso ir ypač nuo Liudviko XIV karaliavimo laikų, kai „filosofinė dvasia" pradėjo vyrauti aukštuomenėje.[42] Šitokį požiūrį į istoriją propagavo Voltaire'as. Jis iškėlė literatų reikšmę *Lettres philosophiques* (1734), o vėliau sutapatino juos su pažangia pakraipa istorijoje *Le siècle de Louis XIV* (*Liudviko XIV amžius*, 1751). Bendradarbiaudamas *Encyclopédie*, ypač straips-

nyje GENS DE LETTRES, Voltaire'as rutuliojo tą pačią temą ir atskleidė jos esmę. Istorija daro pažangą tobulėjant amatams ir mokslams. Amatai ir mokslai tobulėja literatų pastangomis, o literatai, tapdami filosofais, suteikia motyvaciją visam procesui. „Toji filosofijos dvasia turbūt suformuoja literatų charakterį."[43] Straipsnis PHILOSOPHE dėstė daugmaž tą pačią mintį. Jis buvo adaptuotas iš 1743 metų traktato *Le Philosophe*, vaizduojančio idealų charakterį – literatą, atsidavusį Šviečiamajam amžiui.[44] Per visą šeštąjį dešimtmetį pamfletuose, pjesėse, žurnaluose ir mokslo veikaluose *philosophes* tapo pripažįstami arba užgauliojami tarsi savotiška partija, pasaulietiški civilizacijos apaštalai, priešpriešinant juos tradicijos ir religinės ortodoksijos šalininkams.[45] Daugelis jų bendradarbiavo *Encyclopédie* – faktiškai tiek daug, kad *Encyclopédie* ir *philosophe* tapo beveik sinonimais ir abu terminai išstūmė jų varžovus – *savant* (mokslininkas), *érudit*, *gens d'esprit* – į semantinį lauką, aprėpiamą bendra sąvoka *gens de lettres*.[46] D'Alembert'as prisidėjo prie to prasmės pokyčio *Discours préliminaire* pabaigoje šlovindamas kolegas *philosophes* kaip aukščiausio laipsnio *gens de lettres*, Newtono ir Locke'o įpėdinius. Visa *Encyclopédie* antraštiniame puslapyje pasiskelbė esanti „literatų visuomenės" darbo vaisius, o draugai ir priešai vieningai sutapatino ją su *philosophie*.[47] Ji sakytum padėjo lygybės ženklą tarp civilizacijos, *gens de lettres* ir *philosophes* bei nukreipė visas pažangias istorijos sroves į Šviečiamojo amžiaus vagą.

Šitaip *Discours préliminaire* istoriniai argumentai užbaigė darbą, pradėtą pažintiniais ir morfologiniais argumentais. Jie įteisino *philosophes* sutapatindami su *gens de lettres*, o *gens de lettres* pripažindami istorijos varomąja jėga. Pirmosios dalys rodė, jog nebuvo pripažįstamo pažinimo be Bacono medžio šakų, o paskutinė dalis akcentavo tai, jog nebuvo pripažįstamų *gens de lettres* už *philosophes* grupės ribų. Antroji dalis pritaikė medį juslinės pažinimo teorijos poreikiams, o pirmoji dalis atmetė pažinimą, neturintį empirinės bazės. Šitaip neempirinis

pažinimas, Bažnyčios skelbiama doktrina, buvo iškeltas už ribų, o ribų sargais tapo, kaip paaiškėjo trečiojoje dalyje, *philosophes*.

Nepaisant prieštaringumų ir nenuoseklumų, *Discours préliminaire* dalys susijungė vykdant bendrą strategiją. Jos dėka pavyko nuvainikuoti senąją mokslų karalienę ir į jos vietą iškelti filosofiją. Anaiptol netapęs neutraliu informacijos rinkiniu, naujasis *Summa* sumodeliavo pažinimą tokiu būdu, kad atimtų jį iš dvasininkijos ir perduotų į Švietimuoju amžiumi įtikėjusių intelektualų rankas. Galutinio triumfo ši strategija susilaukė devynioliktame šimtmetyje supasaulietinant švietimą ir atsirandant naujoviškoms mokslinėms disciplinoms. Bet lemiamas mūšis įvyko aštuoniolikto amžiaus šeštame dešimtmetyje, kai enciklopedistai suvokė, jog pažinimas tampa jėga, ir, braižydami pažinimo pasaulio žemėlapį, pakilo jo užkariauti.

Priedas: trys pažinimo medžiai

Toliau pateikiamos žmogiško pažinimo schemos, paimtos iš Diderot ir d'Alembert'o *Encyclopédie*, perspausdintos Deniso Diderot *The Encyclopedia: Selections*, kurią parengė ir išvertė Stephenas J. Grendzier (New York, Harper Torchbook, 1967), iš Ephraimo Chamberso *Cyclopaedia* ir Franciso Bacono *The Advancement of Learning*. Dvi pirmosios pateikia pažinimo medį diagramos forma. Baconas pateikė tik schemos apmatus, kuriais remiantis nubraižyta čia dedama diagrama.

Du Bacono medžiai

ŽMOGIŠKAS MOKSLAS

ATMINTIS

- ISTORIJA
  - Gamtos
    - Gyvių
    - Stebuklų
    - Menų
  - Pilietinė
    - Memorialai
    - Tikros istorijos
      - Kronikos
      - Biografijos
      - Pasakojimai
    - Senienos
  - Dvasinė
    - Bažnyčios
    - Pranašysčių
    - Dievo apvaizdos
  - Literatūros

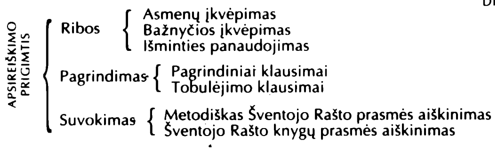
VAIZDUOTĖ

- POEZIJA
  - Pasakojamoji
  - Proginė
  - Aliuzinė

PROTAS

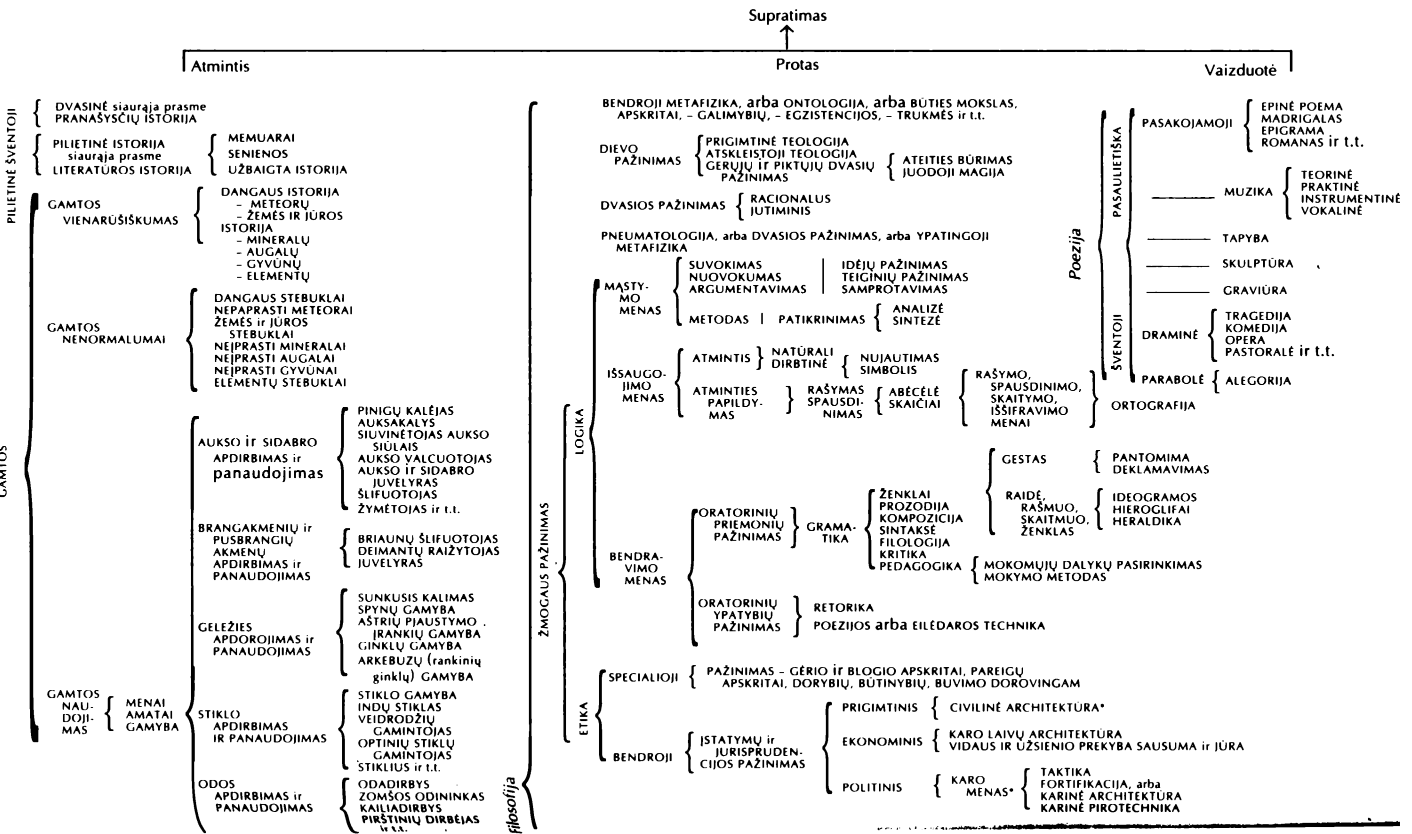
- FILOSOFIJA
  - Dieviškoji arba gamtos teologija
  - Gamtos
    - Mokslas
      - Fizika
      - Metafizika
        - Teorinė matematika
          - Geometrija
          - Aritmetika
        - Mišrioji matematika
          - Perspektyva
          - Muzika
          - Astronomija
          - Kosmografija
          - Architektūra
          - Inžinerija
    - Išmintis
      - Pagrįsta tyrimais
      - Filosofinė
      - Magiška
  - Žmogiška
    - Individuali
      - Kūnas
        - Medicina
        - Kosmetika
        - Atletika
        - Jusliniai menai
      - Dvasia
        - Sielos prigimtis
          - Ateities spėjimas
          - Žavėjimasis
        - Gabumai
          - Racionalūs
            - Išradingumas
            - Nuovokumas
            - Atmintis
            - Tradicija arba perteikimas
              - Iškalba
              - Stilius
              - Gramatika
              - Logika
              - Retorika
          - Moralinė
            - Gėrio prigimtis
            - Mąstymo kultūra
    - Pilietinė
      - Konversacija
      - Sunkumų įveikimas
      - Valdymas

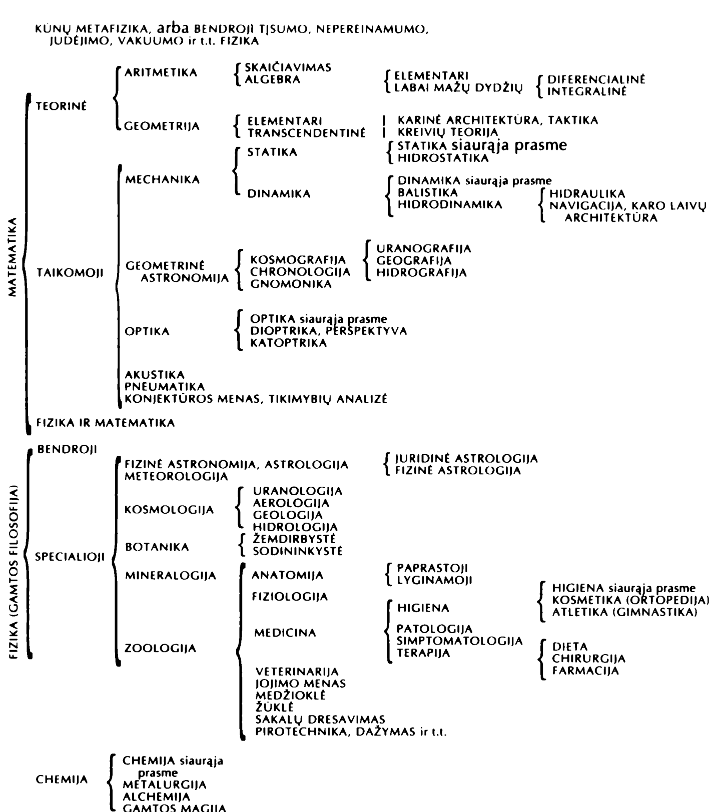
DIEVIŠKASIS MOKSLAS

- ATSKLEISTI DALYKAI
  - Tikėjimas
    - Dievo meilė
      - Dievo prigimtis
      - Dievo bruožai
      - Dievo darbai
    - Papročiai
      - Gamtos įstatymas
      - Moralės įstatymas
      - Pozityvus įstatymas
  - Tarnavimas Dievui
    - Liturgija
    - Bažnyčios valdžia

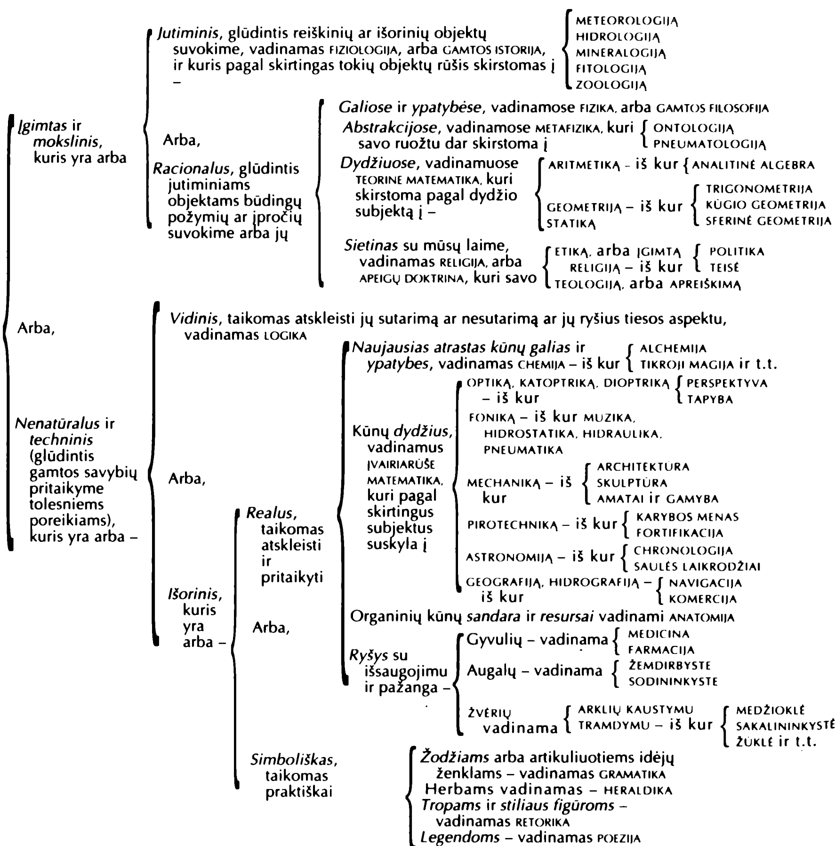
Diderot ir D'Alambert'o medis detalizuota žmogiškojo pažinimo sistema

* Šituos skyrelius taip pat galima priskirti matematikos šakai, kuri nagrinėja jų principus.

Chamberso medis

Moreau Le Jeune'o *Motinystės džiaugsmai*.
Perfotografuota Filadelfijos dailės muziejui leidus

6

Skaitytojai atsiliepia Rousseau: romantiško jausmingumo kūrimas

Philosophes, ėmęsi užkariauti pasaulį braižydami jo žemėlapį, žinojo, kad sėkmė priklausys nuo to, ar jie sugebės savo pasaulėžiūra įtikinti skaitytojus. Bet kaip ši operacija turėjo vykti? Kas skaitė knygas aštuoniolikto šimtmečio Prancūzijoje? Skaitymas tebėra paslaptis, nors tai darome kasdien. Patiriamas išgyvenimas yra toks įprastas, jog atrodo aiškiausiai suvokiamas. Bet jei galėtume iš tiesų jį suvokti, jei suprastume, kaip kuriame prasmę iš figūrėlių, išspausdintų puslapyje, galėtume įsiskverbti į giliau glūdinčią paslaptį ir atsakyti, kaip žmonės, apraizgyti savo kultūros, susiorientuoja simbolių pasaulyje. Tačiau net ir tada negalėtume teigti žiną, kaip žmonės skaitydavo anais laikais ir kitose vietose. Juk istorija ir skaitymo antropologija priverstų mus stoti akistaton su kitoniškumu, išreikštu svetimu *mentalités*.[1] Kaip pavyzdį panagrinėkime skaitymo reikšmę šermenų apeigose Balyje.

Rengdamiesi laidotuvėms Balio gyventojai skaito vienas kitam istorijas, dažniausiai iš žinomiausių pasakų rinkinių. Skaito be pertraukų, dvidešimt keturias valandas per parą, dvi ar tris paras paeiliui ne todėl, kad norėtų išsiblaškyti, bet baugindamiesi

demonų. Demonai grobia sielas pereinamuoju laikotarpiu, bet pasakos jų neprileidžia. Panašiai kaip kinų dėžutės ar anglų gyvatvorės, šitos istorijos – tai pasakos pasakose. Įžengiate į vieną, paskui patenkate į kitą, fabula keičia fabulą kiekvieną kartą, kai pasukate už kampo, kol galų gale priartėjate prie pasakojimo centro, sutampančio su lavono užimama vieta vidiniame namo kieme. Demonai nepatenka į šią erdvę, nes jie negali pasukti už kampo. Jie bejėgiškai daužosi galvomis pasakojimų labirinte, kurį sukuria skaitytojai. Tokiu būdu skaitant pastatoma savotiška gynybinė užtvara, apjuosianti baliečių šermenų ritualą. Atsiranda žodžių siena, kuri atlieka radijo laidų trukdymo vaidmenį. Skaitymas nelinksmina, neinformuoja, negerina ir nepadeda leisti laiko: persipinančiais pasakojimais ir garsų kakofonija jis apsaugo sielas.[2]

Žinoma, skaitymas turbūt niekada nėra buvęs toks egzotiškas Vakaruose. Antra vertus, naudojimasis Biblija – prisiekiant, pasižadant ir kitose ceremonijose – baliečiams gali atrodyti tikrai neįprastas. Tačiau jų pavyzdys paaiškina svarbų dalyką: negali būti didesnės klaidos, stengiantis atkurti skaitymo įpročius praeityje, kaip prielaida, jog žmonės visada skaitė taip, kaip mes šiandien. Skaitymo istorija, jeigu ji kada nors bus parašyta, išryškins svetimą elementą žmogaus pasaulio suvokime. Juk skaitymas, skirtingai nei dailidžiavimas ar siuvinėjimas, yra ne tiktai įgūdis. Tai aktyvus prasmės interpretavimas komunikacijos sistemoje. Suprasti, kaip prancūzai skaitė knygas aštuonioliktame šimtmetyje, reiškia suprasti, kaip jie mąstė – bent jau tie, kurie gebėjo prisidėti prie minties perdavimo spausdintais simboliais.

Užduotis kai kam pasirodys per sunki: juk negalime pažvelgti per aštuoniolikto šimtmečio skaitytojų petį ir apklausti juos taip, kaip dabarties psichologas gali apklausti skaitytoją šiandien. Galime tik rankioti jų patirties trupinius bibliotekose ir archyvuose. Tačiau net ir tada retai pasistūmėtume toliau kelių didžiųjų žmonių retrospektyvinių pasisakymų apie kelias didžiąsias knygas: Rousseau prisiminimus apie tai, kaip jis skaitė Plutarchą,

ir Stendhalio prisiminimus apie Rousseau. Tačiau viena dosjė – kiek žinau, vienintelė tokia Prancūzijos ir Šveicarijos archyvuose ar kur nors kitur – leidžia sužinoti, ką skaitė paprastas buržua, gyvenantis paprastą gyvenimą Prancūzijos provincijoje, per du paskutinius dešimtmečius prieš Prancūzijos revoliuciją.

Norėčiau pateikti dosjė, darydamas atitinkamas pastabas apie jos tipiškumą ar galimybes nustatyti tipišką senojo režimo laikų prancūzą. Ši dosjė yra iš Société Typographique de Neuchâtel (STN), didelės prancūziškų knygų leidyklos Šveicarijoje ikirevoliuciniu laikotarpiu, archyvų. Joje minimas Jeanas Ransonas, pirklys iš La Rošelio.[3] 1774 metais, kai pradėjo susirašinėti su STN, Ransonui buvo dvidešimt septyneri. Po tėvo mirties jis perėmė šeimyninį šilko prekybos verslą ir gyveno su motina Rošelio protestantų bendruomenės centre. Ransonai buvo pasiturintys, nors ne tokie turtingi kaip šeimos, kurios vertėsi transatlantine prekyba. Jeanas iš tėvo paveldėjo 20 000 livrų. Kai jis tuokėsi 1777 metais, žmona atsinešė 10 000 livrų kraičio. Jai mirus antrosios vedybos 1788 metais pridėjo dar tiek pat turto (8000 livrų ir metinė renta nuo 2000 livrų kapitalo). Tuo metu paties Ransono turtas be kraičių buvo 66 000 livrų – visai nebloga suma, ypač prisiminus vietinės ekonomikos krizę, kurią sukėlė karas Amerikoje.[4] Verslui klestint, Ransonas darėsi vis įtakingesnis asmuo mieste ir bažnyčioje. Jis buvo vietinės pinigų kalyklos pareigūnas (*lieutenant du prévôt de la Monnaie*), vadovavo protestantų ligoninei, kurią įkūrė jo tėvas 1765 metais. Revoliucijos metais tvarkė labdarą kaip *president de la bureau de bienfaisance*, taip pat darbavosi savivaldybėje ir kalėjimų taryboje, kai atslūgo teroro banga.

Ransono poziciją La Rošelio pirklių oligarchijos viršūnėje aiškiai parodo 1777 metų jo vedybų sutartis. Sutartį pasirašė septyniasdešimt trys liudytojai. Visi, išskyrus tris, prisistatė pirkliais (*négociants*). Tarp jų buvęs meras, *chambre de commerce* (prekybos rūmų) direktorius, du buvę *chambre* direktoriai ir Rošelio

prekybos dinastijų žiedas: Raboteaus'ai, Seignettes'ai, Belinsai, Jarnacs'ai, Roberts'ai ir patys Ransonai. Visi Ransonų giminės vyrai sutartyje minimi kaip *négociants*, taip pat ir jo nuotakos Madeleine Raboteau giminaičiai – nenuostabu, nes ji buvo jam antros eilės pusseserė.

Nešatelyje rasti Ransono laiškai patvirtina La Rošelio dokumentų daromą įspūdį. Jie rodo, kad jo būta rimto, atsakingo, darbštaus, jaučiančio pilietinę atsakomybę ir turtingo – tikras provincijos buržua paveikslas. Svarbiausia, jis buvo protestantas. Kaip daugelis r.p.r. (*religion prétendue réformée*) atstovų Prancūzijoje, jo tėvai formaliai išpažino katalikybę, kad užtikrintų savo vaikams piliečio statusą, nes valstybė teisiškai nepripažino protestantų, nors iki 1755 metų ir leido jiems La Rošelyje atnašauti mišias. Ransonai taip pat norėjo suteikti sūnui gerą kalvinistinį išsimokslinimą. Todėl jie pasiuntė jį į Nešatelio collège, kur jis mokėsi pas Frédéricą Samuelį Ostervaldą, mokytą vietinį notablį, po kelerių metų, 1769-aisiais, įkūrusį STN. Studentas prancūzas prisirišo prie savo auklėtojo šveicaro. Sugrįžęs į La Rošelį, Ransonas susirašinėjo su juo, o kai Ostervaldas ėmėsi leidybos, Ransonas pirkdavo iš jo knygas. Jis pirkdavo labai daug, nes ryte rijo knygas, o STN, be leidybos išvysčiusi ir milžinišką knygų prekybą urmu, galėdavo parūpinti beveik viską, ko jis pageidaudavo. Skirtingai nuo kitų STN korespondentų, daugiausia knygų pirklių, siųsdamas užsakymus Ransonas apibūdindavo savo literatūrinius pomėgius bei šeimos gyvenimą. Todėl jo dosjė – keturiasdešimt septyni laiškai tarp penkiasdešimt tūkstančių STN dokumentų – išsiskiria tuo, kad yra nekomerciniai. Laiškai kuria retą paveikslą skaitytojo, kuris aptarinėja savo skaitinius dirbdamas kasdienius darbus ramiame provincijos užkampyje.

Atsivertus šią dosjė, kyla klausimas: ką skaitė Ransonas? Negalima atkurti jo bibliotekos, nes jis turėjo daugybę knygų, kurių neužsisakė iš STN. Dalį jų paliko jo šeima, kitas pirkdavo iš Guillaume'o Pavie, mėgstamo knygų pirklio La Rošelyje. Bet jo

laiškai STN – per vienuolika metų jais užsakyta penkiasdešimt devynių pavadinimų knygos – pateikia užtektinai informacijos, kad būtų galima susidaryti nuomonę apie jo skonį ir skaitymo įpročius. Užsakymai grupuojami į šias grupes (bibliografinės detalės pateikiamos priede):

1. Religija (12 pavadinimų)
   Šventasis Raštas, religiniai tekstai
      La Sainte Bible
      Psaumes de David (*Dovydo psalmės*)
      Ostervald, *Abrégé du catéchisme (Trumpas katekizmas)*
      Roques, *Recueil de prières (Maldaknygė)*
      Ostervald, *Nourriture de l'âme (Dvasinis maistas)*
      Bertrand, *Morale évangélique (Evangelijos pamokymai)*
      Dévotions chrétiennes (*Religinės krikščionių pareigos*)
   Pamokslai
      Durand, *Année évangélique (Evangeliniai metai)*
      Chaillet, *Sermons sur les dogmes (Pamokslai apie dogmas)*
      Bertrand, *Sermons*
      Perdriau, *Sermons*
      Romilly, *Sermons*

2. Istorija, kelionės, geografija (4 pavadinimai)
      Raynal, *Histoire philosophique (Filosofijos istorija)*
      Brydone, *Voyage en Sicile et à Malte (Kelionė į Siciliją ir Maltą)*
      Sinner, *Voyage dans la Suisse (Kelionė po Šveicariją)*
      Ostervald, *Description des montagnes de Neuchâtel (Nešatelio kalnų aprašymas)*

3. Grožinė literatūra (14 pavadinimų)
   Raštai
      Molière
      La Harpe
      Crébillon (tėvas)
      Piron
      Rousseau (1775)
      Rousseau (1782)
      Oeuvres posthumes de Rousseau (*Pomirtinis raštų rinkinys*)
   Romanai
      Pratt, *Histoire de François Wills (Fransua Vilso istorija)*

Restif de la Bretonne, *Le Paysan perverti (Ištvirkęs kaimietis)*
Mme de Genlis, *Adèle et Théodore (Adelė ir Teodoras)*
Cervantes, *Don Quichotte* (*Don Kichotas*)

Kiti

Mme de Genlis, *Théâtre de société (Visuomenės teatras)*
Mercier, *L'An 2440 (2440 metai)*
Mercier, *Mon bonnet de nuit (Mano naktinė kepuraitė)*

4. Medicina (2 pavadinimai)

Bourdet, *Soins pour la conservation des dents (Rūpinimasis dantų išsaugojimu)*
Avis contenant une remède contre la rage (*Patarimas, siūlantis vaistą nuo pasiutligės*)

5. Vaikiškos knygos, pedagogika (18 pavadinimų)

Pramogos

Mme de Genlis, *Théâtre d'éducation (Mokomasis teatras)*
Mme Leprince de Beaumont, *Nouveaux Contes moraux (Naujos pamokančios pasakos)*
Mme Leprince de Beaumont, *Magasin des enfants (Vaikų parduotuvė)*
Berquin, *L'Ami des enfants (Vaikų bičiulis)*
La Fontaine, *Fables (Pasakėčios)*
Monget, *Les Hochets moraux (Pamokančios smulkmenos)*
Feutry, *Les Jeux d'enfants (Vaikų žaidimai)*
Lectures pour les enfants (Skaitiniai vaikams)
Mme d'Epinay, *Conversations d'Emilie (Emilės pokalbiai)*
Mme de Lafite, *Entretiens, drames et contes moraux (Pašnekesiai, dramos ir pamokančios pasakos)*

Vadovėliai

Mme de Genlis, *Annales de la vertu (Dorovės metraštis)*
Ostervald, *Cours de géographie élémentaire (Geografijos pradžiamokslis)*
Viard, *Les Vrais Principes de la lecture (Teisingi skaitymo principai)*
Lacroze, *Abrégé de l'histoire universelle (Visuotinės istorijos vadovėlis)*

Pedagogika, moralės ugdymas

Gregory, *Legs d'un père à ses filles (Tėvo testamentas dukterims)*
Ballexserd, *Dissertation sur l'éducation physique (Traktatas apie fizinį lavinimą)*
Comparet, *Education morale (Moralės ugdymas)*
Trembley, *Instructions d'un père à ses enfants (Tėvo nurodymai vaikams)*

6. Kiti (9 pavadinimai)
   Diderot et d'Alembert, *Encyclopédie*
   Hirzel, *Le Socrate rustique (Kaimiškas Sokratas)*
   Le Messager boiteux (Raišas pasiuntinys)
   Bachaumont, *Mémoires secrets (Slaptieji memuarai)*
   Le Bègue de Presles, *Relation des derniers jours de J.-J. Rousseau (Rousseau paskutiniųjų dienų aprašymas)*
   Rousseau, *Discours sur l'économie politique (Samprotavimas apie politinę ekonomiją)*
   Lettres de Haller contre Voltaire (*Hallerio laiškai prieš Voltaire'ą*)
   Mercier, *Tableau de Paris (Paryžiaus paveikslas)*
   Mercier, *Portraits des rois de France (Prancūzijos karalių portretai)*

Aukščiau pateikiami skirsniai atitinka aštuonioliktoo šimtmečio bibliotekų katalogų kryptis, bet jie atmeta nemažai dvasinio peno, būdingo to meto literatūrai. Ransonas neužsisakinėjo klasikų, teisės veikalų, nesidomėjo gamtos mokslais, išskyrus du populiarios medicinos tomus. Aišku, jis galėjo įsigyti knygų šiomis temomis ir iš kitų šaltinių, nors būtų galėjęs gauti iš STN. Tačiau svarbiausi jo interesai buvo susiję su šiomis sritimis:

Vaikų literatūra ir pedagogika. Šių knygų skaičius dosjė labiausiai stebina. Jos, atrodo, neužimdavo daug vietos aštuoniolikto šimtmečio bibliotekose, kurias išstudijavo istorikai, tačiau tokio pobūdžio knygos[5] – beveik trečdalis Ransono užsakymų STN. Jų svarbą būtų galima paaiškinti Ransono dėmesiu savo vaikams, tačiau tai toli gražu ne viskas, kaip vėliau pamatysime.

Religija. Ransono laiškai rodo, kad jis buvo pamaldus protestantas, o knygos leidžia manyti, kad dievobaimingumas galėjo tapti pietizmu. Jis nesidomėjo teologija, bet norėjo turėti Šventąjį Raštą – naują protestantišką Biblijos leidinį, psalmes ir ypač pamokslus. Laiškuose jis nuolat užsimindavo apie „gerus naujus pamokslus, kurių Prancūzija seniai išsiilgusi".[6] Ransonas itin mėgo šveicarų ir olandų teologų moralizuojantį pamokslavimą, retkarčiais primenantį Rousseau savojiečio vikaro religiją.

Istorija, kelionės ir negrožinė literatūra. Ransono religiniai principai nedraudė jam užsisakyti *Encyclopédie* ar tokią pat tiesmuką

ir enciklopedišką *abbé* Raynalo *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes* („Filosofinė ir politinė europietiškų istorijų bei prekybos abejose Indijose istorija"). Kelionių ir istorijos knygos, kurių ypač daug buvo aštuoniolikto šimtmečio bibliotekose, dažnai skatindavo Šviečiamojo amžiaus autorius kritikuoti to meto visuomenę. Ransonas nusipirko dvi uždraustas atvirai kritiškas knygas: Mercier *Tableau de Paris* ir Bachaumonto *Mémoires secrets pour servir à l'histoire de la république des lettres* („Slapti atsiminimai, pasitarnaujantys literatūros pasaulio istorijai"). Tačiau jis vengė rizikingesnių ir radikalesnių veikalų STN kataloge, daugiau dėmesio skirdamas sentimentalioms ir moralizuojančioms knygoms, vis labiau populiarėjančioms ikiromantinėje eroje.

Grožinė literatūra. Kokias grožines knygas Ransonas užsisakydavo? Nors jis nusipirko keletą septyniolikto šimtmečio klasikų (Molière'ą, Cervantesą), labiau mėgo šiuolaikinius rašytojus, tokius kaip *madam* de Genlis, Mercier ir Restifas de Bretonne'as. Tačiau daugiausia vietos jo knygų lentynose ir diskusijose laiškais skiriama Rousseau – *„l'Ami Jean-Jacques"* (mielajam Jeanui-Jacques'ui), kaip Ransonas jį vadindavo, nors su Jeanu-Jacques'u jis niekada nesusitiko ir bendravo tik spausdintu žodžiu. Ransonas ryte rijo kiekvieną Rousseau kūrinį, kurį jam pavykdavo gauti. Jis užsisakė du raštų rinkinio leidimus ir dvylikos tomų pomirtinį rinkinį. Pirmas leidimas (Samuelio Fauche'o Nešatelyje 1775 metais) buvo geriausias, kurį Ransonui pavyko įsigyti Rousseau esant gyvam, bet jį sudarė tik vienuolika tomų *in octavo.* Antrasis, *Société typographique de Genève,* išleistas 1782 metais, išsiplėtė iki trisdešimt vieno tomo, juose atsiranda anksčiau neskelbtų kūrinių. Ransonas užsisakė jį neįrištą ir brošiūruotą, norėdamas patirti „didžiausią malonumą, vos tik tas kūrinys pasirodys, ir kad nereikėtų laukti labai aplaidaus knygrišio."[7] Jis troško sužinoti kuo daugiau informacijos apie rašytoją ir jo knygas. „Ačiū jums, mesjė, – rašė jis Ostervaldui 1775 metais, – už tai, ką malonėjote man papasakoti apie

l'Ami Jean-Jacques. Kiekvieną kartą, kai atsiunčiate ką nors apie jį, suteikiate man daug džiaugsmo."[8] Ransonas buvo idealus Rousseau skaitytojas. Bet kaip jis skaitė?

Pereiti nuo to, *ką* skaitė, prie to, *kaip* skaitė, yra labai sunku. Galima eiti apylanka pateikiant antrą klausimą: kaip Ransonas žiūrėjo į knygą, imdamas ją į rankas? Knygos aštuonioliktame šimtmetyje labai skyrėsi nuo šiandieninių, ir skaitytojai suvokdavo jas skirtingai.

Ransono suvokimą galima nuspėti iš jo laiškų STN, nes jis dažnai aptarinėdavo fizinius knygų aspektus. Pavyzdžiui, rengdamas naują Biblijos leidimą, Ostervaldas tarėsi su juo, kokio formato pageidautų La Rošelyje. Pasitaręs su bičiuliais, Ransonas atsakė: „Visi kaip vienas pasisakė už formatą *in folio.* Jis didingesnis ir labiau patiktų paprastiems žmonėms, kuriems ši dieviška knyga skiriama."[9] Ransonas labai sielojosi dėl spaustuvininkų aplaidumo, kai buvo aptarinėjamas projektas pakartotinai leisti *Cours de géographie élémentaire*: „Tikiuosi, jog tai bus dailiau išspausdinta ir šiam leidimui bus parinktas geresnis popierius negu trečiajam, kuris šiais atžvilgiais daug prastesnis už antrąjį leidimą, spausdintą Berne."[10] Jis ypač rūpinosi materialine knygų puse. „Gero popieriaus, kokio tik įmanoma gauti", – kartodavo užsakymuose.[11] Ransonas taip pat pabrėždavo, kad svarbu suderinti popierių, spausdinimą ir įrišimą. Kai Ostervaldas paprašė jo įvertinti keliolika knygų, kurias STN atgavo iš bankrutavusio verslininko La Rošelyje, jis rašė: „Kaip jūs galėjote mokėti tris livrus penkiolika su už taip prastai išspausdintų ant tokio prasto popieriaus knygų įrišimą, jeigu pardavinėjate jas lankais po penkiolika su? Aš turbūt rasčiau žmogų, kuris sutinktų šitas knygas įrišti gana pigia avies oda, bet nedrįstu teikti vilčių dėl likusių."[12]

Tokios kritinės pastabos aštuonioliktame šimtmetyje būdavo įprastos. STN dažnai gaudavo laiškų iš klientų, kurie skųsdavosi dėl aplaidaus spausdinimo, ir iš knygų pirklių, kurie

nerimaudavo, kad dėl pasirinkto šrifto ir popieriaus rūšies knyga gali tapti neperkama. Pavyzdžiui, kai STN pasiūlė Pavie, Ransono knygų pirkliui La Rošelyje, *Système de la nature*, gavo atsakymą, iš kurio darosi aišku, kad knygos poligrafinė kokybė vertintina ne mažiau nei jos turinys:

> Man žinomi keturi *Système de la nature* leidimai. Pirmas yra iš Olandijos, tai nuostabus leidimas. Antras ir trečias panašūs. Ketvirtas, kurio bandomąjį lanką pridedu, išleistas prastai: spaudinys pilnas klaidų, o popierius niekam tikęs. Neduočiau už jį nė trisdešimt su. Jeigu jūsų siūlomas tiražas yra toks kaip ketvirtasis leidimas, nesivarginkite jo siųsti. Galite lengvai sulyginti su pavyzdžiu. Kadangi sakote, jog jūsiškis paimtas iš labai gražaus leidimo, spėju, kad jis iš trijų pirmųjų. Tokiu atveju galite atsiųsti man dešimt egzempliorių lankais arba susegtų.[13]

Tokio spaustuvininkų skrupulingumo neliko dabar, kai knygos masiškai leidžiamos masiniam skaitytojui. Aštuonioliktame šimtmetyje jos buvo gaminamos rankomis. Kiekvienas popieriaus lankas būdavo gaminamas atskirai ir skirdavosi nuo kito lanko tame pačiame tome. Kiekviena raidė, žodis ir eilutė būdavo komponuojami pagal sugebėjimus, todėl amatininkas galėdavo pasireikšti. Knygos būdavo individualios, kiekvienas egzempliorius savitas. Senojo režimo skaitytojas atsargiai imdavo jas į rankas, nes kreipdavo dėmesį ir į literatūros medžiaginę pusę, ir į jos turinį. Jis čiupinėdavo popierių, kad nustatytų svorį, persišviečiamumą ir elastingumą. (Buvo daugybė žodžių popieriaus, kuris paprastai iki pat devyniolikto amžiaus pradžios sudarydavo mažiausiai pusę knygos gamybos išlaidų, estetinėms savybėms įvertinti.) Skaitytojas tyrinėdavo šrifto dizainą, tikrindavo intervalus, įvertindavo maketą ir išnagrinėdavo spausdinimo tolygumą. Jis degustuodavo knygą kaip mes vyną, nes įsižiūrėdavo į raidžių atspaudus popieriuje, o ne tiktai anapus jų, į jų prasmę. Ir kai pasijusdavo visiškai pagautas knygos ir jos fizinės esmės, imdavo ją skaityti.

Vėl tenka grįžti prie pradinio klausimo: kaip Ransonas skaitė? Atsakymo lyg ir beprasmiška tikėtis, bet galime jo ieškoti kita

kryptimi, stengdamiesi suvokti, kaip buvo mokyta skaityti aštuoniolikto šimtmečio mokyklose ir kaip tai aprašyta to amžiaus vadovėliuose. Laimė, Ransonas laiškuose paminėjo savo mėgstamiausią vadovėlį. Jis užsisakė kelis egzempliorius šeimai ir draugams. Vadovėlio pavadinimas, išvertus iš prancūzų kalbos, leidžia manyti, jog jame išdėstyta ir pasaulėžiūra, ir metodas, kaip suprasti spausdintą žodį: *Teisingi skaitymo, rašymo ir prancūziško tarimo principai, po kurių eina trumpas traktatas apie skyrybą, gramatikos bei prancūzų prozodijos pradmenis ir įvairūs atrinkti skaitiniai, kurie gali suteikti paprastų ir suprantamų žinių apie visas mūsų pažinimo sritis.* Vadovėlio autorius buvo Nicolas Antoine'as Viard'as.

Viard'o vadovėlis turbūt išugdė kelias Prancūzijos skaitytojų kartas. Bibliothèque Nationale turi penkis jo leidimus aštuonioliktame šimtmetyje ir devyniolika leidimų 1800–1830 metų laikotarpiu. Abejotina, kad pats Ransonas būtų mokęsis skaityti iš vadovėlio, nes seniausias išlikęs egzempliorius datuotas 1763 metais, kai jam jau buvo sukakę penkiolika. Bet laiškai rodo, kad jis naudojosi Viard'o vadovėliu mokydamasis Nešatelyje, galbūt kartodamas gramatiką, ir ketino juo naudotis mokydamas savo vaikus, kaip reikia skaityti. Tiesa, vienas aspektas Ransonui buvo nepriimtinas – ortodoksinis katalicizmas, atvirai reiškiamas kai kuriuose atrinktuose skaitiniuose.[14] Ostervaldas, rengdamas knygą Nešatelio moksleiviams, matyt, išbraukė šituos fragmentus, nes Ransonas, užsisakydamas knygą, nurodė, kad jis norėtų kelių Viard'o *Principes de la lecture* egzempliorių: „Man būtų malonu gauti juos su jūsų pakeitimais."[15] Vėlesniame laiške jis pabrėžė, jog užsisako *„Principes de lecture corrigés pour les réformés."*[16] Man nepavyko rasti protestantiško Viard'o, bet klasikiniu Viard'u, išbraukus iš skaitymo pratybų keletą religinių tekstų, atrodo, galima remtis nagrinėjant, kaip buvo skaitoma aštuonioliktame šimtmetyje.

Viard'as pradeda nuo mažiausių garsų grupių. Jis aiškina, kaip jie susiję su raidėmis, skiemenimis ir žodžiais, pereidamas

nuo paprasto prie sudėtingo ir vengdamas netaisyklingų formų. Viard'as siekė, kad garsų ryšiai su spausdintais simboliais įsitvirtintų moksleivių atmintyje. Skaityti reikia išmokti žodžiu, tvirtina jis; rašymas galįs palaukti. „Visas procesas susideda iš garsų supaprastinimo ir jame nėra vietos rašymui; tai vienintelis būdas, kuriuo vaikai gali įprasminti garsų junginius."[17] Viard'as reikalauja šį tą išmokti atmintinai, bet visais pratimais ir abėcėlės pakopomis jam svarbiausia yra įpratinti vaiką mąstyti: „Atmintis lengvai išsaugo dalykus, perskaitytus kelis kartus, todėl davus vaikui perskaityti trumpą fragmentą galima jį apie tai paklausinėti ir padėti tą tekstą suprasti."[18] Skaityti Viard'ui nereiškia pasyvaus veiksmo. Skaitydamas žmogus aktyviai kuria savo intelektą, o ne mechaniškai šifruoja simbolius.

Vis dėlto Viard'as nuvils tuos, kas tikisi surasti tuometinę knygų skaitymo metodiką. Jis neužsimena apie *explication de texte* (tekstų išaiškinimą) arba interpretavimo formulavimo būdus. Visiškai atsidėjęs tam, kaip iš raidžių junginių suprasti prasmę, jis sutelkia dėmesį į tokius pratimus:[19]

Les bons livres s'impriment soigneusement.	Les mauvais livres se suppriment promptement.*

Supratimas Viard'ui reiškia gerą mokėjimą skaityti žodžius. Jeigu skaitytojas aiškiai supranta pradmenis, jis gali suvokti ir viso traktato esmę, nes maži semantiniai junginiai prasmingesni už gramatiką ar struktūrą. Todėl Viard'ui svarbiausias lieka žodis, tarytum tekstai būtų suprantami savaime.

Viard'as pateikia keletą tekstų, tačiau jie nelabai tinka jo požiūriui išaiškinti, nes juose gausu ideologinių potekščių. Antai jo skaitymo pratimuose *La Salutation Angélique (Angelų pasveikinimas)* ir *La Confession des péchés (Nuodėmių išpažinimas)* nėra neaiškių skiemenų, tačiau dėstoma kontrreformacinė doktrina.

* Šis pratimas turėtų padėti mokiniui įveikti neatitikimą tarp garsų ir raidžių junginių, šiuo atveju priesagos *-ment-*. Nors verčiant prasmė iškraipoma, šios frazės skamba maždaug taip: „Geros knygos rūpestingai spausdinamos. Blogos knygos skubiai konfiskuojamos."

Ir kiti atrinkti tekstai –„*Blason (Herbas), Généalogie, Politique, Le Monde (Pasaulis)* – skamba kaip apologijos socialinių ir politinių klausimų *status quo*. Viard'as reikalavo, kad mokytojas atskleistų tokių temų reikšmę pokalbiuose su mokiniais: „Tikslas – suteikti vaikams pagrindinių žinių apie menus, mokslus, religiją, karą, prekybą ir visa kita, apie ką žmogus privalo turėti aiškią ir tvirtą nuomonę. Vaikui svarbu, kad auklėtojas stabtelėtų ir aptartų su juo kiekvieną iš šitų temų, jas taip pate ikdamas, kad vaikui taptų akivaizdu. Kiekviena sudygs lyg sėkla, kuri, sumaniai kultivuojama, lavins jo protą, aštrų ir imlų."[20] Tekstas, be abejonės, konservatyvus, bet metafora galėjo atklysti iš *Emile*. Kaip ir Rousseau, Viard'as pabrėžia kantrumo ir švelnumo svarbą mokantis. Užuot priverstinai kalę betikslę informaciją, vaikai turėtų mokytis natūraliai atsiskleidžiant jų gabumams. Pirmiausia jie turėtų mokytis būti geri. Juk skaitant ugdoma dvasia: žmogus lavinamas gyvenimui, o ne literatūrai.

Taigi Viard'o elementorius – nors ir ortodoksiškas – galėjo dominti fanatišką Rousseau skaitytoją. Tačiau tai nedaug pasako apie konkretų skaitymo procesą. Elementorius rodo, kad Prancūzijoje aštuonioliktame šimtmetyje vaikai mokydavosi suvokti žodžius beveik taip pat, kaip jie tai daro šiandien. Pats Rousseau neturėjo kantrybės šitokiai pedagogikai. *Emile* jis reikalavo, kad vaikas mokytųsi skaityti vėlai, kai pasirengęs mokytis, be priverstinių pratybų: „Jam tiks bet koks metodas."[21] Tačiau skaitymo tema nuolat gvildenama Rousseau kūriniuose. Tai tarsi manija. Jeigu įstengsime suprasti, kaip Rousseau suvokė skaitymą, galėsime pajudėti iš vietos, kurioje mus paliko Viard'as, ir surasti trečią požiūrį, padedantį atskleisti skaitymo problemą aštuonioliktame šimtmetyje.

Rousseau papasakojo savo skaitymo pradžią *Confessions* (*Išpažintis*, 1769):

Nebežinau, kaip išmokau skaityti. Atmenu tik pirmuosius skaitinius ir tą įspūdį, kurį jie man darė: nuo to laiko ir tęsiasi nenutrūkstama mano atsiminimų gija. Motina paliko keletą romanų (ji mirė kelioms dienoms

praslinkus po Jeano Jacques'o gimimo). Mudu su tėvu ėmėme juos skaityti po vakarienės. Iš pradžių jis norėjo mane pralavinti skaityti iš įdomių knygų. Neilgai trukus mes taip susidomėjome, kad skaitydavome pakaitomis be pertraukų visą naktį. Negalėdavome atsiplėšti nuo knygos, neperskaitę jos iki galo. Kartais tėvas, išgirdęs ryte kregždes, susigėdęs sakydavo: „Eikime miegoti, aš vaikiškesnis už tave."[22]

Perskaitę visus motinos romanus, jie skolinosi Bossuet, Molière'o, La Bruyère'o, Ovidijaus ir Plutarcho tomus iš Jeano Jacques'o motinos giminaičių bibliotekų. Rousseau motina buvo kilusi iš labiau išprususios aplinkos negu tėvas laikrodininkas. Kai tėvas triūsdavo dirbtuvėje, sūnus jam skaitydavo ir jie aptarinėdavo tai, ką perskaitę. Jeano Jacques'o vaizduotę ypač įaudrindavo Plutarcho kūriniai. Jis pasijusdavo didvyriu, savo bute Ženevoje išgyvendavo antikines dramas, tartum būtų jų liudytojas Atėnuose ir Romoje. Žvelgiant retrospektyviai, jam atrodė, kad šita patirtis paliko žymę visam gyvenimui. Viena vertus, jis taip ir neišmoko skirti literatūrą nuo tikrovės: „Keistų ir romantiškų minčių, tų išgyvenimų ir prisiminimų aš niekad neatsikračiau." Antra vertus, Rousseau išsiugdė niršiai nepriklausomą dvasią: „Įdomūs skaitiniai, įkvėpti pokalbių apie juos su tėvu, ugdė manyje tą laisvą, respublikonišką dvasią, tą išdidų ir nepalaužiamą charakterį, nepakenčiantį jungo ir vergovės. Šis charakteris mane kankino visą gyvenimą."[23]

Reikšmingiausiame Rousseau kūrinyje – romane *La Nouvelle Héloïse* (*Julija, arba Naujoji Eloiza,* 1761) veikėjai taip pat atsiduoda skaitymui viską pamiršdami. Kadangi tai epistolinis romanas, fabula plėtojama susirašinėjimu. Gyvenimo negalima atskirti nuo skaitymo, kaip ir mylėjimosi nuo rašomų meilės laiškų. Iš tiesų įsimylėjėliai moko vienas kitą skaityti, kaip jie moko vienas kitą mylėti. Sen Prė duoda patarimų Julijai: „Skaityti nedaug ir apmąstyti tai, ką mudu skaitome, arba mudviem išsikalbėti apie tai, kaip iki galo suprasti kūrinį."[24] Tuo pačiu metu jis mokosi skaityti iš jos. Kaip Emilio mokytojas, jis sugalvoja „metodą", specialiai pritaikytą nepriklausomai mokinės sielai: „... tau, kuri

moka į perskaitytas knygas įdėti savą prasmę ir kurios guvus protas sukuria antrą knygą, kartais geresnę už pirmąją. Aš pasakysiu tau, ką kiti manė apie tą knygą, o tu pasakysi man, ką manai, ir iš pamokos aš dažnai išeisiu daugiau sužinojęs negu tu."[25] Tokiu būdu Rousseau mokėsi skaityti iš savo tėvo – taip vėliau jis skaitydavo ir su madam de Warens: „Kartais aš skaitydavau sėdėdamas šalia jos. Man tai teikdavo didžiausią malonumą ir skatindavo gerai skaityti... Dviese skaitėme La Bruyère'ą; jis patiko jai labiau negu La Rochefoucauld... Kai ji užsisvajojusi dėstydavo perskaityto teksto pagrindinę mintį, dažnai nuklysdavo kitur, bet aš buvau kantrus, retsykiais pabučiuodavau jai lūpas ar rankas, ir tai man netrukdė."[26] Skaityti, gyventi ir mylėtis – tai buvo neatskiriama rašytojui, intensyviau gyvenančiam savo vaizduotėje negu kasdienybėje.

Taigi didysis „metodo" priešininkas pats turėjo metodą, kurį jis perėmė iš tėvo. Jo esmė buvo taip įsigilinti į knygas, kad jos taptų gyvenimo puslapiais. Bet Rousseau ne tik aprašinėjo, ką patyrė skaitydamas pats ir jo knygų veikėjai. Jis vadovavo savo kūrinių skaitytojams. Autorius mokė suvokti jo knygas. Apgyvendindavo skaitytojus savo tekstuose, savąja retorika nukreipdavo ir priversdavo suvaidinti tam tikrą vaidmenį. Rousseau mokė skaitytojus skaityti, ir per skaitymą mėgino pajusti jų vidinį gyvenimą. Laikantis tokios metodikos, reikėjo nutraukti ryšius su tradicine literatūra. Užuot slėpęsis už pasakotojo nugaros ir tampęs už virvučių veikėjus, kaip kad darė Voltaire'as, Rousseau pasinėrė į savo kūrinius ir tikėjosi tą patį padarysiant skaitytoją. Jis pakeitė santykį tarp rašytojo ir skaitytojo, tarp skaitytojo ir teksto. Išsiaiškinę, kaip tas santykis buvo pakeistas, galėtume įsivaizduoti idealų skaitytoją, matomą Rousseau akimis, ir palyginti tą idealą su konkrečiu asmeniu, skaitytoju Jeanu Ransonu.

Aptarkime du svarbiausius tekstus – dvi *La Nouvelle Héloïse* pratarmes. Rousseau čia nurodo, kaip skaityti jo romaną. Abi pratarmės – pirmoji yra trumpas knygos įvadas, antroji – dialogas,

kuriame Rousseau gina savo kūrinį nuo skeptiškai nusiteikusio kritiko – atremia protestą, kurio buvo galima tikėtis iš kiekvieno Rousseau skaitytojo: kaip Jeanas Jacques'as išdrįso taip nedorai pasielgti, t.y. išleisti romaną? Klausimas šiandien atrodo absurdiškas, bet tuo metu jis puikiai atspindėjo nuostatą, laikančią romanus moralės griovėjais, ypač tada, kai jie aprašinėdavo meilės nuotykius ir patekdavo į jaunų damų rankas. Rousseau skandalingai išgarsėjo, kai pasmerkė visus menus ir mokslus, griaunančius moralę. Ir štai jis begėdiškai paskelbia savo pavardę labiausiai visuomenę tvirkinančio literatūros kūrinio antraštiniame puslapyje – ir ne bet kokio romano, o pasakojimo apie namų mokytoją, suvedžiojusį savo mokinę ir vėliau kartu su jos vyru dalyvaujantį *ménage à trois* (meilės trikampyje)!

Rousseau kaktomuša pasitiko priekaištus pirmosios pratarmės pirmuoju sakiniu: „Dideliems miestams reikia teatrų, ištvirkusiems žmonėms – romanų."[27] Teiginys pakartojo jo *Lettre à d'Alembert sur les spectacles* („Laiškas p. d'Alembert'ui apie spektaklius", 1758), kuris smerkė teatrus, romanus ir visą moderniąją literatūrą, taip pat ir enciklopedistų darbą, kad žlugdoma piliečių dorovė klestinčiose respublikose, tokiose kaip Ženeva, bet pripažino, jog tai naudinga dekadentiškose monarchijose, tokiose kaip Prancūzija. Abu veikalus – *La Nouvelle Héloïse* ir *Lettre à d'Alembert* – Rousseau parašė per didžiąją 1757–1758 metų krizę, kai nutraukė santykius su Diderot ir *philosophes* grupe. Bet abi knygos gvildeno tą pačią temą – tuometinės kultūros tvirkinantį poveikį. Ši tema sugrąžina skaitytoją prie pirmojo Rousseau kūrinio (1750) *Discours sur les sciences et les arts*, išgarsinusio autorių. Ji paveikė visą jo gyvenimą ir buvo išplėtota naujosios Eloizos istorijoje. Didysis romanistas visada smerkė romanus. Tai kaip jis galėjo vieną pats parašyti?

Rousseau atsakymas pratarmėse apsimestinai paprastas: „Tas romanas nėra romanas."[28] Tai esąs laiškų rinkinys, kurį Rousseau pateikia prisiimdamas leidėjo vaidmenį. Tai nurodo paantraštė ir „leidėjo" pavardė antraštiniame puslapyje: „Dviejų

įsimylėjėlių, gyvenančių mažame miestelyje Alpių papėdėje, laiškai. Surinko ir paskelbė J.-J. Rousseau." Tačiau šis apsimetinėjimas neįtiko niekam, labiausiai pačiam Rousseau, kuris didžiavosi savo kūriniu ir negalėjo susilaikyti nekalbėjęs apie jį: „Nors aš čia minimas tik kaip leidėjas, neslėpsiu, kad į šią knygą įdėta ir mano paties darbo. O gal aš pats viską sukūriau, ir susirašinėjimas yra pramanytas? O argi jums ne vis tiek, aukštuomenės žmonės (*gens du monde*)? Jums tai, žinoma, yra tik prasimanymas."[29] Dangstydamasis *coquetterie* (koketavimu), Rousseau strategiškai perkelia klausimą nuo savo vaidmens į projektuojamą skaitytojo vaidmenį. Knyga atrodys išgalvota sociokultūrinio elito (*le monde*, posakis Rousseau ir kitiems literatams buvo įgijęs ypatingos reikšmės) atstovams, tačiau tiems, kas skaito atviromis akimis, ji bus gryna tiesa. Tai kam Rousseau išdėstė savo tiesą? Tik ne salonų draugijai: „Ši knyga parašyta ne tam, kad plačiai pasklistų aukštuomenėje (*le monde*), ji tiks labai nedaugeliui... Knyga nepatiks nei religiniams fanatikams, nei libertinams, nei *philosophes*."[30] Idealus skaitytojas turi mokėti atsikratyti literatūros sąlygiškumo ir išankstinių visuomenės nuostatų. Tik tada jis gali pradėti skaityti kūrinį taip, kaip nurodė Rousseau: „Tas, kas pasiryš skaityti šiuos laiškus, turės kantriai pakęsti kalbos netikslumus, pompastišką stilių, jų banalias mintis, perteiktas išpūstais žodžiais. Jis turi iškart suprasti, jog laiškus rašiusieji – ne prancūzai, pasisėmę gyvenimo patirties, ne akademikai ar *philosophes*, o provincialai, svetimšaliai, jaunuoliai, beveik vaikai, kurie, turėdami lakią romantišką vaizduotę, nuoširdžius savo kliedesius laiko filosofija."[31]

Šie skirtumai turi ryškų socialinį ir politinį atspalvį, nes Rousseau laikė literatūrą senajam režimui būdingos valdymo sistemos elementu. Jis atmetė ją visą, *belles-lettres* (grožinę literatūrą), kartu su *beau monde* (aukštuomene). Taip elgdamasis Rousseau nutraukė ryšius ir su *philosophes*. Jo akyse Diderot, d'Alembert'as ir kiti enciklopedistai priklausė madingam teatrų ir salonų pasauliui. Pati filosofija tapo ypač madinga Paryžiuje, o plisdama

iš jo kėlė grėsmę dorovingiausiems valstybės piliečiams. D'Alembert'o straipsnis *Encyclopédie* apie Ženevą ryškiai atspindėjo tą procesą. Išjuokdamas senamadžius puritonus, pasipriešinusius Voltaire'o projektui jų mieste įkurti teatrą, straipsnio autorius parodė, kad kultūrinis vėžys kėsinasi į paskutinį doros bastioną, Calvino ir Rousseau respubliką. Straipsnis užgavo Ženevos pilietį „Jeaną Jacques'ą Rousseau"[32] iki širdies gelmių ne tiktai todėl, kad jis susitapatino su tėvyne, bet ir dėl to, kad jai gresianti visuomenės liga skaudžiai palietė ir jį. Argi jis, Rousseau, negrimzdo į nuodėmę, vis labiau toldamas nuo vaikystės tyrumo? Argi jis, Rousseau, nebandė prasimušti į *le monde*? Ar nesinaudojo muzika, teatru, literatūra ir filosofija, kad būtų ten priimtas? Jis gyveno pagal formulę, kurią pats sukūrė: kultūra tolygi ištvirkimui. Štai kodėl Rousseau kūrė kitokią literatūros formą, antiliteratūrinę literatūrą, kurioje gynė dorybę, tiesiogiai kreipdamasis į nuoširdžiuosius. *La Nouvelle Héloïse* Rousseau prabilo savuoju pranašingu balsu, tačiau jis kalbėjo tik tiems, kurie turėjo ausis, kad klausytų – tai yra tiems, kurie turėjo akis, kad skaitytų.

La Nouvelle Héloïse turėjo būti skaitoma naujoviškai, skaitytojui pamažu atsiribojant nuo Paryžiaus aukštuomenės. „Kai dėl moralės dalykų, tai manau, kad *gens du monde* (aukštuomenės atstovai), perskaitę knygą, neturėtų naudos. Kuo toliau žmogus traukiasi nuo reikalų, nuo didžiųjų miestų, nuo triukšmingų draugijų, tuo mažiau kliūčių (morališkai veiksmingam skaitymui). Tam tikru momentu knygos gali duoti naudos. Kai žmogus gyvena skyrium, jis neskuba knygos praryti, idant galėtų pasigirti apsiskaitymu, jis skaito mažiau, bet geriau apmąsto tai, ką perskaitė. Ir kai įspūdžiui nekliudo išoriniai veiksniai, knygos stipriau veikia vidaus pasaulį."[33] Tai buvo atsakas į siaubingą Diderot frazę, paspartinusią jį nutraukti santykius su Rousseau: „Tik blogas žmogus gyvena vienas."[34] Rousseau retorika parodė, kaip gali bendrauti dvi vienišos būtybės – rašytojas ir skaitytojas, ir pertvarkė jų vaidmenis. Rousseau – tai Jeanas Jacques'as,

Ženevos pilietis ir dorovės pranašas. Skaitytojas – tai provincijos jaunuolis, dvarininkas, moteris, dūstanti nuo rafinuotų salonų manierų, amatininkas, nepritampantis prie draugijos – nesvarbu, ar jis ir ji iš anksto pasirengę siekti dorybės ir suprasti širdies kalbą.

Taigi Rousseau nereikalavo, kad skaitytojas pasijustų šveicaru valstiečiu. Rašytojui kur kas labiau rūpėjo, kad skaitytojas atsikratytų įprastų literatūros ir visuomenės vertybių. Bet kas, panoręs skaityti įsimylėjėlių laiškus taip, kaip jie turi būti skaitomi, turėtų mintimis persikelti „į Alpių papėdę", kur literatūrinės vingrybės būtų beprasmiškos. Laiškai buvo rašyti ne siekiant „įsiteikti" Paryžiuje, – *plaire (patikti)* buvo rafinuotumas, idealizuojamas septynioliktame šimtmetyje, – bet duoti valią jausmui.

Jeigu laiškus skaitysite kaip kūrinį autoriaus, norinčio patikti (*plaire*) ar laikančio save dideliu rašytoju, jie pasirodys koktūs. Bet priimkite juos tokius, kokie jie yra, ir kaip tokius juos vertinkite. Du ar trys jauni žmonės, paprasti, bet jautrūs, kalbasi apie savo širdžių troškimus. Jie visai neketina puikuotis vienas prieš kitą. Jie per daug artimai vienas kitą pažįsta ir myli, todėl savimeilei (*amour-propre*, dar vienas Rousseau raktažodis) laiškuose nėra vietos. Jie vaikai, tad ar gali mąstyti kaip suaugusieji? Jie svetimšaliai, tai ar gali rašyti taisyklingai? Jie gyvena kaip atsiskyrėliai, tai ar gali pažinti visuomenę (*le monde*). Jie to nemoka. Jie moka mylėti ir viską aukoja savo aistrai.[35]

Julijos ir Sen Prė laiškams trūksta rafinuotumo, nes jie nuoširdūs. Jie neturi nieko bendra su literatūra, nes yra neišgalvoti. Panašiai kaip muzika, jie leidžia sieloms kalbėti jausmais: „Tai ne ilgi laiškai, o himnai."[36] Tiesos vartus Rousseau atvėrė tokiam skaitytojui, kuris sugeba išgyventi tai, ką išgyveno laiškų autoriai, ir tapti provincialu, atsiskyrėliu, svetimšaliu ir vaiku. Kad tai įvyktų, skaitytojas turi atsikratyti kultūros bruožų, būdingų suaugusiųjų pasauliui, ir mokytis skaityti iš naujo, kaip Jeanas-Jacques'as darė su savo tėvu, sugebėjusiu tapti „vaikiškesniu už jį". Išmokus skaityti taip, kaip moko Rousseau, būtų sugriauti sąlygiškumai, kuriuos Boileau sukūrė klasicizmo klestėjimo metu. Taip skaitant pasikeistų skaitytojo ir teksto santykis ir

atsivertų kelias romantizmui. Tuo pačiu metu būtų atkurtas skaitymo būdas, spėjama, paplitęs šešioliktame ir septynioliktame šimtmečiuose: skaityti priimant tiesioginį Dievo žodį. Rousseau norėjo, kad jį skaitytų taip, tarsi jis būtų dieviškosios tiesos pranašas. Taip jį ir suprato Ransonas, todėl religinės literatūros gausa užsakymuose anaiptol nebuvo priešinga rošeliečio Rousseau kultui, greičiau papildė jį. Rousseau aiškinimą nuo jo religinių pirmtakų – kalvinistų, jansenistų ar pietistų – skyrė raginimas skaityti įtartiniausią literatūros formą – romaną kaip Bibliją. Naudodamasis šituo paradoksu, Rousseau galėjo dvasiškai prikelti *le monde*.

Tačiau nauja skaitymo maniera, siekianti pripažinimo *La Nouvelle Héloïse* pratarmėje, susidūrė su kitu paradoksu. Rousseau tvirtino, kad įsimylėjėlių laiškai autentiški, bet parašė juos pats, vartodamas visas retorines priemones, kuriomis disponavo jis vienas. Jis pristatė savo kūrinį kaip tiesioginį dviejų sielų bendravimą, – „čia širdis kalba su širdimi"[37], – bet faktiškai bendravo skaitytojas ir pats Rousseau. Ši dviprasmybė grėsė sunaikinti naują rašytojo ir skaitytojo santykį, kurį Rousseau norėjo kurti. Viena vertus, ji iškreipė Rousseau poziciją, rodydama jį tik leidėju. Antra vertus, ši dviprasmybė paliko skaitytoją stebėtoju iš šalies, žiūrinčiu pro rakto skylutę. Tiesą sakant, tokių dviprasmybių ir vujarizmo elementų pasitaiko visuose epistoliniuose romanuose. Žanras buvo senokai susiformavęs Prancūzijoje ir vėl atgijo dėl Richardsono populiarumo. Bet Rousseau negalėjo dangstytis žanro sąlyginumais, nes norėjo, kad tekstas būtų neliteratūrinis ir „tikras". Jis negalėjo neigti savosios laiškų autorystės nenusižengdamas tiesai, bet negalėjo ir pripažinti kruopštaus rašymo meistriškumo nesugriaudamas jų poveikio.

Šiuolaikiniam skaitytojui problema gali atrodyti laužta iš piršto, bet Rousseau amžininkai svarstė ją kuo rimčiausiai. Daugelis *La Nouvelle Héloïse* skaitytojų tikėjo ir norėjo tikėti laiškų autentiškumu. Rousseau buvo tai numatęs. Todėl jo pašnekovas išprusęs literatas N antrojoje pratarmėje (*préface dialoguée*) nuolat

grįžta prie klausimo: „Ar šitas susirašinėjimas tikras, ar fikcija?"[38] N negali atsikratyti tos, pasak jo, „įkyrios" minties.[39] Leisdamas N išsakyti abejones, Rousseau norėjo išsiaiškinti su skaitytoju ir parodyti paradoksą, būdingą epistoliniam žanrui. Nepajėgdamas išspręsti paradokso, jis bandė pasinaudoti juo siekdamas grynesnės tiesos. Rousseau siūlo skaitytojui atsikratyti nepasitikėjimo ir įprasto skaitymo būdo bei pasinerti į laiškus kaip į tikrą nekaltų širdžių išsiliejimą Alpių papėdėje. Taip skaitant, reikėjo aprioriškai patikėti autoriumi, kuris kažkokiu būdu iškentėjo savo veikėjų aistras ir sulydė jas į tiesą, kuri peržengia literatūros žanrą.

Tad galiausiai Rousseau romano įtaigą nulėmė autoriaus asmenybė. Jis sukūrė naują autoriaus kaip Prometėjo koncepciją, kuri plačiai paplito devynioliktame šimtmetyje. Taigi *La Nouvelle Héloïse* puslapiuose, užuot slėpęsis už kulisų, jis žengė į avansceną. Pratarmėse Rousseau viską susiejo su savimi pačiu, su savuoju „aš". Atsisakęs paneigti, kad jis galėjo parašyti laiškus, pasisakė N esąs jų leidėjas:

R (Rousseau): Argi doras žmogus slepiasi, kai kalba viešai? Argi jis ryžtųsi spausdinti kūrinį, kurio nedrįsta pripažinti savu? Aš esu šios knygos leidėjas ir pasivadinsiu joje leidėju.

N: Nurodysite savo vardą? Jūs?

R: Aš pats.

N: Nejau! Įrašysite savo vardą knygoje?

R: Taip, *monsieur*.

N: Tikrą vardą? Jeanas-Jacques'as Rousseau – netrumpindamas?

R: Jeanas-Jacques'as Rousseau, netrumpindamas.[40]

Tada Rousseau, paaiškinęs, kad jis ketina prisiimti atsakomybę už tai, ką parašė, pridėjo: „Nenoriu būti laikomas geresniu negu esu iš tiesų."[41] Tai buvo ta pati pozicija, kurią jis vėliau pasirinko *Confessions*. Išpažindamas savo moralinius nuopuolius, jis pabrėždavo taurumą ir tuo pačiu metu kūrė idealų Jeaną Jacques'ą, kuris gali atvira širdimi byloti tekste įsivaizduojamam idealiam skaitytojui. Autorius drauge su skaitytoju įveikė

literatūrinio bendravimo apgaulingumą. Metaliteratūrinis impulsas, maksimaliai išreikštas *Confessions*, įkvėpė Rousseau įvardyti Jeaną Jacques'ą *La Nouvelle Héloïse* antraštiniame puslapyje – tai buvo neįprasta tame amžiuje, kai autoriai retai ryždavosi skelbti pavardę romane. Tačiau Rousseau netroško išgarsėti kaip romanistas. Jis norėjo literatūra paveikti gyvenimą – savo ir skaitytojų.

Rusoizmo poveikį daugiausia lėmė pats Rousseau. Jis kreipėsi į slapčiausius savo skaitytojų išgyvenimus ir kvietė juos per tekstus įžvelgti už jų esantį Jeaną Jacques'ą. Netenka stebėtis, kad daugelis skaitytojų norėjo užmegzti su juo ryšį. Norinčiųjų buvo tiek daug, kad Rousseau, kuris ieškojo vienumos Sen Pjero saloje, teko įsirengti slaptą išėjimą, kad pasislėptų nuo įkyrių gerbėjų. Rousseau sulaužė barjerus, skyrusius rašytoją nuo skaitytojo. Jis kūrė meną, kurį propagavo *Emile*: „Meną kalbėti užsisklendusiems savyje ir išgirsti juos, meną bendrauti su tais, kurie toli, nemedituoja mūsų jausmais, ketinimais, troškimais."[42] Rousseau sukūrė tokį meną, bet kaip reagavo skaitytojai – realūs skaitytojai, o ne įsivaizduotieji? Šis klausimas sugrąžina mus prie Jeano Ransono.

Jau pirmaisiais laiškais Ransonas aiškiai parodė, kad *„l'Ami Jean-Jacques"* žavi jį ne mažiau negu Rousseau kūriniai. Ostervaldo padėtis kurstė tą aistrą, nes šveicaras leidėjas retkarčiais vykdavo į Paryžių verslo reikalais ir, prisiklausęs literatūrinių paskalų, perpasakodavo jas jaunajam bičiuliui La Rošelyje. Deja, dalis Ostervaldo laiškų yra dingę, ir šiandien galime tik manyti, kad galbūt juose buvo keletas pasakojimų apie susitikimus su Rousseau, nes Ransonas vis prašinėjo žinių apie savo *ami* ir skundėsi, kai jų negaudavo: „Nejaugi! Jūs matėtės su *l'Ami* Jeanu Jacques'u ir nepapasakojote man! Viliuosi, kad apie tai papasakosite kitame laiške."[43] Taip pat nekantriai Ransonas laukdavo, kad jam atsiųstų Rousseau kūrinių. Kad ir nerimavo dėl spausdinimo kokybės, jis labiausiai rūpinosi tekstų autentiš-

kumu. „Vienintelė priežastis, dėl kurios nesiryžtu įsigyti daugiau jo knygų, – aiškino jis Ostervaldui, – yra ta, kad tas didis nelaimingas žmogus išsižadėjo visų leidimų, pardavinėtų prieš dvejus trejus metus. Jis pripažįsta tik pirmąjį leidimą, kurį pats padėjo parengti ir kuris išspausdintas prieš keliolika metų."[44] 1777 metų pavasarį, kai Ostervaldas dar kartą rengėsi vykti į Paryžių, Ransonas rašė: „Jūs tikriausiai pasimatysite su *l'Ami* Jeanu Jacques'u. Malonėkite paklausti, ar negalėtume gauti kurio nors gero jo kūrinių leidimo. Ir atskirai prašyčiau parašyti man porą žodžių apie jo sveikatą dar iki jums sugrįžtant."[45] Žmogus ir jo kūriniai Ransono laiškuose visada ėjo greta.

Šalia užuominų apie Rousseau Ransonas pridėdavo ir žinių apie savo gyvenimą. 1777 metų birželį, artėjant trisdešimtmečiui, ji rašė: „*Monsieur,* esu tikras, kad jums bus malonu išgirsti, jog baigiasi mano viengungystė. Pasirinkau (ir gavau jos sutikimą) *mademoiselle* Raboteau, savo giminaitę, jaunos damos, kurią pernai vedė *monsieur* Rotheris iš Nanto, seserį. Pagal tėvą ji giminiuojasi su Jarnacu taip pat kaip ir aš. Šios mielos asmenybės malonus charakteris ir dorovingas elgesys leidžia man viltis, kad apsisprendimas bus labai (šioje vietoje popieriuje įplėšta)". Paskui jis iškart pereina prie pagrindinės temos: „*Monsieur,* nuolat meldžiu jus atsiųsti žinių apie *l'Ami* Jeaną Jacques'ą, kuriuo labai domiuosi, bet jūs toks žiaurus, kad net neužsimenate apie jį. Ar turėjote progos susitikti su juo ir pasikeisti keliais naudingais žodžiais Paryžiuje? Papasakokite man, kai tik turėsite laisvą akimirką, primygtinai prašau, jei nenorite, kad imčiau griežti dantį."[46]

Ransonas neatsitiktinai susiejo savo vedybas su *ami.* Kitame laiške jis paaiškino:

Nuoširdžiai jums dėkoju už malonius linkėjimus keičiantis mano gyvenimui. Mano žmoną ir mane sujaudino tai, ką apie ją man parašėte. Manau, kad man nebus sunku vykdyti priedermes mylimai žmonai taip, kaip jūs prisakote ir kaip prisakiau sau pats. Jei pajėgiau išgyventi be moterų beveik trisdešimt metų, nors, žinoma, niekada nebuvau abejingas dailiajai lyčiai,

esu tikras, kad vienos man pakaks likusiam gyvenimui. Viskas, ką *l'Ami* Jeanas Jacques'as yra parašęs apie vyrų ir žmonų, motinų ir tėvų priedermes, padarė man stiprų įspūdį. Prisipažįstu jums, kad tai bus mano vadovas, kad ir kur aš atsidurčiau.[47]

Užuomina apie Rousseau liko numanoma laiške, kurį Ransonas parašė po kelių mėnesių. Šį kartą sveikino jis: „Nuoširdžiai sveikinu jus, taip pat *monsieur* ir *madame* Bertrand'us (Ostervaldo žentą ir dukterį) laimingai išvydus pasaulį jūsų vaikaitei, kurią tikriausiai maitins pati motina, maitinusi ir kitus savo vaikus."[48] Metams baigiantis, Ransonas sužinojo, kad ir jis taps tėvu. Naujoms pareigoms jis rengėsi skaitydamas: „Prašyčiau parūpinti, jeigu įmanoma gauti, puikią disertaciją apie fizinį vaikų lavinimą, kurią išleido *monsieur* Ballexserd'as Ženevoje. Rengiuosi tapti tėvu ir mąstau, kaip galėčiau geriau atlikti savo pareigas."[49] Iš tradicijų pasaulio, kuriame vaikai auginami pagal šeimos papročius, persikėlėme į daktaro Spocko pasaulį, kuriame vaikai auga pagal spausdinto žodžio instrukcijas. Ransonas pirmiausia ieškojo pamokymų Rousseau, kuris buvo maitinimo krūtimi ir motinos meilės šalininkas, raštuose. 1778 metų gegužę džiugiai rašė: „Žmona padarė mane mergaitės tėvu. Kūdikis puikiai jaučiasi, jį labai sėkmingai motina maitina."[50]

Veikiai jis sužinojo apie savo dvasios vadovo mirtį.

Taigi, mesjė, netekome tauriojo Jeano Jacques'o. Man skaudu, kad nesu jo nei matęs, nei girdėjęs. Skaičiau jo knygas ir žavėjausi. Jei kada nors keliaudamas atsidursiu netoli Ermenonvilio, nepraleisiu progos aplankyti jo kapą, gal ir išlieti vieną kitą ašarą. Labai prašau parašyti, kaip jūs vertinate šį žymų žmogų, kurio likimas visada žadindavo man švelniausius jausmus, o Voltaire'ą dažnai piktindavo ... Prieš kelerius metus jis yra pasakęs, kad visi naujieji jo kūrinių leidimai netikslūs, pilni klastočių, trumpinimų ir pakeitimų, net ir Rey'aus leidimas, dėl kurio jis karčiai skundėsi. Viliuosi, kad šis žmogus paliko šiek tiek rankraščių, iš kurių būtų galima sudaryti gerą leidinį. Jei ką nors sužinosite apie tai ar apskritai apie Rousseau, malonėkite pasidalyti su manimi. Labai pradžiugintumėte mane.

Paskui, nelėtindamas tempo, peršoko prie šeimos naujienų: „Mus abudu, žmoną ir mane, stipriai sujaudino jūsų palinkėjimai

gimus dukteriai. Motina ir toliau ją maitina ir nejaučia nė mažiausių nepatogumų."[51]

Savo laiškuose Ransonas nuolat prisimindavo Rousseau. Jis norėjo viską žinoti apie *ami* gyvenimą ir mirtį. Gaudydavo kiekvieną epizodą, lygindavo variantus *Courier de l'Europe, L'Année littéraire, Mercure de France, Annales* ir kituose periodiniuose leidiniuose. Ransonas pasikabino savo kabinete ant sienos kapo Ermenonvilyje graviūrą. Ransonas pirkdavo panegirikas, pamfletus ir netgi Rousseau priskiriamų neskelbtų rankraščių fragmentus, pasirodžiusius po jo mirties. Jis rinko ir paskalas, ypač tas, kurios sklisdavo iš jo knygininko Pavie krautuvėlės. Kažkas tvirtino, kad Jeanas Jacques'as buvo nunuodytas. Bet gal labiau tikėtina, kad jis mirė nuo skrandžio sutrikimų, kaip skelbė *Courier de l'Europe?* Ar mirtimi pasibaigė agonija, kurią sukėlė dingęs *Confessions* rankraštis? Antspaudo saugotojas neva įsigijęs vieną egzempliorių ir kreipęsis į Rousseau, prašydamas paaiškinti, kokiu būdu jis platinamas, jeigu autorius buvo pažadėjęs niekada jo neskelbti. Thérèse Levasseur bus pardavusi rankraštį be Rousseau žinios. Paskutiniaisiais metais jiems desperatiškai trūko pinigų, kai Jeanas Jacques'as nustojo perrašinėjęs gaidas. Bet kodėl visame pasaulyje neatsirado žmogaus, kuris išvaduotų juos nuo skurdo? Argi Jeanas Jacques'as atviru laišku 1777 metų vasarį nesiūlė palikti savo rankraščius kokiam nors patronui, kuris juos išgelbėtų? Pensijos, kurią Thérèse gaudavo iš Marco Michelio Rey'aus – juk Ransonas detaliai žinojo Rousseau asmeninį gyvenimą – nepakako jiems pragyventi. Galbūt Thérèse kreipsis į Rey'ų dėl rankraščių spausdinimo dabar, kai jos vyras miręs. Pasak Pavie, kai kurie Paryžiaus knygų pirkliai siūlė *Confessions* rankraščio nuorašus po penkiolika luidorų.

Koks lobis turėtų būti šitas *Confessions*! Ransonas netvėrė noru perskaityti jį kaip ir visą Rousseau palikimą. Jis troško sužinoti kiekvieną savo mentoriaus dvasios paslaptį, kiekvieną jo praeities detalę, plunksnos produktą iki jo muzikos anotacijų, kurias Ransonas specialiai užsisakė iš STN. Laiškai, siųsti iš La Rošelio

Rousseau kapas Ermenonvilyje.
Perfotografuota Paryžiaus nacionalinei bibliotekai leidus

į Nešatelį, pilni informacijos apie planus išleisti Rousseau raštus, nes STN varžėsi su Société typographique de Genève ir būriu kitų leidėjų, norinčių susiglemžti rankraščius, paliktus pas *marquis* de Girardiną ir Alexandre'ą Du Peyrou. Peštynės dėl teisės išleisti visą Rousseau raštų rinkinį tapo paskutiniu dideliu sąmyšiu senojo režimo leidybos istorijoje. Bet Ransonui ne per daug rūpėjo, kas laimės – ženeviečiai ar jo bičiuliai Nešatelyje, kad tik greičiau pasirodytų visas ir tikslus rinkinys. Pirmiausia jis norėjo turėti visą Rousseau, perkelti jį į savo vidaus pasaulį ir vadovautis juo nuolat kasdieniame gyvenime.

Todėl Ransonas savo laiškuose prisimena Rousseau, tarsi pateiktų žinių apie savo šeimą. 1778 metų rugsėjį jis sujungė ilgą

diskusiją apie Rousseau mirtį ir pomirtinius veikalus su užuominomis apie antrą kūdikį:

> Mėgaudamasis švelnumu, kuriuo mane apdovanoja duktė, galiu manyti, kaip vaikų laimė sukuria laimę tėvams. Norėčiau daugiau žinoti, kad galėčiau išmokyti savo vaikus. Joks mokytojas negali mokyti taip pasiaukojamai kaip tėvas. Bet jeigu aš galiu suteikti jiems padorumo ir jeigu jie nors šiek tiek pateisins mano pastangas, aš dirbsiu be atvangos. Kalbu apie savo vaikus, nors turiu tik penkių mėnesių dukterį.[52]

Sūnus gimė 1780 metų vasarį, antras – 1782 metų gruodį. Ransonai pirmąjį pavadino Jeanu Isaacu pagal motinos senelį, o antrajam davė Emilio vardą. Taip buvo sulaužytos šeimos tradicijos, nes iki šiol Ransonai ir Raboteaus'ai, rinkdami vaikams vardus, tenkindavosi keliais įprastais – Jeanu, Pierre'u, Pauliumi arba protestantų pamėgtais Senojo Testamento vardais: Abrahamu, Isaacu, Eliju, Benjaminu, Samueliu ir Joachimu.[53] Mažasis Emilis turėjo tapti savo gimdytojų tikėjimo Rousseau auklėjimo ir apskritai žmogaus prigimties doktrina gyvu liudijimu.

Eilinį kartą gimus vaikui, Ransonas išsiuntinėdavo laiškus su šia žinia bei informacija apie jų maitinimą ir apmąstymais apie Rousseau. Jis suprato, kad pasidavė manijai: „Prašyčiau atleisti, kad taip dažnai ir taip ilgai postringauju apie Jeaną Jacques'ą, bet norėčiau tikėti, kad entuziazmas, kurį jis man įkvepia savuoju atsidavimu dorybei, išteisins mane jūsų akyse ir privers jus retkarčiais parašyti man apie tą dorybės draugą."[54] Ir vėliau, rašydamas apie dukterį, sakė: „Kiek daug džiaugsmo patiriu žiūrėdamas į šitą jauną būtybę, kaip ji auga. Koks didžiai laimingas būsiu, jei ji gyvens toliau ir jeigu, suteikęs gerą išsimokslinimą, galėsiu atskleisti jos įgimtą gerumą. *Monsieur*, jūs pats tėvas, todėl atleisite, kad kalbu apie tokius dalykus, kurie nedomina žmogaus, nepatyrusio tėvystės."[55]

Tai, kaip Ransonas suprato tėvystę, atskleidžia pedagoginės ir vaikų literatūros svarbą jo užsakymuose STN. Šios knygos rodė naują požiūrį į vaikus ir tėvų norą vadovauti jų lavinimui.[56] Šimtu metų anksčiau Charles'is Perrault išleido *Motušės Žąsies*

pasakas, kad palinksmintų įnoringą salonų publiką. Ransono mėgstamos autorės, *madame* de Genlis ir *madame* Leprince de Beaumont, rašė vaikams ir tai darė ne tik dėl to, kad juos palinksmintų, bet ir todėl, kad ugdytų jų dorybes. Naujųjų knygų vaikams moralistinis imperatyvas buvo reiškiamas jų pavadinimuose: *Doroviniai žaidimai, arba Pasakos mažiesiems* ir *Skaitiniai vaikams, arba Parinktos pasakėlės, linksminančios vaikus ir skatinančios juos mylėti dorybę*. Šis imperatyvas taip pat vyravo naujuosiuose pradžiamoksliuose tėvams, tokiuose kaip *Dorovinis auklėjimas, arba Atsakymas į klausimą, kaip reikėtų vadovauti vaiko protui ir širdžiai, kad jis išaugtų laimingas ir naudingas*. Tokios knygos radosi iš Rousseau prielaidos, kad vaikai gimsta geri. Jos padėjo pagrindus pedagogikai, pagrįstai Rousseau idėjomis. Be tų knygų, Ransonas turėjo mažiausiai du *Emile* egzempliorius. Pažymėtina ne tai, kad jis skaitė vieną ar kitą traktatą apie vaikus, bet tai, kad jis juos skaitė. Ransonas pasitiko tėvystę skaitydamas knygas ir stengėsi, kad jo vaikai išaugtų tikrais Emiliais ir tikromis Emilijomis. Toks elgesys rodė naują požiūrį į spausdintą žodį. Ransonas skaitė ne dėl to, kad jam būtų patikusi literatūra, bet tam, kad susitvarkytų gyvenimą, ypač šeimos; būtent tai ir turėjo galvoje Rousseau. Sprendžiant iš laiškų, Ransonas ir jo žmona atitiko idealų įvaizdį skaitytojų, kuriems Jeanas Jacques'as skyrė *La Nouvelle Héloïse*: „Malonu būtų įsivaizduoti, kaip sutuoktinių pora, drauge skaitydama šį laiškų rinkinį, pasisems iš jo naujo ryžto nešti bendrą savo darbo naštą ir galbūt naujų minčių, kaip gauti iš jų naudos, – rašė Rousseau antroje pratarmėje. – Nejau, matydami šioje knygoje laimingos šeimos paveikslą, jie nepanorės sekti tokiu mielu pavyzdžiu?“[57] Ransonas kūrė savo šeimos gyvenimą būtent tokiu būdu, skaitydamas Rousseau taip, kaip pastarasis norėjo, kad jį skaitytų. „Mano žmona perduoda jums linkėjimų, – rašė jis Ostervaldui 1780 metų rugsėjį. – Ačiū Dievui, ji džiaugiasi gera sveikata, kaip ir mielas jos kūdikis, puikiai mintantis mamytės pienu. Jo vyresnioji sesutė, trisdešimties mėnesių rubuilė, taip pat maitinama,

jau rodo savo nuostabų temperamentą. Dorybingasai Jeanai Jacques'ai! Tau esu dėkingas už šitą meilingą priedermę."[58]

Ir kiti laiškai rašyti tokiu pat stiliumi – nuoširdžiai, intymiai, sentimentaliai ir moralizuojamai – stiliumi, kurį Rousseau įteigė skaitytojams visur, nesvarbu, kokia jų materialinė padėtis. Neįprasta tai, kad Ransono laiškai kasdieniški. Čia ir glūdi jų reikšmė. Jie parodo, kaip rusoizmas įsismelkė į paprasto buržua kasdienį pasaulį ir kaip padėjo jam įprasminti reikšmingiausius dalykus: meilę, santuoką, tėvystę – didelius mažo gyvenimo dalykus ir visa kita, kuo buvo tapęs gyvenimas Prancūzijoje.[59]

Šiandien net neįsivaizduojame, kad galėtume skaityti taip, kaip skaitė Ransonas. Neįdomu būtų skaityti ir *La Nouvelle Héloïse* – jei ne visiems, tai bent daugumai skaitytojų, kurie neturėtų kantrybės klaidžioti po šešis tomus sentimentų, kur nėra jokio smurto, sekso scenų ar dar ko nors, pagyvinančio siužetą. Sentimentai užvaldė Rousseau skaitytojus aštuonioliktame šimtmetyje – tūkstančių tūkstančius, ne tiktai Jeaną Ransoną. Nagrinėdami jų reakcijas, galime pažvelgti į Rousseau kūrybą iš perspektyvos ir akivaizdžiai pamatyti atotrūkį tarp senojo režimo skaitytojų ir dabartinių.

Nors yra labai mažai duomenų apie knygų pardavimą senojo režimo epochoje, nekyla abejonių, kad *La Nouvelle Héloïse* galėjo tapti perkamiausia šimtmečio knyga. Knygos paklausa taip toli pralenkė pasiūlą, kad knygų pirkliai skolindavo ją dienai ar net valandai ir imdavo po dvylika su už šešiasdešimt minučių su vienu tomu. Tai aprašė L.-S. Mercier. Mažiausiai septyniasdešimt leidimų buvo išspausdinta iki 1800 metų – turbūt daugiau negu kurio nors kito romano leidybos istorijoje iki tol. Tiesa, labiausiai išprusę literatai, tikroviškumo šalininkai kaip Voltaire'as ir Grimmas, manė, kad stilius per daug ištęstas, o siužetas nepatrauklus. Tačiau paprasti skaitytojai iš visų visuomenės sluoksnių buvo pakerėti. Jie raudojo, alpo, kliedėjo, analizavo savo gyvenimus ir ryždavosi gyventi tauriau, paskui išliedavo

širdis gausiomis ašaromis ir laiškais Rousseau, kuriuos jis surinko į vieną vietą, kad išsaugotų palikuonims nagrinėti.[60]

Sklaidydamas laiškus apie Rousseau *Nouvelle Héloïse*, kiekviename puslapyje išgirsti kūkčiojimą: jauno leidėjo C.-J. Panckoucke'o „ašaras", „atodūsius" ir „kančias"; J.-L. Buissono iš Ženevos „nuostabias ašaras" ir „ekstazę"; A.-J. Loyseau de Mauléono „ašaras" ir „nuostabius širdies atsivėrimus"; Charlotte Bourette iš Paryžiaus „tokias nuostabias ašaras", kad vien jas prisiminus ji vėl pravirkdavo; J.-J.-P. Fromaget tiek daug „saldžių ašarų", kad „kiekviename puslapyje jo siela ištirpdavo". *Abbé* Cahagne'as garsiai skaitydavo tas pačias ištraukas draugams ne mažiau kaip dešimt kartų, ir kiekvienąsyk visi klausytojai paplūsdavo ašaromis: „Žmogus turi alpėti, žmogus turi atidėti knygą į šalį, žmogus turi verkti, žmogus turi rašyti jums, kad dūsta nuo emocijų ir ašarų." Romanas paguldė J.-F. Bastide'ą į patalą ir vos neišvedė jo iš proto, bent jis buvo taip įsitikinęs. Tačiau jis padarė priešingą poveikį Danieliui Roguinui, kuris taip graudžiai raudojo, kad išsigydė stiprią slogą. Baronas de La Sarrazas pareiškė, kad vienintelis būdas skaityti šią knygą – už uždarų durų, kad žmogus galėtų laisvai išsiverkti netrukdomas tarnų. J.-V. Capperonnier de Gauffecourt'as skaitydavo tik po keletą puslapių, nes buvo per silpnas emocijoms. Tačiau jo bičiulis *abbé* Jacques'as Pernetti sveikino save buvus gana tvirtą ir pajėgusį perskaityti visus šešis tomus be pertraukos, nors širdis ir daužėsi krūtinėje. Markizė de Polignac ištvėrė iki Julijos mirties scenos šeštame tome ir paskui palūžo: „Nedrįstu jums apsakyti, kaip tai paveikė mane. Ne, aš per sena verkti. Mane supurtė veriantis skausmas. Mano širdis susitraukė. Merdinti Julija tapo man artima. Aš įtikėjau esanti jos sesuo, jos draugė, jos Claire. Sukrėtimas buvo toks stiprus, kad jeigu nebūčiau atidėjusi knygos į šalį, būčiau pasiligojusi kaip ir visi tie, kurie buvo šalia tos dorovingos moters jai mirštant." Žemesnio socialinio luomo atstovė Charlotte de La Taille išverkė visas ašaras dėl Julijos mirties ir negalėjo atgauti savitvardos

aštuonias dienas. Nujausdamas artėjančią herojės mirtį, Louisas François, atsargos karininkas, nebeįstengė toliau skaityti, nors nesivaldydamas verkė ankstesniuose tomuose:

Jūs išvarėte mane iš proto dėl jos. Kiek ašarų išspaudė jos mirtis! Ar galite patikėti? Tris dienas negalėjau ryžtis skaityti paskutinio mesjė de Volmaro laiško Sen Prė. Nujaučiau, kokia jaudinanti bus kiekviena detalė. Negalėjau susitaikyti su mintimi, kad Julija mirusi arba guli mirties patale. Vis dėlto pagaliau prisiverčiau įveikti savo nenorą. Kaip gyvas nesu verkęs tokiomis ašaromis, kurios apvalo. Ta knyga man padarė tokį stiprų įspūdį, kad tikiu, jog būčiau džiaugsmingai numiręs tą nepakartojamą akimirką.

Skaitytojai iš visų visuomenės sluoksnių ir visų žemyno pakraščių reagavo taip pat. Paprastai santūrus šveicaras recenzentas rašė: „Perskaičius šitą knygą būtų galima mirti iš malonumo, bet geriau likti gyvam, kad galėtum nuolat ją skaityti."[61]

La Nouvelle Héloïse sukelta jausmų epidemija nebuvo pirmoji literatūros istorijoje. Richardsonas jau buvo įsiūbavęs raudojimo bangas Anglijoje, o Lessingas – Vokietijoje. Rousseau išsiskyrė tuo, kad įkvėpė savo skaitytojams didžiulį troškimą užmegzti ryšį su tuo gyvenimu, kuris vyksta kitapus spausdinto puslapio. *Madame* de Polignac pasakojo draugui pajutusi nesulaikomą norą išvysti patį Rousseau:

Taip, aš žinojau, kad jis filosofas, sąmojingas žmogus, bet niekada nenorėjau su juo susipažinti. Tačiau Julijos mylimasis, vyras, kuris mylėjo ją taip, kaip ji buvo verta mylėti, ach! tai visai kas kita. Panorau liepti kinkyti arklius, kad galėčiau skubėti į Monmoransį ir susitikti su juo, nekvaršindama sau galvos, kiek tai kainuotų. Norėjau jam pasakyti, kad jo švelnumas išskiria jį iš kitų vyrų, įtikinti jį, kad leistų pažvelgti į Julijos portretą, pabučiuoti jį, atsiklaupti prieš jį ir nusilenkti tai nuostabiai moteriai, kuri visada buvo visų dorybių pavyzdys, net tada, kai prarado savo skaistybę.[62]

Rousseau teisingai pastebėjo pratarmėse, kad skaitytojai norės tikėti, jog Julija, Sen Prė, Kler ir kiti personažai egzistavo tikrovėje. Jie laikė jį Julijos mylimuoju ar bent jau žmogumi, išgyvenusiu visas romano veikėjų aistras, kad galėtų taip įtikinamai jas aprašyti. Todėl skaitytojai rašė jam, siuntė laiškus su prisipažinimais, kad ir jie yra patyrę tokių jausmų savo gyvenime, tik gal neleido

jiems taip atsiskleisti, ir kad jų jausmai yra tapatūs jo jausmams – vienu žodžiu, jie norėjo pasakyti, kad jį suprato.

Tokiu būdu Rousseau laiškai tapo jo epistolinio romano logišku tęsiniu. Siųsdami laiškus skaitytojai patvirtindavo, kad suvokė jo pagrindinę mintį, kad jo siela iš kitapus spausdinto puslapio pasiekė jų sielas. „Man regis, niekas negalėtų dalytis mintimis su jumis neperimdamas jūsų dvasios, – rašė Louisas François. – Nesu tikras, kad gyvenau taip dorovingai kaip Julija, bet Sen Prė dvasia įsikūnijo manyje. Ir Julija kape! Nebematau gamtoje nieko – tik bauginančią tuštumą. Tai argi klystu sakydamas, kad šioje žemėje nėra jums lygaus? Kas kitas, jei ne didysis Rousseau, sugeba taip paveikti savo skaitytojų jausmus? Kas sugeba taip įtaigiai valdyti plunksną, kad perkeltų savo sielą į jų sielas?" Net santūrūs skaitytojai, tokie kaip protestantų pastorius Paulis Claude'as Moultou, išsiliejo:

Ne, *monsieur*, nebegaliu ilgiau to slėpti. Jūs sukrėtėte mano sielą. Ji nori pratrūkti ir veržiasi pasidalyti kančia su jumis... O Julija! O Sen Prė! O Kler! O Eduardai! Kokioje planetoje gyvena jūsų sielos ir kaip manoji galėtų susijungti su jumis? *Monsieur*, jos jūsų širdies atžalos; vien jūsų protas nebūtų įstengęs sukurti jų tokių. Tad atverkite man savo širdį, kad galėčiau įsivaizduoti tikruosius veikėjų prototipus, kurių dorybės pravirkdė mane tokiomis saldžiomis ašaromis.[63]

Savaime aišku, turime atsižvelgti į itin jausmingą to meto stilių, bet daugelis laiškų skamba autentiškai. Kažkokia *madame* Du Verger rašė iš provincijos užkampio, netverdama noru sužinoti, ar Rousseau veikėjai tikrai egzistavo:

Daugelis žmonių, kurie perskaitė jūsų knygą ir aptarinėjo ją su manimi, tvirtino, jog tai tik gudrus jūsų prasimanymas. Negaliu tuo patikėti. Jei tai būtų buvusi tiesa, argi būčiau galėjusi, skaitydama prasimanymus, patirti tokių išgyvenimų, kokių patyriau skaitydama knygą? *Monsieur*, maldauju jus, pasakykite, ar Julija iš tikrųjų gyveno? Ar Sen Prė dar gyvas? Kokiame šios žemės krašte jis rado prieglobstį? Kler, švelnioji Kler, ar ji lydėjo savo brangiausią draugę iki kapo duobės? Ar monsieur de Volmaras, milordas Eduardas – visi šitie asmenys tik vaizdiniai, kaip kai kas bando mane įtikinti? O jeigu tai tiesa, tai ko vertas mūsų pasaulis, kuriame dorybė tėra

idealas? Laimingas mirtingasai, galbūt jūs vienintelis tai žinote ir įgyvendinate.

Svarbiausia, Du Verger norėjo susitikti su pačiu Rousseau: „Nekalbėčiau su jumis taip laisvai, jei nesuprasčiau jūsų mąstysenos iš jūsų kūrybos. Be to, galėčiau iš karto pasakyti, kad jeigu jūs pasiryžęs siekti širdžių pergalių, šioji nesuteiktų jums pasitenkinimo."[64]

Užuomina apie galimą suartėjimą aiški daugelyje laiškų, kuriuos Jeanui Jacques'ui parašė gerbėjos. Juk kas geriau išmanė meilės dalykus nei Julijos meilužis ar bent žmogus, kuris sukūrė ją? Moterys veržėsi prie jo, siųsdamos laiškus ir keliaudamos – tarsi į šventąsias vietas – į jo atilsio vietą Monmoransyje. Marie Anne Alissan de La Tour sumanė vaidinti Juliją, o jos draugė Marie Madeleine Bernardoni pasirinko Kler vaidmenį. Jos abi užvertė Rousseau taip gudriai surašytais laiškais, kad netrukus jis pradėjo vaidinti Sen Prė, ir tas susirašinėjimas tęsėsi kelerius metus.[65] Rousseau vėliau, neslėpdamas pasitenkinimo, pažymėjo *Confessions*, kad jo romanas sužavėjo aukštuomenės damas, nors nuneigė *le monde:* „Literatų nuomonės išsiskyrė, bet visuomenė kūrinį priėmė palankiai. Ši knyga ir jos autorius taip apsvaigino moteris, kad reta kuri, net iš aukščiausiųjų sluoksnių, būtų spyriojusis, jei būtų mėginęs ją suvedžioti." Rousseau papasakojo vienos žymios damos istoriją. Ji pradėjusi skaityti knygą po vakarienės, jau išsipuščiusi vykti į balių. Vidurnaktį liepusi pakinkyti arklius. Antrą valandą tarnai priminę, kad karieta laukianti, bet ji skaičiusi toliau. Ketvirtą ji vis dar karštligiškai skaičiusi. Kai laikrodis sustojęs, ji paskambinusi sužinoti laiko. Po to nusprendusi grąžinti arklius į arklidę, persirengusi ir likusią nakties dalį praleidusi entuziastingai bendraudama su Sen Prė, Julija ir Jeanu Jacques'u.[66]

Be abejonės, *La Nouvelle Héloïse* – meilės istorija, bet tai buvo skaisti meilė, kurią išpažino Rousseau skaitytojai, stengdamiesi paaiškinti jausmus, kuriuos jis sužadino jiems. „Norėčiau apglėbti jus ir priglausti prie krūtinės, – rašė Jeanas Josephas Pierre'as

Fromaget, smulkus mokesčių žinybos tarnautojas. – Turiu padėkoti jums, *monsieur*, už didį malonumą, kurį man suteikėte, už visas saldžias ašaras, kurias man išspaudė Sen Prė, Julija, *madame* Detanž. Aš mielai tapčiau kiekvienu veikėju, kurį jūs sukūrėte. Kiekviename puslapyje mano siela susigraudindavo. Ach! Argi dorybė nėra graži !"[67] Daugelis Rousseau skaitytojų, kurie bendravo su juo laiškais, išsipasakodavo jam taip, kaip jie suprato autorių išsipasakojant jiems – netiesiogiai per laiškus *La Nouvelle Héloïse* pirmiau, negu siela visiškai atsivėrė *Confessions*. Jie pasakodavo jam, kaip susitapatindavo su jo veikėjais, kaip – visai kaip anie veikėjai – mylėjo, nusidėdavo, kentėjo ir ryžosi vėl būti dorybingi gyvendami nedorame ir jautriame pasaulyje. Jie žinojo, kad tas romanas – tikrovė, nes perskaitė jo pagrindinę mintį savo pačių gyvenimuose.

Anoniminis skaitytojas iš užjūrio papasakojo, kad buvo priverstas palikti savo Juliją Prancūzijoje. Raudodamas prie *La Nouvelle Héloïse* puslapių, jis išvydo prieš akis atsiskleidžiant visą savo gyvenimą ir pajuto nesutramdomą potraukį „apkabinti autorių ir tūkstantį kartų padėkoti už nuostabias ašaras, kurias jam išspaudė." Jauna moteris parašė, kad jaučiasi galinti susitapatinti su Rousseau veikėjais, skirtingai nuo visų kitų romanų, kuriuos ji perskaitė, veikėjų, nes pirmieji neužima aiškios socialinės pozicijos, o atstovauja bendram mąstymo ir jutimo būdui, kurį kiekvienas gali pritaikyti savo gyvenime ir dėl to tapti dorovingesnis. Vienas asketas iš Ženevos, apskritai nemėgstantis romanų, pasijuto įtrauktas nepaisant savo principų: „Prisipažįstu, kad jaučiau, jog visi jausmai, išreikšti tuose laiškuose, įsikūnija manyje ir kad pakaitomis tampu Julija, Volmaru, Bomstonu, dažnai Kler, bet retai Sen Prė, išskyrus pirmosios dalies epizodus." Vos tik padėjęs į šalį knygą, Panckoucke'as griebėsi plunksnos pagautas noro išsikalbėti – nors ir nedaug ką turėjo pasakyti (žengė tik pirmuosius žingsnius leidyboje ir dar nesvajojo užversti rinką Voltaire'o veikalais):

Monsieur, nuostabūs jūsų kūriniai – tai viską ryjanti liepsna. Jie persmelkė mano sielą, sustiprino mano širdį, apšvietė protą. Ilgai mano mintys, kupinos apgaulingų nekantrios jaunystės iliuzijų, klydinėjo ieškodamos tiesos. Ieškojau laimės, bet ji mane aplenkė... Nagrinėdamas šiuolaikinius autorius, kursčiau savo apmąstymus. Jau buvau tapęs užkietėjusiu niekšu savo širdyje, nors ir nebuvau padaręs nieko, dėl ko turėčiau rausti. Man reikėjo Dievo, galingo Dievo, kuris atitrauktų nuo tos bedugnės, ir jūs, monsieur, esate Dievas, padaręs tą stebuklą. Jūsų *Héloïse* padėjo suprasti tai, ką buvau pradėjęs suprasti skaitydamas kitus jūsų veikalus. Kokias ašarų upes aš išliejau prie jos! Kiek atodūsių ir dvejonių! Kaip dažnai matydavau savo kaltes. Kai perskaičiau palaimingą jūsų knygą, pamilau dorybę, ir mano širdis, kurią laikiau apmirusia, ėmė plakti stipriau negu bet kada. Mane vėl apėmė jausmai. Meilė, gailestis, dorovė, tauri draugystė visam laikui įsiviešpatavo sieloje.[68]

Skaitytojai nuolat grįžta prie tos pačios temos. Jeanas Jacques'as privertė juos atidžiau pažvelgti į gyvenimo prasmę. Jie klydo kaip Julija ir Sen Prė, bet širdimis visada mylėjo dorybę ir dabar atsidavė jai – ne abstrakčiai dorybei, bet tokiai jos atmainai, kurią pritaikys savo šeimos gyvenime. M. Rousselot, B.-L. de Lenfantas de la Patrière'as, A.-L. Lalive'as de Jully'is skaitė, raudojo ir pasiryžo pertvarkyti savo gyvenimą. F.-C. Constant de Rebecque pamilo savo vyrą, įsivaizduodama jį Sen Prė, o save Julija. O J.-L. Le Cointe'as pamatė visą savo šeimą naujai: „Nuoširdžiai atsidavęs jaunai žmonai, iš jūsų aš sužinojau (tą patį sužinojo ir ji), jog tai, ką laikėme tik prieraišumu įpratus gyventi kartu, iš tikrųjų yra švelniausia meilė. Sulaukęs dvidešimt aštuonerių metų, esu keturių vaikų tėvas ir vadovausiuosi jūsų pamokomis ugdydamas juos žmonėmis – ne tokiais, kokie zuja aplinkui, bet tokiais kaip jūs."[69]

Būtų neteisinga nuvertinti tokius jausmų išsiliejimus vadinant juos „sirgalių" paštu – nors tai, kad rašytojas gauna laiškų iš nepažįstamų gerbėjų, buvo reikšminga naujovė, besiformuojančio rašytojo kulto, kurį kūrė ir patsai Rousseau, dalis. Šiandien tie laiškai gali atrodyti naivūs, tačiau jie liudija, kad Rousseau retorika prieš du šimtus metų buvo veiksminga. „Sirgaliai"

skaitė Rousseau kūrinius taip, kaip jis pats norėjo, kad jie būtų skaitomi, ir įsijausdavo į vaidmenis, siūlomus pratarmėse. „Iš tikrųjų, *monsieur*, nemanau, kad pasaulyje rastumėte skaitytoją, labiau jūsų vertą negu aš, – rašė A.-J. Loyseau de Mauléonas. – Jūsų knygoje nėra nei vieno aprašymo, nei vieno sentimento, nei vieno apmąstymo, nei vieno pradmens, kurie neatitiktų nelaimingos manosios dalios." Aprašinėdami tai, kaip jie sutramdė savąjį kritikos instinktą, susitapatino su veikėjais ir leidosi užliejami emocijų, skaitytojai perpasakodavo arba cituodavo, sąmoningai arba ne, instrukcijas, kurias Rousseau buvo pateikęs pratarmėse. Vienas gerbėjas aiškino, kad Julijos meilės istorija jį taip sujaudino, jog jis net neabejoja, kad tai tiesa. Tik beširdžiams prisiskaitėliams iš *le monde* tai gali būti „prasimanymas." Kitas beveik pažodžiui pakartojo moralinį pratarmės argumentą, darydamas išvadą: „Aš jaučiuosi tapęs geresnis po to, kai perskaičiau jūsų romaną, kuris, tikiuosi, nėra romanas." O trečiasis atvirai atskleidė užuominą: „Jūsų knyga padarė man įspūdį, kokį buvote numatęs savo pratarmėje."[70]

Ašarų tvano, *La Nouvelle Héloïse* paleisto 1761 metais, nereikėtų laikyti dar viena ikiromantinio sentimentalizmo banga. Taip buvo reaguota į naują retorinę situaciją. Skaitytojas ir rašytojas pradėjo bendrauti per spausdintą puslapį, kiekvienas prisiimdamas idealią formą, įsivaizduotą tekste. Jeanas Jacques'as atvėrė savo sielą tiems, kas gebėjo teisingai jį perskaityti. Skaitytojai pajuto, kad jų sielos pakilo aukščiau kasdienės egzistencijos negandų. Bendraudami su *„l'Ami Jean-Jacques"*, jie pasijusdavo galį iš naujo pradėti gyventi kaip sutuoktiniai, gimdytojai ir piliečiai. Taip ir pasielgė Ransonas keleriais metais vėliau, kai pradėjo skaityti Rousseau.

Taigi Ransono atvejis nebuvo išskirtinis. Laiškuose, kuriuos jis siuntė Ostervaldui nuo 1774 iki 1785 metų, pateikiami tokie patys atsiliepimai, kokius galime rasti 1761 metais Rousseau gautuose laiškuose. Tai rodo, kad Rousseau pasiūlytas skaitymo

būdas buvo svarbus reiškinys ikirevoliucinėje Prancūzijoje. Kiek svarbus? To neįmanoma tiksliai nustatyti, bet galima jį priešpriešinti vyravusiai hipotezei – faktiškai tik plačiam apibendrinimui, kuris formavosi naujame skaitymo istorijos tarpsnyje, t.y. „skaitymo revoliucijoje" (*Leserevolution*), vykusioje Europoje aštuoniolikto šimtmečio pabaigoje.

Rolfas Engelsingas ir kiti vokiečių mokslininkai teigė, kad skaitymo revoliucijos sąvoka skirsto skaitymo raidą į du etapus.[71] Nuo renesanso iki maždaug 1750 metų europiečiai skaitė „intensyviai". Jiems buvo prieinama tik nedaug knygų – Biblija, religijos veikalai, atsitiktinis pasakų rinkinys ar almanachas. Jie skaitydavo jas daug kartų, apmąstydami arba garsiai dalydamiesi savo mintimis su kitais šeimoje ir draugiškuose susibūrimuose (*Spinnstube* ir *veillée*). Aštuoniolikto šimtmečio antroje pusėje išsilavinę žmonės pradėjo skaityti „ekstensyviai". Jie „prarydavo" daug spaudinių, ypač romanų ir periodikos, mėgstamų žanrų skaitymo klubuose (*Lesegesellschaften, cabinets littéraires*), kurių vis daugėjo miestų centruose. Jie skaitydavo kiekvieną tekstą tik kartą savo malonumui, paskui griebdavosi kito.

Intensyvaus ir ekstensyvaus skaitymo skirtumu galima pasinaudoti lyginant skaitytojų elgesį prieš penkis šimtus metų su skaitytojų elgesiu šiandien. Bet ar tai padės mums nustatyti tai, kada tiksliai įvyko persilaužimas aštuoniolikto šimtmečio pabaigoje? Tai nepadės, jei Ransono atvejis yra nors kiek tipiškas. Ransonas perskaitė daug romanų ir periodinių leidinių ir retkarčiais skaitydavo juos su draugais, o tai šiek tiek panašu į vokiečių *Lesegesellschaften* visuomeniškumą. Jis tai pabrėžė laiške Ostervaldui 1774 metais: „Nordinghas, kuris skaito daug leidinių drauge su manimi, prašo jų nebesiuntinėti jam, nes egzempliorius, kurį aš gaunu, tiks mums abiem."[72] Tačiau tai neturi nieko bendra su intensyvumu. Septyneriems metams praslinkus Ransonas parašė nutraukiąs spaudos prenumeratas, kad galėtų skaityti dar intensyviau: „Prisipažįstu, esu užverstas periodika, kuri atima daug laiko. Jį norėčiau praleisti skaitydamas rimtas

knygas. Todėl užuot užsisakinėjęs daugiau periodikos, stengiuosi jos sumažinti."[73] Ransono susidomėjimas bendraamžių romanais anaiptol nereiškė, kad jis nevertina klasikų ar kad perskaitė didžiąsias prancūzų literatūros knygas paskubomis ir tiktai kartą. Ransonas rašė, kad mėgsta Mercier ir *Tableau de Paris*, ir čia pat pridėjo: „Bet negaliu atleisti jam to, ką kalba apie Racine'ą, nuostabų poetą, kuriuo žaviuosi kiekvieną kartą, kai skaitau iš naujo."[74] Sunku būtų rasti uolesnį skaitytoją kaip Ransonas, jis skaitydavo intensyviau, kai rasdavo daugiau laiko. Ko gero, jo atvejis tiktų „skaitymo revoliucijos" nesėkmei iliustruoti.

Kad Ransono skaitymo metodas nesikirto su pagrindine epochos tendencija, galima įsitikinti pasklaidžius Viard'o vokišką analogą, Johanno Adamo Bergko skaitymo vadovėlį *Die Kunst Bücher zu Lesen* (*Knygų skaitymo menas*, Jena, 1799), kuris tinka *Leserevolution*, jeigu ji įvyko, pagrįsti. „Užuot nagrinėjęs tarimo problemas kaip Viard'as, Bergkas pateikė detalų skaitymo meną." Pirmiausia jis nurodė, kaip traktuoti knygą kaip tokią. „Niekada neskaitykite stovėdami arba tik ką pavalgę. Užuot tai darę, nusiprauskite veidą šaltu vandeniu, išsineškite knygą į lauką ir skaitykite ją gamtoje garsiai, nes balso skambėjimas padeda suprasti idėjas. Bet svarbiausia, turite būti deramai dvasiškai nusiteikę. Užuot pasyviai reagavę į tekstą, pasinerkite į jį, supraskite jo prasmę ir pritaikykite savo gyvenimui. Skaitydami viską siekite su savuoju „aš", viską apmąstykite savo požiūriu ir niekada nepamirškite to, kad, nagrinėdami kūrinius, jūs tampate laisvesni ir nepriklausomi, ir tai padeda rasti raišką jausmams."[75] Šią skaitymo koncepciją Bergkas aiškina Jeano Jacques'o Rousseau pavyzdžiu. Jis paskyrė Rousseau svarbiausią skyrių, o antraštiniame puslapyje pacitavo tas pačias *La Nouvelle Héloïse* eilutes, kurios labai svarbios tokiems skaitytojams kaip Ransonas: „Nedaug skaityti ir apmąstyti tai, ką skaitome, arba išsikalbėti apie tai, kaip iki galo suprasti kūrinį."[76] Tokiai nuomonei būtų visiškai pritaręs Viard'as, kuris manė, kad skaitydamas žmogus moraliai pasirengia gyvenimui. Skaitymo metodika, išdėstyta vadovėliuose, ku-

rios laikytis reikalavo Rousseau ir kurią praktiškai taikė Ransonas, buvo tokia pati. Tačiau tai nebuvo Engelsingo revoliucijos „ekstensyvusis“ skaitymas.

Trumpai tariant, man atrodo, kad tokios revoliucijos apskritai nebuvo. Ir vis dėlto kažkas pasikeitė, kad, baigiantis aštuonioliktam šimtmečiui, skaitytojai pradėjo atsiliepinėti į tekstus. Kiek buvo tų skaitytojų? Kiek buvo tekstų? Galiu pateikti daug klausimų, bet atsakymų vis tiek nebus. Galime tik manyti, kad tam tikros visuomenės dalies skaitymo kokybė keitėsi baigiantis senajam režimui. Nors prie tos kaitos prisidėjo daug rašytojų, nuopelnus pirmiausia skirčiau Rousseau. Jis mokė savo skaitytojus taip skaityti knygas, kad literatūra būtų įtraukiama į gyvenimą. Rousseau skaitytojai pamildavo, tuokdavosi ir augindavo vaikus įsigyvenę į spausdintus puslapius. Žinoma, jie nebuvo pirmieji, kurie dramatiškai pasidavė knygų įtakai. Didelę įtaką darė paties Rousseau religingumas, kurį jis paveldėjo su kalvinistiniu išsimokslinimu. Jo skaitytojai pritaikė ankstesnį religinio skaitymo stilių naujai medžiagai, ypač romanui, – o tai iki tol buvo nesuderinama. Panašiai skaitytojai galėjo reaguoti į Nietzsche'ę ar Camus ar net į nūdienę populiariąją psichologiją. Bet ėmus ieškoti paralelių Rousseau pasiūlytam skaitymo būdui kituose amžiuose, išblėstų jo ypatingumas ir būtų sumenkinta reikšmė. Ransonas ir jo amžininkai buvo saviti skaitytojai, atsiradę aštuonioliktame šimtmetyje ir pradėję nykti *madame* Bovari epochoje. Ikirevoliucinės Prancūzijos skaitytojai taip aistringai įniko skaityti tekstus, kad sunku tai įsivaizduoti. Toji aistra tolima mums kaip ir vikingų geismas plėšti arba demonų baimė tarp Balio gyventojų.

Manyčiau, kad toks skaitymo būdas galėtų rasti vietą tarp skaitymo, norint gauti malonumą (*plaire*), septyniolikto šimtmečio pabaigoje ir skaitymo, siekiant išsiblaškyti (*distraire*), devyniolikto šimtmečio pabaigoje. Bet tokia schema pernelyg supaprastinta. Nelieka vietos tiems, kas skaito norėdamas patekti į dangų, suprasti gamtos dėsnius, išmokti deramai elgtis ar

pagaliau sutaisyti savo radiją. Skaitymas įgijo įvairių formų, todėl sunku atsekti bendrą raidos kryptį. Tačiau rusoistinę jo atmainą dera laikyti ryškiu istoriniu reiškiniu ir nepainioti su dabartiniu skaitymu, nes senojo režimo skaitytojai gyveno tokio mentaliteto pasaulyje, kokį šiandien sunku įsivaizduoti.

Poreikis apmąstyti tai, kas beveik neapmąstoma, ir suprasti, kaip skirtingai žmonės yra aiškinęsi pasaulį, sugrąžina mus prie Jeano Ransono. Baigdamas turiu prisipažinti, jog laikau jį pavyzdžiu ne dėl to, kad jis atitinka tam tikrą statistinį etaloną, bet todėl, kad jis buvo tas tikrasis „kitas", kuriam skirti Rousseau veikalai. Jis įkūnijo ir idealų skaitytoją, įsivaizduotą tekste, ir realų skaitytoją, kuris pirko knygas. Tai, kaip jis mokėjo suderinti tuos vaidmenis, ir liudija Rousseau retorikos veiksmingumą. Perkeldamas savo pasaulio viziją į Jeano Ransono kasdienybę, Rousseau įrodė galįs visur prisiliesti prie gyvenimo. Skaitydamas tekstus taip, kaip jį mokė Rousseau, Ransonas įtvirtino naują skaitytojo ir spausdinto žodžio santykį. Rašytojas ir skaitytojas drauge pakeitė bendravimo būdą, kuris toli peržengė literatūros ribas ir paliko pėdsaką keliose revoliucionierių ir romantikų kartose.

Priedas: Ransono knygų užsakymai 1775–1785 metų laikotarpiu

Į čia pateikiamą sąrašą įtrauktos visos knygos, kurias Ransonas užsisakė iš STN nuo 1775 iki 1785 metų. Jis trumpino pavadinimus, todėl juos (bei kitą palydimąją informaciją, net viename tome neišsitenkančių leidinių formatą) teko atstatyti remiantis informacija, aptinkama įvairiose aštuonioliktojo šimtmečio literatūros bibliografijose. Neįmanoma tiksliai nustatyti, kuris tos ar kitos knygos leidimas pateko į Ransono rankas, todėl sąraše nurodomos leidimo datos, kiek galima artimesnės Ransono užsakymų datoms. Aiškindamasis, kokius leidimus siūlė STN,

daugiausia rėmiausi jos katalogais, reguliariai siuntinėtais į La Rošelį. STN ne tik spausdino knygas, bet ir užsiėmė didmenine jų prekyba – 1785 metų katalogą sudaro 800 pavadinimų, – o knygas, kurių atsargos pasibaigdavo, imdavo iš kitų Šveicarijos leidėjų. Tad Ransonas galėjo gauti iš savojo Nešatelio tiekėjo praktiškai bet kokią tais laikais išleistą knygą. Tik reikia nepamiršti, kad jis pirkdavo knygų ir kitur, pavyzdžiui, įsigydavo jų iš vietinio knygų pirklio Guillaume'o Pavie. Štai kodėl šiame sąraše dominuoja šveicariškieji leidimai ir atsispindi tik bendras Ransono skaitymo polinkių vaizdas, o ne tikslus Ransono bibliotekos inventorius.

Pavadinimuose išlaikyta originali rašyba, taip pat antraštiniuose puslapiuose paminėta publikavimo vieta. Neturėjau galimybės identifikuoti tik trijų knygų.

I. Religija (12 pavadinimų)

Šventasis Raštas, religiniai tekstai

La Sainte Bible, qui contient le vieux & le nouveau Testament, revue & corrigée sur le texte hébreu & grec, par les pasteurs & professeurs de l'église de Genève, avec les arguments & les réflexions sur les chapitres de l'Ecriture-sainte, & des notes, par J.F. Ostervald (Neuchâtel, 1779), 2 t. *in folio.*

Les psaumes de David, mis en vers françois, avec les cantiques pour les principales solemnités (Vévey, 1778).

Abrégé de l'histoire-sainte & du catéchisme d'Ostervald (Neuchâtel, 1784). *Recueil de prières, précédé d'un traité de la prière, avec l'explication et la paraphrase de l'Oraison dominicale* (Celle, 1762), parašė J.-E. Roques.

La nourriture de l'ame, ou recueil de prières pour tous les jours de la semaine, pour les principales fêtes de l'année & sur différens sujets intéressans (Neuchâtel, 1785), parašė J.F. Ostervald.

Morale évangélique, ou discours sur le sermon de N.S.J.C. sur la montagne (Neuchâtel, 1776), 7 t. *in-8°*, parašė J.-E. Bertrand.

Pamokslai

Année évangélique, ou sermons pour tous les dimanches & fêtes de l'année (Lausanne, 1780), 7 t. *in-8°*, parašė J.-F. Durand.

Sermons sur les dogmes fondamentaux de la religion naturelle (Neu-

châtel, 1783), parašė H.-D. Chaillet.

Sermons sur différens textes de l'Ecriture-sainte (Neuchâtel, 1779), 2 t. *in-8°*, parašė J.-E. Bertrand.

Sermons de Jean Perdriau [nėra duomenų].

Sermons sur divers textes de l'Ecriture-sainte (Genève, 1780), 2 t. *in-8°*, parašė J.E. Romilly.

II. Istorija, kelionės, geografija (4 pavadinimai)

Histoire philosophique et politique des établissemens et du commerce des Européens dans les deux Indes (Genève, 1780), 4 t. *in-4°*, parašė G.-T. Raynal.

Voyage en Sicile et à Malte, traduit de l'anglois de M. Brydone, par M. Démeunier (Londres, 1776), 2 t. *in-8°*, parašė Patrick Brydone.

Voyage historique & littéraire dans la Suisse occidentale (Neuchâtel, 1781), 2 t. *in-8°*, parašė J.-R. Sinner.

Description des montagnes & des vallées qui font partie de la principauté de Neuchâtel & Valengin (Neuchâtel, 1766), parašė F.-S. Ostervald.

[*Abrégé élémentaire de l'histoire universelle* ir *Cours de géographie élémentaire*: žr. prie vaikų literatūros.]

III. Grožinė literatūra (14 pavadinimų)

Raštai

Oeuvres de Molière (Rouen, 1779), 8 t. *in-12*.

Oeuvres de M. La Harpe (Paris, 1778), 6 t. *in-8°*.

Oeuvres de Crébillon père (Paris, 1774), 3 t. *in-12*.

Oeuvres complètes d'Alexis Piron (Neuchâtel, 1777), 7 t. *in-8°*.

Oeuvres de J.-J. Rousseau (Neuchâtel, 1775), 11 t. *in-8°*.

Oeuvres de J.-J. Rousseau (Genève, 1782), 31 t. *in-12*.

Oeuvres posthumes de J.-J. Rousseau, ou recueil de pièces manuscrites pour servir de supplément aux éditions publiées pendant sa vie (Neuchâtel ir Genève, 1782–1783), 12 t. *in-8°*.

Romanai

Histoire de François Wills ou le triomphe de la bienfaisance (Neuchâtel, 1774), parašė S.J. Pratt.

Le paysan perverti, ou les dangers de la ville, histoire récente mise au jour d'après les véritables lettres des personnages (La Haye, 1776), 4 t. *in-12*, parašė N.-E. Restif de la Bretonne.

Adèle et Théodore ou lettres sur l'éducation, contenant tous les principes relatifs aux trois différens plans d'éducation des princes, des jeunes personnes, & des hommes (Paris, 1782), parašė S.-F. Ducrest de Saint-Aubin, markizas de Sillery, grafienė de Genlis.

Histoire de l'admirable Don Quichotte de la Manche (Lyon, 1781), 6 t. *in-12*, parašė Miguel de Cervantes y Saavedra.

Kita

Théâtre de société (Neuchâtel, 1781), 2 t. *in-8°*, parašė Mme de Genlis.

L'an deux mille quatre cent quarante, rêve s'il en fut jamais (Londres, 1775), parašė L.-S. Mercier.

Mon bonnet de nuit (Neuchâtel, 1784), 2 t. *in-8°*, parašė L.-S. Mercier.

IV. Medicina (2 pavadinimai)

Soins faciles pour la propreté de la bouche & pour la conservation des dents, par M. Bourdet, dentiste, suivi de l'art de soigner les pieds (Lausanne, 1782), parašė Bernard Bourdet.

Avis, contenant la manière de préparer une remède contre la rage, publié à Berlin par ordre du Roi de Prusse [nėra duomenų].

V. Vaikų literatūra, pedagogika (18 pavadinimų)

Pramogos

Théâtre d'éducation, à l'usage des jeunes personnes (Paris, 1785), parašė Mme de Genlis.

Nouveaux contes moraux (Lyon, 1776), 2 t. *in-12*, parašė Marie Leprince de Beaumont.

L'ami des enfants (Lausanne, 1783), 5 t. *in-12*, parašė Arnaud Berquin.

Fables de La Fontaine (Paris, 1779), parašė Jean de La Fontaine.

Les hochets moraux, ou contes pour la première enfance (Paris, 1784), 2 t. *in-12*, parašė Monget.

Les jeux d'enfans, poème tiré du hollandois (Neuchâtel, 1781), parašė A.-A.-J. Feutry.

Lectures pour les enfans, ou choix de petits contes également propres à les amuser & à leur faire aimer la vertu (Genève, 1780), autorius nežinomas.

Magasin des enfans, par Mad. le Prince de Beaumont, suivi des conversations entre la jeune Emilie & sa mère (Neuchâtel, 1780), 2 t. *in-12*, parašė Marie Leprince de Beaumont.

Conversations d'Emilie, ou entretiens instructifs & amusans d'une mère avec sa fille (Lausanne, 1784), 2 t. *in-12*, parašė L.-F.-P. Tardieu d'Esclavelles, markizas d'Epinay.

Entretiens, drames, et contes moraux à l'usage des enfans (La Haye, 1778), parašė M.-E. Bouée de Lafite.

Auklėjimas

Annales de la vertu, ou cours d'histoire à l'usage des jeunes personnes (Paris, 1781), 2 t. *in-8°*, parašė Mme de Genlis.

Cours de géographie élémentaire, par demandes & réponses (Neuchâtel, 1783), parašė F.-S. Ostervald.

Les vrais principes de la lecture, de l'orthographe et de la prononciation françoise, suivis d'un petit traité de la ponctuation, des premiers élémens de la grammaire et de la prosodie françoise et de différentes pièces de lecture propres à donner des notions simples & faciles sur toutes les parties de nos connoissances (Paris, 1763), parašė N.-A. Viard.

Abrégé élémentaire de l'histoire universelle destiné à l'usage de la jeunesse (s.l., 1771), parašė Mathurin Veyssière de Lacroze ir J.-H.-S. Formey.

Pedagogika, moralinis ugdymas

Legs d'un père à ses filles (Lausanne, 1775), parašė John Gregory.

Dissertation sur l'éducation physique des enfants (Paris, 1762), parašė J. Ballexserd.

Education morale, ou réponse à cette question, comment doit-on gouverner l'esprit et le coeur d'un enfant, pour le faire parvenir un jour à l'état d'homme heureux et utile (1770), parašė J.-A. Comparet.

Instructions d'un père à ses enfans sur le principe de la vertu & du bonheur (Genève, 1783), parašė Abraham Trembley.

VI. Kita (9 pavadinimai)

Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts & des métiers (Genève et Neuchâtel, 1778–1979), 36 t. teksto ir 3 t. iliustracijų *in-4°*.

Le socrate rustique, ou description de la conduite économique et morale d'un paysan philosophe (Lausanne, 1777), parašė Hans Caspar Hirzel.

Le messager boiteux (Berne, 1777).

Mémoires secrets pour servir à l'histoire de la république des lettres en France depuis 1762 jusqu'à nos jours (Londres, 1777–1783), 21 t. *in-12*, autorystė priskiriama Louis Petit de Bachaumont'ui ir kitiems.

Relation ou notice des derniers jours de M. J.-J. Rousseau, circonstances de sa mort et quels sont les ouvrages posthumes qu'on peut attendre de lui (Londres, 1778), parašė A.-G. Le Bègue de Presles ir J.-H. Magellan.

Discours sur l'économie politique (Geneva, 1785), parašė Jean-Jacques Rousseau.

Lettres de feu M. de Haller contre M. de Voltaire (Berne, 1778), parašė Albrecht von Haller.

Tableau de Paris (Neuchâtel, 1783), 8 t. *in-8°*, parašė L.-S. Mercier.

Portraits des rois de France (Neuchâtel, 1784), 4 t. *in-8°*, parašė L.-S. Mercier.

Pabaiga

Ar paskubomis peržvelgę aštuoniolikto šimtmečio kultūrą galime daryti išvadas apie *mentalités* istoriją? Šis žanras lieka neaiškus, nors prancūzai bandė jį pagrįsti įvadinėmis pastabomis ir metodo diskursais. Iš programinių veikalų įdomiausia yra Pierre'o Chaunu esė *Un Nouveau Champ pour l'histoire sérielle: Le Quantitatif au troisième niveau* („Nauja sritis statistinei istorijai: trečio lygio kvantifikacija"). Chaunu detaliai aiškina hipotezes, nuolat aptinkamas pastarojo meto prancūzų istoriografijoje. Dėl jų sutaria marksistai ir revizionistai, jos lemia geriausių daktaro disertacijų struktūrą ir yra suformuluotos įtakingiausio prancūzų istorinio žurnalo *Annales: Économies, sociétés, civilisations* pavadinime. Teigiama, kad praeityje galima išskirti lygius, kad trečias lygis (kultūra) kažkokiu būdu kildinamas iš pirmųjų dviejų (ekonomikos ir demografijos bei visuomeninės santvarkos) ir kad trečio lygio reiškinius galima suvokti taip pat kaip ir dviejų žemesnių lygių (pasitelkus statistinės analizės priemones, atsižvelgiant į santvarkos ir konjunktūros sąveiką ir skiriant daugiau dėmesio ilgalaikėms permainoms, o ne įvykiams). Ši istoriografinė tradicija, paprastai vadinama aptakiai „Analų mokykla", itin daug prisidėjo formuojant mūsų praeities supratimą – manyčiau, netgi daugiau negu bet kuri kita istorikų srovė nuo dvidešimto šimtmečio pradžios. Bet visos trys hipotezės kelia man abejonių, o ypač norėčiau kvestionuoti trečiąją.[1]

Prancūzai bando sučiuopti buvusias pažiūras ir elgsenas skaičiuodami mišias už mirusiuosius, skaistyklos paveikslus, knygų pavadinimus, prakalbas akademijose, baldus turto sąrašuose, nusikaltimus policijos protokoluose, Mergelei Marijai skirtas maldas testamentuose ir žvakių vaško svarus, sudegintus bažnyčiose šventajam patronui. Skaičiai gali būti įspūdingi, ypač kai juos rašo meistriška Michelio Vovelle'io ar Danielio Roche'o ranka. Tačiau tai tik istoriko sukurti simptomai, kuriuos galima labai įvairiai interpretuoti. Mišių už skaistykloje kenčiančias sielas mažėjime Vovelle'is įžvelgia krikščionybės nuosmukį. Philippe'as Ariėsas tai vadina labiau į vidų nukreipto ir didesnio dvasingumo tendencija. Kairiosios pakraipos pasauliečiams (Vovelle'is, Roche'as, Rogeris Chartier) statistinės kreivės paprastai reiškia pasaulėžiūros *embourgeoisement* (buržuazėjimą); religingiems dešinės atstovams (Ariès'as, Chaunu, Bernardas Plongeronas) jos atskleidžia naujus šeimos ryšių ir labdaros modelius. Vienintelis dalykas, dėl kurio lyg ir sutariama, yra Ernesto Labrousse'o aforizmas: „Viskas atsiranda iš kreivės." Labrousse'o veikalas, pasak Chaunu, yra ryškiausias moderniosios prancūzų istoriografijos „metodo diskurso" pavyzdys, tačiau jis klaidingai apibūdina kultūros reiškinius. Skirtingai nuo ekonomikos kainų išklotinių, demografinių statistikų ir (problemiškesnių) visuomenės istorijos profesinių kategorijų, kultūros objektus sugalvoja ne istorikas, bet žmonės, kuriuos jis tyrinėja. Jie kuria prasmę. Juos reikia skaityti, o ne skaičiuoti. Nors *mentalités* istorija padarė gerą pradžią prieš penkiolika metų, Prancūzijoje ji atrodo sulėtėjusi. Jei tai tiesa, priežastis galėtų būti kultūros kiekybinių rodiklių pervertinimas ir simbolinio elemento socialiniuose santykiuose neįvertinimas.[2]

Prancūzų formuluotės su jos numanomomis nuorodomis į marksizmą ir struktūralizmą niekada per daug nežavėjo kitokio mąstymo atstovų, Prancūzijoje vadinamų „anglosaksais". Bet kultūros istorija kelia problemų ir mūsų pačių tradicijoje. Kiek mūsų knygų prasideda socialinio fono aprašymu ir baigiasi kal-

bėjimu apie kultūrą? Ši tendencija ryški visoje *The Rise of Modern Europe* („Moderniosios Europos iškilimas") serijoje, kurią sumanė Williamas Langeris, žymiausias savo kartos Amerikos istorikas, o ypač Langerio serijai parašytame tome. Mus domina dėstymo metodas dėl numanomos prielaidos: jei sugebame teisingai suvokti socialinį foną, kultūrinis turinys atsiranda tarsi savaime. Tvarkome savo darbą manydami, kad kultūrinės sistemos kildintinos iš visuomeninių santvarkų. Gal jos ir kildinamos, bet kokiu būdu? Neįmanoma išvengti šito klausimo, tačiau jis retai išaiškinamas. Bet jeigu nebūsime jam pasirengę, galime nuklysti į naivųjį funkcionalizmą. Keithas Thomasas pradeda savo magistro disertaciją *Religion and the Decline of Magic* (*Religija ir magijos saulėlydis*) skyriumi apie atšiaurias ir nesaugias gyvenimo sąlygas šešioliktame ir septynioliktame šimtmečiuose, kai klestėjo raganavimas, ir baigia skyriumi apie pagerėjusias sąlygas aštuonioliktame šimtmetyje, kai jis išnyko. Thomasas yra linkęs manyti, kad socialinės sąlygos nulemia populiarius tikėjimus. Tačiau susidūręs su tokiu drąsiu ir atviru teiginiu, jis atsitraukė ir pasielgė išmintingai, nes antraip būtų turėjęs priimti nesudėtingą stimulo ir atsako požiūrį į nuostatos formavimą, o tada net chronologija būtų netekusi prasmės. Anglijos kaimiečių gyvenimas stipriai nepagerėjo 1650–1750 metais. Nuostatos dažnai keisdavosi sąlyginio stabilumo laikotarpiais ir likdavo santykinai stabilios per suirutes. Tai atskleidė Lawrence'as Stone'as anglų šeimos gyvenimo studijoje. Philippe'as Ariėsas nustatė tą pačią tendenciją Prancūzijoje, ir net Michelis Vovelle'is prisipažino negalįs susieti religinių pažiūrų su socialiniais pokyčiais savo kapitaliniame veikale *Piété baroque et déchristianisation* (*Barokinis pamaldumas ir dekrikščionizacija*).[3]

Miniu tuos istorikus ne todėl, kad norėčiau užsipulti, bet dėl to, kad jie geriausi savo profesijos atstovai. Bet kai jie bando sujungti visuomenės ir kultūros istoriją, susiduria su tokia pačia problema. Galbūt labiau pasisektų orientuojant kultūros istoriją kita kryptimi: antropologijos link. Žinia, šis pasiūlymas nėra

visiškai naujas. Daug anksčiau tai padarė Keithas Thomasas, dar pirma jo E.E. Evansas-Pritchardas ragino antropologus atsigręžti į istoriją. Keliolika antropologijos knygų, kurias parašė istorikai, ir kai kurie istoriniai antropologų leidiniai parodė, kad toms dviem disciplinoms skirta susieiti.[4]

Bet kaip? Kelias į gryną antropologijos istoriją lieka neaiškus, ir abejoju, ar istorikai gali jį rasti savindamiesi gretutinių disciplinų reiškinius ir skolindamiesi išbandytas metodologijas. Antropologai neturi bendro metodo, viską apimančios teorijos. Jei tiktai paprašysite pasakyti kultūros apibrėžimą, jie linkę pradėti klanų tarpusavio karą. Tačiau, nepaisant nesutarimų, jie pripažįsta bendrą orientaciją. Įvairiais keliais atsidurdami tarp skirtingų genčių, antropologai paprastai stengiasi matyti daiktus vietos gyventojų akimis, suprasti, ką jie galvoja, ir išsiaiškinti socialinius prasmės matmenis. Jie remiasi prielaida, kad simboliai plinta kaip oras, kuriuo kvėpuojame, arba, naudojantis jų pamėgta metafora, – kaip kalba, kuria kalbame.

Rizikuodamas dėti žodžius į savo vietinių informatorių lūpas, manau, jog dera nurodyti, kad antropologai, nuolatos domėdamiesi kalba, rūpinasi išraiškingumu, stiliumi, leksikologija ir sintakse bei skiria dėmesio tiek bendruomenėms, tiek individams. Kiekvienas kalbame savitai, bet visi naudojamės ta pačia gramatika – beje, dažniausiai to nė nejausdami. Gramatikos klaidas ar nukrypimus nuo idiomos gali pastebėti kiekvienas, netgi beraštis, – išskyrus tuos atvejus, kai „klaidas" toleruoja populiarus dialektas, tada jos nerėžia ausies, – nes tam tikri dalykai yra visuotinai pripažįstami klaidingais ir tam tikrų dalykų negalima ištarti. Galime imti vartoti kitą kalbą, bet tada prisiimame naujų apribojimų ir padarome naujų klaidų. Galime pasirinkti ir skirtingą intonaciją, mėgaudamiesi *Sprachgefühl je ne sais quoi* („kalbos jausmo [vok.], nežinia kuo [pranc.]"). Tokie terminai neišverčiami, ir tai leidžia manyti, kad nėra ekstravagantiška žaisti intonacijos ir stiliaus sąvokomis kultūrose – tokį dalyką suvokiame lygindami posakius,

tokius kaip *bloody-minded* ir *grogneur*, arba kalbinius skolinius, kaip antai *le fair-play anglais* ir *French finesse*, arba tarpkultūrinius užgauliojimus, tokius kaip *French leave* ir *capote anglaise*. Galbūt antropologai per dažnai vartoja kultūros kaip kalbos koncepciją, bet ji stimuliuoja juos. Juk jeigu kultūra idiomatinė, tai ji susigrąžinama. Ir jeigu užtektinai jos tekstų yra išlikę, ją galima atkasti iš archyvų. Galime nebevargti stengdamiesi išsiaiškinti, kaip dokumentai „atspindi" jų socialinę aplinką, nes jie egzistavo simboliškame pasaulyje, kartu socialiniame ir kultūriniame.

Bet kaip sudėlioti simboliškus pasaulius, sugriuvusius prieš šimtmečius? Šioje knygoje bandoma tai padaryti. Skaitytojas gali spręsti, ar pavyko. Kadangi aš nesivaržydamas kritikuoju kitus, turiu pripažinti kai kuriuos savo metodologinius nuklydimus. Labiausiai nuogąstauju dėl dviejų: nesėkmės sprendžiant įrodymų ir tipiškumo problemas. Šios knygos pirmoji dalis, ypač pirmasis skyrius, yra labai netikslus pateikiamais liudijimais („liudijimas" man priimtinesnis negu „įrodymas"). Folklorą galime laikyti pripažintu mokslu, bet jis geriausiai suvokiamas esamuoju laiku, kai pasakų sekėjus galima girdėti, įrašinėti, filmuoti ir klausinėti. Jokiu būdu negalime pažengti toliau, nei apytikriai įsivaizduodami, kaip būdavo sekamos pasakos kadaise. Mes netgi tiksliai nežinome, kada ir kaip jos būdavo sekamos ir kokie buvo jų tekstai. Liudijimai tokie migloti, kad dažnas numotų ranka į tą reikalą, bet manau, didesnė klaida yra atsisakyti folkloro, nei jį interpretuoti atsainiai. Netobuli liaudies pasakų užrašymai yra beveik vienintelis senojo režimo sakytinių tradicijų palikimas, tačiau pasakas galima laikyti turtingiausiu mums prieinamu šaltiniu, jei norime rasti ryšį su praeities valstiečių dvasiniu pasauliu. Rizikuodamas susilaukti neigiamos reakcijos, aš net drįsčiau įrodinėti, kad šiai kultūros istorijos sričiai negalima taikyti tokių įrodymų etalonų, kokie taikomi tarptautiniams santykiams ar politikos istorijai. Pasaulėžiūrų negalima nustatyti „įrodymais". Jos sunkiai apčiuopiamos

ir praslystų tarp pirštų, jeigu kas traktuotų jas kaip *Congressional Record* puslapius.

Stengdamiesi išvengti nepagrįsto pozityvizmo pavojaus neturėtume daryti klaidos – manyti, kad antropologijos istorijoje leidžiama viskas. Galime klaidingai suvokti kultūras, kaip suklystame kalbėdami. Pažiūroms būdingi ir įrodymai, todėl turėtume mokėti juos rasti ne intuityviai pasiduodami lengvabūdiškai visuomenės nuomonei, bet tirdami šaltinius. Istorinio folkloro atveju galime išnagrinėti visus pasakos variantus vienoje tradicijoje ir sistemingai lyginti juos su variantais kitose tradicijose. Galbūt pavyks aptarti tik kultūrinio stiliaus bendrumus, – ir būgštauju, kad mano apibendrinimai gali pasirodyti pernelyg impresionistiniai, – bet galėsime rasti ryšį su skirtingomis kultūromis.

Manau, kad rasti šį ryšį galima ieškant neaiškumų tekstuose. Plėtodamas kačių skerdynių Švento Severino gatvėje temą, bandžiau parodyti, jog tai, kas glumina, tyrinėjant gali tapti perspektyvu. Kai atsitrenkiame į tai, ko nesuvokiame, gali atsitikti taip, kad pataikėme į tą vietą, nuo kurios prasiveria vartai į kitokį mentalitetą. Suvokę čiabuvio požiūrių sistemą, galėsime dairytis jo simbolių pasaulyje. Pamatyti išdaigą tokiame nejuokingame įvykyje kaip ritualinis kačių žudymas reiškia žengti pirmą žingsnį „gaudant" kultūrą.

Tačiau tokia procedūra iškelia naują problemą: ar nesavavališka pasirinkti tokią medžiagą ir ar neįžūlu iš to daryti apibendrinančias išvadas? Iš kur man žinoti, kad paliečiau jautrią stygą, o ne išskirtinio atvejo gaidą – patologiškai žiauraus spaustuvininko siautėjimą arba nepaprastai plepaus monpeljiečio maniją? Turiu prisipažinti, kad pasijuntu nesmagiai išgirdęs tokius prieštaravimus. Pirmoji mano reakcija būna noras užbėgti kritikams už akių juos paneigiant: nenoriu pavaizduoti tipiško valstiečio, amatininko, buržua, biurokrato, *philosophe* ar romantiko. Nesistengiau skyrius jungti kaip sisteminio mokslinio veikalo dalis. Jie parašyti kaip esė bandant išreikšti idėjas ir parodyti

įvairias kultūros interpretavimo kryptis. Stengiausi rašyti ir dėstyti savo teorines prielaidas laisvai, net rizikuodamas pasirodyti pretenzingas ir piktnaudžiaujantis vienaskaitos pirmuoju asmeniu. Tos formos apskritai vengiau.

Taigi prisipažįstu, kad nematau aiškios takoskyros tarp idiomos ir individualybės. Galiu tiktai paliudyti darbo nuo pradžios iki pabaigos ir vėl iš naujo su tekstais ir kontekstais svarbą. Gal tai nevisiškai atitinka metodologiją, bet turi privalumų. Tai neužtušuoja išskirtinio elemento istorijoje ir leidžia pasiremti bendru patyrimo pagrindu. Pradėti priešingai, kai pirmiausia surandama idioma, o paskui aiškinamasi individuali išraiška, nėra perspektyvu. Niekad nesusiduriame su grynomis idiomomis. Mes interpretuojame tekstus. Bet kitų kultūrų bendrieji pradmenys turi išlikti išsaugotuose dokumentuose, ir mes privalome juos atkasti. Gal kitiems kasinėtojams seksis ten, kur man nepavyko.

Tačiau abejoju, ar kuris nors pateiks galutinius atsakymus. Nuolat atsiranda naujų klausimų ir istorija niekada nesustoja. Mes nežadame „galutinio rezultato" ar paskutinio žodžio, bet jei toks būtų, jis priklausytų Marcui Blochui, kuris žinojo, kad kai istorikai išdrįsta leistis į praeitį, jie ieško ryšio su išnykusia žmonija. Nors jie ir turi daug profesinių žinių, vadovaujasi nuojauta ir kliaunasi uosle: „Geras istorikas panašus į legendos žmogėdrą. Jis žino, kad ten, kur kvepia žmogiena, jo laukia grobis."[5]

Pastabos

Pirmas skyrius

1 Šis tekstas ir kiti prancūzų liaudies pasakų tekstai, aptariami šioje apybraižoje, paimti iš Paul Delarue ir Marie-Louise Tenèze, *Le Conte populaire français* (Paris, 1976) tritomio. Tai geriausias prancūzų liaudies pasakų rinkinys, nes jame pateikiami visi užrašyti kiekvienos pasakos variantai kartu nurodant, kaip jie surinkti iš sakytinių šaltinių. Delarue ir Tenèze išdėsto pasakas pagal Aarne'o–Thompsono klasifikaciją, tad jas galima palyginti su to paties „pasakų tipo" variantais kitoje sakytinėje tradicijoje. Žr. Antti Aarne ir Stith Thompson, *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography* (2-as patais. leid., Helsinki, 1973). Toliau pateikiamos nuorodos į Aarne'o–Thompsono pavadinimus, kuriais galima pasinaudoti išdėstant tekstus Delarue ir Tenèze veikale. Pavyzdžiui, šiuo atveju pasaka priskirtina 333 pasakos tipui „Rajūnas", ir trisdešimt penki jos variantai pateikiami *Le Conte populaire français*, I, p. 373–381. Pasirinkau versti labiausiai paplitusį variantą. Daugiau informacijos apie pasakas kaip istorinį šaltinį žr. Stith Thompson, *The Folktale* (Berkeley–Los Angeles, 1977, 1-as leid., 1946) ir nuorodas šio skyriaus 7 ir 8 pastabose.

2 Erich Fromm, *The Forgotten Language: An Introduction to the Understanding of Dreams, Fairy Tales and Myths*, New York, 1951, p. 235–241, cituojama iš 240 p.

3 Apie „Raudonkepuraitės" šaltinius bei kaitą žr. Johannes Bolte ir Georg Polívka, *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*, 5 t., Leipzig, 1913–1932, I, p. 234–237, ir IV, p. 431–434, ir labiau dabartinį kūrinį – Wilhelm Schoof, *Zur Entstehungsgeschichte der Grimmschen Märchen*, Hamburg, 1959, p. 59–61 ir 74–77. Mano įrodymų sampratą savo interpretavimais paremia H.V. Velten, „The Influence of Charles Perrault's *Contes de ma mère l'oye*", in *The Germanic Review*, V, 1930, p. 4–18, ir Paul Delarue, „Les Contes merveilleux de Perrault et la tradition populaire", in *Bulletin folklorique d'Ile-de-France*, nauja serija, 1951, liepa–spalis, p. 221–228 ir 251–260. Grimmai taip pat išleido antrą pasakos versiją, kuri pasibaigia taip, kaip pasaka „Trys paršiukai" anglų kalba (124 pasakos tipas). Jie gavo ją iš Dorothea Wild, kuri vėliau ištekėjo už Wilhelmo Grimmo. Wild savo ruožtu išgirdo ją iš savo tarnaitės, „die alte Marie", kurią Schoofas atpažino buvus Marie Müller, Amerikos

išsivadavimo kare žuvusio kalvio našlę: Schoof, *Zur Entstehungsgeschichte*, p. 59–61. Nors Grimmai stengėsi tiksliai perteikti jiems papasakotas pasakas, jie gerokai perrašinėjo tekstus rengdami kitus leidimus. Apie jų „Raudonkepuraitės" perrašinėjimus žr. Bolte ir Polívka, *Anmerkungen*, IV, p. 455.

4 Bruno Bettelheim, *The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales*, New York, 1977, p. 166–183.

5 Bettelheimo liaudies pasakų interpretacijų esmę nusako keturios jo klaidingos prielaidos: 1) pasakos paprastai skiriamos vaikams (ibid., p. 15), 2) jos visada turi baigtis laimingai (ibid., p. 37), 3) jos nepriklauso nuo laiko (ibid., p. 97) ir 4) šiuolaikiniams amerikiečiams žinomais variantais gali būti pritaikomos „bet kuriai visuomenei" (ibid., p. 5). Kritikuodamas psichoanalitinį liaudies pasakų traktavimą, nenoriu pasakyti, jog pasakose nebūna pasąmonės ar iracionalių elementų. Ketinu prieštarauti tam, kad Freudo idėjos būtų taikomos anachronistiškai ir primityviai. Pavyzdžiais dar gali būti „Varlių karaliaus" (falo fantazija), „Aladino" (masturbavimosi fantazija), „Džeko ir pupienojo" (Edipo fantazija, nors nevisiškai aišku, kas iškastruojamas – tėvas ar sūnus, kai Džekas nukerta pupienoją) ir kitų pasakų interpretacijos – Ernest Jones, „Psychoanalysis and Folklore" ir William H. Desmonde, „Jack and the Beanstalk", in *The Study of Folklore*, sud. Alan Dundes, Englewood Cliffs, 1965, p. 88–102 ir 107–109, ir Sigmund Freud ir D.E. Oppenheim, *Dreams in Folklore*, New York, 1958.

6 Darbai, kuriuose jautrumas derinamas su lingvistika, su pasakojimo būdais ir kultūriniu kontekstu. Žr. Melville Herskovits ir Frances Herskovits, *Dahomean Narrative: a Cross-cultural Analysis*, Evanston, Ill., 1958; Linda Dégh, *Folktales and Society: Storytelling in a Hungarian Peasant Community*, Bloomington, Ind., 1969; *The Social Use of Metaphor: Essays on the Anthropology of Rhetoric*, sud. J. David Sapir ir J. Christopher Crocker, Philadelphia, 1977; Keith H. Basso, *Portraits of „the Whiteman": Linguistic Play and Cultural Symbols among the Western Apache*, New York, 1979. Išskirtinė studija apie pasakojimą išnykusioje sakytinėje tradicijoje yra Dell H. Hymes, „The 'Wife' Who 'Goes Out' Like a Man: Reinterpretation of a Clackamas Chinook Myth", in *Structural Analysis of Oral Tradition*, sud. Pierre Maranda ir Elli Köngäs Maranda, Philadelphia, 1971.

7 Žr. Aarne ir Thompson, *Types of the Folktale*; Thompson, *Folktale*; Vladimir Propp, *Morphology of the Folktale*, vertė Laurence Scott, Austin, 1968. Aarne'as ir Thompsonas naudojosi Kaarle'o Krohno „istoriniu-geografiniu", arba „suomišku", metodu kurdami liaudies pasakų visuotinę apžvalgą ir klasifikaciją. Kiti mokslininkai, nagrinėjantys tas pačias temas, parengė monografijas apie atskiras pasakas ar pasakų ciklus. Žr., pavyzdžiui, Marian R. Cox, *Cinderella: Three Hundred and Forty-five Variants*, London, 1893, ir Kurt Ranke, *Zwei Brüder: eine Studie zur Vergleichenden Märchenforschung*, FF (Folklore Fellows) Communications Nr. 114, Helsinki, 1934. Reikšmingiausia Europos liaudies pasakų bendroji studija tebėra Bolte ir Polívka, *Anmerkungen*. Pastarųjų metų darbai, ypač Jungtinėse Amerikos Valstijose, siekia išryškinti liaudies pasakų lingvistinius ir etnografinius aspektus, sieti jas su kitomis folkloro formomis ir interpretuoti labiau kaip performansą negu kaip rašytinius tekstus. Žr. Dundes, *Study of Folklore*; Alan Dundes, *Interpreting Folklore*; Bloomington, Ind., 1980; Richard M. Dorson, Folklore: *Selected Essays*, Bloomington, 1972; *Toward New Perspectives in Folklore*, sud. Américo Paredes ir Richard Bauman, Austin, 1972.

8 Ši informacija remiasi Paulio Delarue įvadu knygoje *Le Conte populaire français*, t. I, p. 7–99, kuri laikoma geriausia folkloro tyrinėjimų Prancūzijoje apžvalga su kruopščiai surinkta bibliografija. Svarbiausi prancūzų liaudies pasakų rinkiniai, be jau minėto Delarue ir Tenèze veikalo, yra Emmanuel Cosquin, *Contes populaires de Lorraine*, Paris, 1886, 2 t.; Paul Sébillot, *Contes populaires de la Haute Bretagne*, Paris, 1880–1882, 3 t.; J.F. Bladé, *Contes populaires de Gascogne*, Paris, 1886, 3 t. Pasakų tekstai ir mokslo darbai buvo spausdinami prancūzų tautosakai skirtuose žurnaluose. Minėtini *Arts et traditions populaires*, *Mélusine* ir *Bulletin folklorique d'Ile-de-France*. Naudojausi visais tais šaltiniais, bet ypač Delarue ir Tenèze, *Le Conte populaire français*.

9 Delarue, „Les Contes merveilleux de Perrault".

10 Williamas Thomsas pavartojo „folkloro" terminą 1846 metais, dviem dešimtmečiais anksčiau negu Edwardas Tyloras panašų terminą „kultūra" angliškai kalbančių antropologų žodyne. Žr. Thoms, „Folklore" ir William R. Bascom, „Folklore and Anthropology", in Dundes, *Study of Folklore*, p. 4–6 ir 25–33.

11 Noël du Fail, *Propos rustiques de Maistre Leon Ladulfi Champenois*, V skyrius, in *Conteurs français du XVIe siècle*, sud. Pierre Jourda, Paris, 1956, p. 620–621.

12 Prancūzų foklorui galima taikyti struktūralistinę arba formalistinę analizę naudojantis Claude'o Lévi-Strausso ir Vladimiro Proppo metodais. Išbandžiau tuos metodus analizuodamas kelias pasakas, bet vėliau jų atsisakiau ir pasirinkau laisvesnę struktūrinės studijos formą, kuri dėstoma paskutiniame šios apybraižos skyriuje. Struktūralistinės analizės, sėkmingai pritaikytos pasakoms, kurios žinomos tik iš rašytinių tekstų, praėjus daug laiko po to, kai jos buvo užrašytos, pavyzdžių žr. Hymes, „The 'Wife' Who 'Goes Out' Like a Man".

13 Albert B. Lord, *The Singer of Tales*, Cambridge, Mass., 1960.

14 Propp, *Morphology of the Folktale*.

15 Lowie pastaba cituojama in Richard Dorson, „The Debate over the Trustworthiness of Oral Traditional History", in Dorson, *Folklore: Selected Essays*, p. 202.

16 Apie istorizmo ir tęstinumo įvairovę sakytiniuose pasakojimuose žr. Dorson, „The Debate over the Trustworthiness of Oral Traditional History"; Robert Lowie, „Some Cases of Repeated Reproduction", in Dundes, *Study of Folklore*, p. 259–264; Jan Vansina, *Oral Tradition: A Study in Historical Methodology*, Chicago, 1965; Herbert T. Hoover, „Oral History in the United States", in *The Past Before Us: Contemporary Historical Writing in the United States*, sud. Michael Kammen, Ithaca–London, 1980, p. 391–407.

17 Frank Hamilton Cushing, *Zuni Folk Tales*, New York–London, 1901, p. 411–422. Nors Cushingas buvo vienas pirmųjų tyrinėtojų, išmokusių zunių kalbą ir užrašinėjusių jų pasakas, jo vertimus reikia skaityti šiek tiek abejojant jų tikslumu. Juose esama Viktorijos epochos religingumo elementų. Žr. Dennis Tedlock, „On the Translation of Style in Oral Narrative", in *Toward New Perspectives in Folklore*, sud. Américo Paredes ir Richard Bauman, p. 115–118.

18 Jack Goody, *The Domestication of the Savage Mind*, Cambridge, 1977. Taip pat žr. Goody'o publikacijas *Literacy in Traditional Societies*, Cambridge, 1968. Nors jis tvirtina neketinąs „suskaldyti" istorijos sampratos, Goody'is atskiria visuomenes, susikūrusias raštiją, nuo tų, kurios jos neturi. Dauguma tautosakininkų ir antropologų atmeta tokį skirstymą ir mano, jog sakytinės tradicijos išlieka gana stabilios net ir raštingumui paplitus. Žr., pavyzdžiui, Thompson, *The Folktale*, p. 437; Francis Lee

Utley, „Folk Literature: An Operational Definition", in Dundes, *Study of Folklore*, p. 15; Alan Dundes, „The Transmission of Folklore," ibid., p. 217.

19 Raymond D. Jameson, *Three Lectures on Chinese Folklore*, Peking, 1932.

20 Ši replika aptinkama Perrault variante, įmantriai perdirbus valstiečių variantų dialogą. Žr. Delarue ir Tenèze, *Le Conte populaire français*, I, p. 306–324.

21 „Jean de l'Ours", 301B pasakos tipas.

22 Žr. „Le Conte de Parle", 328 pasakos tipas, ir „La Belle Eulalie", 313 pasakos tipas.

23 „Pitchin-Pitchot", 327C pasakos tipas.

24 Šalia kitų nespecializuotų veikalų, kurie traktuoja senąjį režimą kaip savotišką visuomeninę santvarką, egzistavusią Prancūzijoje tarp renesanso ir Prancūzijos revoliucijos, žr. Pierre Goubert, *L'Ancien Régime*, Paris, 1969 ir 1973, 2 t., ir Roland Mousnier, *Les Institutions de la France sous la monarchie absolue, 1598–1789*, Paris, 1974. Tos knygos pateikia išsamias bibliografines nuorodas, padedančias susigaudyti gausioje literatūroje apie to laikotarpio Prancūzijos visuomenės istoriją.

25 Le Roy Ladurie, „L'Histoire immobile", in *Annales: Economies, sociétés, civilisations*, XXIX, 1974, p. 673–692. Taip pat žr. Fernand'o Braudelio mintį apie „une histoire quasi immobile" („tarsi sustingusią istoriją") knygos *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* įžangoje. Ši mintis buvo perspausdinta in Braudel, *Ecrits sur l'histoire*, Paris, 1969, p. 11. „Sustojusios" ankstyvųjų naujųjų amžių Prancūzijos sąvoka glaudžiai susijusi su visuomenės istorijos interpretavimu, kuriam įtakos turėjo Malthusas (Jeano Meuvret veikalai dvidešimto amžiaus penktame ir šeštame dešimtmečiuose). Ypač rekomenduotinas programinis jo straipsnis „Les Crises de subsistances et la démographie de la France d'Ancien Régime", *Population*, II, 1947, p. 643–647. Pastaruoju metu istorikai demografai pradėjo abejoti šia pažiūra. Žr., pavyzdžiui, Jacques Dupâquier, „Révolution française et révolution démographique", in *Vom Ancien Regime zur Französischen Revolution: Forschungen und Perspektiven*, sud. Ernst Hinrichs, Eberhard Schmitt ir Rudolf Vierhaus, Göttingen, 1978, p. 233–260.

26 Literatūros pavyzdžių apie valstiečius ir miesto bei kaimo skurdžius žr. Pierre Goubert, *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730: Contribution à l'histoire sociale de la France du XVIIe siècle*, Paris, 1960, ir Olwen H. Hufton, *The Poor of Eighteenth-Century France, 1750–1789*, Oxford, 1974.

27 Demografinės istorijos apžvalgų žr. Dupâquier, „Révolution française et révolution démographique"; Pierre Guillaume ir Jean Pierre Poussou, *Démographie historique*, Paris, 1970; Pierre Goubert, „Le Poids du monde rural", in *Histoire économique et sociale de la France*, sud. Ernest Labrousse ir Fernand Braudel, Paris, 1970, p. 3–158.

28 Delarue ir Tenèze, *La Conte populaire français*, II, p. 143.

29 Ibid., II, p. 145.

30 Ibid., I, p. 279.

31 Ibid., I, p. 289.

32 Citatos iš ibid., I, p. 353, 357, 358 ir 360.

33 Ibid., II, p. 398.

34 Ibid., II, p. 394.

35 Ibid., II, p. 269.

36 Ibid., I, p. 275.

37 Ibid., II, p. 480; II, p. 53; II, p. 182; I, p. 270.

[38] Galima ginčytis, ar tos dvi sritys išsemia visas galimybes. Pasakos galėjo būti konstruojamos ir pagal priešpriešas: miestas ir kaimas, šiaurė ir pietūs, sausuma ir jūra, dabartis ir praeitis. Kaimo ir kelio priešprieša, matyt, buvo ypač būdinga pasakoms, kurias valstiečiai sekė senojo režimo metais.

[39] Delarue ir Tenèze, *Le Conte populaire français*, II, p. 216.

[40] „Jean de Bordeaux", 506A pasakos tipas; „L'Amour des trois oranges", 408 pasakos tipas; „Courbasset", 425A pasakos tipas.

[41] Delarue ir Tenèze, *Le Conte populaire français*, II, p. 569.

[42] „Les Trois Fils adroits" („Trys gudrūs sūnūs"), 654 pasakos tipas (ibid., II, p. 562), prasideda taip: „Vargšas žmogus turėjo tris sūnus. Kai jie paaugo, tėvas pasakė, kad negali duoti jiems darbo ir kad jiems teks eiti į pasaulį išmokti amato ir save išlaikyti."

[43] Žr. „Maille-chêne", 650 pasakos tipas; „Le Vieux Militaire", 475 pasakos tipas; „Le Rusé voleur", 653 pasakos tipas; „La Mort dans une bouteille", 331 pasakos tipas.

[44] Cituojama iš Delarue ir Tenèze, *Le Conte populaire français*, II, p. 415.

[45] Tokie argumentai aptinkami bandymuose suartinti folklorą ir socialinę istoriją. Žr., pavyzdžiui, Lutz Röhrich, *Märchen und Wirklichkeit: Eine Volkskundliche Untersuchung*, Wiesbaden, 1956; Charles Phythian-Adams, *Local History and Folklore: A New Framework*, London, 1975; Eugen Weber, „The Reality of Folktales", in *Journal of the History of Ideas*, XLII, 1981, p. 93–113; Peter Taylor ir Hermann Rebel, „Hessian Peasant Women, Their Families, and the Draft: A Social-Historical Interpretation of Four Tales from the Grimm Collection", in *Journal of Family History*, VI, 1981, p. 347–378.

[46] Iona Opie ir Peteris Opie tyrinėja anglų vaikiškų eilėraštukų šaltinius ir jų istoriškumą autoritetingoje visų tekstų apžvalgoje *The Oxford Dictionary of Nursery Rhymes*, London, 1975. Tai skatina diskutuoti.

[47] Vieninteliam *Tommy Thumb's Pretty Song Book* egzemplioriui, kuris saugomas Britų bibliotekoje, trūksta pirmojo tomo. Tęsinys *The Famous Tommy Thumb's Little Story-Book* prasideda Nykštuko pasaka ir baigiasi vaikiškų eilėraštukų rinkiniu. Kiti rinkiniai susiję su Nykštuku tik netiesiogiai („I had a little husband" – „Aš turėjau mažą vyrelį"; „Dance, thumbkin, dance" – „Šok, nykščiuk, šok"). Motušės Žąsies vardas prijungtas prie eilėraščių *Mother Goose's Melody, or Sonnets for the Cradle* („Sonetai prie lopšio"). Leidinys pasirodė aštuoniolikto amžiaus septintame dešimtmetyje ir buvo daug kartų perspausdintas. Žr. Opie ir Opie, *Oxford Dictionary of Nursery Rhymes*, p. 32–35.

[48] Katharine M. Briggs, *A Dictionary of British Folk-Tales in the English Language*, 4 t., London, 1970–1971, I, p. 531. Šis rinkinys, kuris gali būti lyginamas su Delarue–Tenèze prancūzų liaudies pasakų rinkiniu, yra pagrindinis šaltinis diskusijai. Aš daug kur rėmiausi Bolte ir Polívka, *Anmerkungen*.

[49] Briggs, *Dictionary of British Folk-Tales*, I, p. 331.

[50] Cituojama iš varianto, spausdinto Delarue ir Tenèze, *Le Conte populaire français*, I, p. 330–334. Citata pateikiama kaip prancūzų pasakų personažų dialogo pavyzdys. Savaime aišku, negalima tiksliai atkurti, kokius žodžius vartojo aštuoniolikto šimtmečio pasakų sekėjai.

[51] Angliškas pasakos variantas yra Briggs, *Dictionary of British Folk-Tales*, I, p. 391–393; prancūziškas – Delarue ir Tenèze rinkinyje *Le Conte populaire français*, I, p. 110–112. Nėra itališko liaudies pasakų rinkinio, kurį būtų galima lyginti su anais dviem, nors esama keleto gerų veikalų apie atskirus regionus, sakysim, Giuseppe Pitrè, *Novelle*

popolare toscane, Florence, 1885. Žinomiausią italų antologiją Italo Calvino *Fiabe italiane* (Turin, 1956) George'as Martinas išvertė į anglų kalbą – *Italian Folktales*, New York, 1980. Calvino negalima kaltinti, kad nesusipažinęs su akademinėmis folkloro studijomis, bet jis kai kada keičia pasakas literatūros tikslais. Tačiau Calvinas nurodo tai, ką keičia, savo pastabose, ir reikia pripažinti, kad ir Grimmai patys paredaguodavo savo tekstus. Kur tik įmanoma, grįždavau prie Giambattista'os Basile'o didžiojo septyniolikto šimtmečio pasakų rinkinio. Negalėjau suprasti Basile'o įmantrios neapolietiškos tarmės, todėl turėjau remtis vertimais: Benedetto Croce, *Il pentamerone ossia la fiaba delle fiabe*, 2 t., Bari, 1925, ir N.M. Penzer, *The Pentamerone of Giambattista Basile*, 2 t., London, 1932. Nors angliškas variantas faktiškai yra Croce'ės itališko vertimo vertimas, jame yra keletas puikių „Folklore addenda". Šiuo atveju pasakos tekstas paimtas iš Calvino, *Italian Folktales*, p. 284–288.

52 Grimmų pasakos sunumeruotos standartine eilės tvarka, todėl jas galima rasti bet kuriame leidinyje. Aš naudojausi Bolte ir Polívka, *Anmerkungen*, bet patogumo dėlei nurodau prieinamiausią Margaret Hunt ir Jameso Sterno vertimą į anglų kalbą *The Complete Grimm's Fairy Tales*, New York, 1972. Šito pasakų tipo itališkas variantas yra Calvino, *Italian Folktales*, p. 3–4.

53 Calvino, *Italian Folktales*, p. 75–76.

54 Calvino, *Italian Folktales*, p. 26–30.

55 Hunt ir Stern, *The Complete Grimm's Fairy Tales*, p. 217.

56 Briggs, *Dictionary of British Folk-Tales*, I, p. 446–447.

57 Hunt ir Stern, *Complete Grimm's Fairy Tales*, p. 209.

58 Delarue ir Tenèze, *Le Conte populaire français*, II, p. 456.

59 Žr., pavyzdžiui, „La Tige de fève" („Pupienojas"), 555 pasakos tipas, ir „De Fischer un sine Frau" („Žvejys ir jo žmona"), Grimmų 19.

60 Delarue ir Tenèze, *Le Conte populaire français*, I, p. 181.

61 Dvidešimtyje iš trisdešimt devynių pasakos variantų, užrašytų Prancūzijoje, aprašytas šokis brūzgyne. Trylikoje neigiamas personažas yra kunigas. Tik viename variante iš Lotaringijos toks personažas – žydas.

62 „Il faut hurler avec les loups", A.-J. Panckoucke, *Dictionnaire des proverbes français, et des façons de parler comiques, burlesques et familières*, Paris, 1749, p. 194.

63 Žr. Paul Radin, *The Trickster: A Study in American Indian Mythology*, New York, 1956, ir Lawrence Levine, *Black Culture and Black Consciousness: Afro-American Folk Thought from Slavery to Freedom*, New York, 1977.

64 Delarue ir Tenèze, *Le Conte populaire français*, I, p. 374.

65 Žr. Jan De Vries, *Die Märchen von klugen Rätsellösern und das kluge Mädchen*, Helsinki, 1928, ir Albert Wesselski, *Der Knabenkönig und das kluge Mädchen*, Prague, 1929.

66 Delarue ir Tenèze, *Le Conte populaire français*, I, p. 110. Pasakos, kurioje valstietis taip kovoja su senjoru, kad tai darosi panašu į klasių kovą, pavyzdį žr. „René et son seigneur", in Cosquin, *Contes populaires de Lorraine*, I, p. 108–111. Čia nėra magijos ar vaizduotės auros. Senjoras nepasiverčia milžinu. Jį apsuka ir paskui nužudo herojus valstietis, naudodamasis tik klasta ir apgaule.

67 Delarue ir Tenèze, *Le Conte populaire français*, I, p. 331.

68 Ibid., I, p. 346.

69 Toliau surašytos patarlės, parinktos iš 1749 metų *Dictionnaire des proverbes françois* ir iš 1968 metų *Nouveau petit Larousse* straipsnio „Patarlės", iliustruoja prancūzų patar-

lių kūrimo tęstinumą ir savitą stilių per du pastaruosius šimtmečius. Savaime aišku, daugelis patarlių kildinamos iš viduramžių ir buvo užrašinėjamos nuo renesanso. Žr. Natalie Z. Davis, „Proverbial Wisdom and Popular Errors", in Davis, *Society and Culture in Early Modern France*, Stanford, 1975.

70 Žr. Marc Soriano, *Les Contes de Perrault*: *Culture savante et traditions populaires*, Paris, 1968, ir Soriano, *Le Dossier Perrault*, Paris, 1972.

71 Neseniai, suaktyvėjus liaudies kultūros studijoms, buvo plačiai svarstomos socialinės bazės ir kultūros plitimo ankstyvųjų naujųjų laikų Prancūzijoje interpretavimo problemos. Mano pažiūros yra daug artimesnės pažangioms Peterio Burke'o pažiūroms, išdėstytoms puikioje jo literatūros apžvalgoje *Popular Culture in Early Modern Europe*, London–New York, 1978, negu Roberto Muchembledo pažiūroms, išdėstytoms jo sintetiniame darbe *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne, XVe–XVIIe siècles*, Paris, 1968.

72 Šis kultūros stilių supratimas kildinamas iš aiškinamosios tendencijos kultūrinėje antropologijoje. Žr., pavyzdžiui, Edward Sapir, „Culture, Genuine and Spurious", in Sapir, *Culture, Language and Personality*, Berkeley, 1964.

Antras skyrius

1 Nicolas Contat, *Anecdotes typographiques où l'on voit la description des coutumes, moeurs et usages singuliers des compagnons imprimeurs*, sud. Giles Barber, Oxford, 1980. Originalo rankraštis datuotas 1762 metais. Knygos įžangoje Barberis išsamiai aprašo jo atsiradimo aplinkybes ir Contato profesinę karjerą. Kačių skerdynių aprašymas pateikiamas p. 48–56.

2 Contat, *Anecdotes typographiques*, p. 53.

3 Ibid., p. 52 ir 53.

4 Žr., pavyzdžiui, Albert Soboul, *La France à la veille de la Révolution*, Paris, 1966, p. 140, ir Edward Shorter, „The History of Work in the West: An Overview", in *Work and Community in the West*, sud. Edward Shorter, New York, 1973.

5 Ši diskusija paimta iš Henri-Jean Martin, *Livre, pouvoirs et société à Paris au XVIIe siècle (1598–1701)*, Geneva, 1969, ir Paul Chauvet, *Les Ouvriers du livre en France, des origines à la Révolution de 1789*, Paris, 1959. Statistiniai duomenys paimti iš senojo režimo valdiškų tyrimų, kuriuos paskelbė Martinas (II, p. 699–700) ir Chauvet (p. 126 ir 154).

6 Detaliau ši medžiaga aptarta Robert Darnton, „Work and Culture in an Eighteenth-Century Printing Shop", Englehardo paskaita Kongreso bibliotekoje, išleista Kongreso bibliotekos.

7 Contat, *Anecdotes typographiques*, p. 68–73.

8 Christo laiškas STN, 1773, sausio 8, Société typographique de Neuchâtel, Bibliothèque de la Ville de Neuchâtel, Šveicarija, toliau cituojama – STN.

9 STN laiškas Josephui Duplainui, 1777, liepos 2.

10 STN laiškas Louisui Vernange'ui, 1777, birželio 26.

11 Josepho Duplaino laiškas STN, 1778, gruodžio 10.

12 Contat, *Anecdotes typographiques*, p. 30-31.

13 Ibid., p. 52.

14 Gausios literatūros apie folklorą ir Prancūzijos istoriją apžvalgą bei bibliografinę informaciją žr. Nicole Belmont, *Mythes et croyances dans l'ancienne France*, Paris, 1973. Toliau pateikiamos diskusinės mintys daugiausia remiasi medžiaga, surinkta in Eugène Rolland, *Faune populaire de la France*, Paris, 1881, IV; Paul Sébillot, *Le Folklore de France*, Paris, 1904–1907, 4 t., ypač III, p. 72–155, ir IV, p. 90–98, ir šiek tiek mažiau Arnold Van Gennep, *Manuel de folklore français contemporain*, Paris, 1937–1958, 9 t.

15 Vokietijoje ir Šveicarijoje *Katzenmusik* kartais papildydavo teismo ir egzekucijos parodijos. Termino etimologija nėra visiškai aiški. Žr. E. Hoffmann-Krayer ir Hans Bächtold-Stäubli, *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Berlin–Leipzig, 1931–1932, IV, p. 1125–1132, ir Paul Grebe ir kt., *Duden Etymologie: Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache*, Mannheim, 1963, p. 317.

16 Informacija apie kačių deginimą Sen Šamone remiasi laišku, kurį man malonėjo atsiųsti Elinoras Accampo iš Kolorado koledžo. Meco ceremonija aprašyta straipsnyje A. Benoist, „Traditions et anciennes coutumes du pays messin", in *Revue des traditions populaires*, XV, 1900, p. 14.

17 Contat, *Anecdotes typographiques*, p. 30 ir 66–67; Chauvet, *Les Ouvriers du livre*, p. 7–12.

18 Contat, *Anecdotes typographiques*, p. 65–67.

19 Ibid., p. 37–41, cituojama iš p. 39–40.

20 Geras žanro pavyzdys *La Misère des apprentis imprimeurs*, 1710, išspausdintas kaip Contat *Anecdotes typographiques* priedas, p. 101–110. Kitus pavyzdžius žr. A.C. Cailleau, *Les Misères de ce monde, ou complaintes facétieuses sur les apprentissages des différents arts et métiers de la ville et faubourgs de Paris*, Paris, 1783.

21 Klasikinė to proceso studija yra Arnold Van Gennep, *Les Rites de passage*, Paris, 1908. Ją pratęsė vėlesni etnografijos tyrinėjimai, iš kurių pažymėtini Victor Turner, *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*, Ithaca, N. Y., 1967, ir *The Ritual Process*, Chicago, 1969. Jeromo patirtis puikiai atitinka Van Gennepo ir Turnerio modelį, išskyrus kelis aspektus. Jeromas nebuvo laikomas neliečiamu ir pavojingu, nors profesinė sąjunga galėjo bausti pameistrius, girtuokliaujančius su juo drauge. Jis nebuvo išmestas iš suaugusiųjų visuomenės, nors ir paliko gimtuosius namus, kad gautų laikiną kampą meistro namų pastogėje. Josephas Moxonas, Thomas Gentas ir Benjaminas Franklinas mini panašius atvejus Anglijoje. Vokietijoje priėmimo ritualas buvo daug sudėtingesnis ir struktūriškai panašus į Afrikos, Naujosios Gvinėjos ir Šiaurės Amerikos čiabuvių ritualus. Mokiniui užmaukšlindavo purviną galvos apdangalą, papuoštą ožio ragais ir lapės uodega, reiškiantį, kad jis vėl virto gyvuliu. Kaip *Cornut* arba *Mittelding*, pusiau žmogus, pusiau gyvulys, jis privalėjo ištverti ritualinius kankinimus, tarp jų ir tokius, kai pirštų galiukai dildomi dilde. Per paskutinę ceremoniją dirbtuvės savininkas numušdavo mokiniui kepurę ir suduodavo per veidą. Tada jis gimdavo iš naujo – kartais net įgydamas naują vardą ir pakrikštytas – kaip visavertis pameistrys. Bent jau tokia praktika buvo aprašyta vokiečių spaustuvininkų vadovėliuose, ypač in Christian Gottlob Täubel, *Praktisches Handbuch der Buchdruckerkunst für Anfänger*, Leipzig, 1791; Wilhelm Gottlieb Kircher, *Anweisung in der Buchdruckerkunst so viel davon das Drucken betrifft*, Brunswick, 1793, ir Johann Christoph Hildebrand, *Handbuch für Buchdrucker-Lehrlinge*, Eisenach, 1835. Ritualas buvo giminingas senai populiariai pjesei *Depositio Cornuti typographici*, kurią

išspausdino Jacobas Redingeris knygoje *Neu aufgesetztes Format Büchlein*, Frankfurt am Main, 1679.

22 Contat, *Anecdotes typographiques*, p. 65–66.

23 Tekste nepateikiama Jeromo naujo vardo, bet pabrėžiama, kad jis tapo „monsieur": „Pasibaigus mokinystės laikotarpiui žmogus įgyja teisę vadintis *monsieur*. Taip kreipiamasi tiktai į pameistrį, bet ne į mokinį" (p. 41). STN atlyginimų mokėjimo knygoje pameistriai visada tituluojami „monsieur", net kai jie įrašomi pravardėmis, pavyzdžiui, „monsieur Bonnemain".

24 Juoda katė Manet „Olimpijoje" atspindi paplitusį motyvą – gyvulį, „artimą" moters aktui. Apie Baudelaire'o kates žr. Roman Jakobson ir Claude Lévi-Strauss, „*Les Chats* de Charles Baudelaire", in *L'Homme*, II, 1962, p. 5–21, ir Michel Riffaterre, „Describing Poetic Structures: Two Approaches to Baudelaire's *Les Chats*", in *Structuralism*, sud. Jacques Ehrmann, New Haven, 1966.

25 Mary Douglas, *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, London, 1966, ir E.R. Leach, „Anthropological Aspects of Language: Animal Categories and Verbal Abuse", in *New Directions in the Study of Language*, sud. E.H. Lenneberg, Cambridge, Mass., 1964.

26 Cervantesas ir Zola pasirinko tradicines kačių istorijas savo romanų temomis. *Don Kichote* (II dalis, 46 skyrius) pilnas maišas rėkiančių kačių nutraukia herojaus serenadą Altisidorai. Palaikęs kates velniais, jis bando iškapoti jas kalaviju, tačiau pralaimi dvikovą su viena iš jų. *Žerminalyje* (V dalis, 6 skyrius) simbolizmas veikia atvirkštine tvarka. Darbininkų minia persekioja Maigratą, jų klasinį priešą, tarsi jis būtų katinas, kuris bando sprukti stogais. Šaukdami „Čiupkit katiną! Čiupkit katiną!" jie iškastravo jo lavoną „kaip katiną" po to, kai jis nukrito nuo stogo. Kaip kačių žudymo pavyzdys buvo panaudotas Prancūzijos teisingumo satyrai, žr. vienuolio Žano planą išskersti kailiniuotuosius katinus Rabelais *Gargantiua ir Pantagriuelyje*, V knyga, 15 skyrius.

27 Mikhail Bakhtin, *Rabelais and His World*, vertė Helene Iswolsky, Cambridge, Mass., 1968. Kačių tema literatūriškai išnagrinėta Contato laikais kūrinyje *Les Chats*, Rotterdam, 1728. Jo autorius François Augustin Paradis de Moncrif. Nors tai traktato parodija, skirta išprususiai auditorijai, joje paskelbta daugybė liaudies prietarų ir patarlių. Nemažai jų pasirodė folkloristų rinkiniuose po pusantro šimtmečio.

28 C.S.L. Davies, *Peace, Print and Protestantism*, St. Alban, Herts, 1977. Kiti pavyzdžiai paimti iš šaltinių, išvardytų 14 nuorodoje. Iš daugelio patarlių ir žargono žodynų išskirtini André-Joseph Panckoucke, *Dictionnaire des proverbes françois et des façons de parler comiques, burlesques, et familières*, Paris, 1748, ir Gaston Esnault, *Dictionnaire historique des argots français*, Paris, 1965.

29 Rolland, *Faune populaire*, p. 118. Kitus šaltinius, kuriais remiasi šis pasakojimas, žr. 14 nuorodoje.

30 Emile Chautard, *La Vie étrange de l'argot*, Paris, 1931, p. 367–368. Tie posakiai paimti iš Panckoucke, *Dictionnaire des proverbes françois*, Esnault, *Dictionnaire historique des argots français* ir *Dictionnaire de l'Académie française*, Paris, 1762, kuriuose surinkta stebėtinai daug žinių apie kates („kačių folkloro"). Nepadorūs posakiai daugeliu atvejų būdavo perduodami vaikų žaidimais ir rimuotais eilėraštukais. Kai kurie jų iš šešiolikto šimtmečio: Claude Gaignebet, *Le Folklore obscène des enfants*, Paris, 1980, p. 260.

31 Sébillot, *Le Folk-lore de France*, III, p. 93–94.

32 Panckoucke, *Dictionnaire des proverbes françois*, p. 66.

33 Ši ir kitos citatos iš Contato pateikto kačių skerdynių aprašymo *Anecdotes typographiques*, p. 48–56.

34 Pasak Gileso Barberio (ibid., p. 7 ir 60), tikrasis Jacques'as Vincentas, pas kurį dirbo Contatas, pats tapo mokiniu 1690 metais. Turbūt jis buvo gimęs apie 1675-uosius. Jo žmona buvo gimusi 1684 metais. Tad kai Contatas pradėjo dirbti mokiniu spaustuvėje, meistras buvo maždaug 62 metų, jo žmona 53 metų, o gašlus kunigėlis arti trisdešimt. Tai gana įprastas atvejis spausdinimo pramonėje: seni meistrai dažnai palikdavo savo verslą jaunesnėms žmonoms, kurios savo ruožtu imdavo globoti dar jaunesnius pameistrius. Tai buvo nuolatinė inscenizacijų, kuriose dažnai buvo tyčiojamasi iš jaunavedžių amžiaus skirtumo ir apgaudinėjamų vyrų, tema.

35 Pierre Caron, *Les Massacres de septembre*, Paris, 1935.

Trečias skyrius

1 Rankraštį paskelbė Josephas Berthelé, pavadinęs „Montpellier en 1768 d'après un manuscrit anonyme inédit" (nuo šiol jis cituojamas kaip „Aprašymas" pagal autoriaus duotą pavadinimą), in *Archives de la ville de Montpellier*, Montpellier, 1909, IV. Apie miesto „aprašymų" žanrą žr. Hugues Neveux, „Les Discours sur la ville", in *La Ville classique: de la Renaissance aux révolutions*, sud. Roger Chartier, Guy Chaussinand-Nogaret, Hugues Neveux ir Emmanuel Le Roy Ladurie, Paris, 1981. Tai yra III tomas dabar leidžiamos *Histoire de la France urbaine* vadovaujant Georges'ui Duby'ui. Monpeljė atveju mūsų autorius, – deja, nesuradau geresnio už šitą nevykusį terminą, – galėjo remtis dviem ankstesniais veikalais: Pierre Gariel, *Idée de la ville de Montpelier* (sic), *recherchée et présentée aux honestes gens*, Montpellier, 1665, ir Charles d'Aigrefeuille, *Histoire de la ville de Montpellier depuis son origine jusqu'à notre temps*, Montpellier, 1737–1739, 2 tomai. Nors mūsų autorius keliose vietose juos cituoja, jo tekstas gerokai skiriasi. Žanro požiūriu jis daug artimesnis amžininko, vietinio teisininko Dominique Donato kūriniui *Almanach historique et chronologique de la ville de Montpellier*, Montpellier, 1759. Šio veikalo „Avertissement" (pratarmėje) Donatas užsiminė, kad vėliau pasirodys bendro pobūdžio knyga apie Monpeljė, tad jis visiškai galėjo būti „Aprašymo" autorius. Tačiau nepavyko rasti nieko svaresnio, kas įrodytų jo tapatybę.

2 „Aprašymas", p. 9. Tolesniuose skyriuose pateikiama pasiūlymų, kaip tobulinti vietos institucijas. Rašymo maniera būdingesnė išprususiam administratoriui negu aštuonioliktо šimtmečio turizmo ekspertui. Taigi neatrodo, kad „Aprašymas" buvo sumanytas tik kaip turistų žinynas.

3 Charles Dickens, *Bleak House*, London, 1912, p. 1.

4 Šita frazė aptinkama Fernando Braudelio ir Ernesto Labrousse'o, *Histoire économique et sociale de la France*, Paris, 1970, II, p. 716, ir Roberto Mandrou, *La France aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris, 1970, p. 178. Tos temos panašų variantą randame trečiame vadovėlyje, kuris pasirodė tais pačiais metais: Albert Soboul, *La Civilisation et la Révolution française*, Paris, 1970, 17 ir 18 skyriai, o pastabas dėl *le take-off* p. 342–343. *Le take-off* yra ir Pierre'o Chaunu *La Civilisation de l'Europe des Lumières*, Paris, 1971, p. 28–29, bet ne tokia dogmatiška formuluotė. Būtų įdomu pasižiūrėti, kaip formulės

pereina iš vadovėlio į vadovėlį ir iš vieno autoriaus kūrinio į kito autoriaus kūrinį, peržengdamos ideologinius barjerus.

5 Apie tai, kaip buvo kuriamas *histoire totale*, žr. Jacques Le Goff, „L'Histoire nouvelle", in Jacques Le Goff, Roger Chartier ir Jacques Revel, *La Nouvelle histoire*, Paris, 1978. Apie ortodoksines pažiūras į ekonominius, socialinius ir kultūrinius pokyčius aštuonioliktame šimtmetyje žr. paskutiniuose skyriuose in Labrousse, *Histoire économique et sociale de la France*, p. 693–740, ir in Soboul, *La Civilisation et la Révolution française*, p. 459–480. Kitokių pažiūrų apžvalgą žr. in Roland Mousnier, *Les Institutions de la France sous la monarchie absolue 1598–1789*, 2 tomai, Paris, 1974–1980, ir in Régine Robin, *La Société française en 1789: Sémur en Auxois*, Paris, 1970.

6 Nors ir buvo bandymų pateikti aštuoniolikto šimtmečio buržuazijos apibendrintą portretą, literatūra šia tema tebėra stebinamai skurdi. Elinor Barber, *The Bourgeoisie in 18th Century France*, Princeton, 1955, yra paviršutiniška. Geriausia monografija vis dar laikoma Bernhardo Groethuyseno *Origines de l'esprit bourgeois en France*, Paris, 1956, nors ji labiau nagrinėja intelekto istoriją. Tie, kas domisi socialinių istorikų monografijomis, gali žiūrėti Ernest Labrousse, „Voies nouvelles vers une histoire de la bourgeoisie occidentale aux XVIIIe et XIXe siècles (1700–1850)", in *X Congresso internazionale di Scienze Storiche: Roma, Relazioni*, Florence, 1955, IV, p. 365–396; Adeline Daumard, „Une référence pour l'étude des sociétés urbaines aux XVIIIe et XIXe siècles: Projet de code socio-professionnel", in *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, X, 1963, liepa–rugsėjis, p. 184–210; Roland Mousnier, „Problèmes de méthode dans l'étude des structures sociales des XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles", in *Spiegel der Geschichte: Festgabe für M. Braubach*, Münster, 1964, p. 550–564; *L'Histoire sociale: sources et méthodes: Colloque de l'Ecole Normale Supérieure de Saint-Cloud (15–16 mai 1965)*, kolektyvinis veikalas, kurį išleido Presses Universitaires de France, Paryžius, 1967; Adeline Daumard ir François Furet, *Structures et relations sociales à Paris au XVIIIe siècle*, Paris, 1961; Daniel Roche ir Michel Vovelle, „Bourgeois, rentiers, propriétaires: éléments pour la définition d'une catégorie sociale à la fin du XVIIIe siècle", in *Actes du Quatre-Vingt-Quatrième Congrès National des Sociétés Savantes, (Dijon, 1959), Section d'Histoire Moderne et Contemporaine*, Paris, 1960, p. 419–452; Maurice Garden, *Lyon et les Lyonnais au XVIIIe siècle*, Paris, 1970, ir Jean-Claude Perrot, *Genèse d'une ville moderne: Caen au XVIIIe siècle*, Paris–Hague, 1975, 2 tomai. Skirtingus aristokratijos vertinimus žr. Guy Chaussinand-Nogaret, *La noblesse au XVIIIe siècle: De la Féodalité aux Lumières*, Paris, 1976, ir Patrice Higonnet, *Class, Ideology, and the Rights of Nobles During the French Revolution*, Oxford, 1981.

7 Atskiriems miestams skirtų tomų, kuriuos leidžia „Privat", serija jau apėmė Lamanšą, Tulūzą, Brestą, Lioną, Ruaną, Anžė, Nantą, Marselį, Nicą, Tuloną, Grenoblį, Bordo ir Nansį. *Histoire de la France urbaine* pateikia puikią šios besivystančios literatūros sintezę. Net Lilis, laikytas pirmąja miesto industrializavimo kregžde, šiandien savo ekonomika atrodo archajiškesnis – kaimų supamas perdirbimo pramonės ir „protoindustrializacijos" centras: žr. Pierre Deyon ir kt., *Aux origines de la révolution industrielle, industrie rurale et fabriques*, specialų *Revue du Nord* 1979 metų sausio–kovo numerį. Michelis Morineau aiškino stagnacijos priežastis keliuose straipsniuose ir in *Les Faux-Semblants d'un démarrage économique: Agriculture et démographie en France au XVIIIe siècle*, Paris, 1971.

8 Daniel Roche, *Le Siècle des Lumières en province: Académies et académiciens provinciaux, 1680–1789*, Paris–Hague, 1978; Robert Darnton, *The Business of Enlightenment: A Publishing History of the* Encyclopédie, *1775–1800*, Cambridge, 1979; John Lough, *Paris Theatre Audiences in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1957, ir kaip redukcionistinės sociologijos taikymo interpretuojant literatūrą pavyzdys – Lucien Goldmann, „La Pensée des Lumières", in *Annales: Economies, sociétés, civilisations*, XX, 1967, p. 752–770.

9 Tie pavyzdžiai cituojami iš *Dictionnaire universel françois et latin, vulgairement appelé Dictionnaire de Trévoux*, Paris, 1771, II, p. 11–12. Panašių tuometinio vartojimo pavyzdžių galima rasti kituose aštuonioliktо šimtmečio žodynuose, ypač straipsniuose „bourgeois" in *Dictionnaire de l'Académie françoise*, Paris, 1762; Antoine Furetière, *Dictionnaire universel contenant généralement tous le mots françois, tant vieux que modernes, et les termes des sciences et des arts*, Hague, 1727; Jacques Savary des Bruslons tęsė Philemon-Louis Savary, *Dictionnaire universel de commerce, d'histoire naturelle, et des arts et métiers*, Copenhagen, 1759, ir *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, Paris, 1751–1772, sud. Diderot ir d'Alembert. Žodynai nurodo pasitaikančią techninę vartoseną: buržua, nebepavaldūs senjorų teismui Šampanėje ir Burgundijoje; buržua, turintys prekybos laivų; buržua, samdantys darbininkus. Pastarieji, kaip apibrėžiama in *Dictionnaire de Trévoux*, artimi Contato spaustuvės buržua: „Darbininkai vadina žmogų, kuriam jie dirba, *le bourgeois*. Pavyzdžiui, ‚Reikia tarnauti *le bourgeois*'. ‚Mūrininkai, amatininkai visada stengiasi apmulkinti *le bourgois*.'" Iš apibrėžimų ryškėja ir socialinių skirtumų niuansai. *Encyclopédie* pabrėžia ryšį tarp „buržua" ir „miestiečio" vartodama terminus, artimus Rousseau, o *Dictionnaire de l'Académie françoise* pažymi menkinamąją žodžio vartoseną: „Buržua sakoma paniekinamai kaip priekaištas žmogui, kuris neišauklėtas arba nežino aukštuomenės papročių. ‚Jis tik buržua.' ‚Tai kvepia buržua.'" Savary randa vietą buržua tarp aristokratijos ir paprastų žmonių ir vertina palankiai: „Buržua, paprastai vadinamas piliečiu, gyvena mieste. Tiksliau – piliečiai, nepriskiriami nei dvasininkijai, nei aristokratijai; dar tiksliau – piliečiai, nors neturintys aukščiausių postų teismuose ar kitose garbingose įstaigose, bet savo turto, garbingos profesijos ar komercinės veiklos dėka esantys daug aukščiau nei amatininkai ir paprasti žmonės. Kai norima kokį žmogų pagirti, sakoma, kad jis geras buržua." Pagaliau žodynai parodo, kaip žodis atspindėjo gyvenimo būdą. Antai *Dictionnaire de Trévoux*: „Buržua namas – tai paprastas namas, tačiau jame patogu gyventi. Jis skiriasi nuo miesto ar dvaro rūmų, nuo namų ar trobų, kuriuose gyvena valstiečiai ir amatininkai... Kasdienėje šnekoje taip pat sakoma ‚buržuazinė sriuba', turint omenyje gerą sriubą... Buržuazinis vynas (yra) ... vynas, kuris nebuvo atskiestas, laikomas nuosavame rūsyje ir skiriasi nuo restorano vyno."

10 Ši diskusija remiasi Louis Thomas, *Montpellier ville marchande: Histoire économique et sociale de Montpellier des origines à 1870*, Montpellier, 1936; Albert Fabre, *Histoire de Montpellier depuis son origine jusqu'à la fin de la Révolution*, Montpellier, 1897, ir *Histoire du Languedoc*, sud. Philippe Wolff, Toulouse, 1967, taip pat ir šaltiniais, išvardytais 1 nuorodoje.

11 „Aprašymas", p. 35.

12 Ibid., p. 35.

13 Ibid., p. 29.

14 Ibid., p. 52.
15 Ibid., p. 18.
16 Louis Dumont, *Homo hierarchicus: Essai sur le système des castes*, Paris, 1966.
17 „Aprašymas", p. 157.
18 Ibid., p. 67.
19 Ibid., p. 67.
20 Ibid., p. 67.
21 Ibid., p. 35 ir 99.
22 Ibid., p. 99.
23 Ibid., p. 98.
24 Ibid., p. 70.
25 Ibid., p. 156.
26 Ibid., p. 38.
27 Ibid., p. 68.
28 Ibid., p. 110.
29 Ibid., p. 158.
30 Ibid., p. 110.
31 Ibid., p. 158.
32 Ibid., p. 151.
33 Ibid., p. 151.
34 Ibid., p. 154.
35 Ibid., p. 155.
36 Ibid., p. 154.
37 Ibid., p. 68.
38 Ibid., p. 54.
39 Ibid., p. 58.
40 Ibid., p. 57–58.
41 Ibid., p. 69.
42 Ibid., p. 68.
43 Ibid., p. 150.
44 Ibid., p. 149.
45 Ibid., p. 54.
46 Išsamią diskusiją šia tema žr. Roche, *Le Siècle des Lumières en province*.
47 „Aprašymas", p. 59.
48 Ibid., p. 27.
49 Ibid., p. 21.
50 Ibid., p. 150.

Ketvirtas skyrius

Ketvirto skyriaus ankstesnis variantas, pavadintas „Rašytojų sekimas Prancūzijoje apie 1750-uosius", išspausdintas *Studies in the Eighteenth Century* V tome, pristatytame penktame Davido Nicholo Smitho atminimo seminare, Kanbera, 1980, sud. J.P. Hardy ir J.C. Eade, Oxford, 1983, p. 143–155.

1 Ši studija paremta Josepho d'Hémery'o rankraštiniais pranešimais, saugomais Paryžiaus nacionalinėje bibliotekoje, nouv. acq. fr. 10781–10783. Cituojama iš minimo šaltinio ir visas citatas lengva rasti rankraštyje, nes pranešimai sudėti abėcėlės tvarka pagal sekamų autorių pavardes. Ketinu paskelbti išsamius pranešimų tekstus tome, kurį rengsiu su Robertu Shackletonu. Galbūt šiuos pranešimus panaudosiu knygai apie intelektualizmo raidą Prancūzijoje. Kadangi jų niekas išsamiai nenagrinėjo, pranešimai sutikrinti su keliais biografiniais veikalais, ypač su Franco Venturi, *Jeunesse de Diderot 1713–1753*, Paris, 1939, kuriame cituojama dauguma pranešimų apie Diderot, p. 379.

2 Jacques Hébrail ir Joseph de La Porte, *La France littéraire*, Paris, 1756. Autoriai išdėstė savo darbo pobūdį ir tikslą *avertissement* (įžangoje), kur pateiktas ir prašymas dėl bibliografinės informacijos, kurią siųsti gali bet kas, pirmiausia apie nežinomus rašytojus. Nauja informacija buvo pateikta *additions* (papildymuose) 1756 ir *suppléments* (prieduose), išspausdintuose 1760, 1762, 1764 ir 1784 m. 1762 metų leidime autoriai apskaičiavo, kad tuo metu Prancūzijoje buvo šiek tiek daugiau kaip 1800 gyvų *auteurs*. Atsižvelgiant į tai, kaip augo gyventojų skaičius, autorystės prestižas ir knygų leidyba, galima manyti, jog apie pusantro tūkstančio prancūzų 1750 metais išleido knygą arba brošiūrą.

3 Apie daug ginčų sukėlusius klausimus dėl kartų, kohortų bei kitų amžiaus grupių žr. Clifton Cherpack, „The Literary Periodization of Eighteenth-Century France", in *Publications of the Modern Language Association of America*, LXXXIV, 1969, p. 321–328, ir Alan B. Spitzer, „The Historical Problem of Generations", in *The American Historical Review*, LXXVIII, 1973, p. 1353-1383.

4 Apie Sen Malo–Ženevos liniją, atskiriančią socialinę kultūros istoriją, žr. Roger Chartier, „Les Deux France: Histoire d'une géographie", in *Cahiers d'histoire*, XXIV, 1979, p. 393–415. Apie diskusiją dėl Paryžiaus kaip provincijos miesto žr. Robert Escarpit, *Sociologie de la littérature*, Paris, 1968, p. 41–44. Kadangi Paryžius yra šiaurėje, manytina, kad jame gyvenančių autorių gimimo vietos pietuose ne visos pažymėtos. Atrodo, kad neverta ieškoti glaudaus ryšio tarp autorių gimimo vietų ir sausų raštingumo rodiklių, kuriuos nagrinėja François Furet ir Jacques Ozouf, *Lire et écrire: L'Alphabétisation des Français de Calvin à Jules Ferry*, Paris, 1977, 2 tomai.

5 Žr. straipsnį apie Favartą in *Biographie universelle*, sud. J.-F. ir L.-G. Michaud, Paris, 1811–1852, XIII, p. 440–442, taip pat moksliškesnėje Georges'o Desnoireterreso studijoje *Epicuriens et lettrés*, Paris, 1879, ir Auguste'o Fonto *Favart, l'Opéra-Comique et la comédie-vaudeville aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris, 1894.

6 Vos ne pusė *embastillement* atvejų susiję su d'Hémery'io raportų išvadomis. Nors policija ir atkreipdavo dėmesį į įtartinas asmenybes, tačiau, apskritai imant, ji neieškojo kriminalinių nusikaltėlių tarp literatų, o tiesiog sekė visus rašytojus, kuriuos tik pavykdavo išaiškinti.

7 Valdininkų pastangas sustiprinti šalies galią sistemingai tiriant jos resursus mini jau Machiavellis savo „valstybės sampratos" kaip valdymo principo teorijoje. Nors ši tendencija dažniausiai būdavo traktuojama kaip politinės teorijos aspektas, ji priskirtina ir biurokratijos istorijai, ir „racionalizmo", kaip jį suvokė Maxas Weberis, plitimui (labiau nei Šviečiamajam amžiui). Intelektualinės istorijos aspektu klausimą nagrinėjančios literatūros apžvalgą žr. Michael Stolleis, „*Arcana imperii* und *Ratio status*: Bemerkungen zur politischen Theorie des frühen 17. Jahrhunderts", in *Veröf-*

fentlichung der Joachim-Jungius-Gesellschaft der Wissenschaften, Nr. 39, Göttingen, 1980, p. 5–34.

8 Iš raporto apie Jeaną-François de Bastide'ą: „Jis yra iš Provanso, liežuvingas, bet netalentingas ir p... madam de Valence, Nyderlandų ambasadoriaus M. Vanoé meilužę.

9 Žr. Robert Mandrou, *De la Culture populaire aux XVIIe et XVIIIe siècles: La Bibliothèque bleue de Troyes*, Paris, 1964.

10 Papildomos informacijos apie visas tas intrigas žr. veikaluose, suminėtuose 5 pastaboje.

11 Laurès'o poezijos, dabar pelnytai užmirštos, vertę galima suvokti dirstelėjus į *Epître à M. le comte de Bernis*, Paris, 1752, ir *Epître à Madame la marquise de Pompadour*, be leidimo vietos ir datos.

12 Žr. d'Alembert, *Essai sur la société des gens de lettres et des grands, sur la réputation, sur les mécènes et sur les récompenses littéraires*, in d'Alembert, *Mélanges de littérature, d'histoire et de philosophie*, Amsterdam, 1773, pirmas leidimas 1752.

13 Ši tema ryškiausiai akcentuojama in d'Alembert, *Essai sur la société des gens de lettres*, Voltaire, *Lettres philosophiques*, 1734, anoniminiame traktate *Le Philosophe*, 1743, ir *Encyclopédie* XIII tome straipsnyje *Philosophe*. Papildomos detalės pateiktos kitame skyriuje.

14 Eilėraštis cituojamas iš *Journal et mémoires du marquis d'Argenson*, sud. E.J.B. Rathery, Paris, 1863, p. 402. D'Hémery'is savo raportuose minėjo tą dainelę ir daug į ją panašių, bet nepersirašė jų.

15 Vartojau „intelektualo" terminą, bet neapibrėžiau jo, nes mėginau nustatyti šio termino ribas rekonstruodamas tuometinį „autorių" kontekstą. Galėčiau paaiškinti, kad nemanau, jog intelektualai ir autoriai tapatūs, ir kad, pasiremdamas sociologų Karlo Mannheimo, Edwardo Shilso ir Pierre'o Bourdieu teorijomis, pateikiu savąją intelekto koncepciją. Žr. pirmiausia Bourdieu, *Questions de sociologie*, Paris, 1980.

Penktas skyrius

Penktą skyrių pirmą kartą pateikiau kaip paskaitą Volfenbiutelyje, hercogo Augusto bibliotekoje, 1981 metų gegužės mėnesį.

1 John Lough, *The ‚Encyclopédie'*, New York, 1971, p. 61.

2 Michel Foucault, *The Order of Things: An Archeology of the Human Sciences*, New York, 1973, p. xv.

3 Žr. Roger Shattuck, *The Forbidden Experiment: The Story of the Wild Boy of Aveyron*, New York, 1980.

4 Išsamesnius argumentus žr. E.R. Leach, „Anthropological Aspects of Language: Animal Categories and Verbal Abuse", in *New Directions in the Study of Language*, sud. E.H. Lenneberg, Cambridge, 1964; Mary Douglas, *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, London, 1966; R.N.H. Bulmer, „Why Is the Cassowary Not a Bird? A Problem of Zoological Taxonomy Among the Karam of the New Guinea Highlands", in *Man*, II, 1967, p. 5–25, ir S.J. Tambiah, „Animals Are Good to Think and to Prohibit", in *Ethnology*, VIII, 1969, p. 423–459.

5 Apie „metodą" ir ankstyvąsias schemas sisteminti menus bei mokslus žr. Walter

Ong, *Ramus, Method, and the Decay of Dialogue: From the Art of Discourse to the Art of Reason*, Cambridge, 1958; Neal W. Gilbert, *Renaissance Concepts of Method*, New York, 1960; Paul Oskar Kristeller, „The Modern System of the Arts", in Kristeller, *Renaissance Thought II: Papers on Humanism and the Arts*, New York, 1965, p. 163–227; Frances Yates, *The Art of Memory*, London, 1966; Leroy E. Loemker, *Struggle for Synthesis: The Seventeenth Century Background of Leibniz's Synthesis of Order and Freedom*, Cambridge, 1972, ir Paolo Rossi, *Philosophy, Technology and the Arts in the Early Modern Era*, New York, 1970. Apie enciklopedijas, pasirodžiusias iki Diderot *Encyclopédie*, žr. Robert Collison, *Encyclopaedias: Their History throughout, the Ages*, New York, 1964, ir Frank A. Kafker, sud., *Notable Encyclopedias of the Seventeenth and Eighteenth Centuries: Nine Predecessors of the Encyclopédie, Studies on Voltaire and the Eighteenth Century*, CXCIV, Oxford, 1981. Viena iš pastarųjų, bet gana paviršutiniška žinių klasifikavimo sistemų apžvalga yra Fritz Machlup, *Knowledge: The Branches of Learning*, Princeton, 1981. Esu dėkingas Anthony'ui Graftonui už bibliografines nuorodas ir kritinius patarimus bandant perprasti šituos dalykus.

6 *Discours préliminaire* pradžioje *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres*, Paris, 1751–1572, I. Visos tolesnės nuorodos į *Discours préliminaire* yra iš *Encyclopédie* pirmojo leidimo.

7 *Prospectus de l'Encyclopédie*, in Denis Diderot, *Oeuvres complètes*, Paris, 1969, II, p. 281. Dėl enciklopedijos sąvokos kaip pažinimo apskritimo ar didelės grandinės taip pat žr. Diderot pagrindinį straipsnį *Encyclopédie* in *Encyclopédie*, V, perspausdintą in Diderot, *Oeuvres complètes*, II, p. 365–463.

8 *Discours préliminaire*, p. xv.

9 *Prospectus*, p. 285–286.

10 *Prospectus*, p. 285.

11 Ephraim Chambers, *Cyclopaedia: or an Universal Dictionary of Arts and Sciences*, penktas leidimas, London, 1741, I, p. ii.

12 Ibid., p. iii.

13 *Discours préliminaire*, p. xxiv.

14 Žr. straipsnius in *Mémoires de Trévoux* 1751 m. sausį ir vasarį, perspausdintus in Diderot, *Oeuvres complètes*, II, p. 325–332 ir 352–355.

15 Francis Bacon, *The Advancement of Learning*, sud. W.A. Wright, Oxford, 1876, p. 268.

16 Ibid., p. 99.

17 Ibid., p. 86.

18 *Discours préliminaire*, p. xvii.

19 Bacon, *Advancement of Learning*, p. 86.

20 Ibid., p. 85.

21 *Discours préliminaire*, p. xlvii.

22 *Lettre de M. Diderot au R.P. Berthier, jésuite*, in Diderot, *Oeuvres complètes*, II, p. 334.

23 *Discours préliminaire*, p. li.

24 *Encyclopédie*, I, p. 498.

25 Bacon, *Advancement of Learning*, p. 109–110. Baconas pripažino induktyvinio mąstymo apie Dievą jėgą, bet pasmerkė jį kaip pavojingą: „Neturint apmąstymo ištakų ar žmogiško pažinimo pagrindų, išprotauti tiesą ar įsitikinimą, susijusį su tikėjimo dalykais, mano nuomone, nėra patikima" (p. 109).

26 *Discours préliminaire*, p. xvii.

27 Ibid., p. xlviii. Locke'o pateikiamą argumento variantą žr. *An Essay Concerning Human Understanding*, sud. A.S. Pringle-Pattison, Oxford, 1960, II knyga, 23 skyrius, p. 154–174.
28 *Discours préliminaire*, p. iii.
29 Ibid., p. iv.
30 Ibid., p. iv.
31 Ibid., p. iii.
32 Ibid., p. ix.
33 Ibid., p. xiv.
34 Ibid., p. ix.
35 Ibid, p. xiv.
36 Ibid, p. xvii.
37 Taip pat žr. d'Alemberto „Avertissement" *Encyclopédie* trečiajame tome (III, p. iv): „Šitame veikale jūs nerasite ... užkariautojų, kurie nusiaubė žemę, bet aptiksite nemirtingų genijų, kurie ją apšvietė. Nerasite čia ir minios monarchų, kuriuos turėtų pasmerkti istorija. Net princų ir įžymių asmenybių vardai neduoda teisės užsiimti vietą *Encyclopédie*, išskyrus gerus darbus, jų nuveiktus mokslui, nes *Encyclopédie* viską priskiria talentui ir nieko neskiria titulams. Tai yra žmogaus dvasios, o ne žmonijos tuštybės istorija."
38 *Discours préliminaire*, p. xxvi.
39 Ibid., p. xxvi.
40 Ibid., p. xxvii.
41 Ibid., p. xxvi.
42 D'Alembert, *Essai sur la société des gens de lettres et des grands, sur la réputation, sur les Mécènes, et sur les récompenses littéraires*, in *Mélanges de littérature, d'histoire et de philosophie*, Amsterdam, 1773, pirmas leidimas 1752, p. 330.
43 *Encyclopédie*, VII, p. 599.
44 Apie šitos esė, kurią Voltaire'as perspausdino *Les Lois de Minos*, 1773, metamorfozes žr. Herbert Dieckmann, *Le Philosophe: Texts and Interpretation*, Saint Louis, 1948.
45 Šią temą dar reikia patyrinėti, papildomų dokumentų žr. Ira Wade, *„The Philosophe" in the French Drama of the Eighteenth Century*, Princeton, 1926.
46 *Philosophe* ir *Encyclopédiste* kaip aštuonioliktame šimtmetyje madingos kalbos terminijos pirminę apžvalgą žr. Ferdinand Brunot, *Histoire de la langue française des origines à nos jours*, Paris, 1966, VI, pirma dalis, p. 3–27.
47 D'Alembertas tai pabrėžė ir „Avertissement" (*Encyclopédie*, III, p. iv): „Iš esmės jo filosofine dvasia stengsimės šį žodyną padaryti išskirtinį."

Šeštas skyrius

1 Šioje apybraižoje bandoma suderinti tradicinę istoriją, kuri remiasi archyviniais tyrinėjimais, ir teksto interpretavimą, kaip kad darė literatūros kritikai Wolfgangas Iseris, Hansas Robertas Jaussas, Wayne'as Boothas, Stanley'is Fishas, Walteris Ongas, Jonathanas Culleris, Louisas Marinas ir kiti. Šios srities veikalų apžvalgą ir išsamią bibliografiją žr. Susan R. Suleiman ir Inge Crosman (sudarytojos), *The Reader in the*

Text: Essays on Audience and Interpretation, Princeton, 1980. Iš veikalų, susijusių su Rousseau, minėtini: Robert J. Ellrich, *Rousseau and His Reader: The Rhetorical Situation of the Major Works*, Chapel Hill, 1969; Harald Weinrich, „Muss es Romanlektüre geben? Anmerkungen zu Rousseau und zu den Lesern der *Nouvelle Héloïse*", in *Leser und Lesen im 18. Jahrhundert*, sudarytojas Rainer Gruenter, Heidelberg, 1977, p. 28–32; Roger Bauer, „Einführung in einige Texte von Jean Jacques Rousseau", in *Leser und Lesen*, p. 33–39, ir Hans Robert Jauss, *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik*, Frankfurt am Main, 1982, p. 585–653.

2 Šią informaciją pateikė A.L. Beckeris, lingvistas ir etnografas, stebėjęs daug Balio gyventojų laidotuvių.

3 Nuorodos į Ransono dosję, esančią Bibliothèque de la ville de Neuchâtel, ms. 1204, toliau bus žymimos santrumpa STN. Kai kurias jo ištraukas R.A. Leighas paskelbė *Correspondance complète de Jean-Jacques Rousseau* XL ir XLI tomuose. Informacija apie Ransoną iš La Rošelio paimta iš 1777 metų birželio 24 dienos ir 1788 metų lapkričio 29 dienos jo vedybų kontraktų, esančių Archives départementales de la Charente-Maritime, Minutes Crassous 3 E 776 ir Minutes Roy 3 E 89, kurių fotokopijas labai paslaugiai man atsiuntė madmuazelė O. de Saint-Affrique.

4 Ransonas pats įvertino savo turtą 1788 metų lapkričio 29 dienos vedybų kontrakte. 1779 metų kovo 16 dienos laiške STN jis pažymėjo, kad karas skaudžiai palietė La Rošelio prekybą, bet jo paties verslas nenukentėjo. Livrą sunku konvertuoti į šiuolaikines valiutas, bet jo vertę aštuonioliktame šimtmetyje gali pailiustruoti toks pavyzdys: prityręs amatininkas dažnai uždirbdavo apie penkis šimtus livrų per metus.

5 Literatūrą apie aštuoniolikto šimtmečio bibliotekas ir skaitymo tradicijas apskritai žr. Robert Darnton, „Reading, Writing, and Publishing in Eighteenth-Century France: A Case Study in the Sociology of Literature", in *Daedalus*, 1971, žiema, p. 214–256. Naujausia studija yra Michel Marion, *Recherches sur les bibliothèques privées à Paris au milieu de XVIIIe siècle (1750–1759)*, Paris, 1978.

6 Ransonas – STN, 1775, balandžio 29.

7 Ransonas – STN, 1780, rugsėjo 27.

8 Ransonas – STN, 1775, spalio 17.

9 Ransonas – STN, 1777, kovo 8.

10 Ransonas – STN, 1774, gruodžio 27.

11 Ransonas – STN, 1785, rugpjūčio 30.

12 Ransonas – STN, 1777, birželio 10.

13 Pavie – STN, 1772, kovo 4.

14 Pavyzdžiui, „Klaidingos religijos. Eretikais vadinami visi tie, kurie netiki tuo, kuo katalikų tikėjimas liepia tikėti. Tokie yra liuteronai, kalvinistai ir daugelis kitų." N.-A. Viard, *Les vrais principes de la lecture*, Paris, 1763, p. 76.

15 Ransonas – STN, 1775, rugpjūčio 9.

16 Ransonas – STN, 1775, spalio 17.

17 Viard, *Les vrais principes de la lecture*, p.i.

18 Ibid., p. xi.

19 Ibid., p. 26.

20 Ibid., p. x.

21 J.-J. Rousseau, *Emile ou de l'éducation*, in *Oeuvres complètes*, Bibliothèque de la Pléiade, Paris, 1969, IV, p. 358.

22 J.-J. Rousseau, *Les Confessions de J.-J. Rousseau*, in *Oeuvres complètes*, Paris, 1959, I, p. 8.

23 Ibid., p. 8–9.

24 J.-J. Rousseau, *Julie, ou La Nouvelle Héloïse*, in *Oeuvres complètes*, Paris, 1961, II, p. 57–58.

25 Ibid., II, p. 56–57.

26 Rousseau, *Confessions*, I, p. 111–112.

27 Rousseau, *La Nouvelle Héloïse*, II, p. 5.

28 Ibid., II, p. 12.

29 Ibid., II, p. 5.

30 Ibid., II, p. 5.

31 Ibid., II, p. 6.

32 Rousseau įžūliai titulavosi „Ženevos piliečiu" tuo laikotarpiu parašytų kūrinių pirmuosiuose puslapiuose, ypač laiškuose d'Alembert'ui ir Christophe'ui de Beaumontui. Pastarasis išryškino kontrastą tarp paprasto šveicaro respublikono ir galingo Paryžiaus arkivyskupo: *Jean-Jacques Rousseau, citoyen de Genève, à Christophe de Beaumont, archevêque de Paris, duc de S. Cloud, pair de France, commandeur de l'ordre du Saint-Esprit, proviseur de Sorbonne, etc.* Rousseau išbraukė „Ženevos pilietį" iš *La Nouvelle Héloïse* antraštinio puslapio, nes nenorėjo „suteršti" savo tėvynės vardo siedamas jį su romanu: *La Nouvelle Héloïse*, II, p. 27. Aštuonioliktame šimtmetyje romanai dažnai būdavo laikomi arba abejotinos moralės kūriniais, arba primityvia literatūros forma, tad romanistai paprastai neskelbdavo savo pavardžių antraštiniuose knygų puslapiuose. Žmonės bendraudami retai kreipdavosi vardais, išimčių galėjo pasitaikyti tik tarp valstiečių. Prisistatydamas „Jeanu Jacques'u", Rousseau kvietė skaitytojus užmegzti neįprastus artimus santykius.

33 Rousseau, *La Nouvelle Héloïse*, II, p. 18–19.

34 Dėl nesutarimų su Diderot ir *La Nouvelle Héloïse* rašymo aplinkybių žr. Bernardo Guyono kritinę studiją in *Oeuvres complètes*, II, xviii – lxx.

35 Rousseau, *La Nouvelle Héloïse*, II, p. 16.

36 Ibid., II, p. 16.

37 Ibid., II, p. 15.

38 Ibid., II, p. 11.

39 Ibid., II, p. 29.

40 Ibid., II, p. 26–27.

41 Ibid., II, p. 27.

42 Rousseau, *Emile*, IV, p. 357.

43 Ransonas – STN, 1775, rugpjūčio 9.

44 Ransonas – STN, 1777, sausio 25.

45 Ransonas – STN, 1777, kovo 8.

46 Ransonas – STN, 1777, birželio 10.

47 Ransonas – STN, 1777, liepos 12.

48 Ransonas – STN, 1777, rugsėjo 27.

49 Ransonas – STN, 1777, lapkričio 29.

50 Ransonas – STN, 1778, gegužės 16.

51 Ransonas – STN, 1778, rugpjūčio 1.

52 Ransonas – STN, 1778, rugsėjo 12.

53 Ransonai davė savo dukteriai Ransono motinos vardą Elisabeth. Informacija apie vaikų gimimą ir šeimos vardus daugiausia imta iš Ransono antrųjų vedybų kontrakto, datuoto 1788 metų lapkričio 29 diena. Jo pirmoji žmona Madeleine Raboteau mirė 1785 metais, ir Ransonas vedė jos pusseserę Jeanne Françoise Raboteau.

54 Ransonas - STN, 1778, gruodžio 27.

55 Ransonas - STN, 1779, kovo 16.

56 Philippe Ariès, *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Paris, 1960.

57 Rousseau, *La Nouvelle Héloïse*, II, p. 23.

58 Ransonas - STN, 1780, rugsėjo 16.

59 Paskutinis laiškas Ransono dosjė datuotas 1785 metų rugpjūčio 30 diena. Neabejojama, kad Ransonas rašė Ostervaldui po tos datos, tačiau laiškų nėra STN archyve, nes Ostervaldas 1784–1785 metais nebevadovavo STN. Todėl neįmanoma atsekti Ransono karjeros ir jo šeimos gyvenimo iki pirmosios žmonos mirties, jo antrųjų vedybų revoliucijos laikotarpiu. Kaip minėjome anksčiau, jis vaidino nedidelį ir kuklų vaidmenį vietos revoliucinėje politikoje ir mirė 1823 metų rugpjūčio 5 dieną, sulaukęs septyniasdešimt penkerių ir pergyvenęs savo antrąją žmoną.

60 Reakcijos į *La Nouvelle Héloïse* apžvalgą kartu su trumpa Rousseau gautų laiškų studija žr. Daniel Mornet, *La Nouvelle Héloïse*, Paris, 1925, I, p. 247–267. Mornet išvadas praplėtė sistemingesne bei sociologine analize Daniel Roche, „Les primitifs du Rousseauisme: une analyse sociologique et quantitative de la correspondance de J.-J. Rousseau", *Annales: Economies, sociétés, civilisations* (1971, sausis–vasaris), xxvi, p. 151–172. Rousseau gautų laiškų tekstus dabar galima perskaityti puikiame Rousseau korespondencijos leidinyje – R.A. Leigh, *Correspondance complète de Jean Jacques Rousseau*, Geneva, 1969, t. VIII–X.

61 Citatos ir kitos nuorodos jų pateikimo seka paimtos iš Rousseau, *Correspondance complète:* C.-J. Panckoucke – Rousseau, 1761, vasaris, VIII, p. 77–78; J.-L. Buisson – Rousseau, 1761, vasario 11, VIII, p. 88; A.-J. Loyseau de Mauléon – Rousseau, 1761, vasario 18, VIII, p. 130; Charlotte Bourette – Rousseau, 1761, vasario 21, VIII, p. 148; J.-J.-P. Fromaget – Rousseau, 1761, birželio 5, IX, p. 3; abbé Cahagne – Rousseau, 1761, vasario 27, VIII, p. 187 ir 191; J.-F. Bastide – Rousseau, 1761, vasario 12, VIII, p. 91–92; Daniel Roguin – Rousseau, 1761, vasario 27, VIII, p. 181; A.P. de Gingins, baronas de La Sarraz – Rousseau, 1761, kovas (?), VIII, p. 263; Jacques Pernetti ir Jean-Vincent Capperonnier de Gauffecourt – Rousseau, 1761, vasario 26, VIII, p. 178; D.-M.-Z.-A. Mazarini-Mancini, markizė de Polignac – M.-M. de Brémond d'Ars, markizei de Verdelin, 1761, vasario 3, VIII, p. 56; Charlotte de La Taille – Rousseau, 1761, kovo 10, VIII, p. 239–240; Louis François – Rousseau, 1761, kovo 24, VIII, p. 278–279, ir *Journal helvétique* 1761, vasario numeris, cituotas in VIII, p. 73.

62 D.-M.-Z.-A. Mazarini-Mancini, markizė de Polignac – M.-M. de Brémond d'Ars, markizei de Verdelin, 1761, vasario 3, in *Correspondance complète*, VIII, p. 56–57.

63 Louis François – Rousseau, 1761, kovo 24, in *Correspondance complète*, VIII, p. 278–279, ir Paul-Claude Moultou – Rousseau, 1761, kovo 7, VIII, p. 225–226.

64 Madame Du Verger – Rousseau, 1762, sausio 22, in *Correspondance complète*, X, p. 47.

65 Šitos korespondencijos pradžią žr. *Correspondance complète*, IX, p. 132–155.

66 Rousseau, *Confessions*, I, p. 545–547.

67 Fromaget – Rousseau, 1761, birželio 5, in *Correspondance complète*, IX, p. 3.

68 Anoniminis skaitytojas – Rousseau, 1761, balandžio 6, in *Correspondance complète*,

VIII, p. 296; anoniminės jaunos moters laiškas 1761 (?), kovas, VIII, p. 258–259; Pierre de La Roche – Rousseau, 1761, spalio 16, IX, p. 168, ir C.-J. Panckoucke – Rousseau, 1761, vasaris, VIII, p. 77–78.

69 M. Rousselot – Rousseau, 1761, kovo 15, in *Correspondance complète*, VIII, p. 252; B.-L. de Lenfant de la Patrière, baronas de Bormes – Rousseau, 1761, kovo 27, VIII, p. 280–281; A.-A. Lalive de Jully – Rousseau, 1761, sausio 31, VIII, p. 43; F.-C. Constant de Rebecque – F.-M.-S. Constant de Rebecque, 1761 (?), vasario 9, VIII, p. 72, ir J.-L. Le Cointe – Rousseau, 1761, balandžio 5, VIII, p. 292–293.

70 A.-J. Loyseau de Mauléon – Rousseau, 1761, vasario 18, in *Correspondance complète*, VIII, p. 131; anoniminis skaitytojas – Rousseau, 1761, balandžio 6, VIII, p. 296; anoniminis skaitytojas – Rousseau, 1761, kovas, VIII, p. 256–257, ir anoniminis skaitytojas – Rousseau, 1761, kovas, VIII, p. 257–258. Visos šitos frazės, kaip ir posakiai kituose Rousseau gautuose laiškuose, labai artimos pratarmių frazėms.

71 Rolf Engelsing, *Der Bürger als Leser: Lesergeschichte in Deutschland 1500–1800*, Stuttgart, 1974. Engelsingo tezių kritišką aptarimą žr. Reinhart Siegert, *Aufklärung und Volkslektüre exemplarisch dargestellt an Rudolph Zacharias Becker und seinem „Noth- und Hülfsbüchlein" mit einer Bibliographie zum Gesamtthema*, Frankfurt am Main, 1978, ir Martin Welke, „Gemeinsame Lektüre und frühe Formen von Gruppenbildungen im 17. und 18. Jahrhundert: Zeitungslesen in Deutschland", in *Lesegesellschaften und bürgerliche Emanzipation: Ein europäischer Vergleich*, sudarytojas Otto Dann, München, 1981.

72 Ransonas – STN, 1774, gruodžio 27.

73 Ransonas –STN, 1781, gegužės 8.

74 Ransonas – STN, 1785, birželio 12.

75 Johann Adam Bergk, *Der Kunst Bücher zu Lesen*, Jena, 1799, p. 411.

76 Ibid., p. 302. Bergkas pabrėžė: „Rousseau savo ugninga kūrybiška vaizduote ir savo viską apimančiu supratimu suspaudžia mus tarsi gniaužtais ir suteikia atgaivą, kuri persmelkia giliausias mūsų širdies kerteles. Jis nuplėšia šydą nuo prigimties paslapčių, ir jo aprašymai tarsi galingas srautas užgriūva mus."

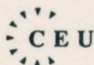
Rodyklė

SL 014. Leidykla „Baltos lankos“, Mėsinių g. 4, 2001 Vilnius
Spausdino AB „Vilspa“, Viršuliškių sk. 80, 2056 Vilnius

„Juokingiausias dalykas, atsitikęs Jacques'o Vinc viūrų ir estampų spaustuvėje, pasak viską mačiusio darbininko, buvo siautulingos kačių skerdynės.“ Taip prasideda Roberto Darntono studija apie smurtinius amatininkų ritualus aštuoniolikto šimtmečio vidurio Prancūzijoje. Sklandžiai parašytame apybraižų rinkinyje profesorius Darntonas prikelia nežinomas ir nuostabą keliančias pažiūras paprastų ir privilegijuotų žmonių, kurie Šviečiamajame amžiuje gyveno Prancūzijos miestuose, miesteliuose ir kaimuose. Aprėpdamas ir žiaurų prancūzų valstiečių folklorą, ir romantišką jausmingumą, kuris sieja Rousseau su jo skaitytojais, provincijos buržua, Darntonas perteikia seniai nebesuprantamą mąstyseną ir pasaulėjautą. Jis atskleidžia egzotiką ir banalybes aštuoniolikto šimtmečio prancūzų kultūroje ir kviečia skaitytoją svarstyti, kodėl vienos Paryžiaus spaustuvės darbininkams kačių skerdynės tapo didžiausia pramoga ir kaip išdaigos paveikdavo amatininkus senojo režimo metais. *Didžiosios kačių skerdynės* yra pažįstamos ir kartu svetimos kultūros kaleidoskopas. Šita knyga Robertas Darntonas suteikia neišvengiamą ir nepamirštamą kultūrinio šoko dozę. Robertas Darntonas yra Prinstono universiteto istorijos profesorius ir MacArthurų fondo stipendininkas.

A L K – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su šiuolaikiniais humanitarinių ir socialinių mokslų veikalais. Šios knygos leidimą ALF remia kartu su Vidurio Europos universiteto Vertimų projektu.

A T V I R O S   L I E T U V O S   K N Y G A

ISSN 1392-0219
ISBN 9955-00-077-5

Rekomenduojama kaina 20 Lt